

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Заснований у 1966 р.

ВИПУСК 2 (65)

Київ-2012

ББК 65.04

- Науковий збірник "Економічна географія" заснований у січні 1966 р..
- Зареєстрований Міністерством юстиції України 22 жовтня 2009 р. (наказ № 1924/15).
- Постановою Президії ВАК України № 1-01/10 від 13 грудня 2000 р. включений до переліку фахових періодичних наукових видань за спеціальностями "Географічні науки".
- Атестовано Вищою атестаційною комісією України, Постанова Президії ВАК України № 1-05/2 від 10 березня 2010 року.
- **Видавець:** Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Виходить двічі на рік.

Економічна та соціальна географія: Наук. зб. / [Ред. кол.: С. І. Іщук (відп. ред.) та ін.] - 2012. - Вип. 2 (65). – 264 с.

У збірнику висвітлено актуальні питання теорії, методології й методики сучасної суспільної географії, особливості демографічної ситуації в різних регіонах України, функціонування міжгалузевих та територіально-виробничих комплексів, розробки територіальних екологічних відносин та регіональних аспектів розвитку продуктивних сил України. Для наукових працівників, викладачів вузів, аспірантів, студентів, працівників планово-прогнозних органів.

Редакційна колегія:

С. І. Іщук, д-р геогр. наук, проф. (відп. ред.);

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Я. Б. Олійник, член-кор. НАПН України, д-р екон. наук, проф. (заст. відп. ред.);

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

П. Г. Шищенко, член-кор. НАПН України, д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

М. Д. Пістун, д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

К.В. Мезенцев, д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

А. В. Степаненко, д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

П. О. Масляк, д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

О. Ю. Дмитрук, д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

О.В. Гладкий, д-р геогр. наук, доцент, (відп. секр.); *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Адреса редакційної колегії: м. Київ, МСП-680, проспект Академіка Глушкова, 2, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра економічної та соціальної географії, тел. 521-32-04, 521 -32-24

Автори опублікованих статей несуть повну відповідальність за оригінальність та авторську автентичність опублікованих творів і захищеність прав інтелектуальної власності на твір (ст. 14 та 15 Закону України „Про авторське право та суміжні права”, Кримінальний Кодекс України, ст. 176 та Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст 51²), за підбір і точність наведених фактів, цифр, цитат, географічних назв, власних імен людей, повноту і достовірність наведених матеріалів, посилань на літературні джерела та інших відомостей. Статті подаються в авторській редакції. Редакційна колегія збірника може не поділяти думку різних авторів та не несе відповідальності за зміст статей.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2012

I. ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, МЕТОДИКА

УДК 911.3

Олійник Я.Б., чл.-кор. НАПН України, д.е.н., проф.

Степаненко А.В., д.г.н., проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНИЙ ЛОКАЛІТЕТ ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТЕЙ І ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СПІЛЬНОСТЕЙ

Ключові слова: локалітет, соціотип, глобалізація, міграція, мультикультуралізм, етнос.

Соціотип і територія проживання. Кожний етнос мешкає на певній території. Територія буває лісистою або степовою, гірською чи рівнинною. По цій території протікають річки, на ній знаходяться моря і озера, пустелі і солончаки. Дують вітри і йдуть дощі, або, навпаки, майже круглий рік світить сонце. Варіантів безліч, але от питання: як все це пов'язано з етносом, котрий займає даний регіон? Чи впливає це на соціонічний тип етноса? На думку Л.М. Гумільова, саме ландшафт формує характер етноса. Але якщо це так, то може бути, і сам ландшафт має тип інформаційного метаболізму¹ і якимось незрозумілим чином обмінюється інформацією з етносом?

Думка про те, що регіон проживання кожного етноса має свій тип інформаційного метаболізму*, що вступає в певні відносини з соціонічним типом етноса, висловив київський соціонік Г.А. Шульман. Він вважає, що між етносом і ландшафтом існує постійний інформаційний обмін. Виходить, що якщо етнос сформувався на тому ж ландшафті, на якому він мешкає, то відносини між етносом і ландшафтом будуть гармонійними. Але так проходить не завжди. Етнос може займати не свою територію, адже народи рухаються, завойовують чужі території або навпаки, більш сильні сусіди можуть відтіснити етнос зі своєї території. Існували історичні епохи, коли багато народів зривалися з насиджених місць і рухалися в пошуках інших місць проживання [1, с. 171-172].

Отже, якщо етнос займає не свою територію, то він може потрапити в ситуацію, коли його соціотип не буде знаходитися в гармонії з соціотипом ландшафту. До чого це може призвести і в чому ця дисгармонія буде виражатися? Може бути, в частих засухах, катастрофах і катаклізмах,

¹ Метаболізм (в біології) (від грецької μεταβολή - «перетворення, зміна»), або обмін речовин - набір хімічних реакцій, які виникають в живому організмі для підтримання життя. Ці процеси дозволяють організмам рости і розмножуватися, зберігати свої структури і відповідати на дію навколишнього середовища. В контексті взаємодії етносів і території метаболізм розуміється як перетворення, адаптацію і розвиток етносів під впливом фактосередовища території, що дозволяє етносам відтворюватися, зберігати свої структури.

повенях та землетрусах. На сьогоднішній день ніхто не може сказати точно, це поки що гіпотеза.

Але от у давнину люди ніби знали це. Вони ставилися до землі, на якій мешкали, як до живої істоти. Навіть до форми ландшафту відносилися обережно, боялися його змінити, і якщо змінювали, то робили це дуже обережно. Вважалося, що сильні зміни ландшафту могли потривожити дух місцевості, що на думку древніх, могло призвести до незворотних наслідків. Цікаво, що характер духу місцевості древні визначали за допомогою 16 геомантичних фігур².

Сутність соціального локалітету життя особистості. Поняття простору застосовується як найбільш узагальнююча категорія, що визначає як межі буття, так і його найглибиннішу сутність. Це поняття охоплює спосіб буття соціальних об'єктів, спосіб їх взаєморозташування і взаємодії.

Життєдіяльність особистості як актора соціально-історичних процесів та носія індивідуального буття здійснюється в певному соціальному просторі, який охоплює два взаємопов'язані рівні людської життєдіяльності: відношення людей до природи, що передбачає певну локалізацію історичних форм суспільства в географічному просторі природи і певний рівень організації міжсуб'єктних, власне соціальних зв'язків, де просторовий момент співвідноситься з певними соціальними системами, характеризує впорядкованість множини соціальних подій та відносин, їх взаємокоординацію та субординацію, насиченість діяльністю та комунікаціями, коли соціально-географічні параметри виступають похідними величинами суспільної інтеграції, значення яких трансльовані на землю (її площі, територіальне розмежування тощо).

Соціальний простір особистості чи територіальної спільності в літературі трактується неоднозначно. Так, Л.В. Сохань його називає життєвий простір особистості [2], Л.В. Сиродєєва – локальність [3, с. 107]; М.О. Шульга - соціальним ареалом [4].

Іншу структуру соціального простору особистості визначає В. Холл, який поділив простір за ознакою міжперсональної дистанції на чотири зони: інтимну, особисту, соціальну і суспільну. В локалітеті особистості їх співвідношення визначається соціально-історичним типом суспільства і цивілізаційними традиціями [6].

Для позначення соціального простору особистості більш підходить термін локалітет ніж ареал, який означає лише територію поширення якого-небудь явища. Пріоритет терміну локалітет обумовлюється тим, що він являє собою первинний комплексний осередок геопростору, який включає місцевість, соціум і технокомплекс. Локальний - це місцевий, той, що не виходить за визначені межі. Головний елемент локалітету - населений пункт.

² Геомантия (давньогрецьке - γεωμαντεία «гадання по землі») - популярний у арабських країнах метод гадання, оснований на трактуванні відміток на землі або малюнків, які утворюються в результаті підкидання горстки землі, камінчиків або пісчинок.

За розмірами виділяють селища, села, малі, середні, великі, крупні міста і міста мільйонери. За виконуваними функціями можна виділити сільськогосподарські, курортні, рекреаційні, індустріальні, транспортні, адміністративні, торгові, наукові та ін. Поєднання розмірів і функцій дозволяє виділити типи локалітетів /поліфункціональні, міські і сільські та ін./.

У процесі життєдіяльності особистості викристалізовується її особистісний життєвий простір як поле її індивідуальної життєдіяльності. Соціальний простір, в якому людина перебуває постійно та регулярно, безпосередньо чи опосередковано, утворює соціальний локалітет життя особистості, який являє собою просторову організацію соціального буття особистості, це заповнений її активністю, поведінкою соціально-культурний простір; це система її усталених, повторюваних та ієрархізованих зв'язків особистості (економічних, соціальних, політичних, культурних, духовних, офіційних та неофіційних, формалізованих та неформалізованих, повсякденних та особливих - святкових, сакральних, надзвичайних). Соціальні зв'язки особистості утворюють конструкцію, в центрі якої перебуває вона сама. Причому, чим більше масштаб особистості, чим більш вона соціалізована, залучена у плин соціального, громадського життя, тим цей зв'язок полів її життєдіяльності тісніший, органічніший. За умов нестабільного, кризового стану суспільства, коли індивід дедалі більше дистанціюється від інститутів влади, зростає значущість для нього життєвого локалітету, тобто вузького кола його життєдіяльності.

Під соціальним локалітетом розуміється окреслений соціальний простір, в якому особистість перебуває постійно чи регулярно, безпосередньо чи опосередковано. Це та частина соціального простору, яка забезпечує всебічне відтворення життєдіяльності особистості. Соціальний локалітет - це просторова організація соціального буття особистості. Він є вмонтований у соціальний простір; це, власне, соціо-культурно заповнений простір. Локалітет - це зона безпосередньої включеності особистості в певний фрагмент соціального простору. Життєвий локалітет являє собою прив'язаний до даної конкретної людини простір, точніше, це індивідуалізований нею соціальний простір, це та частина простору, яка організована саме цією особистістю, упорядкована нею за своїми уявленнями, схильностями та смаками (навіть хаотично, без певного плану).

Соціальний локалітет конкретизує соціальний простір. Коли ми говоримо про локалітет, то обов'язковою умовою цього явища є наявність у цій частині простору особистості, суб'єкта. Це по-перше. А по-друге, локалітет є визначена, окреслена частина простору і визначеність цієї частини простору здійснюється завдяки певному поселенню людини. По-третє, включеність її у конкретний сегмент простору означає її активність, самовиявлення, діяльність. Наявність у просторі особистості, яка

самоактуалізується, не тільки визначає і конкретизує цей сегмент простору, але й внутрішньо структурує й оформлює його [5].

Структура соціального локалітету значною мірою детермінується структурою того соціального простору, частиною якого є даний локалітет. Структура соціального простору зумовлена загальносуспільними детермінантами й виявляється через логіку організації різних рівнів соціальної системи, через інституціональний порядок суспільства. Структуру соціального простору можна уявити у вигляді сфер, що взаємно перетинаються - сім'я, освітньо-виховна сфера, трудова сфера, сфера споживання, дозвілля, повсякденно-побутова сфера (сусідські стосунки, друзі тощо).

Локалітет життя особистості одночасно є й елементом, площиною соціального простору суспільства. Створюючи свій локалітет життя, людина виходить як із своєї логіки, цілей та намірів, так і з наявної організації суспільного простору.

Соціальний локалітет особистості - це соціальний *порядок* розгортання її життєдіяльності у соціальному *просторі*, окресленому соціальними межами, і визначається її соціальним статусом. Чим вищий соціальний статус має особистість, тим більший обсяг соціального простору їй належить, як життєвий локалітет.

Локалітет окреслена межами частина простору. Через межі свого соціального ареалу особистість сприймає і відчуває соціальні дистанції. В локалітеті життя особистості межа є знаком, зовнішньою лінією, що виконує роль бар'єра, який не пропускає її в ареали життя інших. Але ця роль межі послаблюється або навіть втрачається у тих зонах життя особистості, які пов'язані зі сферою культури та духовною сферами. Тут виявляється не лише неподоланність меж, а й відносність їх.

У соціальному просторі межа виконує подвійну функцію - охоронно-оборонну щодо зовнішніх впливів і захисну щодо внутрішнього розпаду соціального цілого. Так само і в локалітеті життя особистості межа у багатьох випадках виступає перепоною для інших, хто загрожує життєвій автономії особистості.

Так, наприклад, під час святкування Дня перемоги 9 травня 2011 р. у Львові стався конфлікт, розв'язаний представниками русофобських партій – одеської «Родина» і кримської «Русское единство», які заперечують державну незалежність України. Ці партії свідомо порушили заборону суду на відзначення різних заходів і організували несанкціонований хід у Львові із забороненим місцевою владою символом. Вони виступили як провокаційна сила – самим фактом того, що полізли на чужу територію, туди, куди їх ніхто не кликав, і де на них чекало тільки одне – силовий опір. Представники русофобських партій, які концентрують в своїх лавах молодь із відверто українофобськими і хуліганськими схильностями, це знали і адекватно готувалися. Факт їх поїздки на «територію ворога» лише доводить справжнє

ество цих партій – «розгойдувати човен». Це була одна із спроб дестабілізувати ситуацію в державі силами, які не хочуть вступу України в ЄС, які не можуть попроситися з радянським минулим.

Львівські події акцентували на необхідність примирення й пошуку консенсусу довкола загальних цінностей, до яких можуть бути віднесені загальні уявлення про свободу, а також про бажання працювати на майбутнє своєї держави.

Локалітет особистості є частиною соціально структурованого простору. Із цього випливає, що для збереження свого соціального ареалу особистість повинна докладати зусиль, змагатися і боротися. Утримання або розширення життєвого ареалу особистістю не обов'язково має реалізовуватися через спрямування своєї активності проти інших людей. Соціокультурне освоєння особистістю простору і перетворення його на свій локалітет є значно складнішим соціальним актом, ніж вульгарне захоплення території або насильницька колонізація. Адже навіть фізична доступність певної зони соціального простору для особистості не означає факту її соціального опанування цією людиною: присвоєння якогось обсягу соціального простору особистістю може бути матеріальним і символічним. Скажімо, можна зайти в художній музей, але, не маючи відповідного освітнього та культурного капіталу, його зміст не засвоїш. У даному випадку для розширення власного локалітету життя особистість повинна спрямувати свої зусилля не на інших, а на себе, на підвищення свого освітньо-художнього рівня.

Соціальний локалітет життя особистості - це освоєні індивідом точки соціального простору, зона доступного для неї соціального буття. Людина включає у свій локалітет лише ті фрагменти соціального простору, зміст яких вона здатна освоїти (з огляду на її соціальний статус, дохід, освітню, професійну та інші види соціальної компетентності).

Індивідуальний соціально-культурний потенціал і визначає контури, конфігурацію, архітектуру буття особистості у соціальному просторі, тобто її соціальний локалітет життя.

Освоєний обсяг соціального простору, масштаби локалітету життя особистості відповідають її потенціалу, або капіталу - інтелектуальному, освітньому, культурному, майновому, статусному тощо. А в багатьох суспільствах масштаб локалітету життя особистості залежить ще й від її расових, етнічних, культурних, релігійних, мовних характеристик. Масштаби та контури локалітету життя особистості залежать від її різнобічної соціальної активності. Інакше її здатність зорганізовувати, управляти й контролювати свій локалітет життя втрачається, масштаби локалітету життя звужуються, що може призвести до життєвої катастрофи.

Конфігурація соціального локалітету життя особистості в сучасному суспільстві постійно змінюється [10]. У традиційних суспільствах упродовж життя особистості її життєвий локалітет також змінювався. Але характер змін в основних контурах був передбачуваним, типовим. Ці контури

змінювалися головним чином відповідно до віку особистості та вікових соціальних ролей. У сучасної людини локалітет життя відрізняється тим, що він є непрогнозованим, формується в умовах, які надають особистості безліч виборів, що впливають на його абрис, а тому він є надзвичайно індивідуалізованим.

Динаміка соціального локалітету життя особистості і соціальної спільності під впливом глобалізації. В умовах глобалізації відбувається істотна інтенсифікація соціальної взаємодії агентів практик. По-перше, за однаковий відрізок фізичного часу відбувається дедалі більше соціальних контактів, реалізується дедалі більше форм соціальної взаємодії. Це веде до досить частих змін контурів соціальних меж та розмірів соціального локалітету життя особистості. Типовою характеристикою соціального локалітету стає гнучка геометрія, його м'яка, доволі розмита конфігурація.

По-друге, під дією технологічних можливостей подолання простору зазнає змін із-за стиснення простору і часу в соціальному світі. Змінюється традиційне значення території та відстані, соціальної дистанції особистості. Тепер освоєння простору особистості відбувається не лише шляхом власного переміщення у фізичному, географічному просторі, а й шляхом переміщення, наближення точок соціального і фізичного простору до себе завдяки сучасним інформаційним технологіям. Нині, щоб провести конференцію з певної теми, науковцям із різних кінців світу не обов'язково збиратися в певній країні, місті. Для цього можна використати світову інформаційну мережу і провести Інтернет-конференцію. Стиснення простору завдяки якісно новим способам освоєння відстаней формує нові риси життєдіяльності людини, формує якісно новий тип локалітету її життя. Його характерною ознакою є те, що практично вся земна куля стає фізичним локалітетом життя особистості. Для більшості населення фізичне переміщення по всьому земному простору не є повсякденною практикою.

Проте, по-перше, сучасні інформаційні технології не потребують переміщення особистості у географічному просторі для розв'язання багатьох практичних завдань. Для цього достатньо віртуального контакту з необхідним їй об'єктом. А по-друге, кількість людей, які щодобово фізично переміщуються на великі відстані з кожним роком зростає. А це означає, що масштаби життєвого локалітету особистості у соціально-просторовому плані суттєво зростають.

Принципова відмінність між традиційним типом життя і новітнім добре простежується через порівняння способів і швидкостей подолання відстаней між географічними точками. Якщо в XVII – XVIII ст. транспортні засоби були недосконалими і для пересування на далекі віддалі вимагалися сильна воля, великий досвід, фізична витривалість, рішучість і сміливість, то в XXI ст. сучасні засоби зв'язку /космічні, повітряні, швидкісні поїзди/ дозволяють вирішувати переміщення в просторі на новому кількісному і якісному рівнях. І річ тут не лише у комфорті або дискомфорті

подорожування, не лише у швидкості подолання відстаней. Насправді, тут йдеться про принципово різні способи життєдіяльності особистості, для яких характерні відмінні картини світу, типи світосприйняття і світовідчуття. Це зовсім різні людські універсуми життя з якісно відмінними системами цінностей і орієнтацій, мотиваціями, логікою поведінки.

Новою ознакою постсучасності є становлення детериторіалізованої життєдіяльності особистості. За минулих часів особистість була міцно прив'язана до території. Вважається, що осілість означала порівняно з кочівництвом новий крок в історичній ході людства шляхом до цивілізації. Осілість зміцнювалась аж до періоду капіталізму, коли обезземелені селяни розпочали новий тип соціальної міграції, пов'язаний із пошуками роботи поза межами місця свого проживання. Тепер же, за сучасних умов глобалізації автономія особистості щодо території стає ще більшою, набуває нової якості.

Внаслідок втрати традиційних смислів дистанції для особистості виникає й нове співвідношення центру і периферії. Значно розширюється функція центру. До речі, історико-культурна специфіка кожного суспільства надає певного відтінку конструкції соціального простору. Так, для України центр традиційно пов'язується з адміністративною владою, з першим адміністративним столом - престолом. Місце розташування престолу є столиця. А в англomовних та франкомовних країнах, столиця - це місце концентрації капіталу (а отже, це - capital). Проте в умовах глобалізації і влада, і капітал розподіляються у фізичному просторі більш рівномірно, хоча в соціальному просторі цього не відбувається. І це породжує нові суперечності, скажімо, між Північчю і Півднем [5].

Тенденція детериторіалізації життєдіяльності особистості виявляється у різноманітних формах. Для життя людини постіндустріального суспільства характерна неприв'язаність до певного географічного і соціального місця. В дитинстві вона живе в одному місті, вчиться їде у друге, на роботу влаштовується у третьому і т.д. Просторова і соціально-статусна мобільність індивіда розширює локалітет її життя. Вона перебуває у стані постійного освоєння дедалі нових зон географічного і соціального простору і включає їх у свій локалітет життя. Разом з тим деякі зони локалітету вона втрачає. Одні втрачає у суспільній конкуренції, із інших виходить добровільно або внаслідок природного плину життя, змінюючи вікові ролі. А от суб'єктивний світ особистості розширюється постійно через набуття відповідного досвіду, який залишається у її життєвому світі.

Така висока динаміка життя особистості формує ефект порушення звичності. У кожному наступному локусі перебування особистість заново освоює нові зони життя – як побутові, так і робочі, громадські, дозвіллі.

Але ці глобалізаційні тенденції в Україні наштовхуються на процеси занепаду комунікаційних, транспортних зв'язків, дистрофічний рівень розвитку сучасних інформаційних технологій. Візьмемо, наприклад, організацію громадського транспорту як засобу подолання фізичних

відстаней у країні. Система транспортних сполучень у кожній країні має свої особливості. Так, в Україні традиційно транспортна мережа має більш-менш розвинену вертикаль і гірше вибудовану горизонталь сполучення. Тобто в Україні транспортні потоки організовуються від села до райцентру і від райцентру до обласного центру. А системи сполучення між селами і райцентрами майже немає.

Інформаційні комунікації соціального простору в нас розвинені ще гірше, ніж транспортні. Тут також присутня організація інформаційних потоків через центр, слабкий горизонтальний зв'язок. Можна, наприклад, перебуваючи у Краснодоні, через Інтернет отримати інформацію про наявність вільних місць у готелях Мюнхена і нічого не дізнатися про ситуацію з місцями у готелях сусіднього Антрациту. Все це створює фрагментизацію простору країни й ускладнює налагодження життя особистості у її власному локалітеті [5, с. 38].

Явище детериторіалізації пов'язане і з тим, що така ознака державності, як суверенітет, починає змінювати свої традиційні прояви, втрачати чинність щодо території. Це створює принципово нові умови для формування життєвого локалітету особистості. Сьогодні національно-державний чинник як детермінанта території, на якій перебуває людина, поза сумнівом, зберігається, проте він перестає бути єдино визначальним, поскільки, глобалізація змінює саме місце держави у внутрішньонаціональних і світових процесах, виявляє неадекватність державоцентричної моделі світової політики. Суверенітет держави "зіщулюється".

Детериторіалізація призводить до посиленої діаспоризації суспільств, що раніше були моноетнічними. Феномен діаспоризації складний. Його видимою частиною є наявність у суспільстві іноетнічних громад, їхній особливий стиль життя, який охоплює не просто окремі сім'ї, а цілі квартали міст. Саме обличчя міст набуває нових рис. У його архітектурі стають помітними споруди, характерні для інших культур і релігій.

Механічне поєднання у межах одного міста, одного суспільства різних культур являє собою явище гібридизації культур. З'являються різноманітні глобальні та локальні "соціокультурні гібриди", які часто складаються із несумісних частин і є вкрай нестабільними й суперечливими.

Зараз діаспоризується вся Європа. Чималий внесок у цей процес роблять і наші громадяни України, які є демографічним донором Центральної та Західної Європи - там перебуває щонайменше 3-3,5 млн. наших трудових мігрантів. Чимало з них не повернуться додому і візьмуть участь у поглибленні процесу європейської діаспоризації. Явище діаспоризації не обминає і нашої країни. Українське суспільство традиційно було багатоетнічним. Проте в останні роки в його етнічній структурі відбуваються значні зміни. З одного боку, суспільство України майже повністю втрачає окремі етнічні групи, що виїждять із нашої країни (як,

наприклад, євреї, кількість яких між переписами населення 1989 і 2001 років скоротилась із 486 тис. до 103 тис., або німці, греки), а з іншого боку, поповнюється етнічними й расовими групами, які раніше не проживали в Україні (пуштуни, дарі, в'єтнамці, китайці, сомалійці, нігерійці тощо) або проживали, але кількість їх останніми роками суттєво зростає (вірмени, азербайджанці, грузини). З'являються й інші ознаки діаспоризації: багаторасові ринки, магазини, вузи, виростають архітектурні споруди, характерні для інших культур. Так, у київському архітектурному пейзажі до християнських церков додаються ще й мусульманські мечеті [5, с. 40-41].

Отже, в сучасних суспільствах відбуваються суперечливі соціокультурні процеси. З одного боку, стає буденністю співіснування у суспільстві багатьох культур, релігій, мов, способів і стилів життя. Таке співіснування провокує, стимулює їхню взаємодію, результатом якої є певна конвергенція цінностей та стилів життя. Але з іншого боку, спостерігається і посилення такого явища, як діаспоризація. Термін "діаспоризація" вживається у двох смислах. У першому - більш вільному, - мають на увазі наявність різних етнічних груп у суспільстві. У другому - більш строгому - розуміють наявність етнічних груп, що ведуть свій особливий спосіб життя, зберігаючи прояви своєї етнокультурної ідентичності у різних сферах суспільного життя.

Стискується не лише простір, а й час, у якому живе особистість. Завдяки пришвидшенню спілкування, яке забезпечується новими транспортними засобами та комунікаціями, в одиницю часу людина встигає зробити набагато більше, ніж в індустріальному суспільстві. У неї відбувається значно більше соціальних контактів. Зростає інтенсифікація соціальної взаємодії агентів практик. Тотальне поширення засобів комунікації, обміну інформацією, поява дедалі нових їх видів, що перекривають один одного, персоніфікація засобів інформації тощо, - все це насичує новими змістами час особистості, робить його більш щільним.

Знімаються проблеми часових поясів. Людина живе одночасно в усіх поясах, оскільки має змогу приймати інформацію у реальному часі з будь-якої точки планети. Причому це стосується як персонально спрямованої інформації, так і призначеної для масового споживання. Соціальний час, на відміну від часу в астрономії, наділений якостями, а не тільки кількістю; ці якості похідні від вірувань і звичаїв групи, вони також слугують виявленню ритмів, пульсацій суспільств, у яких Ф. Бродель виокремлював і описав три типи часу. Перший нерухомий час. Він розгортається на рівні системи "суспільство-природа". Другий - циклічний (соціальні й економічні процеси, історичні періоди). Третій - подієвий (політичні, міжнародні, дипломатичні процеси). Вони накладаються один на одного, перетинаються, взаємовпливають. Зрозуміло, що на рівні особистості, психологічно, сприймається подієвий час, а інші типи сприймаються через нього. Тому і зміни у характері перебігу і якості людина відчуває і сприймає на подієвому

рівні. Ці зміни виявляються у ставленні до часу, в цінності часу, а це відбивається передусім в оперуванні в побутовій поведінці такими одиницями часу, як місяць, доба, година, хвилина. Для людей зі способом життя, що структурується в часі такими природними добовими циклами як схід і захід сонця, не мають значення такі часові відрізки, як година, хвилина, а тим паче секунда, суттєво різнитиметься явище одночасності у разі, якщо інформація долає сотню кілометрів за дві доби, і в разі сприйняття інформації з будь-якого місця землі, практично, в момент події. За умов глобалізації відбувається стиснення лише теперішнього часу. До майбутнього часу ставляться з врахуванням стиснення теперішнього часу і екстраполують цю якість на майбутнє.

Норвезький антрополог Т. Еріксон, досліджуючи час в епоху інформаційних технологій, робить висновок про тиранію моменту. В своїй книзі він виділяє два типи часу – швидкий і повільний. Ці типи існують паралельно, але глобалізація стимулює швидкий час і робить дефіцитом повільний.

Сучасні тенденції ущільнення часу на основі новітніх технологій є суперечливими. Вони виявляються далеко не у всіх сферах, а тим паче не є однаково характерними для всіх країн світу. Скажімо, в Україні на ці глобалістичні тенденції нашаровуються процеси, що супроводжують новітню українську історію - затяжна системна криза, занепад технологій, демодернізація, падіння життєвого рівня населення. У депресивних зонах суспільства час тягнеться навіть повільніше, ніж 15-20 років тому. Він тече, немов у середньовіччі, в тих селах, які виявилися відрізними від великого світу тим, що туди не ходять автобуси, там відключають світло, і не працюють радіо й телебачення. Соціальне середовище особи набуває нової якості в умовах високої насиченості інформацією. Зараз людина цілодобово перебуває під тиском інформації. Зранку вона прокидається під звуки радіо чи телевізора, за сніданком гортає газету, по дорозі на роботу її супроводжують радіо, реклама. На роботі вона знову ж таки потрапляє під вплив різних видів інформації - службової, неофіційної, товариської тощо. У вільний час на людину навалюється не менше інформації, ніж на роботі [5, с. 47].

Реальне і віртуальне освоєння особистістю тої частини соціального простору, що становить її соціальний локалітет життя, є характерною ознакою глобалізації. Хоча з'являються дедалі нові можливості для освоєння особистістю фізичного, географічного, міждержавного простору, проте принципово новим типом розширення соціального локалітету її життя і формування абсолютно нових стилів життя є активне і багатогранне залучення у віртуальну реальність. Виявляється, що остання має потужний потенціал впливу на повсякденність - і в економічній, і в соціальній, і в духовно-культурній сферах.

Зміни соціального локалітету життя особистості за умов глобалізації набувають універсального і системного характеру, вони ведуть до формування якісно нового соціального простору людини, який структурується на нових, ще мало зрозумілих принципах організації соціальної темпоральності.

Міграція як форма розширення локалітету життя особистості і територіальної спільності. Слідом за капіталом, який за умов глобалізації перейшов державні кордони і крокує світом у пошуках вигідних місць застосування, піднялися, активізувалися у подоланні простору і збіднілі маси трудящих, які в сучасних умовах досить легко долають державні кордони з метою скоротити той розрив між рівнями оплати праці, який існує між багатими і бідними країнами, між Північчю і Півднем.

В Україні закріпилася тенденція зовнішнього міграційного обміну населення з від'ємним міграційним сальдо. Саме з другої половини 1994 року з України стало виїздити населення більше, ніж в'їздити.

Спочатку здавалося, що це тимчасове явище. Адже кінець 80-х років ХХ століття позначився зростанням імміграції населення в Україну. У громадській думці переважали оптимістично-зверхні настрої, що, мовляв, Україна така багата і розвинена республіка, куди люди будуть завжди прагнути в'їхати [5, с. 182]. По-перше, будуть намагатись повернутися вихідці з України, що проживають у союзних республіках і за межами СРСР, по-друге, сюди мріють потрапити мешканці інших республік Союзу, по-третє, варто лише послабити міграційні правила, зробити країну відкритою для в'їзду, як сюди тисячами, десятками тисяч, поїдуть із далекого зарубіжжя представники української діаспори.

Деякі припущення справді підтвердилися. Наприкінці 80-х - на початку 90-х років в Україну щорічно прибувало на сотні тисяч людей більше, ніж вибувало. Це були ті, хто повертався на батьківщину із колишніх союзних республік, із Німеччини і країн Центральної Європи, де вони працювали, служили, навчалися. Так, 1991 року в Україну прибуло 491 тис, 1992 - 588 тис, 1993 - 341 тис. іммігрантів. Загалом за ці три роки в Україну прибули 1 млн. 370 тис. осіб, а вибули 880 тис, тобто за рахунок міграції населення зросло майже на півмільйона осіб. Але вже в 1994 році картина почала змінюватися на протилежну. З цього часу щорічно в Україні прибувало людей менше, ніж вибувало. Сальдо зовнішньої міграції за 1991-2003 роки становить мінус 1 млн. 200 тис осіб. Інакше кажучи, за рахунок зовнішньої міграції населення України за 12 років незалежності скоротилося більш як на мільйон. Слід зазначити, що тут ідеться про тих людей, які прибули і вибули на постійне місце проживання (а не про тимчасових трудових мігрантів, про яких слід говорити окремо). Узагальнено причину цього явища можна пояснити різким падінням рівня життя населення, хоча, звичайно, не можна зумовленість цього багатогранного суспільного процесу зводити лише до цієї однієї причини.

В 2011 році українці отримали 11907 дозволів на постійне проживання за кордоном. За останні 4 роки видано дозволів на виїзд громадян України за кордон на постійне проживання: 2008 року – 24496, 2009 – 18515, 2010 – 13889 і 2011 року – 11907, у тому числі дорослим – 6996, дітям – 2214, пенсіонерам – 2697. крім того в 2008 році українці отримали майже 1268 тисяч паспортів для виїзду за кордон, 2009 – більш ніж 889 тисяч, 20120 – 843,5 тис., а 2011 року – 997 тис. Скоротилася кількість українців, які вирішили повернутися на Батьківщину. На заробітках за межами України перебувають до трьох мільйонів українців [16].

Сьогодні світові міграційні процеси підштовхуються соціально-економічною і майновою нерівністю країн і континентів. І. Валерстайн увів у науковий обіг поняття геокультурної системи. Він розділив сучасний світ, що вступив у глобалізаційні процеси, на чотири частини й розташував їх в ієрархічному порядку. До першої частини він відніс цивілізаційне ядро - країни "золотого мільярду", до другої – периферійні країни, до третьої - напівпериферійні країни, до четвертої – країни -"ізгої" [7].

За умов глобалізації формуються такі соціокультурні, комунікаційні та соціально-психологічні умови, коли нерівність у рівні життя у згаданих вище типах країн провокує пересічних громадян розв'язувати цю світову проблему не через свою державу, а індивідуально, самотійно - шляхом міграції до багатих країн. Якщо сказати конкретніше про ці умови, то йдеться про такі явища, що набули значного поширення у сучасному світі: соціокультурні - послаблення культурної ідентичності і територіальної прив'язаності особистості; комунікаційні - глобально-тотальний характер інформації, зокрема новин, миттєвий характер їх, можливість швидкого переміщення людини у будь-яку точку світу, доступність спілкування всіх з усіма (Інтернет, мобільний зв'язок, факс); соціально-психологічні - поширена індиферентність і часткове зростання толерантності у деяких верствах суспільств до носіїв інших культур, мов, релігій [5, с. 183].

Сьогодні чітко простежується спрямованість світових міграційних потоків від периферії до ядра, їхня масштабність. В умовах глобалізації, як відзначають деякі дослідники на зміну осілості, яка відіграла значну роль у суспільному розвитку, приходить реванш кочівників [8, с. 43]. Однією із передумов міграції населення з України є те, що багато поколінь людей жило в соціальному просторі, який був побудований на принципі жорсткого прикріплення до місця проживання - раніше кріпацтво, потім відсутність паспортів у колгоспників і заборона покидати своє місце проживання, система прописки у містах. Щойно з'явилась можливість вільного пересування у просторі держави та виїзду із неї, чимало людей спробували скористатися цим правом як новинкою, якої у них ніколи не було, але про яку чули, що вона є в інших. Тут спрацьовує соціально-психологічний механізм бажання підкоряти географічний простір. Цей механізм особливо яскраво виявив себе, якщо на нього поглянути в історичній ретроспективі в

освоєнні Сибіру і колонізації Америки. І там, і там освоювали нові незнайомі безкрайні простори вільні люди - козаки та вільні переселенці, а не кріпаки, що жорстко були прив'язані до свого місця проживання.

Але все ж таки основна причина нової хвилі міграції з України полягає у соціально-економічних умовах. Остання хвиля міграції (її називають четвертою хвилею) була детермінована внутрішніми чинниками, на відміну від другої та третьої, коли міграція з України була побічним наслідком міжнародних конфліктів і війн [5, с. 184].

В Україні практично здійснюються всі типи міграцій - зовнішня і внутрішня, еміграція і імміграція, тимчасова трудова і етнічна, на законних підставах і нелегальна міграція. Проте найхарактернішим типом міграції є зовнішня міграція: трудова нелегальна тимчасова еміграція, нелегальна транзитна міграція, класична еміграція - виїзд на постійне місце проживання за кордон. Тобто в сукупності переважають такі типи зовнішньої міграції, які негативно впливають на стан українського суспільства. Так, трудова міграція виявляється негативно в тому, що висмоктує із країни найбільш конкурентноздатну частину робочої сили - освічених, сильних, молодих, цілеспрямованих. Побічним негативним наслідком є те, що вона послаблює сім'ї - батьки залишають на тривалий час дітей, роз'єднуються подружжя, без догляду залишаються старі. Крім того, практично вся трудова міграція українських громадян має нелегальний характер. А це втягує людей у сферу криміналу, вони стають і жертвами, і суб'єктами різноманітних злочинів.

Другий масовий тип міграції в Україні є нелегальна міграція в Україну, її носіями є вихідці із країн Азії й Африки, які, реалізуючи свою мету - потрапити до країн Європейського Союзу, прокладають свій маршрут через Україну. Нелегальна міграція завдає значної шкоди українському суспільству і державі.

Третім типом поширеної в Україні є етнічна еміграція. За роки незалежності з країни виїхало близько 400 тис. євреїв, кілька десятків тисяч німців, греків, словаків, чехів. Звичайне, цей процес також негативно позначився на соціально-демографічному та інтелектуально-професійному ресурсі країни.

Широкого розмаху набула тимчасова трудова міграція. Її масштаби визначаються лише приблизно: оцінково називають річну кількість мігрантів від 3 до 7 млн. Складні соціальні умови життя українських громадян змушують їх шукати шляхи виживання, і одним із варіантів виходу із важкої життєвої ситуації є трудова міграція.

Ідея переїзду зі свого населеного пункту в інше місце у людини провокується життєвим дискомфортом, невлаштованістю її життя. Часто думки про виїзд є формою психологічної реакції на безвихідне становище, на втрату життєвої перспективи. В середині України люди змінюють місце проживання з різних причин - діти забирають до себе старих батьків, хтось повертається із міста в село, хтось створив сім'ю тощо. Але є й чимало

переїздів із соціально-економічних причин. Найбільше таких внутрішніх потенційних мігрантів у невеликих містах - 12% (у Києві таких лише 7%, тобто майже вдвічі менше) [5, с. 187-188]. Це пояснюється тим, що саме в невеликих містах найвищий рівень безробіття, бо в них найбільше підприємств, які не працюють. Малі міста становлять найбільшу частку серед депресивних населених пунктів і є, своєю чергою, основними одиницями таких депресивних регіонів, як Донбас або західні області. Люди із цих регіонів ладні працювати в Україні за умови пристойного заробітку, навіть якщо такі робочі місця знаходяться в інших областях. Про це свідчить і те, що багато людей приїздить із різних куточків країни у Київ, де середня заробітна плата вдвічі вища, ніж по Україні. Але оскільки робочих місць у країні не вистачає, та й середня заробітна плата сьогодні не дає змоги зводити кінці з кінцями, то більша частина тих, хто хоче виїхати зі свого населеного пункту, збираються за кордон.

Взагалі, ознакою нашого часу є те, що практично у всіх країнах світу - багатих і бідних, до переїзду в інші країни ставляться значно спокійніше, прозаїчніше, ніж кілька десятиліть тому. Дослідники звертають увагу на формування такого явища, як деградація значення місцевості для особистості. Це явище, зумовлене багатьма причинами і пов'язане з розгортанням глобалізаційних процесів, в Україні підсилюється ще й тим фактом, що окремі громадяни та суспільство в цілому переживають ідентифікаційну кризу. За даними моніторингу, як громадянин України себе ідентифікують лише 44% опитаних, решта вибрали для себе інші ідентичності: мешканець села, району чи міста - 31%, громадянин колишнього СРСР - 11%, мешканець регіону - 7% [5, с. 190].

Розмивання ідентичності можна пояснити, поряд з іншим, і тим, що люди, які пережили розпад однієї держави й утворення нової, в особистісному плані переживають суттєві морально-психологічні кризи, в результаті яких у них зростає рівень прагматизму і навіть цинізму, ціною втрати віри у високі суспільні цінності. Зворотним боком феномена ж деградації значення місцевості, послаблення значущості для особистості інститутів громадянства і резидентства є ступінь просторової мобільності особистості, яка в усьому світі зараз значно зростає.

Міграція громадян України в інші країни, навіть якщо вона має тимчасовий характер, є суперечливим і багатоскладовим соціальним процесом. З одного боку, дійсно, українці приносять благо економіці інших країн, вони заповнюють непрестижні ніші у структурі робочих місць цих країн. З іншого - слід сказати відверто, що їм раді далеко не всі громадяни тих країн, куди вони прибувають.

Справді, більшість розвинених країн переживають демографічну кризу й об'єктивно потребують залучення іммігрантів у свою економіку. Зрозуміло, що громадяни України є більш бажаними гостями у європейських і північноамериканських країнах, ніж вихідці з Азії чи Африки, оскільки

українці ближчі за менталітетом, культурою, вірою, расою. Тому деякі із цих країн навіть розробляють програми залучення мігрантів із країн СНД, як це зроблено, наприклад, у Франції. І все ж таки у багатьох країнах до трудових мігрантів, а до нелегальних і поготів, ставляться негативно. Причому не лише в багатих країнах, але й у найближчих сусідів України.

Критичні матеріали щодо наших нелегалів друкуються у пресі ряду держав (Словаччина, Польща, Угорщина та ін.). Громадяни сусідніх держав, а ще більше представники владних структур не у захваті від наявності в їхній країні українських нелегалів.

Українські емігранти та трудові мігранти вивозять за кордон наші внутрішні соціокультурні особливості - етнічні, культурні, мовні, релігійні й, на жаль, нерідко кримінальні. Разом із нашими громадянами переміщується маса нерозв'язаних в українському суспільстві проблем. Скажімо, в українському суспільстві тривають інтеграційні соціокультурні процеси, досі не вироблено усталеної, загальноукраїнської ідентичності, люди ще досить чітко усвідомлюють себе як "східняки" чи "західняки", православні чи греко-католики, україномовні чи російськомовні, і ці відмінності перетинають разом із ними кордони. Їй відтворюються і в новому соціокультурному середовищі, хоча й у модифікованому вигляді. Культура, яку несуть із собою українці в інші країни, сприймається громадянами цих країн переважно не як ворожа, але все ж таки, як чужа їм.

Міграційні процеси, що розгортаються в Україні, разом із демографічними процесами несуть у собі серйозні ризики для майбутнього суспільства. Передусім - це ризики подальшої втрати найбільш активної частини українських громадян. Проте ні українська еліта, ні суспільство в цілому ще не відчули всієї гостроти і небезпечності депопуляції населення, не зробили спроби сконцентрувати інтелектуальні зусилля для обговорення міграційних і демографічних загроз і вироблення рішень із подолання їх. Досі немає чітких уявлень про те, яким чином можна зупинити депопуляцію населення, якими мають бути джерела хоча б простого відтворення населення. Не проаналізовано з достатньою теоретичною глибиною питання поповнення населення за рахунок імміграції, зокрема щодо можливості залучення шляхом пільгових заохочень вихідців з інших континентів, які за расою, релігією, менталітетом близькі до українців.

Мультикультуралізм і проблема єдності локалітетів та територіальних спільностей. Спроби розв'язання проблеми подолання нерівності шляхом міграції породжують нові проблеми. Зокрема, у країнах-реципієнтах в останні роки зростає побутова, расова, етнічна й релігійна нетерпимість і з'являються політичні партії та громадські рухи, що сповідують ксенофобію. У багатих суспільствах погіршується характер взаємодії між громадянами і мігрантами.

Раніше діяла така модель адаптація мігрантів, яка передбачала їх інтеграцію в культуру суспільства-реципієнта. В кінці XX ст. почала діяти

мультикультурна модель: громади мігрантів зберігали і відтворювали свою культуру, мову і релігію. Політика мультикультуралізму була відповіддю на соціокультурний виклик, пов'язаний із зміною етнодемографічної структури суспільства, зумовленою характером сучасних міграційних процесів.

Основними принципами мультикультуралізму як ідеології є: позитивне ставлення до етнокультурних відмінностей і визнання того факту, що культурне розмаїття збагачує соціум, робить його життєздатнішим; право на культурну відмінність, збереження і підтримання своїх культурних особливостей; культурна рівноцінність та взаємна толерантність; ієрархічно структурована подвійна ідентичність; єдність у множинності. Культурна автономія тієї чи іншої групи визнається тією мірою, якою вона не суперечить базовим цінностям більшості, з якими ідентифікує себе держава (селективне збереження культур); ідентифікація індивіда з певною етнокультурною групою формує у нього усталену самосвідомість, сприяє його психологічній захищеності, створюючи тим самим передумови для відкритості індивідів щодо інших етнокультурних груп і виховання в ньому толерантності; право на рівні шанси. Культурні відмінності доповнюються принципом недискримінації і рівності у соціальній сфері; політична керованість, оскільки мультикультуралізм не є самоорганізованим феноменом, для його формування і розвитку необхідні політична воля й підтримка [14, с. 464-465].

Політика мультикультуралізму вийшла поза національні рамки окремих держав і набула міжнародного характеру. Так, Рада Європи в 1970 рр. прийняла стратегію мультикультуралізму і мультикультурної педагогіки. Була встановлена так звана «стратегія двостороннього руху», покликана забезпечити, з одного боку, інтеграцію дітей робітників-імігрантів у державах, членах Ради Європи, до шкіл приймаючої сторони, а з другої – підтримувати культурні і лінгвістичні зв'язки з країною їх походження, аби полегшити можливе повернення в школу на батьківщині.

Ідеологи й засновники концепції мультикультуралізму (І. Берлін, Г. Маркузе та ін.) уявляли собі свій ідеал таким чином, що у суспільстві з розвиненим інститутом демократії мирно співіснують різні культурні спільноти, у межах яких індивід реалізує своє право на культурну ідентичність.

Як етико-філософська і культурологічна концепція, ідеологія і політична стратегія - мультикультуралізм набув свого поширення у 70-х - 90-х роках ХХ століття в таких країнах як США, Канада, Австралія, Велика Британія. Його поява пов'язана з тим, що в цих країнах активізувалися пошуки нових форм взаємодії з іноетнічним населенням. Йшлося насамперед про зниження рівня матеріальної нерівності людей різної етнічної та расової належності. Однак, незважаючи на зусилля влади, соціальна напруга у таких полікультурних державах зростала. Повсюди розпочалася боротьба за право «бути іншим», відстоювання власної самобутності. Для представників різних

етнічних груп, які сформувалися передусім із недавніх мігрантів, суперечливість ситуації полягала ще й у тому, що, з одного боку, інструментально, для їх процвітання в країні необхідно було якомога швидше та повніше влитися в іншу культуру, а з іншого - деконструкція їх старої ідентичності пов'язувалася з тим, що для збереження достатнього психологічного комфорту мігрантам необхідно було зберігати елементи рідної культури [15, с. 156].

Хоча політика мультикультуралізму і переслідує креативні, творчі цілі, однак вона несе й низку негативних явищ, серед яких найчастіше називають такі: 1) загроза національній єдності і громадянській гармонії, можливість посилення міжгрупової і міжрасової недовіри, ускладнення процесу асиміляції; 2) мультикультуралізм асоціюється з ідеологією політкоректності і практикою квотування при прийомі на роботу, у навчальні заклади тощо; 3) спрямованість політики на збереження і підтримку певних культур, породжує нерівне ставлення до громадян, при цьому ігнорується класове розшарування груп; 4) політика культурного визнання нерідко сама продукує етнокультури меншини на вимогання з їх боку рівноправності. Особливо це помітно, коли відмінності акцентуються на наданні привілеїв; 5) піддаючи критиці історію країни (скажімо, стару Америку чи суспільний лад Росії) можна поставити під сумнів і її реальні історичні досягнення та успіхи; 6) мультикультуралізм сприяє інституціалізації культурних відмінностей та етнізації соціальних відносин, що загрожує ліберальним цінностям, зокрема пріоритету прав людини [15, с. 37].

Сприяючи інституціалізації культурних відмінностей, мультикультуралізм створює передумови посилення міжетнічної і міжрасової недовіри, замикання на собі новоутворених етнічних громад, небезпеку прогресуючої «капсулізації» суспільства і перетворення суспільного організму в сукупність «несполучних посудин». Мультикультуралізм - це фактично стимулювання розмаїття культур. Трансформація суспільно-культурної парадигми з моністичної на плюралістичну, що відбувається, скажімо, у США протягом останніх тридцяти років, та спричинена нею потреба у ревізії моделі національної ідентичності дається взнаки у всіх сферах духовного життя країни.

Сьогодні головний виклик для європейських країн - це пошук оптимальної моделі інтеграції, способів залучення мігрантів у соціокультурне середовище країни перебування. Методи інтеграції, що практикуються в країнах «старої імміграції» (Велика Британія, Франція, Голландія, США, Німеччина), не завжди виявилися продуктивними. Мультикультуралізм як інструмент інтеграції виявив свою недостатню ефективність передусім щодо громадян, які мають мусульманське походження. Так, за твердженням Ангели Меркель, політика мультикультуралізму, що передбачає добросусідське співіснування людей різних культур і релігій, у ФРН зазнала фіаско. Особливо гостра дискусія з

проблем інтеграції іммігрантів у німецьке суспільство розгорнулася після виходу праці Тіло Саррацина "Німеччина – самоліквідація", в якій йдеться про те, що зростання кількості іммігрантів, які не сприймають німецьку культуру і не прагнуть інтегруватися в німецьке суспільство, веде до занепаду Німеччини. Він висловив припущення, що продовження чинної політики щодо іммігрантів спричинить ісламізацію країни і крах її економічної системи. Т. Саррацин виступив із вимогою обмежити імміграцію в Німеччину вихідців з Туреччини і країн Близького Сходу. Після того, як багато німецьких політиків звинуватили його у ксенофобії, з'ясувалося, що його погляди поділяє більшість громадян країни.

Виходячи із зазначеного, можна стверджувати, що проблема толерантності у другій половині XX - на початку XXI ст. набула надзвичайно гострого характеру у зв'язку з проблемою консолідації в поліетнічних суспільствах. У цьому контексті толерантність - це єдність у розмаїтті, повага, сприйняття та розуміння величезної кількості культур, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Нині культурна уніфікація набула глобальних масштабів. Процеси культурної глобалізації зумовили такі явища, як етнокультурна інтеграція, асиміляція, мобільність і, як наслідок, зростаюча поліетнізація національних спільнот [14, с.469].

Концепція мультикультуралізму, як показала практика її реалізації, повністю провалилася. Мультикультуралізм призвів до геттоїзації етнічних громад, став загрозою європейського способу життя. Кризою мультикультуралізму став той стан, за якого держава і суспільство представлені у вигляді розрізнених спільнот, що живуть поруч, але таких, що не співпрацюють, не ідентифікують себе у якості єдиної держави. У жовтні 2010 р. канцлер ФРН Ангела Меркель зазначила, що ті, хто хоче стати частиною нашого суспільства, повинні не тільки дотримуватися наших законів, але й говорити на нашій мові [13].

В Європі відбувається перехід від мультикультурної до міжкультурної освіти, від співіснування до взаємодії, що відображає не паралельне існування різних культур. Акцентується на тому, що у міжкультурній перспективі є свій освітній і політичний вимір: взаємодія сприяє найскорішому розвитку співробітництва і солідарності, ніж відносини домінування, конфліктів, неприйняття і виключення [12, с. 312].

Питання міжкультурної освіти набувають значної актуальності в Україні в дискурсі створення в освіті єдиного україномовного простору. Нині в якості оптимальної серед науковців розглядається така версія: «україномовні» мають погодитися, що російська мова буде в Україні у широкому вжитку завжди, а «російськомовні» мають зрозуміти, що час безроздільного панування російської мови минув, що жити в Україні й бути вільними від будь-яких зобов'язань перед державною мовою неможливо [12, с. 319].

Від людей, які приїжджають жити в нові країни, якщо вони дотримуються законів, не можна вимагати відмови від своєї віри, культури і самоідентифікації. Різноманіття культур, безумовно, може сприяти розвитку творчого потенціалу. Необхідні особливі заходи для того, щоб члени маргіналізованих груп користувалися справжньою рівністю можливостей. В країнах Європи, куди прибуває значна кількість мігрантів, формуються системи контролю мігрантів, в основу яких покладені створення комплексної, єдиної і прозорої імміграційної політики для всієї Європи.

В Україні як поліетнічному суспільстві закладено чимало потенційних мін уповільненої дії (кримсько-татарська проблема, російська мова, розмежування країни на схід - захід тощо). Деякі з них підігриваються свідомо певними політичними силами, щоб зробити інструментом політичних маніпуляцій і боротьби. В Україні не прижилися ксенофобські настрої. Досі саме толерантність і здоровий глузд допомагали уникнути серйозних конфліктів. Переконливим свідченням глибокої укоріненості принципів толерантності у самосвідомості українського народу є поширені серед більшості українців переконання, що кожний етнос має невід'ємне право зберігати і розвивати свою рідну мову, культуру, звичаї, традиції, уклад життя, своєрідність релігійних вірувань.

Водночас отримання різними етнокультурними ідентичностями державних гарантій розвитку, забезпечення умов для збереження культурної самобутності етнічних меншин не повинно фрагментувати українське суспільство. Важливого значення набуває створення структури загальнонаціональної ідентичності, яка б дозволяла зберігати етнокультурні особливості усіх громадян країни. Ідентифікація себе з українською державою (громадянська ідентичність) повинна бути первинною, а з тією чи іншою етнічною спільнотою – вторинною [14, с. 471].

Список використаних джерел:

1. Якубовская Т.С. Соционика: как разобраться в себе и других. - М., 2005. - 288 с.
2. Сохань Л.В. Життєвий простір особистості як поле її життєдіяльності // Життєва компетентність особистості: Наук.-метод. посібник. - К., 2003. - С 209-220.
3. Сиродеева А. Мир малого. Опыт описания локальности. - М., 1998
4. Соціальний ареал особистості / М.А. Шульга // Соціологія: теорія, метод, маркетинг. - 2002. - №2. - С. 20-23.
5. Соціальний ареал життя особистості. - К.: Ін-т соціології НАН України, 2005.-400 с
6. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Вступ до соціальної географії. - К.: Знання, 2000. – 204 с.
7. Валлерстайн М. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. - СПб., 2001.

8. Бауман З. Индивидуализированное общество. — М., 2002.
9. Филлипов А.Ф. Элементарная социология пространства // Социологический журнал. - 1995. - №1.
10. Давыдов А.П. Геометрия социального пространства (постановка проблемы) // Социологические исследования. - 1996. - №8.
11. Еріксон Т.Г. Тиранія моменту. Швидкий і повільний час в інформаційну добу. - Львів, 2004.
12. Ткаченко В. Криза мультикультуралізму і проблеми єдиного освітнього простору // Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, Міжнародні відносини. Вип. 6-7. - Тернопіль, 20.11. - С. 308-323.
13. Меркель потребувала, щоб іммігранти вчили німецьку мову // <http://webground.su/topic/2010/10/17/t2113>.
14. Козловець М.А., Михайлова М.О. Мультикультуралізм і проблема єдності суспільства // ХХ століття – етнологічний вимір та проблеми Голокосту: Зб. наук. праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції, Житомир, 22-23 жовтня 2010р. – Дніпропетровськ, 2011. – С. 463-472.
15. Суконкіна Т.Н. Феномен мультикультуралізму в сучасному суспільстві / Т.Н.Суконкіна // Практична філософія. – 2008. - №4. – С. 35-38.
16. Минулого року Україну залишило майже 12 тис. громадян // День. – 22 березня 2012р.

Олійник Я. Б. Степаненко А. В. Соціальний локалітет життя особистостей і територіальних спільностей

Розкрито соціотип і територію його проживання. Проаналізовано сутність соціального локалітету життя особистості. Висвітлено динаміку соціального локалітету життя особистості і соціальної спільності під впливом глобалізації. Досліджено міграцію як форму розширення локалітету життя особистості і територіальної спільності. Проаналізовано мультикультуралізм і проблему єдності локалітетів та територіальних спільностей.

Ключові слова: локалітет, соціотип, глобалізація, міграція, мультикультуралізм, етнос.

Олийнык Я. Б. Степаненко А. В. Социальный локалитет жизни личностей и территориальных общностей

Раскрыто социотип и территорию его обитания. Проанализирована сущность социального локалитета жизни личности. Освещена динамика социального локалитета жизни личности и социальной общности под влиянием глобализации. Исследовано миграцию как форму расширения локалитета жизни личности и территориальной общности. Проанализированы мультикультурализм и проблема единства локалитетов и территориальных общностей.

Ключевые слова: локалитет, социотип, глобализация, миграция, мультикультурализм, этнос.

Oliynyk Ja. B., Stepanenko A. V. Social localities of life personalities and local communities

The social person and its area of residence are investigated. The essence of the social life in the individual localities is disclosed. The dynamic of the social life in the individual localities and social community in the frames of globalization are investigated. The migration as a form of life personality localities expansion and territorial unity is explored. The multiculturalism and the problem of the unity of localities and local communities are defined.

Keywords: locality, social person, globalization, migration, multiculturalism, ethnicity.

УДК 911.3

Іщук С. І., д.г.н., проф., Гладкий О. В., д.г.н., доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕКОНОМІЧНА БАЗА МІСТ ТА ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА

Ключові слова: міста, економічна ефективність, економічна база, синергетичний ефект.

Вступ. Актуальність теми. Міста виступають не лише осередками системи розселення. Не обмежується їх роль і концентрацією різних промислових підприємств та закладів соціального комплексу. Міста утворюють специфічне унікальне середовище завдяки синергетичному (вузловому, агломераційному, метрополітарному ефекту), яке сприяє активному розвитку різних видів людської діяльності та підвищенню ефективності їх функціонування. Економічна база міста заснована на широкому та ефективному використанні подібного ефекту, на впровадженні його рушійних сил у комерційну прибутковість виробництва та в ефективність функціонування закладів соціального комплексу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування синергетичного ефекту міст є одним з найбільш дискусійних та недостатньо вивчених в суспільній географії. Незважаючи на те, що його основи були закладені ще в працях Й. фон Тюнена, А. Вебера та А. Льоша, а розвинені в роботах видатних західних економістів (А. Маршалл, В. Гендерсон, М. Фуджита, Ж.-Ф. Тісс) та українських і російських географів (М. М. Паламарчук, М. Т. Агафонов, С. І. Іщук, А. Ю. Пробст, Л. М. Корецький, М. Д. Шаригін та ін.) проблема підбору показників і критеріїв визначення синергетичного ефекту міст та пошуку умов його формування залишається актуальною.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. З огляду на це, об'єктом дослідження даної статті є місто, що розглядається як складна просторова соціально-економічна система, а предметом – економічна бала міст та ефективність розвитку виробничого комплексу. Метою дослідження є розкриття особливостей формування та розвитку економічної бази міст, а даваннями – встановлення сутності синергетичного ефекту міст та аналіз особливостей формування економічної ефективності розвитку міського виробництва.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що в середовищі міст формується значний соціально-економічний ефект розвитку господарства. На думку ряду вчених, він проявляється в умовах обмеженості земельних ресурсів і високої зосередженості людської діяльності та створює додаткові конкурентні переваги розміщення виробництва. Цей ефект приводить до скорочення затрат часу та різних матеріальних засобів на виробничий процес (при чому, цей процес не обмежується лише промисловим виробництвом, але включає в себе й виробництво різного роду послуг), покращення сервісу та інфраструктурного обслуговування, широкого застосування інформаційних ресурсів та інновацій, ефективного використання ринкових механізмів розвитку тощо.

Основи подібного бачення (за виключенням ринкових та інформаційних складових) були закладені у вітчизняній науці ще за радянських часів, коли синергетичний ефект міст пов'язувався із технологічним та інфраструктурним поєднанням ряду підприємств навколо провідного виробничого процесу або енерговиробничого циклу. В результаті такого комплексоутворення виникала ефективна форма функціонування різних підприємств в межах одного чи декількох енерговиробничих циклів [4]. За таких умов, різні підприємства господарського комплексу мали розвивалися ефективно і збалансовано, отримуючи переваги від тісних, багатосторонніх, взаємовигідних зв'язків, спільного використання території і ресурсів, інфраструктури, науково-технічної бази міста тощо. Проте, це було частково виправдано лише в умовах планової економіки, оскільки організація енерговиробничих циклів міста мала командно-адміністративний характер і керувалась з єдиного центру. Ефективність подібного комплексування залишалась невисокою через відсутність конкурентного середовища, несаможиттєвості окремих заводів і фабрик міста у питаннях випуску продукції, вибору постачальників і партнерів та формуванні ринків збуту [2;3]. В ринкових умовах, усталені зв'язки підприємств та планові засади виробництва товарів і послуг в місті порушуються через розвиток нових факторів економічного зростання, провідними з яких є формування комерційного прибутку, ринкова конкуренція, мінімізація затрат і собівартості продукції, оптимізація виробничих, технологічних і постачальницько-збутових зв'язків та використання природних та земельних ресурсів, що отримали ринкову вартість, тощо.

Для поглибленого аналізу сутності та характеру прояву синергетичного ефекту міста [6] розглянемо окремі його складові частини (табл. 1).

Табл. 1. Формування синергетичного ефекту міст

Окремі складові ефекту	Позитивні сторони	Негативні сторони
Природно-ресурсна	Широкі можливості залучення природних ресурсів, перерозподіл профільної структури та рівня прибутковості підприємств в залежності від вартості землі і земельної ренти	Обмеженість землі та природних ресурсів, що породжує монопольну земельну ренту в місті і зумовлює нерівномірність господарської діяльності
Економічна	Зростання економічної ефективності господарювання, додаткова комерційна вигода від розміщення та функціонування підприємств різної спеціалізації (з високим рівнем різноманітності), широке залучення фінансових ресурсів, інвестицій та банківських активів.	Високий рівень конкурентності середовища, обмежений доступ до економічних ресурсів розвитку
Комерційна	Зростання прибутків підприємств через близькість до публічних просторів, ринків збуту та осередків фінансової і ділової активності, висока інноваційність та комунікативність підприємств	Зростання вартості землі і нерухомості, природних ресурсів та робочої сили, інженерно-технічного обслуговування.
Матеріально-побутова	Формування високого рівня життя людей і максимально повного задоволення їх життєвих та духовних потреб, зростання фізичного капіталу	Уніфікація життя, стандартизація послуг, яка призводить до недостатньої уваги до потреб особистості.
Культурно-освітня та наукова	Розвиток передових закладів освіти, формування осередків прикладної високоінноваційної науки – технополісів, технопарків тощо	Надмірна концентрація культурно-освітніх і наукових закладів призводить до формування депресивних регіонів за межами міського середовища
Інфраструктурна	Розвиток сучасних об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури, які відповідають вимогам економічності та екологічності.	Перевантаженість об'єктів інфра-структури, високі операційні витрати на їх підтримку в робочому стані та на діяльність соціальних служб
Розселенська і демографічна	Висока урбанізація та поширення міського способу життя, що сприяє формуванню висококомунікативного середовища, розвитку підприємницької ініціативи, поширенню високих стандартів життя.	Гіперконцентрація населення, що призводить до поширення деструктивних процесів і явищ. Скорочення природного приросту, депопуляція.
Працересурсна	Значна професійна диференціація трудових ресурсів, висока кваліфікація, широкі можливості самореалізації за рахунок процесів урбанізації, високий розвиток соціального капіталу	Нераціональні маятникові міграції, висока конкуренція на ринку праці, широка диференціація заробітної плати, ріст попиту на низько кваліфіковану робочу силу
Екологічна	оптимізація системи природокористування і комплексна	Загострення екологічних проблем через надмірну

	переробка відходів	концентрацію господарських потужностей
Управлінська	Концентрація владних ресурсів, розробка планів та проектів соціально-економічного розвитку території, генеральних планів розвитку міських поселень	Ускладнення системи управління, низький рівень взаємопов'язаності різних гілок влади, зростання бюрократії та корумпованості

Розроблено автором

Природно-ресурсна складова міста виступає свого роду субстратом ефективного розвитку виробництва на основі диференціації рентної вартості земель та інших елементів природного середовища. Так, у попередніх дослідженнях було встановлено [12;13], що вартість земельних ділянок в місті знижується із віддаленням від історичного ядра (де склалась монопольна земельна рента) до периферії і приміської зони. При цьому, ефективність промислового виробництва від центру до периферії зростає з огляду на зменшення рентних витрат і достатньо високий рівень прибутковості розміщення підприємства, а ефективність розвитку закладів соціального комплексу падає через зниження контактності і комунікативності середовища, падіння його репрезентативності, центральності, модульності.

На основі специфічного впливу природно-ресурсного потенціалу формуються економічна та комерційна складові синергетичного ефекту міста, що полягає у отриманні додаткової вигоди від розміщення та функціонування різних типів підприємств. У промисловому виробництві, ця вигода формується на периферійних територіях міста або в межах зони тяжіння за рахунок близькості підприємств до середовища підвищеної бізнесової активності історичного ядра і одночасного розташування на периферійній території з низькою земельною рентою та багатим природним і працересурсним потенціалом (за рахунок урбанізації).

Відповідно, внаслідок синергетичного ефекту, скорочуються витрати підприємств на технологічні інновації, ринкову інфраструктуру, транспорт і зв'язок, зростає поінформованість власників у подіях ділового та бізнесового життя, підвищується конкурентноздатність продукції, зростають обсяги ринків збуту [1;5].

Заклади соціального комплексу отримують максимальну додаткову вигоду саме в ядрі міста за рахунок використання його переваг у розвитку транспорту, зв'язку, формування специфічного публічного простору (The Mall), для якого характерна ділова, бізнесова, шопінгова, культурно-інформаційна та туристично-розважальна активність людей [8].

Значну роль у формуванні синергетичного ефекту міст відіграють показники розвитку галузей соціального обслуговування. Так за рахунок формування високого рівня життя людей та їх активної життєвої позиції, за рахунок зосередження передових закладів освіти, науки, культури, мистецтва міста характеризуються підвищеною привабливістю для проживання різних

верств населення і широкими можливостями реалізації диверсифікованих потреб у праці. Також, міста надають широкі, унікальні можливості для розвитку особистості, підтримки її інтелектуальних і творчих здібностей. Тобто в їх межах створюється високо комфортне соціальне середовище для найбільш повної реалізації людського потенціалу, а не лише надмірно гіпертрофована та економічно не виправдана соціальна інфраструктура, як стверджував раніше ряд авторів радянської школи економічної географії (Б. С. Хорев, М. Д. Шаригін та ін.) [4;10].

Додатково, міських характер життя людей та формування урбаністичної культури суспільства сприяють більш широкій реалізації різноманітної продукції на ринку товарів і послуг міста, що створює додаткову вигоду для виробників. Процеси концентрації населення в містах регламентуються високою вартістю землі і житла в історичному ядрі, гіпердинамізмом та екологічними ускладненнями в щільному перевантаженому міському середовищі і, відповідно, сприятливими умовами для проживання на периферійних територіях та в межах приміської зони (за умови усунення основних причин маятникових міграцій). Рівень обслуговування на центральних і периферійних територіях міста, завдяки поширенню комерційних підприємств соціального комплексу, в на час стрімко вирівнюється [6].

В сфері розселення населення та формування працересурсного потенціалу міст синергетичний ефект проявляється у високій швидкості перебігу суспільних процесів, у формуванні середовища високої соціальної, підприємницької і ділової активності, що складається завдяки поширенню урбанізації та міського способу життя, а також завдяки широким можливостям вибору місць прикладання праці [7]. В містах формується високодиверсифіковане суспільство споживацького типу, зростає професійна розгалуженість працівників, рівень їх кваліфікації та освіти, підвищуються показники оплати праці та вимоги населення до стандартів життя. Все це активізує економічні процеси розвитку виробництва товарів і послуг в місті, а також стимулює адекватне запитам населення зростання рівня обслуговування в закладах соціального комплексу, надає їм індивідуально-особистісного характеру.

І, нарешті, міста характеризуються складністю системи природокористування та загостренням екологічних проблем. Висока зосередженість різноманітних промислових підприємств, перевантаженість транспортних комунікацій, значний рівень антропогенного навантаження в межах урбанізованих територій визначають низьку якість природних умов проживання людей та зростання концентрації шкідливих речовин в урболандшафтах [11].

З огляду на викладені вище обставини однією з основних умов формування синергетичного ефекту міста стає розробка ефективної системи соціально-орієнтованого, екологічно зумовленого муніципального

менеджменту, підкріпленого конкретними діями органів управління на місцях. Їх діяльність, що спрямована на розробку детальних науково-обґрунтованих планів та проектів комплексного соціально-економічного розвитку території, генеральних планів розвитку міських поселень особливо важлива для усунення ряду негативних рис функціонування урбанізованих територій, які, перш за все, полягають у гіперконцентрації населення, наявності нераціональних маятникових міграцій, монопольному зростанні вартості землі і природних ресурсів, зростанні вартості життя, обмеженому доступі окремих людей та організацій до економічних факторів розвитку, засиллі бюрократії та корумпованості влади, загостренні екологічної кризи. Скорочення негативного потенціалу міст та міських систем розселення виступає одним з основних завдань регіональної політики України на сучасному етапі.

На формування синергетичного ефекту міст впливає цілий ряд передумов і чинників. Провідними з них, як показали попередні дослідження, є природно-географічні, розселенські та соціально-інфраструктурні і комунікаційні. Як відомо, специфічні природні умови та ресурси території можуть виконувати стимулюючу та обмежуючу роль у розвитку та формуванні міст. Так землі, багаті на корисні копалини, притягують до себе значні фінансові, виробничі і трудові ресурси, що зумовлює бурхливий розвиток видобувних галузей господарства, на основі яких виникає розгалужений виробничий комплекс міста переважно сировинної та енергетичної орієнтації. Ці процеси супроводжуються, як правило, стихійною урбанізацією (характерною рисою якої є низький рівень благоустрою та урбаністичної культури), механічним (тобто заснованим на сировинно-фінансових потоках і постачальницько-збутових зв'язках, а не на суспільному прогресі) зростанням комунікативності середовища, підвищенням темпів економічного життя [5;7].

В регіонах, що багаті на корисні копалини, відбувається спрощення механізму формування міст. Їх розвиток носить переважно односторонній вузькопрофільний характер, заснований на ефекті масштабу та концентрації низькотехнологічних видобувних галузей господарства. Глибинні структурні основи синергетичного ефекту (прогресовизначальність та міжнародна орієнтованість підприємств, галузева різноманітність, складні рентні відносини, значна диференціація трудових ресурсів, високі стандарти життя людей та урізноманітнення шляхів їх самореалізації) в містах такого типу відтворюються слабо.

Прикладом лімітуючого прояву природно-ресурсних чинників є наявність природних бар'єрів на шляху збалансованого розвитку центрального ядра і периферійної зони міста [9]. За твердженням ряду авторів, синергетичний ефект оптимально розвивається в умовах формування радіально-кільцевого опорного каркасу території та наявності раціональної мережі центрально-периферійних зв'язків. Лінійне (вздовж

природних бар'єрів) або приморське розміщення урбанізаційних зон значно ослаблює їх сукупний синергетичний ефект, оскільки порушується ефективність зв'язків між окремими центрами, виникають диспропорції у перерозподілі механізмі формування прибутку, меншим стає сукупний потенціал поля розселення.

Для формування повноцінного синергетичного ефекту необхідне виконання ряду вимог до системи розселення населення території [6]. Перш за все, вони полягають у високому рівні урбанізації, поширенні міст та міського способу життя. Велике місто (декілька міст) має розвиватись в оточенні високоурбанізованої периферійної зони, яка може бути представлена переважно як великими, так і малими містами. Їх функціональний взаємозв'язок і взаємодоповнюваність, відіграють істотне та необхідне значення для формування синергетичного ефекту території [5].

Чим більше чисельність населення та економічний потенціал центрального міста в системі міського розселення, тим більший територіальний обсяг має зона його впливу і тим вищий синергетичний ефект формується в її межах. Велике місто в ядрі локальної міської системи урізноманітнює та концентрує людську діяльність, роблячи її високоприбутковою та суспільно значимою. Також воно зумовлює високу інтенсивність перебігу суспільних процесів, формування урбаністичної культури поведінки людей та активної життєвої позиції. Ослабленість або відсутність чітко виділених ядер урбанізації прямо позначається на формуванні низького синергетичного ефекту території.

Комунікаційні передумови синергетичного ефекту міст обумовлюють виникнення специфічного середовища високої соціальної контактності та компліментарності, що сформувалось на основі вигідного суспільно-географічного положення та розвитку системи транспортних магістралей і зв'язку. Завдяки останнім, в межах міста виникає складний кумулятивний комплекс взаємопов'язаності та взаємодоповнюваності різних видів людської діяльності, поширюється міжрегіональна інтеграція та спеціалізація, відбувається широке розповсюдження інформаційних ресурсів, активізуються процеси суспільних відносин. Розвиток транспорту і зв'язку стимулює дифузійні процеси між окремими структурними елементами міста, посилює зв'язаність і взаємозалежність територій та підприємств, визначає інтенсивність впровадження ринкових механізмів господарювання [2;11].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, економічна база міст та ефективність їх розвитку визначається як певна просторова синергія, що сформувалась на основі використання земельних та інших природних ресурсів території, урбанізованої концентрованої системи розселення та щільної мережі комунікацій. Підприємства виробничого та соціального комплексу міста отримують цілий ряд додаткових переваг свого функціонування, що полягають у створенні додаткового прибутку від використання синергетичних властивостей урбанізованого простору.

Список використаних джерел:

1. Грицай О. В. Центр и периферия в региональном развитии. – М.: Наука, 1991. – 167 с.
2. Економіка міст: Україна і світовий досвід: Навч. посібник / Вакуленко В. М., Дехтяренко Ю. Ф., Драпиковський О. І. та ін.; За заг. ред. В. Макухи – К.: Основи, 1997. – 243 с.
3. Захарченко В. І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України. – Вінниця: Гіпаніс, 2004. – 547 с.
4. Іщук С. І. Промислові комплекси України: наукові основи територіальної організації. – К.: вид. Паливода А. В., 2003. – 248 с.
5. Іщук С. І., Гладкий О. В. Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту. – К.: ВГЛ „Обрії”, 2005. – 240 с.
6. Костерін В. Синергетичний ефект крупних міст // Економіка, фінанси, право. - 2000. - № 4. - С. 11-13.
7. Лаппо Г. М. География городов: учеб. пособие для геогр. ф-тов вузов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 480 с.
8. Слука Н. А. Градоцентрическая модель мирового хозяйства. – М.: Пресс-Соло, 2005. – 168 с.
9. Хаггет П. Пространственный анализ в экономической географии. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1968. – 391 с.
10. Хорев Б. С. Проблемы городов. – М.: Мысль, 1975. – 427 с.
11. Шевченко В. О. Центризм та центричність в географії. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 160 с.
12. Fujita M., Thisse J.-F. Economics of Agglomeration: cities, industrial location and regional growth. – Cambridge, Cambridge University Press, 2004. – 466 p.
13. Henderson V. How urban concentration affects on economic growth? // The World Bank development research group. - New York, 2000. – 27 p.

Іщук С. І., Гладкий О. В. Економічна база міст та економічна ефективність розвитку виробництва

Розкрито сутність економічної бази міських поселень. Висвітлено особливості формування економічної ефективності розвитку міського виробництва. Проаналізовано синергетичний ефект міст.

Ключові слова: міста, економічна ефективність, економічна база, синергетичний ефект.

Ищук С. И., Гладкий А. В. Экономическая база городов и экономическая эффективность развития производства

Раскрыта сущность экономической базы городских поселений. Освещены особенности формирования экономической эффективности развития городского производства. Проанализирован синергетический эффект городов.

Ключевые слова: города, экономическая эффективность, экономическая база, синергетический эффект.

Ischuk S.I., Gladkey A. V. Economic base of the cities and economic efficiency of production

The essence of urban settlement's economic base is disclosed. The peculiarities of urban industries economic efficiency development are explored. The synergetic effect of urban settlement is analysed.

Keywords: cities, economic efficiency, economic base, synergistic effect.

УДК557.078.072

Подрєза С.М., д.е.н., проф.
Національний авіаційний університет

**ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗМІЩЕННЯ
ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

Ключові слова: продуктивні сили, регіон, економічна ефективність, розвиток.

«Вступ. Постановка проблеми.» Знання про природні продуктивні сили є первинною і необхідною ланкою у господарській системі. Але, крім цього, необхідно знати способи їхнього використання, що забезпечували б раціональне використання природних багатств. Важливим є пошук нових сил природи, нових форм енергії. Завдання зі створення багатства, нових продуктивних сил є першочерговими. Це зумовлено тим, що на кожному етапі господарського розвитку доступні сили природи обмежені, знання про них не повні, а технології використання високоенерговитратні.

«Аналіз останніх досліджень і публікацій.» Одним із основних понять, які досліджують науковці є «розміщення». Аналіз наукової літератури показує, що воно трактується по-різному. Так, Е.Б. Алаєв під поняттям «розміщення» розуміє конкретний розподіл явищ за територією. У. Ізард вважає, що розміщення — це питання про те, які галузі можуть існувати або розвиватись у цьому регіоні та в якому обсязі. На думку Я. Гамільтона, саме по собі поняття «розміщення» - це просторові співвідношення, взаємозв'язки, розподіл об'єктів. П.Я. Бакланов стверджує, що розміщення — «просторові співвідношення, розподіл і взаємозв'язок різних об'єктів, форм їх територіального забезпечення». [4]

«Формулювання цілей статті. Постановка завдання.» Нерівномірний розподіл по території природних продуктивних сил, соціальних, інтелектуальних та інших їхніх видів загострює проблему пошуку шляхів збалансованої міжрегіональної взаємодії продуктивних сил на основі забезпечення їхньої стабільної відтворюваності і повсюдного розвитку.

Функціонування слаборозвинених продуктивних сил обмежується національними чи навіть регіональними межами, для них не потрібен великий простір, оскільки продукція спеціалізованих виробництв складає незначну частину в міжрегіональному обміні, відтворювальний процес має конкретний характер і призначений головним чином для самозабезпечення. Концентрація продуктивних сил в окремих країнах і регіонах в умовах пріоритетності індивідуалістичних інтересів над загально-цивілізаційними призводить до формування лідируючих регіонів. Це сприяє поглинанню ними менш значимих і менш сильних, формуванню їхньої монополії в життєво важливих сферах діяльності. Такий характер відносин пригнічує ріст продуктивних сил менш розвинутих регіонів, знижує загальноцивілізаційні процеси розвитку продуктивних сил, зменшує життєві сили прогресу.

Важливою проблемою є відповідність виробничих відносин рівню розвитку продуктивних сил. Склалася така думка, що виробничі відносини завжди виступають суспільною формою функціонування продуктивних сил. Виробничі відносини в сфері виробництва і розподілу матеріальних благ завжди впливають на людину і речовинні продуктивні сили. Це пов'язано з тим, що частина доданої вартості, отримана в результаті трудової діяльності людини, повинна розподілятися так, щоб забезпечити відтворення дедалі продуктивніших засобів виробництва і відповідних якісних властивостей робочої сили. Ігнорування цього неминує призведе до звуження розвитку продуктивних сил і, як наслідок, до зниження рівня економічного розвитку.

Важливу роль відіграють форми організації продуктивних сил. У сучасних умовах особливий інтерес представляє монопольна форма організації продуктивних сил. Сутність її полягає в тому, що відбувається об'єднання регіональних, міжрегіональних і міжнародних господарських комплексів не на територіальній чи виробничо-технологічній, а на фінансовій основі. Ця форма організації продуктивних сил набула великого поширення в умовах глобалізації. Вона дозволяє концентрувати під одним керівництвом величезні продуктивні сили, набуваючи тим самим монопольного характеру. Жорстке керування монополією в її інтересах, використання найбільш якісних елементів продуктивних сил різних регіонів світу - природних, людських, матеріальних, фінансових та ін. - у своїх цілях спричинює ігнорування регіональних і національних інтересів різних країн як єдиних господарських комплексів і виникнення серйозних проблем їхнього розвитку. Поширення цієї форми організації продуктивних сил в Україні, коли на угоду міжнародним монополіям найважливіші матеріальні елементи продуктивних сил були вилучені через купівлю акцій підприємств, інвестиції лише у визначені галузі й іншими способами, економіка країни значно втратила вплив на самовідтворювальну її здатність і комплексний розвиток регіонів. Розвиток нових монополістичних відносин в інтересах самих монополій і окремих особистостей не сприяє широкому розвитку продуктивних сил країн і регіонів, комплексному розвитку територій і їхніх

потенціалів, посилює регіональну нерівність в економічному розвитку. Розміщення з точки зору економічної науки — це процес і водночас результат розподілу речових компонентів виробництва, населення (трудових ресурсів) і природних багатств, що використовуються у виробництві, або використання яких можливе (природні продуктивні сили) по території країни та її економічних регіонах відповідно до їхніх природних, соціальних і економічних умов та особливостей територіального поділу праці. Розміщення виробництва можна розглядати як розвиток на території країни складного, багатостадійного процесу створення матеріального добробуту (споживчих вартостей). [1] Воно охоплює як продуктивні сили, так і виробничі відносини. Отже, «розміщення продуктивних сил» і «розміщення виробництва» — поняття не ідентичні. Перше охоплює населення, незайняті трудові ресурси, нефункціональні засоби виробництва. Воно вже за своєю суттю включає як складову поняття «розміщення виробництва», оскільки характеризує розміщення засобів виробництва і людей, що приводять їх у дію, в статичному стані (а не в єдиному виробничому процесі) і без урахування виробничо-територіальних зв'язків. Одним із основних в економіко-географічній та економічній літературі є поняття територіальна організація продуктивних сил.

«Виклад основного матеріалу.» Територіальна організація — це цілеспрямований розподіл на певній території деякої сукупності явищ з попередньо продуманими функціями і системою необхідних зв'язків та відносин. З урахуванням цього процес територіальної організації продуктивних сил складається з об'єкта розміщення, тобто сукупності основних компонентів виробництва, місця розміщення (локалізації), сформульованих, заданих цілей розміщення й обґрунтування порайонного розвитку за певний період часу.

Територіальна організація продуктивних сил у сучасних умовах — це упорядкований урегульований процес розміщення продуктивних сил у межах країни та її регіонів. Вона передбачає наявність системи цілеспрямованих зв'язків та відношень між окремими видами соціально-економічної діяльності людей на певних територіях країни. Крім того, територіальна організація продуктивних сил охоплює формування галузевих, міжгалузевих комплексів та інших регіональних і локальних господарських утворень.

Резерви зростання ефективності територіальної організації продуктивних сил полягають у реалізації комплексного підходу до неї, вдосконаленні її як системи поєднання порайонного розвитку і розміщення продуктивних сил, орієнтованої на інтенсифікацію економіки (науково-технічний прогрес, ресурсозбереження, структурну перебудову), пріоритетне використання діючого виробничого потенціалу (а не нове капітальне будівництво та освоєння нових природних багатств), забезпечення екологічної рівноваги, досягнення високих соціальних параметрів, гармонізацію міжнаціональних і міждержавних відносин.

Головною метою розміщення продуктивних сил є підвищення соціально-економічної ефективності суспільної праці на основі використання принципів і закономірностей територіального функціонування економіки, зокрема територіального поділу праці, регіонального комплексоутворення, регіонально-цілісного підходу до управління. Економічні закони визначають розвиток галузевих територіальних аспектів виробничих відносин у господарстві країни, регулюють формування економічного базису суспільства. Економічні закони, що відображають найбільш істотні, стійкі, об'єктивні причинно-наслідкові зв'язки і відносини між суспільними процесами і територіями, дістали назву закономірностей розміщення продуктивних сил. Отже, закономірності розміщення продуктивних сил засновані на діалектиці взаємодії суспільних виробничих процесів і територій. [3]

За своїм змістом закономірності розміщення продуктивних сил досить складні. Вони зумовлені взаємодією суспільних, соціальних, демографічних, природно-географічних та інших процесів, що відбуваються на тій чи іншій території. Закономірності розміщення продуктивних сил є модифікацією економічних законів у специфічних умовах конкретної території, які знаходять свій вияв через стійкі, повторювані взаємозв'язки економічних явищ.

Зближення рівнів регіонального розвитку і розподіл ресурсів не є суто економічною проблемою. Кожна область може робити відчутний внесок в економіку країни за рахунок сукупного продукту і національного доходу, що виробляється на її території, забезпечувати необхідний рівень життєдіяльності населення. Через це необхідність у багатьох пільгах і перевагах для окремих областей відпала. Однак у силу різних причин така практика значною мірою збереглася і до наших днів.

Безперервний перелив фінансових і матеріальних ресурсів з одних областей в інші, різноманітні пільги та привілеї призвели до негативних наслідків. Утриманство, зрівнялівка, ущемлення інтересів багатьох територій, деформація принципів соціальної справедливості викликали реальну загрозу виникнення нової нерівномірності. Так, області України значно відрізняються за рівнем виробництва національного доходу на душу населення.

Закономірність зближення рівнів регіонального розвитку сьогодні має бути наповнена новим змістом. Категорію «зближення» повинна змінити категорія «регулювання» соціально-економічного розвитку регіонів на основі формування нового господарського механізму території. Він ґрунтується на самофінансуванні, самоуправлінні та самозабезпеченні регіонів з урахуванням поглиблення територіального поділу праці. Цей механізм покликаний забезпечити жорсткий зв'язок запланованих витрат областей з їхніми доходами. Основною ланкою такого механізму є формування конкурентних ринкових відносин та вдосконалення економічних методів

управління. У цілому рівень соціально-економічного розвитку регіону має залежати від використання економічного, демографічного і природного потенціалу території. Якщо територія добре працює, то вона повинна добре жити. Господарський механізм території — це один з інструментів, за допомогою якого передбачається більш активно та ефективно поліпшувати умови життєдіяльності людей, зберегти економічний добробут, забезпечити при цьому поєднання загальнодержавних і регіональних інтересів. Створення у нашій країні спільних підприємств і відкритих зон, активізація прикордонної торгівлі, розвиток економічних, торговельних, технологічних та інших зовнішніх зв'язків приводять до формування нових виробничих структур. Це позначається на спеціалізації господарства областей, темпах і напрямках економічного поступу країни. У таких умовах значення процесу розміщення продуктивних сил значно зростає. [2]

«Висновки і перспективи подальших розвідок.»Науково обґрунтована політика особливо актуальна для України. За роки існування системи жорсткого централізованого управління економічній й соціальній структури країни дуже деформувалися; це стосується й регіонального рівня. Власне, відомчий підхід до розміщення виробництва ігнорував інтереси регіонів. Через це багато де в Україні посилилась екологічна й соціальна напруженість.

Метою регіональної політики України має бути забезпечення населенню гідних умов життя. Для цього потрібні докорінна зміна структури територіальної організації господарства, технологічне оновлення виробництва.

Продуктивні сили мають не лише територіальний аспект розвитку, – в такому разі вони вивчаються іншими науками. Якщо, наприклад, вони розглядаються у зв'язку з виробничими стосунками, то стають об'єктом вивчення загальної економічної теорії (політекономії). Натомість економічна історія (історія народного господарства) вивчає розвиток продуктивних сил у часі. У зв'язку з тим, що продуктивні сили існують одночасно ніби у кількох «вимірах», закони, які впливають на їхній стан і розвиток, виявляються по-різному. Територіальну модифікацію економічних законів можна розглядати як закономірності розміщення продуктивних сил. Так, закон економії часу виявляється як закономірність ефективності розміщення виробництва; закон поділу праці як закономірність територіального поділу праці; закон концентрації виробництва – як закономірність територіальної концентрації виробництва тощо. Піднесення економічного розвитку регіонів України, продуктивне функціонування усіх структурних складових їхніх господарських комплексів і зростання на цьому підґрунті життєвого рівня населення — основні орієнтири, на які спрямовуються усі зусилля щодо вдосконалення розміщення продуктивних сил при здійсненні державної регіональної економічної політики. Пріоритетність саме цих завдань зумовлена особливостями сучасного етапу розвитку продуктивних сил

України та її регіонів, складністю й суперечливістю соціально-економічних процесів перехідної економіки. Не можна не враховувати і ту обставину, що на шляху до повного розв'язання поставлених завдань є вагомі перешкоди — це певна розінтегрованість територіальних господарських систем, їхня структурна незбалансованість, недостатня соціальна спрямованість. У цьому контексті необхідно відмітити, що на сучасному етапі державотворення важливо забезпечити максимально повну реалізацію економічного потенціалу регіонів у стратегії формування єдиної високопродуктивної економічної системи.

Таким чином, усвідомлення широкого спектра нових економічних проблем дає змогу зрозуміти необхідність переосмислення теоретичних положень, що стосуються закономірностей, принципів і факторів, стратегії і тактики розміщення продуктивних сил в сучасних соціально-економічних умовах. Нові завдання постають і перед наукою про розміщення продуктивних сил. Головне з них — концептуальне обґрунтування оптимального розміщення продуктивних сил на основі збалансованого розвитку всіх підсистем з метою досягнення високої продуктивності економіки та зміцнення незалежності держави.

Список використаних джерел:

1. Жук М. Розміщення продуктивних сил і економіка регіонів України : Підручник/ Микола Жук, Володимир Круль,; Чернівецький націон. ун-т ім. Юрія Федьковича . -К.: Кондор, 2004. -293 с.
2. Заблоцький Б. Розміщення продуктивних сил України : Національна макроекономіка: Посібник/ Богдан Федорович Заблоцький,; Б.Ф. Заблоцький,. -К.: Академвидавництво, 2002. -367 с.
3. Курочкін, Г. Ф. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : Навч. посібник/ Г. Ф. Курочкін,; НАУ. -К.: Національна академія управління, 2004. -272 с.
4. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : Підручник/ За ред. В. В. Ковалевського, О. Л. Михайлюка, В. Ф. Семенова. -7-ме вид.,-К.: Знання, 2005. -350 с.

Подреза С. М. Ефективність регіонального розміщення продуктивних сил України В статті досліджуються етапи господарського розвитку країни, територіальну організацію продуктивних сил у сучасних умовах , яка являє собою упорядкований та урегульований процес розміщення продуктивних сил у межах країни та її регіонів.

Ключові слова: продуктивні сили, регіон, економічна ефективність, розвиток.

Подреза С. М. Эффективность регионального размещения продуктивных сил Украины В статье исследуются этапы хозяйственного

развития страны, территориальная организация производительных сил в современных условиях, которая представляет собой упорядоченный и урегулированный процесс размещения производительных сил внутри страны и ее регионов.

Ключевые слова: производительные силы, регион, экономическая эффективность, развитие.

Podreza S. M. Effective regional development of productive forces of Ukraine. The article examines the stages of economic development, the territorial organization of the productive forces in modern terms, that is ordered and regulated process of productive forces within the country and its regions.

Keywords: productive forces, region, economic efficiency, development.

УДК 911.3: 338.4

Сайчук В. С., к. г. н., доц.

Національний авіаційний університет

ТЕОРЕТИЧНИЙ РІВЕНЬ ГЕОГРАФІЧНИХ ЗНАНЬ В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ

Ключові слова: наукова теорія, методологія, географічна наука, туристична сфера.

Вступ. Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку географії нові теоретичні знання можна отримати не стільки узагальненням емпіричних матеріалів, а скільки за рахунок зміни основ пізнання, використанням нових концепцій, методів і підходів, як географічних, так і інших наук. Це призводить до диференціації географічних наук та сприяє подальшому розвитку їх методологічної бази. Вивчення даних питань можна здійснити за допомогою філософії та методології науки, оскільки «філософсько-методологічна орієнтація дослідника значною мірою визначає спосіб узагальнення емпіричного спеціального матеріалу, формулювання важливих вихідних положень, категорій, принципів, законів і закономірностей» [6, с. 15]. Слід зазначити, що географія перестала бути суто емпіричною наукою, тому особливо актуальною є проблема формування та удосконалення методологічних засад побудови географічної теорії.

Теоретичний рівень географічних знань може виступати підґрунтям дослідження сфери туризму як специфічної сфери господарського комплексу, що охоплює різні аспекти життєдіяльності населення і сприяє задоволенню економічних та соціально-культурних потреб людей. Основними завданнями туристичної діяльності є відновлення якісних показників трудових ресурсів та підвищення добробуту населення. Формування ринкових засад господарювання та розвитку економіки України вимагає підвищення

ефективності використання наявного потенціалу, що, в свою чергу, може забезпечити оптимізацію та прискорення соціально-економічного розвитку держави. Важливою складовою ресурсного потенціалу України є туристичні ресурси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В загальнометодологічному плані проблема теоретизації географічної науки та становлення наукової теорії, зв'язку наукової теорії із світоглядом, стилем наукового мислення широко обговорена у філософській та географічній літературі, даній проблемі присвячено значну кількість статей, монографій, збірників. Значний внесок у вирішення проблем розробки філософських та методологічних питань географічних наук висвітлена в працях Алаєва Э. Б., Лямина В. С., Мороза С. А., Ниммик С. Я., Пістуна М. Д., Олійника М. Д., Поросенкова Ю.В., Поросенкової Н.І., Руденка О.В., Саушкина Ю.Г., Стьопіна В. С., Топчієва О.Г., Шаблія О.І., Анучина В.А., Арманда А.Д., Бунге В., Герасимова И.П., Гохмана В.М., Григорьева А.А., Мересте У.И., Мукитанова Н.К. та багатьох інших науковців. Їх праці присвячені проблемам формуванню методологічних основ побудови географічної теорії, проблемі об'єкта і предмета вивчення, проблемі специфіки географічних явищ, проблемі співвідношення теоретичного і емпіричного в географії, проблеми синтезу географічних наук.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Основною метою даної роботи є аналіз особливості теоретичного рівня наукових знань з огляду на дослідження туристичної сфери та визначення на цій основі структур теоретичного рівня дослідження в географії. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: 1) розглянути суть та структура теоретичних знань географічної науки та визначити структуру теоретичного дослідження з географії; 2) проаналізувати методологічну базу географічних дисциплін та визначити її роль у дослідженні сфери туризму; 3) визначити особливості співвідношення між рівнями наукового дослідження.

Виконання завдань по досягненню мети дослідження дасть можливість чіткіше сформулювати уяву про особливості перетворення емпіричних географічних знань в теоретичні та формування на цій основі теоретико-методологічної бази географічних наук з огляду на дослідження в туризмі.

Виклад основного матеріалу. Основою розвитку географії як і будь-якої іншої науки виступає теорія, що «... є головною, типовою і найскладнішою формою знань, яка відтворює сутність об'єктивної дійсності за допомогою власних логічних конструкцій» [6, с. 7]. Розвинуті теоретичні знання дають можливість проводити наукові дослідження та застосовувати їх результати в практичній діяльності.

Теорію (з грец. *theoria* – спостереження, дослідження) можна розглядати, як найрозвинутішу форму «...наукового знання, яка дає цілісне, системне відображення закономірних та сутнісних зв'язків певної сфери дійсності» [7, с. 573], або як «...достовірне знання, систему логічних понять і

уявлень про загальні, сутнісні й необхідні внутрішні зв'язки певної предметної галузі знань» [6, с. 573].

Тому теорія найбільш адекватно відображає об'єктивну дійсність шляхом створення логічної системи достовірних знань та формування понятійно-термінологічного апарату предметної галузі дослідження. Рівень розробки понятійно-термінологічного апарату свідчить про теоретичний рівень науки. Що стосується географії, зокрема суспільної географії, то її термінологія згідно з Алаєвим Е. Б. потребує впорядкування та систематизації, оскільки відзначається багатозначністю, складними та громіздкими термінами, відсутністю еквівалентів в термінології інших мов, тощо [1, с. 8-12].

Таким чином, в основі теорії науки можна виділити взаємопов'язану систему абстрактних об'єктів, які визначають специфіку даної науки. Стьопін В. С. дану систему назвав «фундаментальною теоретичною схемою» [11, с. 110]. Вихідні ознаки її абстрактних об'єктів та відносин завжди характеризують найбільш суттєві риси теорії предметної галузі. Фундаментальну теоретичну схему можна розглядати в якості досить абстрактної моделі взаємодій, що вивчаються в теорії, та вона виявляє структурні особливості таких взаємовідносин, фіксуючи в пізнанні їх суттєві характеристики [11, с. 110-111].

Теоретичне знання з географії можна розглядати як складну та багатогранну систему, що має свою структуру. Основними елементами теорії виступають наукові терміни і категорії, принципи і постулати, на основі яких розроблені окремі концепції, парадигми, закони і закономірності (як достовірні, так і гіпотетичні).

В структурі теоретичного рівня пізнання можна виділити два підрівні, перший з яких формує часткові теоретичні моделі і закони, які виступають в якості теорії, що відносяться до досить обмеженої частини явищ; другий – складає розвиток наукової теорії, що включає часткові теоретичні закони в якості наслідків, виведених із фундаментальних законів теорії. Складовою частиною теоретичного знання на кожному з цих підрівнів є теоретична модель та сформульований відносно неї теоретичний закон. Елементами теоретичної моделі є абстрактні об'єкти (теоретичні конструкції), які знаходяться в чітко визначених зв'язках та взаємовідносинах між собою. Теоретичні закони безпосередньо формулюються відносно теоретичних моделей [12, с. 180-182].

Можна виділити два підходи до розуміння форм підвищення теоретичності географічного знання: виділення теоретичної частини науки в окрему дисципліну і створення теоретичного рівня географічних знань в межах окремих дисциплін. Зокрема Ю. Г. Саушкін пропонував виділити як окрему науку в системі географічних наук теоретичну географію, метою якої є виявлення найбільш загальних законів та побудови просторово часових систем і структур [9, с. 148]. Слід зазначити, що поняття простір («простір і

час») необхідно розуміти як філософську категорію, а «географія може лише інтерпретувати це загальнонаукове поняття відповідно до специфіки галузі матеріального світу, що вивчається нею» [1, с. 98].

Теоретичне рівень дослідження, на відміну від емпіричного, відображає суть об'єктивної дійсності, яка вивчається за допомогою розроблення логічних конструкцій. Якщо емпіричне дослідження безпосередньо спрямоване на реальні об'єкти, дані спостережень та експериментів, то теоретичне вивчає дійсність опосередковано. Географія, як і будь-яка інша наука завжди потребує спостереження явищ дійсності та експериментального її дослідження.

Теоретичний рівень географічного дослідження починається після побудови логічних конструкцій, які в науковому дослідженні відіграють роль ідеалізованих об'єктів. Теоретична модель лише опосередковано зумовлена емпіризмом, але її виникнення неможливе без розвитку емпіричної науки.

Отже, теоретична модель об'єкту дослідження проявляється у формалізованій (знаково-символічній) формі і не виступає реальним предметом. За допомогою логічних методів дослідження та розумового експерименту встановлюються загальні, істотні та необхідні зв'язки між елементами об'єкту дослідження, які відображаються за допомогою теоретичних законів та закономірностей, що є основою теорії даного галузі знань. Формування даних теоретичних моделей дає змогу розробити теоретичну систему дослідження. Хоча на теоретичному рівні науки і відсутня пряма взаємозалежність між змістом наукового знання та дослідними даними, проте на даному рівні активніше розвивається понятійно-термінологічний апарати даної предметної галузі знань (географії), що визначає більш активну та спрямовуючу особливість теоретичних досліджень на противагу емпіричним.

На початковому етапі розвитку науки можливе одержання теоретичних знань без використання емпіричних відомостей про довкілля, тобто шляхом уявного експерименту. Але подальший розвиток теорії вимагає постійне використання дослідних даних одержаних емпіричним шляхом, що дасть можливість конкретизувати та визначити шляхи практичного застосування теоретичних розробок.

Таким чином, теоретичне та емпіричне знання є однаково необхідними та пов'язаними між собою напрямками в науковому дослідженні. Подальший розвиток науки в значній мірі залежить від протиріччя між даними науковими напрямками, оскільки емпіричне дослідження стосується природи самих понять.

Все сформульоване вище підтверджує правильність існування п'яти основних етапів теоретичного дослідження сформульованих відповідно до загальної принципової схему теоретичного дослідження з суспільної географії, запропонованої Пістуном М. Д. [6, с. 13], яку можна використати і для дослідження в галузі туризму: 1) вибір і обґрунтування абстрактного

об'єкта суспільно-географічного вивчення; 2) вивчення особливостей суспільно-географічних відношень (зв'язків) і процесів; 3) визначення нових понять, їх термінів і категорій; 4) обґрунтування концепцій (гіпотетичних чи достовірних), а потім відповідних законів і закономірностей; 5) розробка конструктивних аспектів дослідження (прогнозу, планування, конструювання).

Саме таке розуміння теоретичного рівня географічного дослідження дозволить успішно розвинути всі основні напрями наукової діяльності – від пізнавального до конструктивного.

Важливим елементом теоретичної діяльності є методологія дослідження, тобто науково обґрунтований підхід до вирішення основних теоретичних питань науки, який можна назвати методологічним підходом. Розвиток теорії географії пов'язаний з переосмисленням ролі людини в природі, що призводить до виникнення методологічних проблем географічної науки та зумовлює необхідність вдосконалення методології дослідження. Це значною мірою пов'язано із розумінням місця людини в природі, оскільки людина є складовою частиною природи і одночасно основною рушійною силою виробництва.

Таким чином, термін «методологія» визначає науково обґрунтовані принципи, форми та методи науково-пізнавальної діяльності, тобто характеризує процес отримання наукового знання і в «...широкому філософському розумінні термін «методологія» означає світогляд ученого, а у вузькому – сукупність методів і засобів дослідження, що застосовуються в даній галузі знань» [6, с. 14].

Таким чином, методологію географічної науки як «вчення про принципи побудови, форми і способи науково-пізнавальної діяльності» [13, с. 29] можна вважати перехідною ланкою між філософією та географією.

Існують різноманітні підходи до визначення структури методології науки.

За Дзенісом З. Є. розрізняють наступні методологічні рівні наукового пізнання [3]: 1) загальна наукова методологія (базується на філософії та логіці); 2) загальнонаукова методологія (використовує загальні для різних наук концепції та підходи); 3) методологія споріднених груп наук; 4) методологія конкретних наук (конкретно-наукова методологія); 5) часткова методологія (методологія окремих дисциплін напрямків науки).

Блауберг І. В. та Юдін Е. Г. визначили чотири рівні методологічного знання [1]: 1) філософська методологія, що вивчає загальні принципи пізнання і категоріальний устрій науки загалом; 2) загальнонаукові принципи і форми дослідження; 3) конкретно наукова методологія, тобто сукупність принципів, методів, прийомів та процедур дослідження, що застосовуються в певній спеціальній галузі знань, зокрема в суспільній географії; 4) методика і техніка досліджень.

Мороз С.А. виділив три рівні методології [5]: 1) філософська методологія; 2) загальнонаукові принципи, підходи і форми пізнання; 3) конкретно-наукова методологія.

Досить важливим завданням при дослідженні теоретичного розвитку географічної науки є визначення взаємовпливу методологічних рівнів, оскільки кожен процес наукового дослідження включає: суб'єкт, об'єкт, предмет, методи, підхід, засоби пізнання, результати дослідження, практичне використання цих результатів та кожне наукове дослідження проходить в три етапи: 1) описовий (deskriptivний) – узагальнення та систематизацію матеріалів дослідження (класифікація, типізація, районування тощо); 2) інтерпретивний – пояснення досліджуваного явища в процесі розвитку, його аналіз та прогнозування; 3) конструктивний – визначення оптимальних цілей і рекомендацій для управління географічними процесами.

На основі системного аналізу та синтезу досліджень з географії можна виділити наступні методологічні принципи географії: 1) принцип системності дослідження географічних об'єктів на різних рівнях функціонування; 2) принцип територіальності, що передбачає територіальну організацію елементів географічного об'єкту дослідження; 3) принцип комплексності та перспективності географічних об'єктів; 4) принцип картографування географічних процесів та явищ; 5) принцип історизму та інші принципи.

Географічне дослідження туристичної сфери варто проводити в кілька етапів: 1) формування теоретико-методологічних основ дослідження; 2) оцінка чинників функціонування туристичної сфери; 3) дослідження особливостей територіальної організації туристичної сфери; 4) прогнозування та розвитку туристичної сфери, розробка рекомендацій та обґрунтування заходів державної політики.

Оцінка функціонування туристичної сфери має здійснюватись відповідно до розробленої науково-обґрунтованої методики та з урахуванням специфічних особливостей соціально-економічного розвитку. Дана методика базується на системному підході до об'єкту дослідження та комплексному вивченні впливу географічних чинників на сучасний та перспективний стан розвитку туризму.

Висновки і пропозиції. Таким чином, теоретичний рівень наукового пізнання визначається єдністю теоретичного знання і теоретичної діяльності. Можна виділити два основні рівні наукового знання географічної науки: теоретичний та емпіричний. Теоретичний рівень включає філософію, світоглядну методологію і загальну теорію географії та її складових частин. Сутнісною частиною наукового дослідження є аналіз діалектики теоретичного та інших рівнів наукових знань, насамперед емпіричного. Постійні протиріччя між цими рівнями є одним з рушійних чинників розвитку науки.

Узагальнення та аналіз емпіричного географічного матеріалу і формування на цій основі наукових положень, категорій, принципів, законів

та закономірностей географічної науки значною мірою залежить від філософсько-методологічної орієнтації дослідника яка продовжує базуватися на принципах матеріалістичної діалектики, що значною мірою залишається основою методологічного знання географічних наук.

В такому розумінні можна виділити декілька методологічних проблем географії: проблема географічного простору і часу, взаємодії природи і людини, теоретизації географії та географічних законів, співвідношення теоретичного та емпіричного в географічному пізнанні та інші проблеми, які значною мірою пов'язані з якісними змінами географічної науки та тенденціями обґрунтування її як фундаментальної теоретичної науки.

Досить важливою методологічних проблем наукового пізнання є проблема співвідношення рівнів дослідження у процесі пізнання. Отримання нових знань значною мірою пов'язано із практичною діяльністю людини, в процесі якої людина постійно стикається з новими особливостями буття. Пізнання цих особливостей необхідно для удосконалення практичної діяльності та рівня життя людини. Але емпіричний рівень пізнання висвітлює переважно зовнішні сторони об'єктів дослідження, більш глибоке дослідження їх суті можливе на теоретичному рівні пізнання.

Отже, існує певна емпірико-теоретична система пізнання, що логічно поєднує діалектично протилежні рівні наукового пізнання: емпіричний та теоретичний, між якими виникає взаємозв'язок, оскільки без емпіричного неможливе теоретичне узагальненнє і, навпаки, без теоретичних розробок неможливе отримання емпіричних даних.

Список використаних джерел:

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
2. Блауберг И. В. Становлення і сутність системного підходу / Блауберг И. В., Юдін Е. Г. – М. : Наука, 1973.
3. Дзенис З. Е. Методология и методика социально-экономических исследований / З. Е. Дзенис. – Рига : Зинатне, 1980. – 258 с.
4. Лямин В. С. География и общество. Философские и социологические проблемы географии / В. С. Лямин. – М. : Мысль, 1978. – С. 15-54, 157.
5. Мороз С. А. Методология географічної науки : навч. посібник / Мороз С. А., Онопрієнко В. І., Бортник С. Ю. - К. : Заповіт, 1997. - 333с.
6. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії : навч. посібник для студ. геогр. фак. ун-тів / М. Д. Пістун. – К. : Вища школа, 1996. – 231 с.
7. Причепій Є. М. Філософія: посібник для студентів вищих навчальних закладів / Причепій Є. М., Черній А. М., Гвоздецький В. Д., Чекаль Л. А. – К., 2001. – С. 527-575.
8. Сайчук В. С. Философские проблемы соотношения уровней познания в системе географических наук / В. С. Сайчук // Современные

проблемы гуманитарных и естественных наук : материалы XV-й Международной научно-практической конференции, 2 декабря 2011 г. – Рязань, 2012. – С. 4–6.

9. Саушкин Ю. Г. История и методология географической науки / Ю. Г. Саушкин. – М. : Мысль, 1973. – С. 3-46, 79-91, 148.

10. Степин В. С. Методология / В. С. Степин. // Знание – сила. – 1980. – № 10.

11. Степин В. С. Теоретическое знание / В. С. Степин. – М., 2000. – С.99-184.

12. Степин В. С. Философия науки. Общие проблемы: учебник для аспирантов и соискателей ученой степени кандидата наук / В. С. Степин. – М. : Гардарики, 2006. – 384с.

13. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: навч. посібник для студ. географічних спеціальностей вищ. навч. закладів / О. Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2005. - 632с.

14. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. – Львів : Львівський національний університет ім. І.Франка, 2001. – 744с.

Сайчук В. С. Теоретичний рівень географічних знань в контексті вивчення туристичної сфери

Визначено особливості теоретичного рівня наукового пізнання, суть та структуру теоретичних знань географічної науки. Проаналізовано методологічну базу географічних знань та визначено її роль у дослідженні туристичної сфери.

Ключові слова: наукова теорія, методологія, географічна наука, туристична сфера.

Сайчук В. С. Теоретический уровень географических знаний в контексте изучения туристической сферы

Определены особенности теоретического уровня научного познания, сущность и структуру теоретических знаний географической науки. Проанализирована методологическая база географических знаний и определена ее роль в исследовании туристической сферы.

Ключевые слова: научная теория, методология, географическая наука, туристическая сфера.

Saychuk V. S. Theoretical level of geographical knowledge in the context of tourism

The features of the theoretical level of scientific knowledge, the nature and structure of theoretical knowledge of geography are defined. The methodological basis of geographical knowledge and defined its role in the study of tourism are analyzed.

Key words: scientific theory, methodology, geographical science, tourism sector.

II. ГЕОГРАФІЯ НАСЕЛЕННЯ ТА РОЗСЕЛЕННЯ

УДК 911.3

Мезенцева Н.І., к.г.н., доц., **Батиченко С.П.**, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАХВОРЮВАНOSTІ НАСЕЛЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ

Ключові слова: захворюваність, географія захворюваності, чинники, медична система, функціональна структура.

Вступ. Постановка проблеми. У 2000 році на Саміті ООН було прийнято Декларацію Тисячоліття, в якій для розвитку України важливе значення мають цілі спрямовані на зменшення дитячої смертності, поліпшення здоров'я матерів, обмеження поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу, оскільки здоров'я населення визначається як найвища цінність людства. Здоров'я нації є базовою умовою нормального розвитку країни, її благополуччя, запорукою національній безпеці. Поруч з проблемою наявності високого рівня захворюваності населення не менш загрозливою є проблема стрімкого їх поширення серед населення. Це характерно для країн з трансформаційною економікою, до яких і України, де вже 17 років офіційно сформувалася складна медико-демографічна ситуація та незадовільний стан здоров'я населення, який визначають високий рівень захворюваності та швидкі темпи поширення соціальних хвороб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питань функціонування та розвитку медичної географії займалися В. Шевченко, В. Гуцуляк, В. Барановський, О. Шаблій, Л. Шевчук. Медико-географічні системи регіонального рівня в Україні досліджували І.Мартусенко, А.Баркова, питання картографування медичної сфери – Т. Дудун та інші вчені. Однак актуальним залишається вивчення регіональних відмін захворюваності населення та чинників, що їх зумовлюють.

Формування цілей, постановка завдання. Метою написання статті є визначення теоретичних основ суспільно-географічного дослідження захворюваності населення.

Виклад основного матеріалу. Медична географія є суспільно-географічною наукою, яка вивчає медико-географічну ситуацію, закономірності поширення хвороб, вплив на захворюваність соціально-економічних причин та природно-географічні передумов їх поширення.

В медичній географії сформувалося дві області дослідження. Перша з них пов'язана з дослідженням питань поширення хвороб та встановлення зв'язку між станом здоров'я та навколишнім середовищем. Дана область

досліджень трактується як «географія хвороб» або іншими словами «екологія хвороб», «географічна патологія», «географічна епідеміологія». В різні часи питання географії хвороб досліджували Маєр (1982), Кернс (1995, 2002), Прінгел (1996), Мун (2002). Другий потік досліджень в медичній географії стосувався питань розташування, доступності охорони здоров'я та використання медичних послуг. Такі дослідження входять в галузь «географії сфери охорони здоров'я», яку ще називають «географією медичної допомоги», «географією надання медичних послуг». Дослідженнями в цій сфері займалися Мун (1987, 2002), Прінгел (1996), Кернс (2002).

В наш час сформувалися наступні напрямки наукових досліджень в медичній географії:

- визначення впливу природних, соціально-економічних, управлінських та організаційно-інфраструктурних факторів на стан здоров'я населення;
- вивчення географії захворюваності населення;
- медико-екологічне районування;
- дослідження питань історії медичної географії;
- медико-географічне картографування та моделювання;
- медико-географічне прогнозування.

Географія захворюваності населення – це складова медичної географії, яка займається виявленням територіальних особливостей захворюваності населення, а також дослідження закономірностей поширення хвороб та встановлення причин, що їх зумовлюють. Окрім огляду просторового розповсюдження хвороб по земній кулі, факторів впливу на здоров'я населення, вона займається вивченням доступу до медичних послуг та просторового розміщення закладів, що надають медичні послуги.

О. Шаблій відносить медичну географію до групи суміжних суспільно-географічних дисциплін. Учений стверджує, що її предметом є просторова організація тих аспектів суспільства, які мають безпосередній вплив на здоров'я його представників, а також самого здоров'я, тобто це просторова структура сфери здоров'я. Конкретизуючи об'єкт дослідження медичної географії, О. І. Шаблій зазначає, що вона досліджує, насамперед, форми географічної організації сфери здоров'я, якими є територіальні медичні системи – від початкових аж до загальнодержавних, міжнародних і навіть глобальних [2].

Виникнення хвороб та особливості їх поширення визначаються *соціально-економічними причинами, природно-географічними передумовами, історичними та географічними особливостями*. Причому все більшого значення набувають соціально-економічні умови проживання населення.

Американський вчений Роббінс класифікував чинники впливу на здоров'я населення і виділив чотири їх групи: спосіб життя; біологічні фактори; стан навколишнього середовища; обсяг і якість медичної допомоги. Інтенсивність впливу вказаних груп факторів коливається в значних межах

[5]. Так, на спосіб життя (паління, неправильне харчування, зловживання алкоголем, шкідлива праця, стреси, гіподинамія, поганий побут, наркотики, неповна чи багатодітна сім'я, гіперурбанізація тощо) приходить 51-52% впливу, на навколишнє середовище (забруднення повітря, води, їжі, ґрунту, рівень радіації, електромагнітні поля) – 20-21%, на біологічні чинники (спадковість, конституція, стать, вік) – 19-20%, на медичні чинники (щеплення проти інфекцій, медичні обстеження, якість лікування) – 8-9%. Отже, найголовнішим напрямком зусиль щодо збереження та зміцнення здоров'я населення повинно бути покращення способу життя людей і стану навколишнього середовища. Конкретно це проявляється у поліпшенні соціально-економічних, природно-екологічних, соціально-біологічних умов життєдіяльності населення та ефективному функціонуванні медичної сфери.

Л.Немець та Г.Баркова виділяють наступні групи факторів впливу на стан здоров'я населення і розвиток медичної системи: суспільно-географічні; історичні (типи населення, звичаї, традиції); економічні (державне фінансування галузі, доходи та витрати населення, рівень проживання тощо); демографічні (природний рух та міграції населення); соціальні (соціальна інфраструктура, рівень життя, умови праці, можливості оздоровлення); екологічні [4].

На нашу думку, до основних чинників, які впливають на формування та стан здоров'я населення, відносяться (рис. 1):

- спадковість і генетичний фонд;
- спосіб життя населення (паління, вживання алкоголю, наркотиків, неправильне харчування, стреси, шкідлива праця, незадовільні умови побуту, гіперурбанізація, гіподинамія, неблагополучне середовище);
- демографічне навантаження (тривалість життя, середній вік життя, рівень смертності, статеві-вікова структура населення, активність міграційних процесів);
- рівень розвитку медичної системи та охорони здоров'я населення (забезпеченість медичною інфраструктурою та медичними фахівцями);
- стан навколишнього середовища (забруднення атмосферного повітря стаціонарними та пересувними джерелами, забруднення ґрунтів, поверхневих та підземних вод, поводження з відходами);
- рівень соціально-економічного розвитку території та рівень життя населення (ВВП та ВНП на душу населення, експортно-імпортні відносини, спеціалізація регіонів, рівні безробіття та зайнятості, доходи та витрати населення, сформованість середнього класу);
- управлінські рішення щодо розвитку охорони здоров'я.

Медичну сферу трактують як медичну систему. *Медична система* – це сукупність закладів, технологій і ресурсів підтримання нормального рівня здоров'я населення, пов'язаних потоками речовини та енергії, прямими та зворотними інформаційними зв'язками [4].

Рис. 1. Чинники, які впливають на стан здоров'я населення

Основними закономірностями просторової організації компонентів медичної сфери є наступні:

- 1) чим більший населений пункт, тим більше в ньому структурних елементів медичної сфери;
- 2) із зростанням чисельності населення в населеному пункті збільшується кількість послуг;
- 3) послуги вищого рангу розміщуються в центрах обслуговування вищого рангу;
- 4) для центрів медичного обслуговування характерна ієрархія;
- 5) із збільшенням чисельності населення в центрі медичного обслуговування його медична сфера все більше буде визначатися потребами самого центру, а не територією;
- 6) чим вищий рівень соціально-економічного розвитку території, тим вища якість надання медичних послуг.

Медична система характеризується компонентною, територіальною та управлінською структурою (рис. 2).

Компонентна структура медичної системи представлена:

- лікувально-профілактичними закладами (ФАП, амбулаторія, лікарня, поліклініка, диспансер, поголовний будинок тощо);

- санітарно-профілактичними закладами (санітарно-епідеміологічні станції);
- освітніми та науково-дослідними закладами (заклади середньої та вищої медичної освіти);
- закладами інформаційного та матеріального забезпечення (консультаційні пункти, довідкові бюро, фармакологічні виробництва, аптеки, виробництва медичної техніки та реактивів тощо);
- санітарно-курортними закладами.

Виходячи з аналізу ритму річного попиту на медичні послуги населенням, здійснено їх поділ на ступені:

- I ступінь включає послуги щоденного попиту, якими населення користується практично щоденно у випадку діагностування захворюваності. Радіус їх доступності не перевищує 500 м або 10 хвилин пішохідної доступності. До них відносяться аптеки.
- II ступінь включає в себе послуги періодичного попиту, якими населення користується один раз на тиждень, два тижні чи місяць. Радіус їх доступності сягає 1200 м або 15-20 хвилин пішохідної доступності. Такими елементами є фельдшерсько-акушерські пункти, амбулаторії, поліклініки, районні лікарні.
- III ступінь включає послуги епізодичного попиту, якими населення користується один або кілька разів на рік. До них відносять спеціалізовані поліклініки та лікарні, медичні центри, пологові будинки, диспансери, санаторії.

В територіальній структурі медичної сфери виділяються локальні елементи, а саме, пункт медичного обслуговування, центр медичного обслуговування, вузол медичного обслуговування, а також регіональні: мезорайон медичного обслуговування (в межах адміністративно-територіальної одиниці) та макрорайон медичного обслуговування.

Управлінська структура медичної системи складається з трьох основних управлінських систем – ієрархічних рівнів управління: базового, регіонального та державного. Базовий рівень охоплює сільський адміністративний район та місто. Регіональний (обласний) рівень управління медичної системи включає управління охорони здоров'я обласних та міських державних адміністрацій, які мають забезпечити виконання державної політики в галузі охорони здоров'я на регіональному рівні. Державний рівень управління медичною системою в Україні представлений Міністерством охорони здоров'я та комісією з питань охорони здоров'я Верховної Ради України.

Рис. 2. Функціональна структура медичної системи

Стан здоров'я населення безпосередньо пов'язаний з *якістю його життя*. І. Гукалова якість життя населення визначає як категорію, що характеризує умови життєдіяльності та стан населення у конкретному середовищі з точки зору його здатності забезпечувати відновлення і збалансований розвиток суспільства [1].

Методика суспільно-географічного дослідження захворюваності населення передбачає виділення трьох етапів.

Початковий етап передбачає з'ясування за наявними науковими джерелами сутності географії захворюваності, її структури, положень і вчень про закономірності і фактори поширення різноманітних хвороб. На цьому етапі з'ясовується перелік необхідної статистичної інформації для проведення дослідження, проводиться її збір, визначаються методи проведення дослідження.

Аналітичний етап дослідження передбачає здійснення аналізу соціально-економічних та природно-екологічних чинників, які зумовлюють захворюваність населення. На цьому етапі проводиться аналіз різних видів

захворюваності населення за регіонами, за статтю, віком, тощо, здійснюється групування регіонів.

Синтетичний етап дослідження пов'язаний із виявленням проблем, регіональних особливостей в захворюваності населення, типізацією регіонів за показниками захворюваності, визначенням перспективних напрямків розвитку медичної системи у виділених типах регіонів.

Для проведення суспільно-географічних досліджень захворюваності населення використовується діалектичний, системний та територіальний методологічні підходи.

Висновки та перспективи подальшого розвитку. Географія захворюваності населення вивчає територіальну диференціацію захворюваності та причини, які її зумовлюють. Найсуттєвіший вплив на стан здоров'я населення України здійснюють такі чинники, як старіння населення, стан медичної інфраструктури, рівень забезпечення медичними працівниками, рівень доходів та витрат населення, поширення соціальних негараздів, проведення медико-профілактичних заходів, спосіб життя та поширення шкідливих звичок серед населення, стан забруднення навколишнього середовища. В останні десятиліття географія захворюваності інтенсивно розвивається. Подальші медико-географічні дослідження мають здійснюватись в контексті вдосконалення профілактики та зниження рівня захворюваності населення, що в свою чергу буде спрямовано на покращення якості життя населення.

Список використаних джерел:

1. Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація: монографія/ І.В. Гукалова. – К.:2009
2. Гуцуляк В. Історія розвитку та сучасний стан медико-географічних досліджень/В. Гуцуляк, К. Муха//Вісник львів. у-ту. Серія географія. – 2009. – Вип. 36. – с. 115-121.
3. Гуцуляк В.М. Медична географія: Екологічний аспект. Навчальний посібник. – Чернівці: Рута, 2008. – 132 с.
4. Немець Л.М. Медична галузь Харківської області: територіальні особливості, проблеми та шляхи удосконалення (суспільно-географічні аспекти): монографія/ Л.М. Немець, Г.А. Баркова, К.А. Немець. – К.: Четверта хвиля, 2009. – 224 с.
5. Панорама охорони здоров'я населення України / Під ред А.В. Підаєва, О.Ф. Возіанова, В.Ф. Москаленка, В.М. Пономаренка. – К. : „Здоров'я”, 2003. – 396 с.

Мезенцева Н.І., Батиченко С.П. Суспільно-географічне дослідження захворюваності населення: теоретичні та методичні основи
Розкрито сутність географії захворюваності населення. Визначено чинники, що впливають на захворюваність населення. Визначено елементи функціональної структури медичної системи. Виділено етапи суспільно-географічного дослідження захворюваності населення.

Ключові слова: захворюваність, географія захворюваності, чинники, медична система, функціональна структура.

Мезенцева Н.И., Батыченко С.П. Общественно-географические исследования заболеваемости населения: теоретические и методические основы. *Раскрыта сущность географии заболеваемости населения. Определены факторы, влияющие на заболеваемость населения. Определены элементы функциональной структуры медицинской системы. Выделены этапы общественно-географического исследования заболеваемости населения.*

Ключевые слова: заболеваемость, география заболеваемости, факторы, медицинская система, функциональная структура.

Mezentseva N., Batychenko S. Human-Geographical Studies of the Population Morbidity: Theoretical and methodical Fundamentals. *The essence of geography morbidity is revealed. Factors affecting population morbidity are determined. Elements of medical system's functional structure are determined. Stages of the human-geographical studies of the population morbidity are proposed.*

Keywords: morbidity, geography of morbidity, factors, medical system, functional structure

УДК 911.3

Яворська В.В., к.г.н., доц.
Одеський національний університет імені І.І. Мечнікова

ГЕНЕТИЧНО-ТИПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО СИСТЕМАТИКИ РОЗСЕЛЕННЯ

Ключові слова: система розселення, історико-географічний підхід, адміністративно-територіальний устрій, поселення, демографія, геодемографія.

Постановка проблеми. Головним напрямком дослідження територіальної організації розселення населення лишається аналіз систем розселення. Багаторівневі системи розселення традиційно виділяються співставно з адміністративно-територіальним устроєм(АТУ) країни і мають відповідну таксономію від національної системи розселення до регіональних(обласних) та районних систем розселення. Такий підхід до систематики розселення має своє підґрунтя: системи розселення повинні мати свої органи управління і найпростіший спосіб зробити їх «керованими» щодо їх розвитку – безпосередньо прив'язати до АТУ. Щоправда, у такій жорсткій схемі відчувається її певні обмеження: екістичні дослідження все частіше виходять за межі АТУ, і тоді з'являються системи розселення регіональні(міжобласні), субрегіональні(міжрайонні), локальні.

Мета даної роботи – привернути увагу географів до генетичної систематики розселення, яка істотно поглибить і конкретизує теорію і методологію сучасної екістики. На даний час системи розселення різних рангів встановлюються переважно за адміністративно-територіальними межами, вони «задані», і цільові настанови дослідження полягають у їх порівняльній характеристиці. Поза увагою дослідників лишається генеза систем розселення, їх формування і розвиток, виділення самих систем розселення як таких на генетичних та історико-географічних засадах.

Виклад основного матеріалу. Розселення населення – головна складова багатоаспектних і складних процесів господарського освоєння території, їх системний інваріант. На різних стадіях освоєння території розселення формує «генетичний зріз» розподілу населення та його господарської діяльності. Кожний новий екістичний «зріз» формується на основі попередніх і закладає основу його подальшої трансформації. Процес заселення та господарського освоєння території являє собою безперервну послідовність таких «зрізів», і завдання геодемографії – змістовно аналізувати процеси розселення в цілому та їх структурні часові формалізації (карти, фотографії, структурні схеми).

Систематика розселення – одна із стрижневих проблем сучасної географії населення (геодемографії, демогеографії). У вітчизняній геодемографії – це актуальний, достатньою мірою розроблений напрям. Загально визнаною стала концепція систем розселення (СР). У різних авторів системи розселені за різними чинниками і критеріями, для різних потреб, на різних рівнях територіальної організації суспільства. У вітчизняному містобудуванні офіційно розроблена багаторівнева ієрархія систем розселення – від національної до локальних [1, 4].

Разом з тим у цьому напрямі геодемографічних досліджень лишається чимало методологічних проблем. Чи не найголовніша з них: як узгодити і пов'язати систематику розселення адміністративно-управлінську та географічно-генетичну? Обидва підходи наявні у вітчизняній систематиці розселення. Виділення СР за адміністративно-територіальними одиницями вочевидь необхідне для управління соціально-економічним розвитком територій. Саме за таким підходом розроблена містобудівна таксономія СР. Таку методологію використовують численні автори геодемографи, які поряд з іншими ознаками для виділення СР враховують і їх адміністративно-територіальну прив'язку.

Не менш очевидною є і потреба систематики розселення за його історико-географічними передумовами. Розселення має свою генетичну основу, свою вкоріненість у природно-географічне середовище, етнокультурні, соціально-економічні та політичні особливості території. Генеза розселення охоплює часи початкового заселення і господарського освоєння території, та всі його наступні зміни і трансформації. Це один з головних різновидів суспільно-географічних процесів, що має свою динаміку, тенденції розвитку, свою демографічну і соціально-економічну «траєкторію».

Генетична систематика повинна комплексно враховувати всю множину історико-географічних передумов і чинників розселення, з одного боку, та особливості самого процесу розселення з його динамікою, трансформаціями та змінами – з другого. Як буде показано далі, це дуже непросте завдання, що потребує поглибленого методологічного і методичного розроблення.

Показово, що численні автори більшою-меншою мірою використовують генетичні ознаки для систематики розселення поряд з адміністративно-територіальними. Навіть в офіційній таксономії розселення виділені міжрайонні та локальні СР, що не мають безпосередньої прив'язки до адміністративно-територіального устрою країни.

Цільова настанова даної роботи - проаналізувати методологічні аспекти відмінностей та взаємопов'язаності двох зазначених напрямків систематики розселення – адміністративно-територіальної(управлінської) та історико-географічної(генетичної). Ще раз підкреслимо, що на даний час ці напрямки чітко не розмежовані ні методологічно, ні концептуально-понятійно. Відтак, і їх поєднане використання для систематики розселення виглядає недостатньо чітким, непослідовним та протирічливим.

Генетична систематика розселення повинна спиратись як на характеристики, що представляють результат розселення(поселення, мережі поселень), так і динамічні ознаки самого процесу розселення, його інтенсивність і соціально-економічну спрямованість.

На рисунку 1 представлена концептуальна схема взаємодії двох напрямів систематики розселення – на адміністративних (1) та географічних(2) засадах. Базовою одиницею систематики розселення на адміністративно-територіальній основі виступають **системи розселення** – національно, обласні(регіональні), міжрайонні, районні. Спеціальних методик для виділення адміністративних систем розселення не існує. Такі системи встановлюють у повній відповідності з чинним адміністративно-територіальним устроєм (АТУ). Зі зміною АТУ відбуваються еквівалентні зміни систем розселення, їх ієрархії та таксономії.

Відкритими лишаються питання відповідностей між адміністративно-територіальними системами розселення, з одного боку, та генетичними типами розселення – з другого. У загальному розумінні, такої відповідності не буде: кожна з адміністративних систем розселення може в принципі мати те чи інше поєднання генетичних типів розселення.

Значно складнішим у методологічному і методичному аспектах є другий напрям – генетична систематика розселення на історико-географічній основі. Останнім часом з'явилося чимало розробок саме такої систематики розселення [3,5 та аналіз поселенських мереж різних рівнів, але залишаються на рівні «факторного аналізу» географічних передумов розселення. Є потреба методологічних і методичних узагальнень таких розробок з метою формування цілісного нового підходу – генетичної систематики розселення.

Географи-екістики, як правило, розробляють історико-географічні процеси розселення у контексті концепції єдиної системи розселення, що, як вже було показано, жорстко прив'язана до чинного АТУ. Приходить час ставити і розробляти проблему генетичної систематики розселення як альтернативи її традиційному адміністративно-територіальному прочитанню. Зрозуміло, що таке протиставлення зазначених підходів являє собою методологічне елімінування питань генези розселення, виділення як окремого наукового напрямку з метою поглиблення розробки. Зрозуміло також, що методологічна і методична взаємодія двох підходів повинна зростати і орієнтувати вітчизняну екістику на якісно вищий аналіз двох різновидів систематики розселення. але нині на порядку денному перше питання – розробка генетичної систематики розселення як окремого і змістовно нового напрямку географії населення.

Новий напрямок потребує відповідного впорядкування та оновлення понятійного апарату. Базове поняття – «система розселення», активно задіяне в адміністративній територіальній організації населення, відтак, повноцінно не може використовуватись у генетичній систематиці. Уявімо, що ми користуємось паралельно системами розселення «адміністративними» і «генетичними». Уявімо, що ми аналізуємо їх накладання, взаємодію.

За нашою схемою (рис. 1) базовим поняттям нового підходу повинен стати генетичний тип розселення. Коротко представимо зміст і функції цього поняття. ГТР формується в межах території, що має певний таксономічний рівень природно-географічної, соціально-економічної спорідненості. Критеріями для визначення ГТР є територіальна єдність поселень певних функціональних типів, своєрідна мережа поселень за їх місцеположенням та загальною конфігурацією, спільний час заселення та господарського освоєння території, спільний соціально-економічний розвиток та подібна динаміка геодемографічних процесів.

ГТР мають ієрархічну багаторівневу організацію. Вони можуть бути регіональними, субрегіональними, мезо- і мікрорегіональними. потрібно розробити таксономію для різнорівневих ГТР. У першому наближенні це можуть бути власне типи – регіональні, субрегіональні і т.д. Для деталізації генетичних типів розселення можна встановити підтипи ГТР.

Генетичну основу розселення становлять поселення, які можна характеризувати в залежності від масштабу досліджень за багатьма різними показниками. За головними генетичними ознаками – час заснування, місцеположення, функції, людність, місце і роль серед інших поселень, поселення необхідно групувати і класифікувати для цілей реконструкції цілісного процесу заселення та господарського освоєння території. Йдеться про визначення головних типологічних характеристик поселень на різних етапах формування розселення та розвитку мережі поселень. Наприклад у приморських регіонах України за поєднаним групуванням поселень за часом

утворення та соціально-економічними функціями поселень утворюють кілька генетичних груп:

- первинне аграрне;
- первинне аграрне-рибопромислове;
- вторинне колоністсько-аграрне;
- вторинне аграрно-транспортне;
- вторинне портово-промислове;
- вторинне аграрно-рекреаційне.

Важливою генетичною характеристикою поселень є їх місцеположення, прив'язка до природно-географічного середовища. добре відома відповідність між функціонально-генетичними групами поселень та їх характерними місцеположеннями. Скажімо, первинне аграрне розселення на півдні України тяжіло до долин і балок, вторинне рекреаційно-аграрне розселення орієнтувалось на узбережжя морів, лиманів і великих річок. Можна стверджувати, що кожна функціонально-генетична група поселень має свою характерну прив'язку до природно-географічного середовища, свої місцеположення. Показово, що на різних етапах формування розселенської мережі, коли виникли поселення з новими функціями, з'явилась потреба і у нових місцеположеннях. на півдні України прокладення залізниці у другій половині ХІХст вивело нові поселення з транспортними функціями на вододіли. Інтенсивний розвиток зрошувального землеробства 1960-1980-х роках спричинив появу радгоспних селищ у зонах зрошення і т.д. На даний час вже є приклади глибоких геодемографічних розробок чинника місцеположення у формуванні розселення [3].

Друга важлива складова розселення – мережа поселень (поселенська мережа). методична схема аналізу поселенських мереж достатньо докладно розроблена в геодемографічних дослідженнях і представлена численними розробками [1]. У контексті даної роботи необхідно визначити головні характеристики мережі поселень, що визначають генетичні типи розселення. Територіальна організація населення певної території має такі типологічні ознаки (рис.1):

1) генетично спорідненій мережі поселень властива характерна функціонально-поселенська структура з певним переліком функціонально-генетичних типів поселень, їх співвідношенням та ієрархією, з більшою-меншою вираженістю центральних місць і регіональних центрів;

2) генетично споріднена поселенська мережа має своєрідний набір місцеположень поселень та їх еволюційну зміну, пов'язану з розвитком мережі;

3) мережа поселень має свою територіальну структуру з типовою конфігурацією, густотою і людністю поселень, формами їх розміщення – одиничними, груповими, агломерованими, ареальними; сукупність таких характеристик представляє територіальну структуру мережі поселень.

У географії населення розселення населення розглядають як наявний просторовий розподіл населення, як карту розміщення населення, з одного боку, і як процес заселення та господарського освоєння території та його зміни трансформацій – з другого. Типологічні підходи до аналізу розселення населення повинні включати головні характеристики процесів розселення, що представляють їх територіальні відмінності за динамікою заселення, рівнем господарського освоєння території тощо.

На рис.1 показана участь окремих характеристик процесів розселення у формуванні генетичних типів розселення. Головними з них є ті чи інші стадії формування мережі поселень.

Кінцевою метою таких досліджень є встановлення генетичних груп поселень за часом їх застосування та економічними функціями – функціонально-генетичних груп (рис.1).

Як показано на схемі (рис.1), функціонально-генетичні типи поселень з характерними місцеположеннями поселень і мережами поселень, що мають своєрідну територіальну структуру, визначають генетичні типи розселення (ГТР) – це територіально визначена сукупність населених місць, що являють собою певний генетичний тип поселень (чи характерне поєднання кількох споріднених типів) і утворюють своєрідну поселенську мережу з характерною територіальною структурою розселення.

Кожному ГТР відповідає певна стадія процесу розселення, іншими словами, ГТР можна характеризувати за ступенем сформованості поселенської мережі та за рівнем господарського освоєння території. Загальні орієнтири таких оцінок добре відомі: чим більш заселеною є місцевість, чим більш чітко виражена ієрархія поселень за віком, людністю, функціями, чим більш виразно представлені центральні місця обслуговування території економічні та адміністративні центри, тим більш розвиненим і сформованим є даний ГТР. територію, що мають більш давню історію свого заселення та господарського освоєння, за інших рівних передумов мають більш сформовані і завершені типи розселення.

Генетичні типи розселення мають свою багаторівневу таксономію. У найбільш загальному варіанті це ГТР регіональні, субрегіональні, мезо- і мікрорегіональні. Крім геопросторового таксонування ГТР можуть мати власні назви. Скажімо, Придунайський регіональний ГТР з поєднанням первинних аграрно-рибопромислових і вторинних аграрно-колоністських поселень, з крупноселенською мережею поселень долинного та приозерного розселення, із достатньо завершеною територіальною структурою розселення, що має чітку багаторівневу ієрархію та сформовані центри розселення.

Висновки. Для обговорення представлений новий напрям геодемографічних досліджень, який автори називають «генетичною систематикою розселення». Цей напрям одержав свою концептуально-понятійну і термінологічну розробку. Введені і терміновані поняття

«генетична (історико-географічна) систематика розселення», «функціонально-генетичний тип поселень», «генетичні стадії процеси розселення», «генетичні типи розселення».

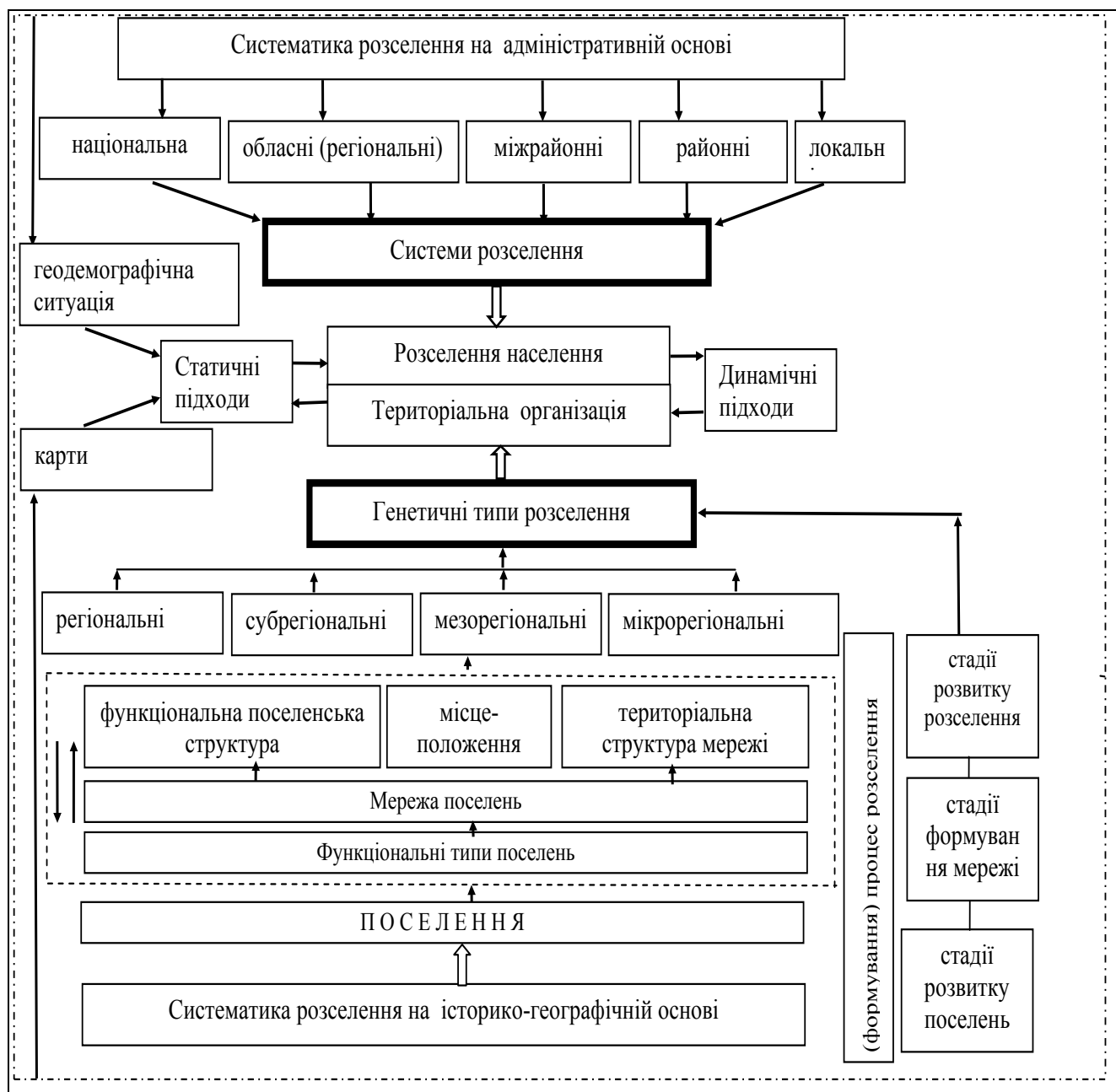

Рис. 1. Концептуальна схема взаємодії двох напрямів систематики розселення – на адміністративних та географічних засадах (розроблено автором)

Новий підхід ґносеологічно протистоїть традиційним системам розселення і разом з тим стикується з ним, істотно доповнює і розширює його. Вже наголошувалось, що у наступній адміністративно-територіальній реформі в Україні можуть скластися передумови для максимального

зближення цих двох підходів: новий адміністративно-територіальний поділ країни буде (повинен бути!) максимально узгодженим з генетичною історико-географічною систематикою розселення. Але це справа майбутнього. А поки що є реальна потреба у прискореному розробленні генетичного(історико-географічного) підходу до багаторівневої систематики розселення в Україні.

Список використаних джерел:

1. Доценко А.І. Сільське розселення в Україні : Динаміка та структура/ А.І.Доценко – К. : Фенікс, 2010. – 288 с.
2. Доценко А.І. Територіальна організація розселення (теорія і практика) / А.І.Доценко – К. : НАН України, РВПС України, К.: «Фенікс», 2010. – 536с.
3. Круль В.П. Ретроспективна географія поселень Західної України / В.П. Круль. – Чернівці : Рута, 2004. – 381с.
4. Топчієв О.Г. Регіональний розвиток України і становлення державної регіональної політики / О.Г. Топчієв, Т.М. Безверхнюк, З.В. Тітенко. – Одеса : ОРІДУ-НАДУ, 2005. – 224 с.
5. Трейвиш А.И. Город, район, страна и мир. Развитие России глазами страноведа / А.И. Трейвиш. – М. : Новый хронограф, 2009. – 372 с.

Яворська В. В. Генетично-типологічний підхід до систематики розселення

В роботі розглядаються питання дослідження територіальної організації розселення населення. Систематика розселення – одна із стрижневих проблем сучасної географії населення (геодемографії, демогеографії). Розглядаються методологічні аспекти відмінностей та взаємопов'язаності двох зазначених напрямків систематики розселення – адміністративно-територіальної(управлінської) та історико-географічної (генетичної).

Ключові слова: система розселення, історико-географічний підхід, адміністративно-територіальний устрій, поселення, демографія, геодемографія.

Яворская В. В. Генетически-типологический подход к систематике расселения

В работе рассматриваются вопросы исследования территориальной организации расселения населения. Систематика расселения - одна из стержневых проблем современной географии населения (геодемографии, демогеографии). Рассматриваются методологические аспекты различий и взаимосвязанности двух указанных направлений систематики расселения - административно-территориальной (управленческой) и историко-географической (генетической).

Ключевые слова: система расселения, историко-географический подход, административно-территориальное устройство, поселения, демография, геодемография.

Yavorska V.V. Genetically-typological approach to taxonomy of settlements.

The study of the territorial organization of population settlement are shown in the article. Systematics of settlement - one of the core problems of the modern population geography (geodemographics, demogeographics). Methodological aspects of differences and interrelationship of these two areas of systematics of settlement - territorial administrative (management) and historical and geographic (genetic) are considered.

Keywords: system of settlement, historical and geographical approach, administrative and territorial structure, settlement, demography, geodemographics.

УДК 911.3

Ключко Л.В., к. г. н., доц.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

**АНАЛІЗ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ЧАСОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДОХОДІВ
НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ**

Ключові слова: рівень життя, доходи населення, наявні доходи, заробітна плата.

Вступ. Постановка проблеми. Рівень життя населення є одним з найважливіших показників соціально-економічного розвитку держави. Категорія «рівень життя» включає в себе широке коло соціально-економічних відносин, які виражаються через багаторівневу систему індикаторів стану та умов життєдіяльності особи, домогосподарства, соціальних груп, населення країни та її регіонів. В Україні в сучасних соціально-економічних умовах значно поглиблюється розшарування населення, відмічаються певні регіональні диспропорції у доходах та витратах населення, тривалості життя населення, забезпеченості житлом, медичним обслуговуванням тощо. Тому обрана тема є актуальною та своєчасною.

Формування цілей статті. Постановка завдання. Метою статті є висвітлення регіональних особливостей доходів населення в Україні як важливої складової рівня життя населення.

Викладення основного матеріалу. На рівень та якість життя населення впливають ряд чинників, зокрема економічних, соціальних, політичних, культурних, інноваційних, екологічних та інших. Для аналізу та оцінки рівня життя населення використовуються різні показники, що характеризують обсяг валового внутрішнього продукту, національного і реального доходу на душу населення, обсяг послуг на душу населення, середній рівень заробітної плати, забезпеченість житлом та інші [1, 4]. В дослідженні розглянуто деякі складові рівня життя

населення, зокрема доходи, оскільки вони є важливим чинником забезпечення відповідних матеріальних умов життя населення та повноцінного відтворення людського капіталу.

Аналіз доходів населення України за 2002-2012 рр. показав тенденцію щодо їх збільшення (рис. 1). На початку 2002 р. доходи населення становили 185 073 млн. грн. В період 2002-2004 рр. вони зростали на 10-13% за рік, з 2004 до 2008 рр. зростання номінальних доходів становило 30-35%, що свідчить як про значний прорив у темпах росту доходів і про стрімке падіння національної валюти, оскільки наявні доходи не фіксують їх фактичне зростання. У проміжку 2008-2009 рр., які були кризовими, спостерігалось сповільнення росту доходів лише на 4-5%. Так у 2009 р. доходи населення України в цілому збільшилися лише на 48645 млн. грн. і становили 894286 млн. грн., але в 2010 р. вони зросли на 23% (на 206729 млн. грн. у порівнянні з попереднім роком і становили 1101015 млн. грн.). В цілому, за період з 2002 по 2010 рр. номінальні доходи населення України зросли в 5,6 разів, наявні доходи – в 5,9 разів.

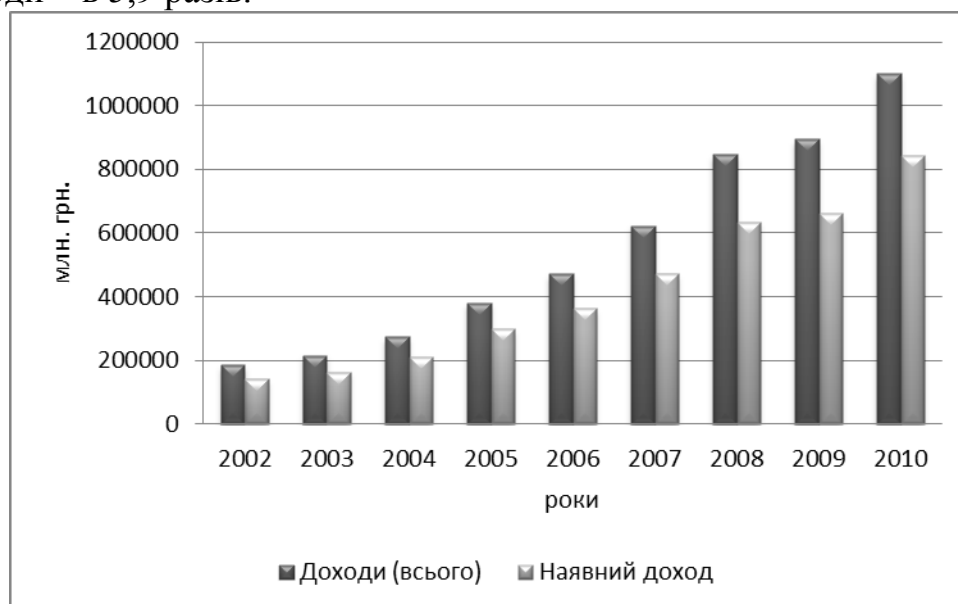

Рис. 1. Динаміка доходів (всього) та наявних доходів населення України за 2002 – 2012 рр. (побудовано за даними [3])

Наявні доходи склали в 2002 р. 141 618 млн. грн., тобто 76,5% від номінальних доходів.

В цей же період відбувалось зростання наявного доходу на душу населення: з 2 938 грн. до 18 347 грн., тобто в 6,2 рази. З 2002 до 2008 рр. річне зростання цього показника коливалось від 15% до 42% (у 2005 р.), але починаючи з 2008 р. і до кінця досліджуваного періоду зростання сповільнилось до 4-6% на рік, що пояснюється зниженням економічного росту, зумовлене кризовими явищами в економіці України в 2008-2009 рр. (рис. 2).

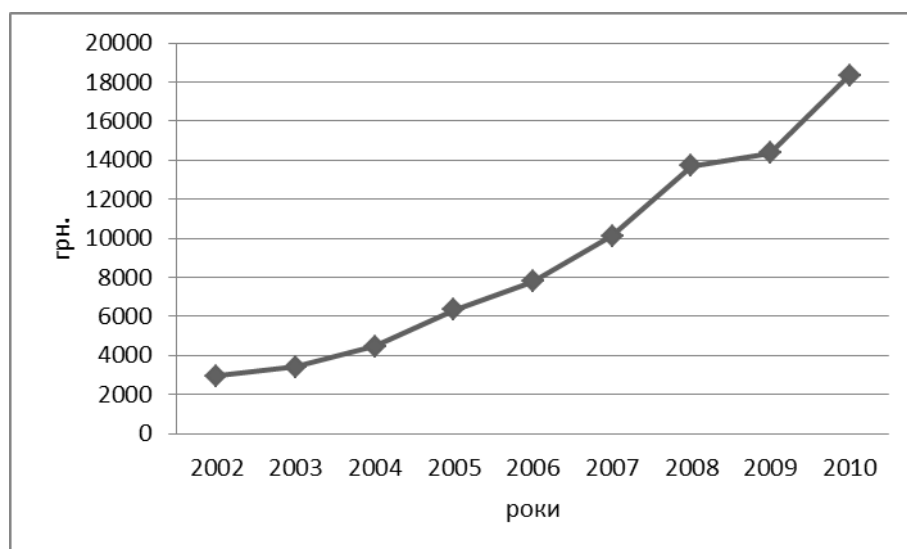

Рис. 2. Динаміка наявного доходу на душу населення України за 2002-2010 рр. (побудовано за даними [3])

Розглядаючи структуру доходів населення України, слід зазначити, що у 2010 році заробітна платня складала 41,7 % (459153 млн. грн.) від загальних доходів, що свідчить про те, що в Україні головним видом праці є наймана праця. Соціальна допомога та інші трансферти становили 38,4% (423 690 млн. грн.). Висока частка цього виду доходів свідчить про значне навантаження на працездатне населення України (рис. 3).

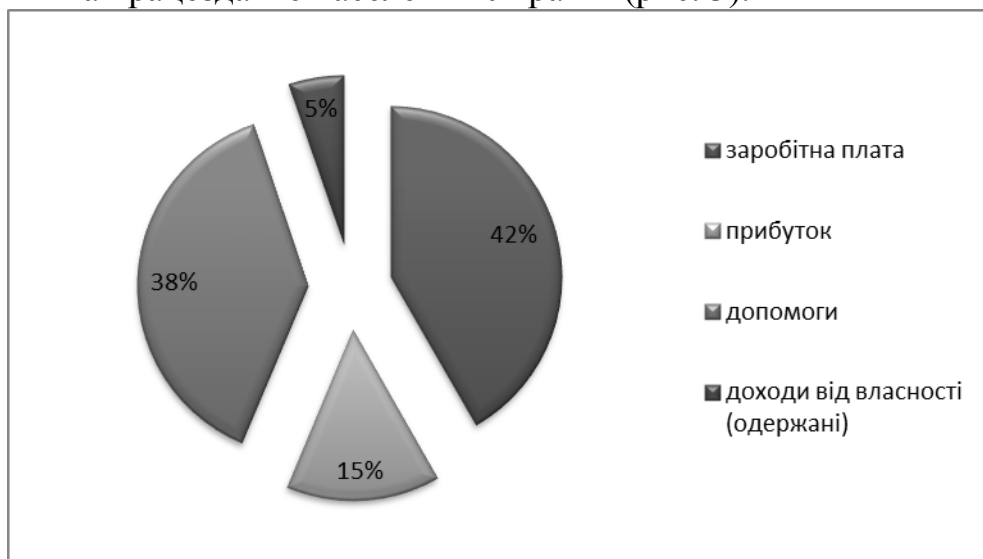

Рис. 3. Структура доходів населення України у 2010 році (побудовано за даними [3])

Прибуток та змішаний дохід в загальній структурі доходів населення склали лише 14,6% (161 214 млн. грн.). 5,2% становили одержані доходи від власності (56 958 млн. грн.). В сумі останні два види доходів склали 19,8%.

Розглядаючи часові особливості структури доходів населення України, зауважимо, що за 2002 – 2012 рр. структура доходів суттєво не змінилась: частка зарплат в структурі доходів коливалась від 40% до 45%. Найбільша частка зарплат зареєстрована в 2007 р. (45%), найменша – в 2009 р. (40%). Частка соціальних допомог та інших витрат коливалась в межах 35-40%.

Найменша частка цієї складової зареєстрована в 2007 р. (35%). Це можна пов'язати із збільшенням підприємницької активності в цей період, який в 2008-2009 нівелювався економічною кризою. Доходи від власності та прибутки в сумі складали близько 20%, але за цей період спостерігалось поступове зростання частки доходів від власності (з 2-3% в 2002-2004 рр. до 5% в 2010 р.) та відповідне зменшення статті прибутків та змішаних доходів (з 18% в 2002 р. до 15% в 2010 р.) (рис. 4).

Рис. 4. Динаміка структури доходів населення України за джерелами за 2002-2010 рр. (побудовано за даними [3])

Розглядаючи регіональні особливості розподілу наявних доходів населення України зазначимо, що у 2010 р. за показником наявних доходів лідерами були місто Київ (104912 млн. грн.), Донецька (94597 млн. грн.), Дніпропетровська (69220 млн. грн.) та Харківська (50829 млн. грн.) області, що пов'язано з тим, що це регіони з найбільшою чисельністю населення, потужним розвиненим промисловим комплексом та більш стабільною економікою (рис. 5). Найменший обсяг наявного доходу приходився на м. Севастополь (6380 млн. грн.). Розподіл наявного доходу на душу населення по регіонах України змінювався переважно з північного сходу на південний захід. Найбільші показники (понад 21258,2 грн.) спостерігались в Донецькій, Дніпропетровській (20687,4 грн.) областях та в столиці України – м. Київ (37573,2 грн.). Достатньо високі показники (4 001 – 5 000 грн.) зафіксовані в Запорізькій (19856,6 грн.), Київській (19327,8 грн.), Харківській (18402,3 грн.), Полтавській (17958,8 грн.), Луганській (17836,1 грн.) областях.

В більшості південних та західних регіонів України наявний дохід на душу населення склав 12226,9 – 16600,6 грн. Найменші показники були зареєстровані в Закарпатській (12226,9 грн.), Чернівецькій (13181,5 грн.), Тернопільській (13572,9 грн.), Волинській (13913,6 грн.), Рівненській (14352,1 грн.) та Херсонській областях.

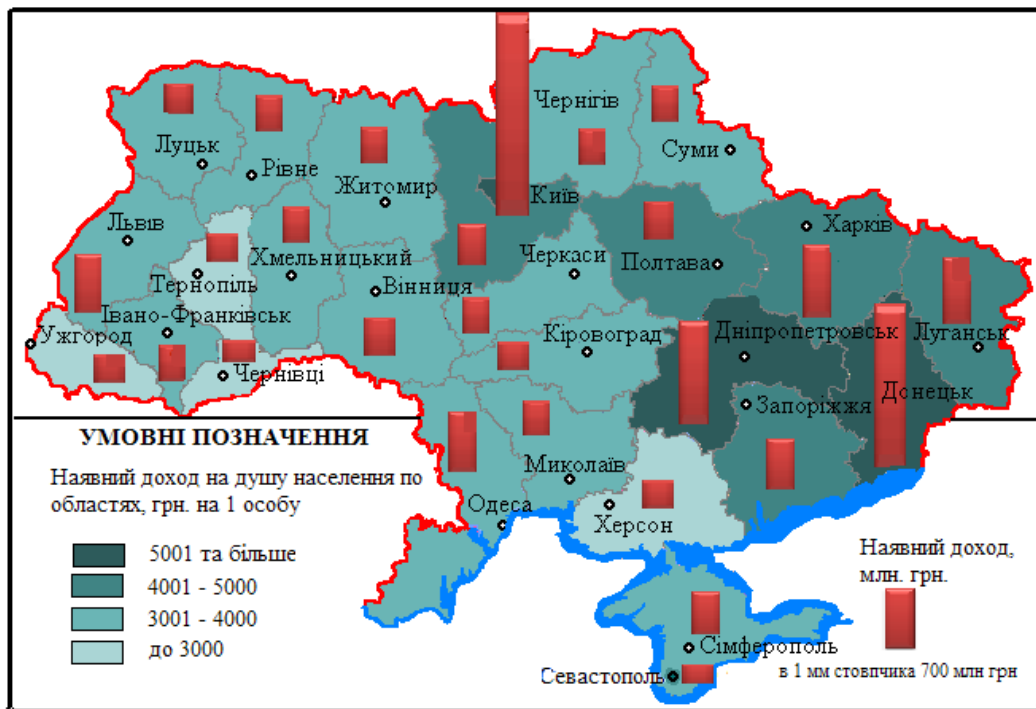

Рис. 5. Регіональний розподіл наявних доходів населення України за I квартал 2011 р. (побудовано за даними [2])

В період з 2000 по 2010 рр. рівень прожиткового мінімуму населення України збільшився в 3 рази: з 270,1 до 843,2 грн. Одночасно спостерігалось різке зменшення чисельності осіб із середньодушовими доходами нижче прожиткового мінімуму: з 39,2 до 9,7 млн. осіб. Їх частка серед всього населення України в цей період зменшилась з 80,2% до 21,8%, що свідчить про поступове зростання рівня добробуту населення.

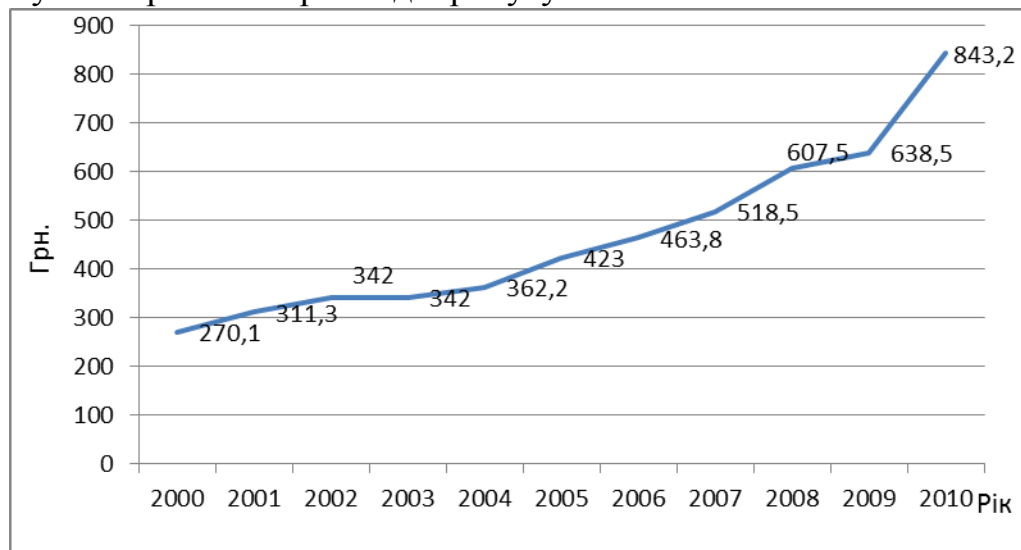

Рис. 6. Динаміка середньорічного розміру прожиткового мінімуму населення України в 2000-2010 рр. (побудовано за даними [2])

В 2010 р. в регіональному розрізі частка населення з доходами нижче прожиткового мінімуму коливалась від 7% до 37%. Найбільша частка таких осіб спостерігалась в Закарпатській, Тернопільській та Херсонській областях. Більше чверті населення жили за межею прожиткового мінімуму у решті

західних областей України, а також у Кіровоградській, Луганській областях та Автономній Республіці Крим. В решті південних, північних та східних регіонах ця частка коливалась в межах 15-25%. Найкращі показники продемонстрували міста Севастополь, Київ та Київська область.

За період з 1995 по 2010 рр. спостерігалось постійне зростання рівня середньомісячної заробітної плати населення України.

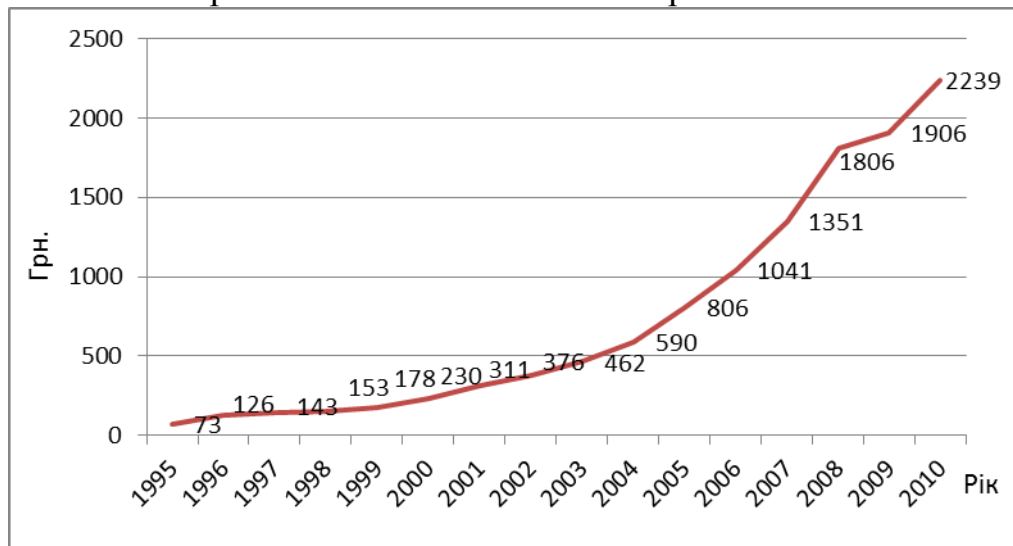

Рис. 7. Динаміка рівня середньомісячної заробітної плати населення України в 1995-2010 рр. (побудовано за даними [2])

Галузева диференціація рівня середньомісячної заробітної плати представлена на рис. 8. На січень 2011 р. найменш оплачуваними в Україні були професії наступних галузей: рибальство (1191 грн.), сільське господарство (1430 грн.), діяльність готелів та ресторанів (1455 грн.).

До найменш оплачуваних професій відносились галузі, заробітна плата яких складала менше 2000 грн.: охорона здоров'я (1631 грн.), будівництво (1754 грн.), лісове господарство (1787 грн.), торгівля (1857 грн.), освіта (1889 грн.). Галузями з найбільшою заробітною платою та найбільшим відривом від середнього показника були авіаційний транспорт (6774 грн.) та фінансова діяльність (4601 грн.). Найбільш наближеною до середнього показника середньомісячної заробітної плати в Україні була заробітна плата в сфері наземного транспорту (2355 грн.).

Середня заробітна плата в галузях промисловості становила 2580 грн. Серед галузей промисловості найменш оплачуваними були харчова (1380 грн.), шкіряна (1446 грн.), деревообробна (1574 грн.). До найбільш оплачуваних належали галузі добувної промисловості (3884 грн.), зокрема – вугільнодобувна (4131 грн.) та добування інших паливно-енергетичних корисних копалин (4107 грн.).

Рис. 8. Диференціація заробітної плати населення України за галузями господарства у 2010 р. (побудовано за даними[3])

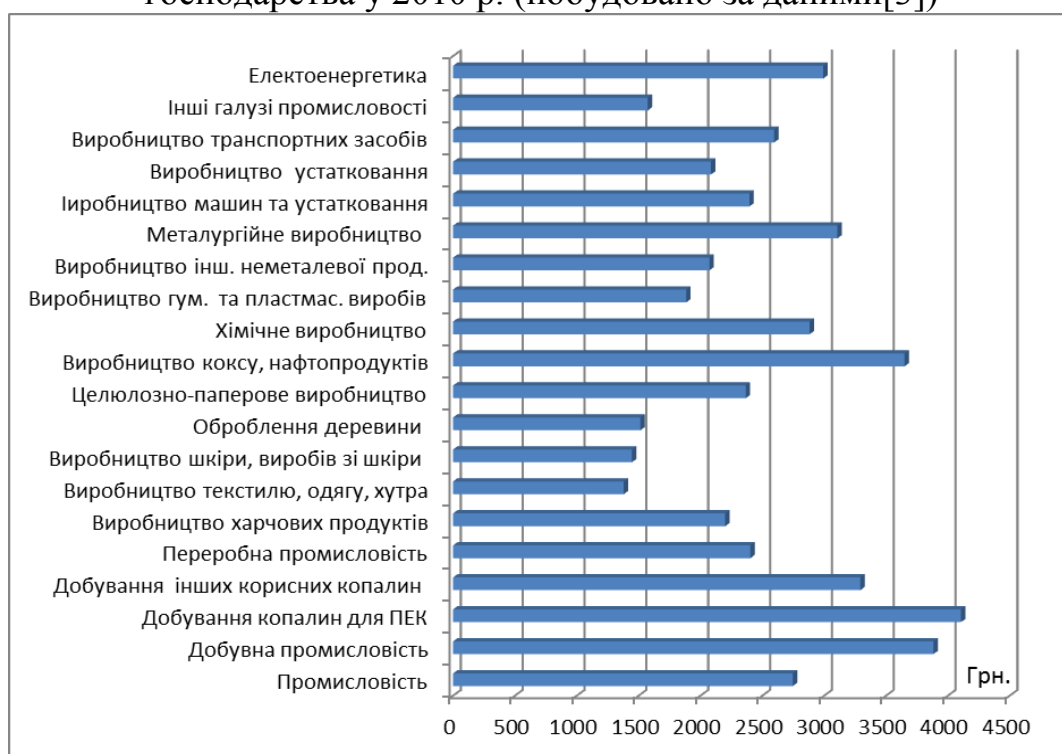

Рис. 9. Диференціація заробітної плати населення України за галузями промисловості в 2010 р. (побудовано за даними [3])

За період з 1995-2010 рр. заробітна плата в промисловості зросла в 29 разів: з 89 грн. до 2580 грн. Найбільше зростання відбувалось в 2004-2008 рр. Аналізуючи розподіл рівня середньомісячної заробітної плати населення України за регіонами в 2010 р., спостерігається зростання цього показника із

заходу на схід. Найбільшу зарплату отримували жителі Донецької, Дніпропетровської та Луганської областей (понад 2401 грн.). Це тісно пов'язано з економічною спеціалізацією цих областей на галузях (добувна промисловість, електроенергетика, металургія, машинобудування, транспорт), які мали вищий за середній рівень оплати праці. Заробітна плата населення Київської, Полтавської, Запорізької областей в середньому дорівнювала середньостатистичному показнику середньомісячної заробітної плати. Високою є середньомісячна заробітна плата населення міста Києва (3453 грн.), що в півтора рази перевищувала середній показник. Це пояснюється тим, що в Києві найбільш висока в Україні вартість життя та значна частина населення зайнята в найбільш прибуткових галузях економіки (авіаційна промисловість, фінансова сфера, управління, операції з нерухомістю тощо).

Найменшими були показники заробітної плати західних областей: Волинської, Хмельницької, Чернівецької, Вінницької, а також Чернігівської та Херсонської (до 1800 грн.). Жителі Тернопільської області отримували найменшу зарплату - 1610 грн. Це також обумовлюється економічною спеціалізацією цих регіонів – зайнятістю населення в таких галузях, як легка, харчова, деревообробна промисловість, сільське господарство та сфера послуг, що є менш оплачуваними.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналізуючи статистичні дані про доходи населення України слід зазначити, що характерною особливістю структури доходів населення України є те, що більшу частину становлять заробітна плата та соціальні допомоги, в той час як сектор прибутків є невираженим. За останні роки спостерігалось стрімке зростання наявних та реальних доходів населення. Паралельно в Україні відбувалось зростання обсягів прожиткового мінімуму населення. Найбільша частка осіб з доходами нижче прожиткового мінімуму відмічається в західних областях України та в Херсонській області. Також в Україні за 1995-2010 рр. стрімко зростав рівень заробітної плати. Найбільший її рівень відмічався у працівників авіації та зайнятих фінансовою діяльністю, серед промисловості – у працівників найбільш небезпечних виробництв. Найбільші середні заробітні плати отримували жителі східної, південної та центральної України. Окремого дослідження вимагає аналіз прибутків населення, змішаних доходів, доходів, що отримані від власності, соціальних надходжень та пенсій.

Список використаних джерел:

1. Іляш О.І. Економіка праці та соціально-трудові відносини: **Навч. посіб.** /О.І. Іляш, С.С. Гринкевич. – К. :Знання, 2010. – 476с.
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

3. Регіони України: Стат. збірник / За ред.. О.Г. Осауленка // Державна служба статистики України, 2011. – 358 с.
4. Рівень життя населення: стан і тенденції Борецько І.П., Голобородько О.Л. Матеріали І Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції 20-22 січня 2010 року «Актуальні питання сучасної економіки» [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://udau.edu.ua/library.php?pid=536>

Ключко Л.В. Аналіз територіально-часових особливостей доходів населення України

В статті досліджено просторово-часові особливості доходів населення України. Проаналізовано динаміку наявних доходів в цілому та на душу населення, розглянуто структуру доходів населення, її динаміку, визначено частку заробітної плати, виявлено територіальні диспропорції у доходах населення України.

Ключові слова: рівень життя, доходи населення, наявні доходи, заробітна плата.

Ключко Л.В. Анализ территориально-временных особенностей доходов населения Украины

В статье исследовано пространственно-временные особенности доходов населения Украины. Проанализировано динамику доходов населения в целом и на душу населения, рассмотрено структуру доходов населения, ее динамику, определено удельный вес зарплаты. Выявлено территориальные диспропорции в доходах населения Украины.

Ключевые слова: уровень жизни, доходы населения, реальные доходы, заработанная плата.

Kliuchko L.V. Analyze of territorial and time features of population's incomes of Ukraine

In the article the territorial and time features of population's incomes of Ukraine are investigated. The dynamics of population's incomes generally and per capita are analyzed, the structure of population's incomes and its dynamics are examined, the specific gravity of the salary are determined. The territorial differences in population's incomes of Ukraine are revealed.

Key words: life level, population's incomes, real incomes, salary.

УДК 911.3

Когатько Ю. Л., к.г.н.

Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи

ПРОЯВИ НЕРІВНОСТІ В РІВНІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РІЗНИХ ТИПІВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

***Ключові слова:** рівень життя населення, бідність населення, структура споживання населення, доходи і витрати.*

Постановка проблеми. Нерівність в рівні життя населення різних типів населених пунктів являється одним з чинників зростання соціальної напруги в суспільстві. Історично склалося, що доходи, споживання, наявність певного майна відрізняються в мешканців сіл, малих і великих міст. В цілому в сільських населених пунктах умови для людського розвитку набагато менш сприятливі, ніж у містах. В результаті швидкої індустріалізації і зростання міст в радянський період утворився великий розрив в умовах проживання між містом і селом. Сільські населені пункти значно поступалися містам по цілому ряду показників, у тому числі за рівнем облаштованості житлового фонду, розвитку транспортної інфраструктури, якості послуг освіти, охорони здоров'я і сфери побутового обслуговування. Ці відмінності зростали разом з деякими особливостями державної політики щодо села. Так, у 70-80-х р. минулого століття малі сільські поселення були віднесені до «неперспективних» і готувалися до відселення, а тому їх інфраструктура, на відміну від великих сіл, не розвивалася.

Відмінності між містом і селом ще більш поглибилися за роки реформ. Наслідки демографічної кризи відчуються набагато сильніше в сільській місцевості, ніж у містах. Збільшився розрив в доходах між міськими і сільськими жителями. Темпи падіння зайнятості в сільській місцевості значно вищі, ніж у міській. Важке економічне та фінансове становище багатьох сільськогосподарських підприємств суттєво обмежує їх можливості по утриманню соціальної сфери на селі. Через відсутність молодих кваліфікованих спеціалістів зберігаються значні відмінності між містом і селом в якості освіти та охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з даної тематики. За останні десять-п'ятнадцять років українськими вченими було зроблено чимало для дослідження рівня життя населення. Роботи були присвячені як дослідженню рівня життя населення загалом, так і регіональним аспектам. Дану проблему досліджували О.Мельниченко, Н.Федірко, В.Литвинов, В.Скуратівський, М.Федорова, М.Татаревська, О.Кухарєва, М.Папієв, В.Куценко, О.Крентовська, П.Мазурок, Н.Сітнікова, І.Мандибура, Е.Лібанова, Л. Черенько, О. Г. Топчієв, М. Долішній, О. Любіцева, Ф.

Заставний, О. Шаблій, М. Дністрянський, К. Мезенцев, М. Барановський та інші вчені.

Виявлення невирішених сторін проблеми. Дослідження рівня життя населення є важливою умовою для подолання бідності і регіональних диспропорцій розвитку. Результатом досліджень рівня життя населення можуть стати ефективні впровадження в бюджетній політиці і зміна підходів до управління регіонами.

Як було вище зазначено, на даний момент рівень життя населення досліджують спеціалісти багатьох галузей науки. При цьому залишається багато невирішених проблем, серед них є і дослідження диспропорцій у розвитку і рівні життя населення міст і сіл. Такими диспропорціями є демографічна ситуація, розвиток інфраструктури, забезпеченість побутовими умовами і структура споживання.

Мета і завдання. Метою написання даної статті є виявлення і дослідження основних диспропорцій в рівні життя жителів міст і сіл України. Основним завданням є: дослідження основних показників рівня життя населення в містах і селах, а також визначення основних відмінностей в дохідно-витратній частині життя родин різних типів населених пунктів.

Виклад основного матеріалу. При дослідженні нерівності в рівні життя населення міста і села значну увагу слід приділити дослідженню середньодушових доходів. Доходи виступають визначальною характеристикою матеріального становища сімей і можуть розглядатися як основний індикатор їх життєвого рівня. Доходи головним чином формують не тільки майнову, а й соціальну нерівність у суспільстві. Дохід виступає не тільки проявом, а й одним з найважливіших факторів формування соціальної нерівності в житті населення.

Не менш важливим моментом визначення нерівності між рівнем життя села і міста є середньодушові витрати, які разом із середньодушовим доходом показують основну картину життя населення в різних місцевостях проживання.

Середньодушовий дохід і середньодушові витрати найбільші в Києві (1439 і 1336 грн. відповідно), що зумовлено значно вищими зарплатами у порівнянні із іншими містами України. Найнижчі числа даних показників в сільській місцевості (1267 і 1141 грн. відповідно), що визначається низькими заробітними платами і незначними доходами від власного домашнього господарства. Визначальним моментом у середньодушовому доході є заробітна плата, від якої головним чином залежить розподіл середньодушового доходу між місцевостями проживання.

Криві розподілу населення України за середньодушовими доходами досить відчутно відрізняються залежно від типу населеного пункту (при дослідженні Київ включено в групу «велике місто» через низьку вибірку досліджень). При аналізі чітко видно, що більшу наближеність до типових ознак форми нормального розподілу має розподіл населення у великих

містах, адже він має більшу схильність до наповнення тих дохідних груп, які розміщуються праворуч від модальної, яка знаходиться в межах 1200-1300 грн.

Таблиця 1. Середньодушовий дохід і середньодушові витрати населення України в 2011 році на місяць в розрізі типу населеного пункту, грн.

Тип населеного пункту	Середньодушовий дохід на місяць	Середньодушові витрати за місяць
Велике місто	1492,4	1426,1
Мале місто	1364,2	1265,2
Село	1267,1	1141,3
Київ	2330,9	2123,9
Україна	1438,8	1336,4

При цьому модальна група в різних місцевостях проживання різна: для села дві – 900-1000 грн., що відображає дохід пенсіонерів, і 1200-1300 грн., що показує рівень зарплат в даній місцевості; для малого міста характерна дуже різка належність населення до групи 900-1000 грн., де доходи включають пенсії, а також приблизно відповідають заробітним платам. У сільській місцевості у високодохідних групах спостерігається набагато менша кількість населення у порівнянні з великими і малими містами, що пояснюється значною кількістю людей пенсійного віку з відповідно нижчими доходами [Рис 1].

Гострокінечність розподілу, а також вкрай різкі форми лівого та правого схилів розподілу населення малих міст свідчать про значний рівень нерівномірності розподілу населення даної місцевості проживання за середньодушовими доходами.

У великих містах спостерігається більша концентрація населення саме у високодохідних групах. Так, у дохідні групи, куди входять понад 4% населення входять групи від 1200 до 1900 грн., що свідчить про вищий рівень доходів саме великих міст. В цілому у всіх групах спостерігається більш плавний перехід кривої у високодохідні групи і більш різкий обрив у низькодохідні. Якщо порівняти найбільш високодохідну групу в малих містах, то вона співпадає з селами, проте на 3 групи лівіше від великих міст, що пояснюється більш схожим рівнем життя населення в малих містах і селах.

Аналіз вкладу різних компонентів доходу в загальну нерівність дає змогу одержати більш детальну інформацію про причини та природу нерівності в населення в різних типах місцевості. Оплата праці являється найбільш вагомим компонентом сукупного доходу українського населення. Джерела доходів в жителів міст і сіл найбільше відрізняються часткою оплати праці.

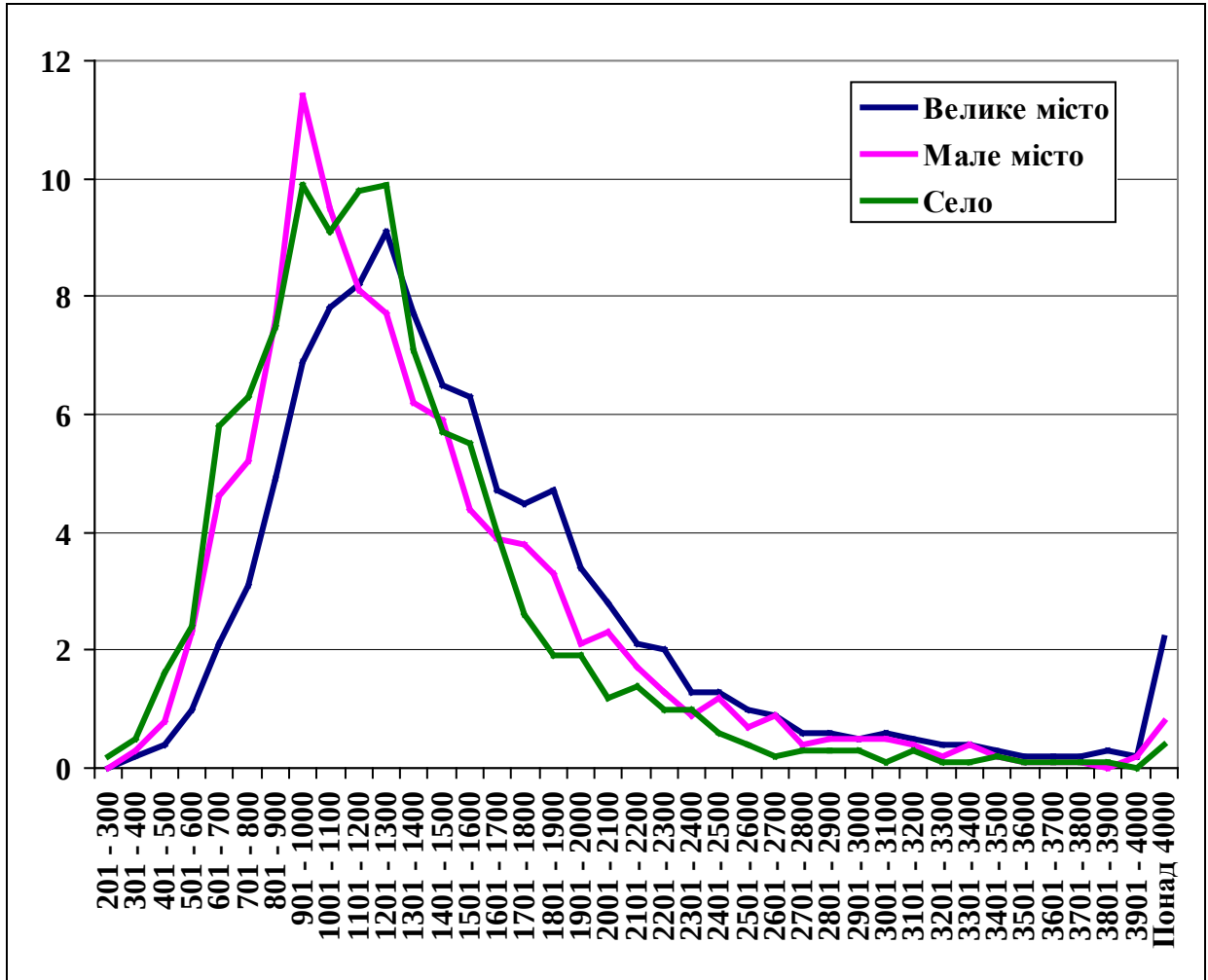

Рис 1. Розподіл населення України за сукупними середньодушовими доходами (на місяць) у 2011 році у розрізі типу населеного пункту, %

Найвища частка оплати праці в доходах домогосподарств міста Києва – 63,75%, найнижча – в сільській місцевості – 34,90%, що зумовлено значною часткою пенсіонерів, безробітних і людей, що живуть за рахунок підсобного господарства, в останній. Відповідно в селах значну частку доходу по відношенню з містами становлять нетипові для інших типів місцевості джерела доходів, такі як доходи від продажу продукції з особистого підсобного господарства (10,42%), доходи від власності (1,94%) та вартість спожитої продукції, отриманої з ОПГ та від самозаготівель (12,61%). Основна залежність джерел доходів від типу місцевості полягає в тому, що із зменшенням населеного пункту зростає частка доходів, які не пов'язані з оплатою праці.

У Києві більшу частку доходів населення в порівнянні з іншими типами населених пунктів складає допомога родичів і знайомих, що можна пояснити допомогою рідних молодим сім'ям, які приїхали від батьків з інших населених пунктів чи на інше місце проживання в тому ж місті. У Києві також нижча частка пенсіонерів серед населення і нижчий розмір

пенсії у порівнянні з зарплатами, тому частка даного джерела доходів набагато нижча ніж, наприклад, в селі чи малому місті. Також в Києві більша частка доходів від підприємницької та індивідуальної діяльності, що визначається кращими можливостями для заробітку в столиці [Рис 2].

Таблиця 2.

Джерела доходів домогосподарств України в 2011 році в розрізі типу населеного пункту, %

Джерела доходів \ Тип населеного пункту	Київ	Велике місто	Мале місто	Село	Всього
Оплата праці	63,75	59,07	51,72	34,90	50,90
Доходи від підприємницької та індивідуальної діяльності	6,61	4,69	5,38	3,96	4,84
Доходи від власності	0,05	0,17	0,31	1,94	0,69
Доходи від продажу продукції з особистого підсобного господарства	0,00	0,06	1,25	10,42	3,28
Вартість спожитої продукції, отриманої з ОПГ та від самозаготівель	0,05	0,63	3,63	12,61	4,70
Пенсії	15,19	22,91	24,60	24,61	23,03
Пільги та субсидії	1,13	1,23	1,26	0,70	1,08
Інші соціальні трансферти	2,14	2,80	3,74	3,75	3,23
Грошова допомога від родичів та знайомих	8,20	5,42	4,52	3,97	5,07
Надходження від продажу власного майна	1,09	0,56	0,52	0,35	0,54
Інші надходження	1,78	2,47	3,06	2,80	2,64

При розподілі сукупних еквівалентних доходів по децильних групах в Києві, великому місті, малому місті і селі головною особливістю є те, що із зменшенням населеного пункту зростає різниця в доходах першого і десятого децилів (якщо прирівняти Київ до великого міста). У великому місті доходи десятого децилю в 2,8 рази вищі ніж першого, в малому місті – в 3,2, в селі – в 3,3. Причиною збільшення даної частки є вищі можливості великих міст у способах заробітку. В малих містах і селах населення зазвичай отримує нижчі зарплати і пенсії ніж жителі великих міст і Києва, а заробітки підприємців (які зазвичай потрапляють до десятого децилю) набагато вищі ніж ці заробітні плати, що й являється основною причиною більшої нерівності.

Сукупні еквівалентні доходи медіанних груп суттєво зменшуються із зменшенням типу населеного пункту, при цьому в Києві вони будуть в середньому в межах 1800-1900 грн., у великому місті – 1500-1600 грн., в малому місті – 1400-1500 грн., в селі – 1300-1400 грн. Сукупні еквівалентні

доходи першого децилю вищі будуть тільки в Києві. В інших типах населених пунктів вони мало відрізняються, так як визначаються переважно мінімальними заробітними платами і пенсіями. Сукупні еквівалентні доходи десятого децилю збільшуються від села до Києва, причому різниця між ними становить тисячу гривень.

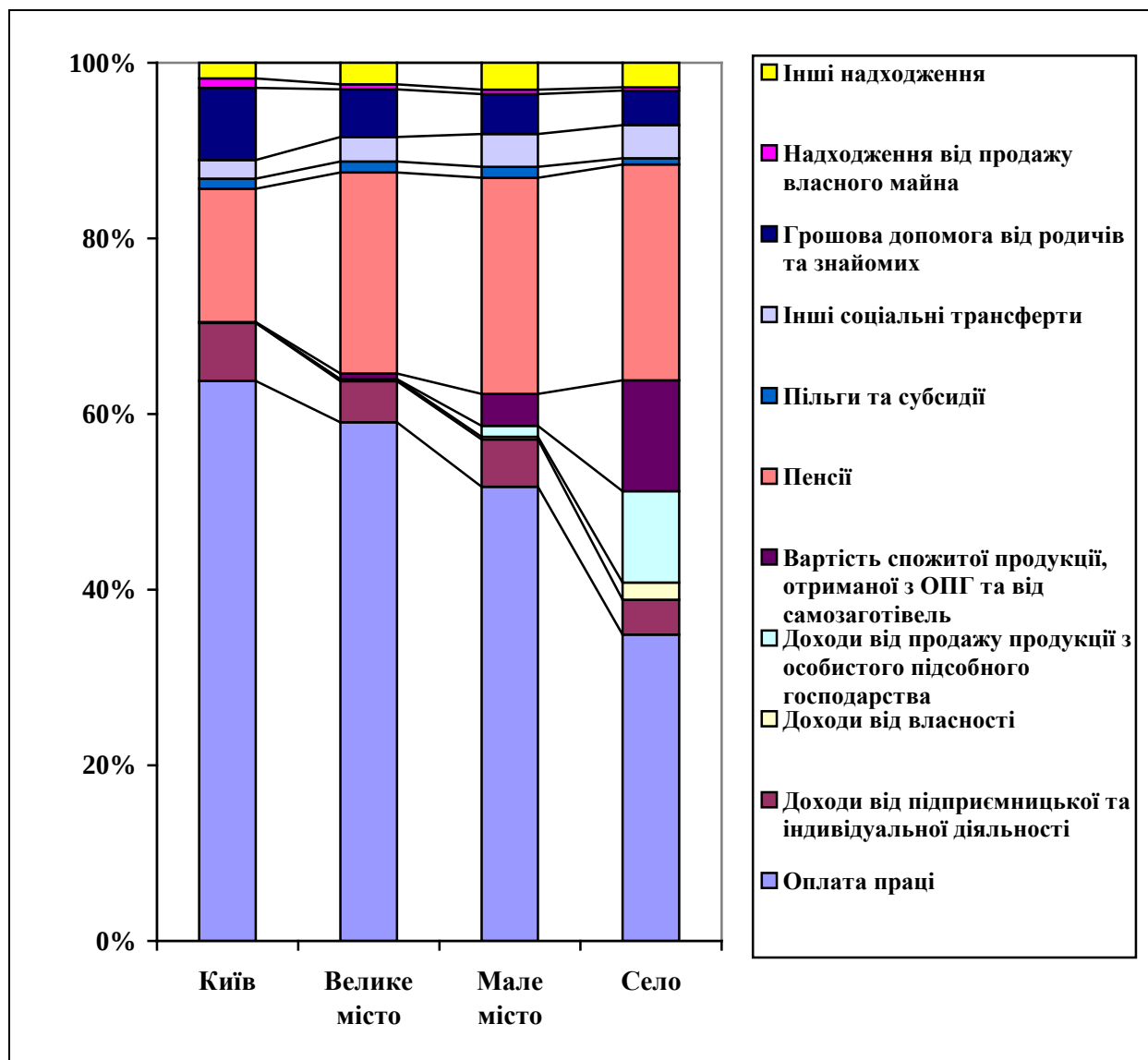

Рис 2. Джерела доходів домогосподарств України в 2011 році в розрізі типу населеного пункту, %

Співвідношення сукупних еквівалентних витрат першого і десятого децилів у всіх типах населених пунктів суттєво відрізняються від такого ж співвідношення в доходах, що демонструє тенденцію до приховування доходів населенням, яке входить до вищих децильних груп. У великому місті витрати десятого децилю в 4,9 рази вищі ніж першого, в малому місті – в 4,9 також, в селі – в 5,3.

Таблиця 3.

Розподіл середніх розмірів номінальних та реальних доходів та витрат населення України у 2011 році в 10-відсоткових групах населення у розрізі типу населеного пункту, грн.

Децилі	Велике місто		Мале місто		Село		Київ	
	Сукупні еквівалентні витрати	Сукупні еквівалентні доходи	Сукупні еквівалентні витрати	Сукупні еквівалентні доходи	Сукупні еквівалентні витрати	Сукупні еквівалентні доходи	Сукупні еквівалентні витрати	Сукупні еквівалентні доходи
1	701,6	1072,9	694,5	985,5	678,3	988,6	696,8	1534,3
2	919,1	1230,4	919,4	1166,7	917,8	1170,5	922,1	1341,4
3	1071,1	1380,0	1063,2	1313,5	1068,2	1334,6	1060,1	1089,7
4	1205,9	1482,0	1203,2	1358,8	1201,5	1456,5	1204,8	1585,0
5	1348,5	1511,8	1339,3	1469,6	1342,5	1484,8	1352,0	1869,0
6	1501,1	1671,1	1503,3	1682,2	1497,7	1597,1	1508,8	1944,7
7	1695,5	1739,2	1692,4	1756,2	1685,5	1770,9	1692,8	2035,9
8	1937,0	2028,4	1913,3	1951,2	1919,5	1980,4	1923,0	2151,9
9	2286,1	2244,0	2290,3	2257,2	2265,6	2207,1	2299,3	2252,1
10	3463,4	2960,9	3386,5	3193,3	3585,2	3257,1	4162,4	4412,0
Співвідношення між 10 та 1 децилями, разів	4,9	2,8	4,9	3,2	5,3	3,3	6,0	2,9

Сукупні еквівалентні витрати медіанних груп суттєво зменшуються із зменшенням типу населеного пункту, при цьому в Києві вони будуть в середньому в межах 1400-1500 грн., у великому місті – 1400-1500 грн. також, в малому місті – 1300-1400 грн., в селі – 1300-1400 грн. Витрати населення першого децилю різних типів населених пунктів приблизно однакове і варіює в межах 670-700 грн., при цьому витрати є меншими за доходи у всіх населених пунктах окрім малих міст, що свідчить про наявність неповідомлених доходів у жителів останніх. Витрати людей, що входять до десятої децильної групи найвищі в столиці (4162 грн.), що загалом відображає і вищий рівень доходів, найнижчі – в жителів малих міст (3386,5 грн.). При цьому сукупні еквівалентні витрати представників десятої децильної групи, які проживають в селах вищі ніж такі ж у жителів малих і великих міст.

Структура витрат населення в розрізі типу населеного пункту визначена рівнем доходів в даних групах. Першочерговими є витрати на харчування і вони займають більшу частину всіх витрат населення, причому тільки в Києві вони менші за 50%, що свідчить про приблизно рівні ціни на харчі, але значно вищими доходами в столиці. Витрати на харчування великих і малих міст майже не відрізняються – 52,13% і 53,16% відповідно. Найбільше на харчі витрачають жителі сільських населених пунктів, що

пояснюється низькими доходами населення в даній місцевості. Відсоток витрат на харчування і на послуги найточніше визначає доходи населення і місцевість проживання.

Витрати на непродовольчі товари приблизно однакові у всіх типах населених пунктах і становлять близько 20% від всіх витрат, при цьому в столиці дане значення менше – 18%, що пояснюється також рівними цінами по країні, проте вищими доходами Києва.

Таблиця 3.

Структура витрат населення України в 2011 році у розрізі типу населеного пункту, %

Тип населеного пункту	Витрати на харчування	Витрати на непродовольчі товари	Витрати на послуги	Інші витрати
Велике місто	52,13	20,01	15,92	11,94
Мале місто	53,65	20,78	11,96	13,66
Село	57,17	20,37	7,65	15,16
Київ	44,58	18,38	23,04	14,00
Україна	53,15	20,14	13,48	13,44

В Києві найбільші витрати на послуги у порівнянні з іншими типами населених пунктів (23,04%), що є свідченням розвиненої інфраструктури і сфери послуг загалом, а також вищими цінами на дані послуги ніж в регіонах. Найменше витрачають на послуги жителі сіл (7,65%), так як велика частина населення не має централізованого опалення, газопостачання і т.д.

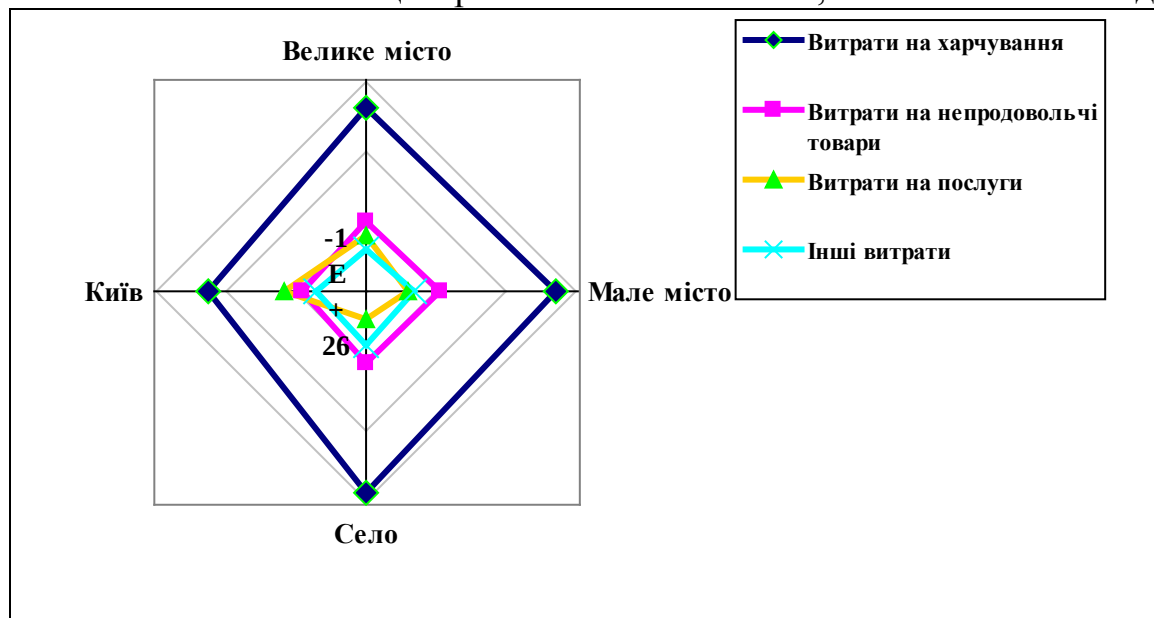

Рис 3. Структура витрат населення України в 2011 році у розрізі типу населеного пункту, %

При цьому, якщо проаналізувати витрати населення тільки на житлово-комунальні послуги і паливо, то найбільше витрачають жителі Києва і великих міст – 9,81% і 9,76% відповідно, при цьому вони й отримують

найбільший набір послуг. Жителі малих міст на дану сферу витрачають 8,3% і жителі сіл – тільки 6,6%.

Таблиця 4.

Витрати населення України на ЖКП і паливо в 2011 році у розрізі типу населеного пункту, %

Тип населеного пункту	Частка витрат на ЖКП і паливо
Велике місто	9,76
Мале місто	8,30
Село	6,60
Київ	9,81
Україна	8,54

Залежність між рівнем доходів та числом їх одержувачів відображається за допомогою коефіцієнтів концентрації доходів, найбільш поширений з яких коефіцієнт Джині. За обрахунками даного коефіцієнта видно, що найбільша нерівність в доходах в місті Києві. При цьому найменшим розшарування є в сільських населених пунктах. Це пов'язано насамперед зі значною різницею в доходах населення різних типів населених пунктів і, в першу чергу, столиці.

Таблиця 5.

Індекс Джині по витратах населення України в 2011 році у розрізі типу населеного пункту

Тип населеного пункту	Індекс Джині
Велике місто	25,6
Мале місто	26,7
Село	25,5
Київ	31,8
Україна	27,7

Бідними вважається населення, рівень сукупних витрат якого нижчий за офіційно встановлену межу. В 2011 році межа бідності в Україні становить 1062 грн. Кількість населення в Києві, сукупні еквівалентні витрати якого були нижчі за дану межу, складала 5,1%, що є найкращим показником серед типів населених пунктів.

Найгірша ситуація в селі, де бідними офіційно вважаються 32,1% населення, що можна пояснити безробіттям, низькими заробітними платами і значною кількістю людей пенсійного віку, які в свою чергу мають низькі пенсії.

Майже така ж ситуація і в малих містах – 28,9%, де більшість населення отримує низькі заробітні плати невеликих приватних підприємств чи являються працівниками бюджетної сфери. При цьому в даних населених пунктах також визначним чинником низьких доходів населення є безробіття.

У великих містах ситуація з бідністю краща – 17,5%, при цьому бідними являються переважно люди пенсійного віку, а також багатодітні і неповні сім'ї.

Таблиця 6.

Бідність населення України в 2011 році у розрізі типу населеного пункту, %

Тип населеного пункту	Бідність
Велике місто	17,5
Мале місто	28,9
Село	32,1
Київ	5,1
Україна в цілому	24,3

Схожа з бідністю ситуація й зі злиденністю. В 2011 році межа злиденності становить 850 грн. Найкраща ситуація із злиденністю в місті Києві, де до даної категорії відноситься 2,4% населення, найгірша – в сільській місцевості, де злиденними є 15,7%, що визначається більше безробіттям населення і низькими доходами.

Таблиця 7.

Злиденність населення України в 2011 році у розрізі типу населеного пункту, %

Тип населеного пункту	Злиденність
Велике місто	6,8
Мале місто	11,6
Село	15,7
Київ	2,4
Україна	10,7

Висновки. Отже, рівень життя населення міських і сільських населених пунктів суттєво відрізняється. Дані диспропорції особливо проявляються в дохідно-витратній частині. Зі зменшенням типу населеного пункту зменшуються доходи і, відповідно, витрати населення. Також зменшується частка заробітної плати в структурі джерел доходів, а збільшуються частки доходів, які отримані від власного підсобного господарства. При цьому найбільша нерівність проявляється в Києві і малих містах. Бідних і злиденних найбільше в сільських населених пунктах, де

спостерігаються низькі заробітні плати, значне безробіття і невисока частка заробітної плати в сімейних бюджетах.

Враховуючи те, що столиця найкраще забезпечена комунальними зручностями, то в ній найбільше витрачають на оплату даних послуг. Найменшими відповідно дані витрати є в сільських населених пунктах. Низькі доходи жителів сіл і малих міст ведуть до зростання частки витрат на харчування.

Когатько Ю. Л. Проявления неравенства в уровне жизни населения разных типов населенных пунктов

Показано диспропорції в рівні життя населення різних типів населених пунктів. Визначено основні відмінності в доходах і витратах населення міст і сіл.

Ключові слова: рівень життя населення, бідність населення, структура споживання населення, доходи і витрати.

Когатько Ю. Л. Прояви нерівності в рівні життя населення різних типів населених пунктів

Показано диспропорции в уровне жизни населения разных типов населенных пунктов. Определены основные различия в доходах и расходах населения городов и сел.

Ключевые слова: уровень жизни населения, бедность населения, структура потребления населения, доходы и расходы.

Kogatko Y. L. Inequalities in standards of living of the population of the different types of settlements

Shown disparities in living standards for various types of settlements. Major differences in the income and expenditure of the population of towns and villages have been investigated.

Keywords: standard of living of the population, poverty of the population, structure of consumption of the population, income and expenditure.

Список використаних джерел:

1. Економіка України за 1991-2009 роки / За заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. – К.: Держкомстат України, 2010. – 112 с.
2. Статистичний збірник / Держкомстат України, К., 2011.
3. Рівень життя населення України/ НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. Ком. Статистики України; за ред. Л. М. Черенько. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. – 428 с.
4. Дані обстеження умов життя домогосподарств України 2011 р. Державної служби статистики України.

УДК 911.3:30

Сікач К. Ю., асп.
Інститут географії НАН України

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ І ПОШИРЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Ключові слова: злочинність, фактори злочинності, причини та умови (передумови) злочинності, геокриміногенне положення.

Вступ. Постановка проблеми. При дослідженні кримінальної ситуації у тому чи іншому регіоні важливе значення має вивчення територіальної диференціації рівня злочинності, її динаміки у часі і просторі, територіальних відмінностей у переважаючих формах та структурі злочинів. На територіальні особливості поширення правопорушень впливає ціла низка причин, умов та факторів. Тому їх систематизації повинна бути приділена чи не основна увага при дослідженні злочинності як явища у географії. Формується причинно-наслідковий комплекс злочинності, його зміст відображають: причини та умови, а також фактори злочинності. Саме теоретичним аспектам дослідження передумов територіального поширення злочинності і присвячена дана стаття.

За висловом Томаса Мора, «головна причина злочинності – сама людина, саме суспільство».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як і у працях суто кримінологічного спрямування, так і у географії злочинності неодноразово поставало питання дослідження причинно-наслідкових зв'язків формування і поширення злочинності. Зокрема, Р.М. Скабара у своїй роботі, присвяченій Львівській області, формує систему суспільно-географічних факторів злочинності [6]. О.Д. Бадов у своїй монографії визначає і описує в якості одного з головних факторів геокриміногенне положення території [3]. У дослідженнях криміналістів зустрічаються численні системи факторів злочинності, які також потребують доопрацювання (А. Зелінський, М. Майстренко, Л. Спірідонов, А. Лепс, К. Скакун, Ю. Александров, Г. Гель та інші). На наш погляд, факторний підхід в аналізі поширення правопорушень потребує, насамперед, системності, тому потрібно доопрацювати вже існуючі підходи до класифікації чинників злочинності і виділити основні з них з позиції суспільної географії.

Мета статті: уточнити зміст і особливості застосування поняття «фактору (-ів)». Сформулювати та проаналізувати систему факторів впливу на злочинність у регіонах. Згідно з метою сформульовано наступні **завдання:** - уточнити понятійну сутність причин, умов та факторів злочинності; - сформулювати і проаналізувати систему факторів поширення правопорушень; -

виділити основні фактори формування злочинності і дослідити їх прояв; - уточнити сутність поняття «геокриміногенне положення».

Виклад основного матеріалу. У дослідженнях причинно-наслідкових зв'язків злочинності широко вживаються різні поняття, що характеризують її походження і поширення. Основні з них: *причини, умови (передумови) і фактори* формування і поширення правопорушень. **Причинами** злочинності називають негативні явища, що її породжують, а **умови (передумови)** злочинності – це явища, які безпосередньо не породжують правопорушення, але у певний спосіб впливають на розвиток причинного зв'язку, сприяючи або не перешкоджаючи скоєнню злочинів.

Розглядаючи правопорушення як соціальне явище, необхідно враховувати, що оцінка одних явищ як причин, а інших – як передумов завжди матиме відносний характер, оскільки в одних випадках певне явище може бути причиною злочинності, а в інших – її передумовою.

Під фактором у суспільних науках розуміють причинно-рушійну силу будь-якого процесу, що визначає його характер або окремі риси. Факторний підхід у дослідженні злочинності виник ще у ХІХ сторіччі (Ч.Ломброзо, Е.Феррі, І.Фойницький), коли почала активно розвиватися теорія факторів. Ця теорія передбачає наявність концепцій, які беруть за основу певну ознаку або групу певних ознак (обставин) і пояснюють їх дією зміст, природу і характер змін досліджуваного явища або процесу [2].

На думку кримінолога К.Горяїнова, фактором можна вважати і причину, і умову (необхідну і супутню), і явище, що перебувають у функціональному зв'язку [2]. Е.Б. Алаєв під факторами розуміє ланцюг причинно-наслідкових зв'язків, регулюючих кількісні та якісні характеристики процесу, які утворюють у сукупності його механізм. Він вказує, що кожному процесу відповідає певна сила, сукупність сил, необхідних для його здійснення, які зазвичай і називають факторами [1, с. 92-93].

Факт наявності територіальних відмінностей в структурі, рівні та динаміці злочинності у науковців не викликає сумнівів. Іноді ці відмінності пояснюються випадковими обставинами, однак в цілому злочинність, як будь-яке соціальне явище, знаходиться під складним впливом сукупності умов, причин та факторів формування.

Розмірковуючи про «криміногенність» географічних умов, за думкою Л. Спірідонова та А. Лепса, слід брати до уваги наступне: соціально-географічні умови – носій соціально-територіальної специфіки, і у цій формі вони включаються у інтегровану сукупність усіх соціальних факторів. Територіальні особливості географічного середовища можуть лише ослабити або посилити соціально-негативні процеси. Іншими словами, соціально-географічні умови самі по собі не криміногенні, але мають потенціал впливу на криміногенну обстановку у регіоні [2].

Злочинність, яка є досить помітним і фіксованим (з точки зору державних органів) феноменом, теоретично відноситься до числа «називних» і збірних понять. Визнаючи реальність і соціальну небезпеку злочинності, межі і сутнісна визначеність власне даного поняття носять оціночний характер. І це робить неможливим знайти її специфічні причини, які уніфікують походження злочинності від одного соціального явища чи процесу [4]. Виникає потреба в аналізі широкого кола детермінант.

Факторами злочинності у географії слід вважати сукупність явищ і процесів у природних та суспільних системах різного рівня, які прямо чи опосередковано впливають або впливатимуть на стан, структуру та динаміку формування і поширення правопорушень на конкретній території [2]. У пізнанні складних механізмів детермінації злочинності, яка має свої регіональні особливості, обґрунтування системи факторів є важливим і з точки зору суспільної географії.

На рівень, характер і риси злочинності у тому чи іншому регіоні здійснює вплив цілий комплекс чинників, які можна об'єднати у наступні групи (рис.1):

1) **позиційно-атрибутивні** (географічне положення, розміри і компактність території, адміністративний поділ, транзитність території тощо)

2) **природно-географічні** (рельєф і наявність родовищ мінеральних ресурсів, агрокліматичні умови, сезон року тощо);

3) **економічні** (рівень економічного розвитку, структура економіки і зайнятості населення, трансформація форм власності, ситуація на ринку праці, рівень інфляції тощо);

4) **соціальні** (рівень, спосіб та якість життя населення, ступінь майнового розшарування (поляризації) населення; система освіти тощо);

5) **демографічні** (кількість і густота населення, статеві-вікова, професійно-освітня структура населення, шлюбна ситуація, етнічний склад населення);

6) **екістичні і містобудівні** (особливості системи розселення, рівень урбанізації, архітектурна забудова, транспортна та інша інфраструктура тощо);

7) **культурно-духовні** (суспільна ідеологія, «імідж» території, рівень поширення соціально небезпечних хвороб, психічні розлади і захворюваність, релігійна активність і стан міжконфесійної взаємодії тощо);

8) **екологічні** (рівень антропогенного навантаження, стан земельних, водних, атмосферних, біологічних ресурсів, наявність зон екологічного лиха, заповідних територій тощо)

9) **політичні** (рівень політичної стабільності, рівень політичних свобод і демократії, наявність конфліктних зон різної природи, корупція тощо);

10) **організаційно-правові** (діяльність правоохоронних органів та судової системи, наявність пенітенціарної системи тощо).

Зупинимось на окремих з них.

Рис. 1. Суспільно-географічний погляд на систему факторів злочинності (укладено автором)

Одним з ключових напрямів у дослідженні **факторів** злочинності є вплив на неї **демографічних** та **екзистенційних** особливостей розвитку регіону. Чисельність населення є одним з головних показників при визначенні абсолютних показників розвитку злочинності. Із збільшенням населення території, що розглядається, збільшується і абсолютна кількість злочинів. Щодо відносних показників, то густота населення також безпосередньо впливає на показники злочинності. Вагомим фактором є особливості розселення населення та функції населених пунктів, де не тільки сама густота поселень і населення, але й ступінь і характер зайнятості нерідко провокують злочинну поведінку. Велике місто, де втрачаються зв'язки між людьми (люди в одному будинку нерідко незнайомі один з одним), формує специфічне середовище для розповсюдження асоціальних явищ, зокрема злочинності. Міський спосіб життя несе з собою цілу низку демографічних, соціально-психологічних та інших загроз і напруги, що опосередковано впливає на кількість і характер правопорушень. Міста зростають разом із ростом потреб і інтересів населення, але разом з цим зростає і число невдоволених осіб, які за різними причинами ці потреби задовольнити не можуть. У сільській місцевості соціальна взаємодія зовсім інша – люди знають один одного, але відчують свою «периферійність» і відірваність від полюсів активності і перспективності, які в українських умовах асоціюються з великими містами,

на них «тисне» безробіття, що породжує алкоголізм і наркоманію, інші соціальні негаразди, які є передвісниками появи злочинності. Як відзначають фахівці криміналісти, у промислових містах рівень злочинності зазвичай набагато вищий, ніж у центрах з іншими функціями (наприклад, культурними), а у населених пунктах з рекреаційною (туристичною) функцією превалює корислива злочинність (крадіжки, грабежі, шахрайство) [5]. Характеристики сімейного складу населення також є одним з визначальних факторів злочинності, особливо правопорушень неповнолітніх, тому що значна їх частина є вихідцями із неповних родин, особами, що ведуть безпритульний спосіб життя тощо.

Вікова ознака по-різному проявляє себе у дослідженні злочинності. Наприклад, для неповнолітніх більш характерним є вчинення крадіжок, розбоїв, зґвалтувань, хуліганські прояви, тобто загально кримінальні правопорушення, для осіб у віці старше за 30 років – вчинення економічних чи посадових злочинів. Взагалі потенційна «злочинна активність» населення змінюється із переходом у наступну вікову групу, із досягненням людиною певного вікового статусу, її входженням у суспільне життя. Стосовно статі, то в усіх видах злочинів переважають чоловіки, жіноча злочинність менша у декілька разів, але в останні роки вона почала зростати і в Україні, що свідчить про істотну соціальну «ураженість» суспільства.

Етнічний фактор своєю дією трохи змінює наслідки впливу соціально-демографічних чинників. Очевидно, що спільне проживання людей із різними менталітетами, специфічним побутом, мовою, культурою та вихованням сприяє формуванню різного роду конфліктів і збільшенню злочинності. У зв'язку із цим при розселенні населення необхідно враховувати і цей фактор. Роздільне розселення населення значно знижує не тільки рівень злочинності, але й ризик різного роду конфліктів, зокрема і озброєних. В українських умовах етнічні конфлікти мають менше розповсюдження ніж у багатьох інших регіонах світу, але етнічний фактор відіграє свою помітну роль в окремих її регіонах. Утворення злочинних угруповань за етнічними ознаками ні в якому разі не можна скидати з рахунків.

Значно впливають на злочинність і міграційні потоки. В останні роки зростає кількість біженців і нелегальних мігрантів. Однак головний криміногенний прояв міграції в іншому – матеріальна незабезпеченість, житлова невлаштованість, моральна і фізична спустошеність нерідко перетворює мігрантів на резерв злочинного світу.

Опосередкований вплив на територіальні аспекти поширення злочинності справляють **природно-географічні чинники** (рельєф, клімат, води, ґрунти, ліси, природні і будівельні матеріали та інше). На динаміку злочинів проти особистості впливає зміна сезонів року. Так, кількість зґвалтувань різко збільшується у літній період. Взимку таких злочинів значно менше.

Особливе місце серед факторів злочинності займають **організаційно-правові фактори**. Істотний вплив на злочинність здійснює технічна та інформаційна оснащеність органів правопорядку, кваліфікація та чисельність співробітників правоохоронних органів. Пенітенціарний фактор теж, впливає на формування злочинності на будь-якій території. В Україні існує усталена система пенітенціарних закладів і її наявність в певних регіонах є передумовою виникнення рецидивної злочинності.

Науковці нерідко констатують взаємозв'язок між числом ув'язнених, що утримуються у регіоні, та рівнем злочинності у ньому. У пенітенціарно-навантажених регіонах рівень злочинності значно вищий, ніж у оточуючих територіях. Це пов'язано із тим, що, як правило, після закінчення строку ув'язнення, звільнені не покидають регіонів, де вони відбували покарання. Неприятливих умови та рівень життя, проблеми з працевлаштуванням, які очікують минулих в'язнів на волі, штовхають їх на подальшу злочинну поведінку, через що і формується рецидивна злочинність. При цьому жертвами злочинів стають і самі ув'язнені, і місцеві жителі. Особливо для таких районів характерна насильницька злочинність: навмисні вбивства, спричинення тяжких тілесних ушкоджень, хуліганство. Причина цьому: відсутність ефективної системи пенітенціарного контролю за особами, які відбувають покарання за особливо тяжкі та рецидивні злочини. Недосконалість контрольно-профілактичної діяльності значним чином впливає на здійснення повторних злочинів.

На стан злочинності впливає ціла низка **соціальних та економічних чинників**: загальний стан та територіальна організація господарства загалом та окремих його складових, соціально-професійний склад населення, особливості структури населення відповідно до їх рівня життя, особливості формування і використання трудових ресурсів регіону, безробіття, наявність малого підприємництва тощо.

Цікавий зв'язок злочинність має із рівнем життя населення – він доволі складний та нелінійний: спочатку рівень злочинності знижується із підвищенням рівня життя, а потім прискорено зростає при появі у регіонах з високим рівнем розвитку надлишкового криміногенного потенціалу. Нові соціально-економічні реалії у нашій країні сприяють значному погіршенню кримінальної ситуації та переходу злочинності на інший якісний рівень, появі латентної злочинності у верхніх ешелонах влади, що ускладнює реальну оцінку кримінальної ситуації в країні.

В цілому організована злочинність активніше розповсюджується у економічно розвинених регіонах, там здійснюються злочини на економічному ґрунті. Економічно слаборозвинені регіони організовану злочинність цікавлять менше. Тут превалюють побутові злочини, крадіжки тощо.

Наразі зростає значення і **політичних факторів**. Значення має врахування способів формування владних структур, характеру

взаємовідносин між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування та задоволення різних політичних інтересів: у цьому розрізі політичний фактор сприймається як стримуючий. Але деякі види злочинності породжуються самими владними структурами: насамперед це відноситься до «замовних» вбивств та тяжких тілесних ушкоджень. «Замовні» вбивства дуже часто мають під собою політичне підґрунтя і у результаті викликають великий суспільний резонанс.

Слід відзначити, що велика кількість факторів несе в собі значний «антикриміногенний заряд» (наявність і розвиток комунікацій, у т.ч. інформаційних, велика частка осіб з вищою освітою і загалом – інтелектуальний потенціал регіону) тощо.

Перелічені чинники дозволяються сформулювати уявлення про **геокриміногенне положення** території, яке є певним уособленням взаємодії всієї низки вищезазначених факторів.

Під геокриміногенним положенням розуміються відношення певного об'єкту (поселення, регіону) до територіальної структури факторів впливу на злочинність, які знаходяться за його межами та формуються у ньому, а також здійснюють вплив на його криміногенну обстановку. Мова йде про положення до інших поселень та регіонів, транспортних шляхів, пенітенціарних установ тощо. Можна виділити об'єкти, які напряду впливають на рівень злочинності: канали наркотрафіку, конфліктні території, заклади пенітенціарної системи та інше, а також об'єкти, які побічно впливають на кримінальну обстановку – державний кордон, природні ресурси, підприємства, установи органів правопорядку тощо [3].

Геокриміногенне положення можна вважати одним з видів суспільно-географічного положення. Суспільно-географічне положення (за визначенням О.Г. Топчієва) – це відношення (сума або інтеграл просторових відношень) даного географічного об'єкта до всіх інших – природничих, соціально-демографічних, економічних, політичних, культурних, конфесійних, які впливають чи можуть потенційно впливати на нього та його розвиток. О.І. Шаблій вказує, що географічне положення – це одна з фундаментальних категорій, яка являє собою просторове (у межах земної поверхні) відношення певного об'єкта (країни, міста, гірського масиву, природної територіальної системи тощо) до географічних даностей, що лежать поза ним і мають чи можуть мати на нього суттєвий вплив. Отже окрім власне місцеположення, у зміст суспільно-географічного положення входять і відношення, і взаємодії з оточуючими географічними об'єктами. М.Д. Пістун вказує, що суспільно-географічним положенням володіють усі об'єкти, що пов'язані з діяльністю людини: країни, райони, місцевості, поселення, окремі підприємства чи їх територіальні структури [6]. Проте, на відміну від суспільно-географічного положення, геокриміногенне має свої особливості. Вигідне географічне положення з точки зору розвитку економіки (зокрема, прикордонне положення, наближеність до дефіцитних

природних ресурсів та ін.), не завжди породжують ту ж вигідність в плані безпеки населення. Таким чином, важливою умовою дослідження антисоціальних процесів у будь-якій територіальній суспільній системі є характеристика його геокриміногенного положення. Зазначимо, що геокриміногенне положення, як і географічне положення в цілому, є історичною категорією, воно змінюється у часі у зв'язку із тим, що змінюється соціально-економічна обстановка.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Злочинність – результат складної взаємодії величезної кількості факторів, явищ і процесів, які відбуваються у суспільстві і мають територіальний прояв. Регіон при цьому виступає як територіальна суспільна система, в якій специфіка взаємодії природного середовища і функціонально пов'язаних підсистем виробництва, розселення, інфраструктури і життєдіяльності самого населення зумовлює територіальну неоднорідність соціальних, у т.ч. криміногенних процесів.

За допомогою запропонованої у даній статті системи факторів значно полегшується завдання дослідження злочинності на різних територіальних рівнях, насамперед, на рівні регіонів України. У цьому зв'язку особливе значення зберігається за аналізом геокриміногенного положення тієї чи іншої території як фокусу взаємодії всієї сукупності діючих факторів.

Список використаних джерел

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Александров Ю. В. Кримінологія: Курс лекцій. / Ю.В. Алксандров, А.П. Гель, Г.С. Семаков. — К.: МАУП, 2002. — 295 с.
3. Бадов А.Д. География преступности в России в постсоветский период: Монография /А.Д.Бадов.- Владикавказ: Изд-во СОГУ, 2009.- 333с.
4. **Гилинский** Я.И. Методологические проблемы исследования территориальных различий в преступности // Теоретические проблемы изучения территориальных различий в преступности. Ученые записки ТарГУ. – 1985.– Вып.725. – С. 19-34.
5. Майстренко М.М. Факторний аналіз злочинів, причини та умови злочинів: основний зміст понять та їх співвідношення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/558-kruminolog/15114-2011-01-21-07-29-34.html> 21.01.2011.
6. Скабара Р.М. Суспільно-географічні аспекти злочинності(на матеріалах Львівської області): автореферат кандидата географічних наук:11.00.02/ Р.М.Скабара.-Львів,2003.-19с.
7. Федоренко Д.В. Геокриміногенная обстановка в особо крупном промышленном городе (на примере Донецка): диссертация кандидата юридических наук: 12.00.08 / Д.В. Федоренко. – Донецк, 2000. – 202 с.

Сікач К. Ю. Фактори формування і поширення злочинності: теоретичний аспект

У статті проаналізована система факторів, що впливають на формування стану, структури, рівня та динаміки злочинності, її територіальне поширення. Розкрито сутність і значення геокриміногенного положення території.

Ключові слова: злочинність, фактори злочинності, причини та умови (передумови) злочинності, геокриміногенне положення.

Сикач К. Ю. Факторы формирования и распространения преступности: теоретический аспект

В статье проанализирована система факторов, которые влияют на формирование состояния, структуры, уровня и динамики преступности, ее территориальное распространение. Раскрыта сущность и значение геокриминогенного положения территории.

Ключевые слова: преступность, факторы преступности, причины и условия(предпосылки) преступности, геокриминогенное положение.

Sikach K.Y. Factors of the formation and spread of crime: the theoretical aspect

The article analyzes the system of factors that affect the formation of the structure, level and dynamics of crime and its spatial distribution. The essence and meaning of geocrime position of territory are revealed.

Keywords: crime, crime factors, causes and conditions (prerequisites) of crime, geocrime position.

III. ГЕОГРАФІЯ МІЖГАЛУЗЕВИХ КОМПЛЕКСІВ

УДК 911.3

Барановський М.О., д.г.н., проф.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ключові слова: Чернігівська область, трансформаційні процеси, сільськогосподарське виробництво, аграрна сфера.

Постановка проблеми. В останні роки аналізові проблем розвитку аграрного виробництва приділяється значна увага. Причиною цього є, з одного боку, неоднозначна динаміка обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, деградація окремих секторів цієї галузі, сільських територій загалом, з іншого – визнання важливості аграрного сектора для розвитку економіки країни, забезпечення продовольчої безпеки населення, утвердження України як потужного гравця на світовому ринку агропродовольчих товарів. Трансформаційні процеси, які тривають у сільському господарстві країни, мають значні регіональні відмінності. Їх наукове узагальнення потребує використання суспільно-географічних підходів і методів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У суспільно-географічній науці Української РСР дослідження агропромислового комплексу посідало дуже вагомe місце. У цьому контексті варто відзначити наукові праці М. Паламарчука, М. Пістуна, Г. Балабанова, В. Нагірної, Я. Олійника, Р. Язиніної. На початку ХХІ ст. активність досліджень із зазначеної проблеми суттєво скоротилася. Окремі аспекти розвитку аграрного сектора західних регіонів України розкриті у монографії та докторській дисертації П. Сухого. Більш наполегливими у дослідженні структурних зрушень у сільському секторі України є представники аграрної економіки. Потужні школи із вивчення різноманітної проблематики аграрного виробництва сформувалися на базі ННЦ “Інститут аграрної економіки”, ДУ “Інститут економіки і прогнозування НАН України”. Водночас у їх дослідженнях основна увага зосереджена головно на економічних аспектах розвитку аграрної сфери – рентабельності, ефективності, енергоозброєності тощо, тоді як просторові зрушення, часово-галузеві трансформації залишаються поза увагою.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Головним завданням даного дослідження є оцінка особливостей трансформації

сільськогосподарського виробництва Чернігівської області у пострадянський період її розвитку з метою розробки ефективних механізмів стимулювання розвитку аграрної сфери та сільських територій регіону.

Виклад основного матеріалу. Обрання Чернігівської області територією дослідження трансформаційних процесів у сільськогосподарському виробництві не є випадковим, оскільки: по-перше, вона лежить у двох природних зонах, що накладає відбиток на спеціалізацію сільського господарства; по-друге, частина регіону прилягає до столиці, яка є потужним ринком збуту аграрної продукції; по-третє, значна частина регіону представлена сільськими проблемними районами з надзвичайно складними демографічними проблемами і несприятливими природними чинниками для розвитку аграрного виробництва.

У розвитку сільського господарства Чернігівського регіону чітко проглядаються два етапи: 1) 1990-2000 рр.; 2) 2001-2012 рр. Перший із етапів характеризується падінням практично усіх головних показників аграрного виробництва, скороченням посівних площ, частки зайнятих у колективних господарствах, руйнацією традиційних форм організації сільськогосподарського виробництва тощо. Загальне скорочення виробництва сільськогосподарської продукції за 1990-2000 рр. склало понад 51%, у т.ч. валова продукція рослинництва скоротилася на 37,9%, тваринництва – на 61,7%, площа ріллі – на 18,4% (табл. 1).

Радикальних змін зазнала також структура сільськогосподарського виробництва. За указаний період частка рослинництва зросла з 44,9 до 56,9%, питома вага селянських господарств у виробництві аграрної продукції області – з 32,8 до 65,5%. Валова продукція сільського господарства Чернігівської області у 2000 р. становила лише 48,9% аналогічного показника 1990 р.

Таблиця 1 – Динаміка показників розвитку сільського господарства Чернігівської області

	1990	1995	2000	2005	2011
Валова продукція сільського господарства (у порівняльних цінах 2010 р.)	12777,6	8530,5	6255,9	6966,4	8455,2
Виробництво сільськогосподарської продукції на одну особу, грн.	9067	6280	4922	5913	7733
Валова продукція рослинництва, млн грн.	5739,5	4288,4	3562,4	5209,1	6166,2
Валова продукція тваринництва, млн грн.	7038,1	4242,1	2693,5	2845,2	2289,0
Частка рослинництва у виробництві валової продукції сільського господарства, %	44,9	50,3	56,9	74,8	72,9
Частка господарств населення у виробництві сільськогосподарської продукції, %	32,8	48,1	65,5	59,6	45,5
Площа ріллі у володінні сільськогосподарських підприємств і господарств населення, тис. га	1502,2	1503,0	1226,0	1274,4	1283,5
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	2077,3	2093,7	1879,4	1855,5	1719,7

Складено автором за даними Державної служби статистики України

Суттєво постраждала матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств (трактори, комбайни, інша сільськогосподарська техніка, основні фонди тваринництва тощо).

Упродовж цього періоду чітко окреслилися ті внутрішньорегіональні зміни у структурі посівних площ, їх динаміці, які визначають сучасні тренди розвитку сільськогосподарського виробництва Чернігівської області. Йдеться про суттєве зниження частки посівних площ, зайнятих під кормовими та окремими видами технічних культур (цукровий буряк, льон-довгунець), скорочення поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець. За 1990-2000 рр. посівні площі під цукровим буряком зменшилися на 50%, під льоном-довгунцем – на 76,4%, поголів'я великої рогатої худоби скоротилося на 64,8%, свиней – на 63,8%. Погіршилися також показники ефективності сільськогосподарського виробництва, зокрема рентабельність, урожайність культур, продуктивність худоби.

На загальному тлі падіння основних показників сільськогосподарського виробництва, найгірша ситуація спостерігалася у північних, периферійних, районах регіону. Якщо упродовж 1990-2000 рр. пересічний для Чернігівської області показник скорочення виробництва зернових культур склав 52%, то у Корюківському районі – 56%, Городнянському – 57,1%, Семенівському – 57,6%, Новгород-Сіверському – 64,5%, Ріпкинському – 65,3%. Проте найбільш болісним для цих районів був занепад традиційних, працездатних галузей сільського господарства, зокрема вирощування льону-довгунцю та молочного тваринництва. Падіння показників аграрного виробництва, яке було основою сільської економіки, спричинило суттєве погіршення рівня життя населення, занепад сільської соціальної інфраструктури тощо.

Другий період у розвитку сільського господарства Чернігівської області характеризується позитивною динамікою головних показників аграрного виробництва, проте вона є неоднорідною. Успішні роки (2008, 2011) чергуються з тими, коли мало місце скорочення виробництва сільськогосподарської продукції (2003, 2009). Загалом упродовж 2001-2011 рр. валова продукція сільського господарства зросла на 35,2%. Практично призупинилося скорочення посівних площ. Водночас у другому періоді все чіткішою стає поляризація аграрного простору Чернігівської області, яка проходить по лінії “полісся-лісостеп”. Підтвердженням зазначеного твердження є: 1) неоднакова динаміка посівних площ у різних адміністративних районах регіону; 2) різні темпи приросту виробництва сільськогосподарської продукції; 3) зростання виробництва рослинницької продукції переважно у південних і південно-східних районах регіону; 4) неоднакові темпи зростання показників ефективності сільськогосподарського виробництва.

Головними індикаторами, які дозволяють оцінити посилення чи послаблення міжрайонних відмінностей у виробництві сільськогосподарської

продукції, є динаміка посівних площ, обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, частки окремих районів у виробництві аграрної продукції області.

Скорочення посівних площ має чітко виражені регіональні відмінності. Найбільших масштабів воно набуло у північних, поліських районах, найменших – у лісостепових. Наприклад за 1990-2010 рр. посівні площі скоротилися у Городнянському районі – на 28,9%, у Козелецькому – на 30,9%, у Корюківському – на 23,1%, у Новгород-Сіверському – на 55,6%, Семенівському – на 23,2%, у Чернігівському – на 24%. Натомість у Бобровицькому, Варвинському, Ічнянському, Носівському, Прилуцькому та Срібнянському районах посівні площі або не змінилися, або навіть зросли.

Негативним для, насамперед, аграрного виробництва є те, що скорочення посівних площ призводить до вилучення земель із сільськогосподарського обігу. Вони швидко заростають лісом і чагарниками.

Суттєвих змін зазнала також структура посівних площ. Основний тренд таких змін, як і в цілому в Україні, полягає у збільшенні посівних площ під зерновими та технічними культурами і їх скороченні під кормовими культурами. Якщо у 2000 р. під кормовими культурами було зайнято 30,5% посівних площ, то у 2010 р. – лише 18%. Проте як структурні, так і територіальні відмінності цього процесу є дуже неоднорідними. Зростання посівних площ під зерновими культурами відбулося насамперед за рахунок кукурудзи, тоді як під пшеницею та ячменем вони зменшилися. Так упродовж 1995-2010 рр. посівні площі під кукурудзою збільшилися у 14 разів. Аналогічна ситуація простежується і в структурі технічних культур. При суттєвому скороченні посівів цукрового буряку та льону-довгунцю має місце зростання посівних площ під соєю, ріпаком і соняшником (у 12 разів).

Динаміка посівних площ тісно корелює із обсягами виробництва сільськогосподарської продукції. Проілюструвати це можна на прикладі виробництва зернових культур, які посідають вагоме місце у структурі аграрного виробництва практично усіх районів Чернігівської області. Коефіцієнт кореляційної залежності між динамікою зростання виробництва зернових культур упродовж 2000-2010 рр. і динамікою посівних площ за аналогічний період становить $r=0,856$. Різниця у темпах приросту виробництва зернових між північними і південними районами є дуже великою. При цьому варто зауважити, що і до 1990 р. північні райони поступалися південним за виробництвом зернових. Водночас у сучасних умовах ці відмінності посилюються. Загалом упродовж 2000-2010 рр. виробництво зернових культур зросло в усіх адміністративних районах Чернігівської області, за винятком Новгород-Сіверського. Лідерами за темпами приросту є південно-східні райони регіону – Варвинський (450,7%), Носівський (414,2), Срібнянський (407,1) та Прилуцький (338,8%).

Подібні відмінності простежуються і в показниках, які відображають ефективність сільськогосподарського виробництва – урожайності культур і

продуктивності худоби (надої молока на одну корову). Якщо причини відмінностей урожайності пояснюється переважно впливом природних передумов (якість ґрунтового покриву), то продуктивності худоби – структурно-економічними та організаційними чинниками. Як і у випадку із виробництвом зернових культур, лідерами за темпами приросту надоїв молока на одну корову є південні та південно-східні райони Чернігівської області. Так за 2000-2010 рр. темпи приросту зазначеного показника склали у Срібнянському районі 371,8%, Прилуцькому – 336,0%, Носівському – 325,7%, Ніжинському – 321,2%.

Спираючись на проведений вище аналіз, можна стверджувати, що теза про посилення поляризації аграрного простору, виробництва сільськогосподарської продукції, принаймні у Чернігівській області, знаходить переконливе підтвердження. З роками ця поляризація посилюється і проходить вона не стільки по лінії “приміські райони-периферійні території”, скільки по лінії “поліські райони-лісостепові райони”. Найгірша ситуація склалася у північних районах Чернігівської області, які є одночасно і поліськими, і периферійними.

Групування адміністративних одиниць Чернігівської області за динамікою показників аграрного виробництва упродовж 2000-2010 рр., яке було здійснено на базі використання кластерного аналізу, дало можливість виділити у межах регіону чотири групи районів (рис. 1).

До першої групи увійшло п'ять районів (Бахмацький, Бобровицький, Ічнянський, Куликівський та Менський), які розміщуються переважно на межі зони мішаних лісів і лісостепу. Вони характеризуються мінімальним скороченням посівних площ, вищими за пересічні для регіону темпами приросту виробництва сільськогосподарської продукції та продуктивності худоби.

Другу групу сформували чотири адміністративні райони (Варвинський, Носівський, Прилуцький та Срібнянський), які представляють південь регіону і є лідерами за динамікою приросту сільськогосподарського виробництва, продуктивністю рослинництва та скотарства. Посівні площі у районах цього типу не лише не скоротилися, а зросли. Пересічні темпи приросту виробництва продукції рослинництва, особливо вирощування зернових, перевищують 400%.

До третього кластеру увійшло три райони (Борзнянський, Ніжинський і Талалаївський), які вирізняються близькими до пересічних для регіону показниками динаміки трансформації посівних площ, обсягів виробництва продукції рослинництва та продуктивності скотарства.

Найбільшу групу (10 районів) сформували адміністративні одиниці переважно північної частини Чернігівської області, де динаміка кількісних та якісних параметрів сільськогосподарського виробництва є найгіршою. Посівні площі у районах цього типу скоротилися майже на 25%, приріст душових показників обсягів реалізованої сільськогосподарської продукції у

поточних цінах був нижчим за пересічний для регіону показник у 2 рази. Урожайність зернових культур за 2000-2010 рр. не лише не зросла, а й скоротилася на 15%. Це найбільш проблемні у соціально-економічному відношенні райони Чернігівської області.

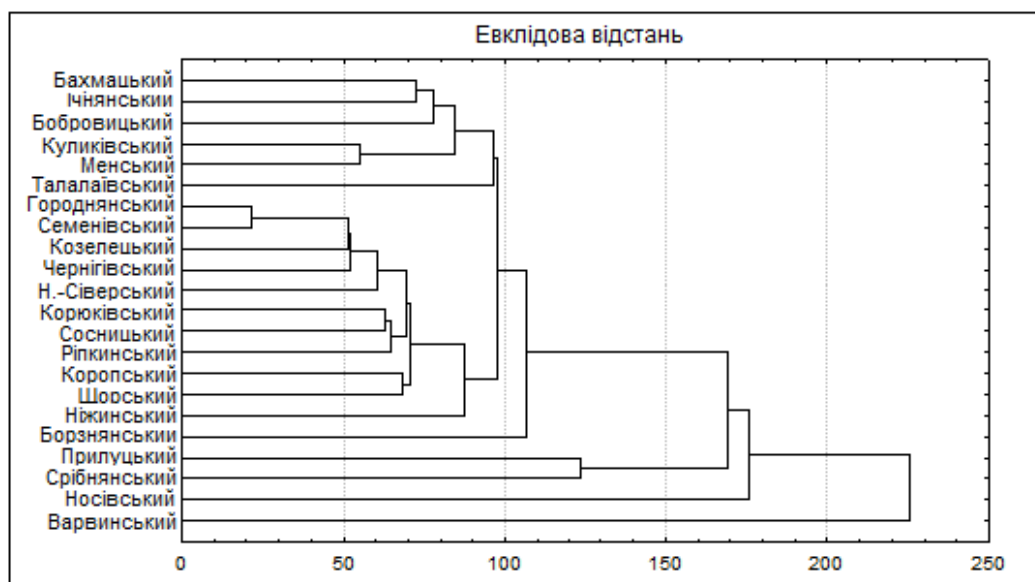

Рис. 1 – Дендрограма кластеризації районів Чернігівської області за особливостями трансформації сільськогосподарського виробництва

Практична значущість охарактеризованих особливостей трансформації сільськогосподарського виробництва Чернігівської області полягає у тому, що вони мають враховуватися при розробці стратегічних напрямків реформування як аграрного сектора, так і сільських територій регіону.

У контексті пошуку відповіді на питання про перспективи розвитку сільського сектора регіону, найбільш важливим є обґрунтування магістральних напрямків розвитку для кожного із виділених типів районів. Водночас особливої уваги як з боку науковців, так і управлінців потребують північні райони Чернігівщини.

Формування на півночі Чернігівської області значного за розмірами осередку деградації сільських територій визначається сукупною дією кількох чинників. Зміна економічної політики у 90-х роках ХХ ст., відмова від підтримки аграрного сектора з боку держави, гірші ґрунтово-кліматичні ресурси цих територій, недолугість і незавершеність аграрної реформи зумовили не лише падіння показників сільськогосподарського виробництва, а й зміну їх господарської спеціалізації, занепад традиційних для поліської зони працездатних галузей сільського господарства, неконтрольоване скорочення посівних площ тощо. Віддаленість ринків збуту сільськогосподарської продукції, ліквідація колгоспів, відсутність роботи змусили сільське населення периферійних районів Чернігівської області займатися особистим підсобним господарством, яке стало фактично єдиним

джерелом їх існування. Висока частка сільськогосподарської продукції, що виробляється в особистих селянських господарствах, свідчить про посилення архаїзації сільської економіки. У таких районах сільське господарство не має товарної спрямованості, воно виконує здебільшого соціальну функцію, сприяє виживанню сільських мешканців, проте не вирішує питання підвищення життєвого рівня населення.

Негативні тренди розвитку аграрного сектора як основи сільської економіки посилили депопуляційні та інші негативні соціальні процеси. Щільність сільського населення у північних районах Чернігівської області, особливо Новгород-Сіверському, Семенівському, Ріпкинському, досягла критичної межі, поза якою розвиток будь-яких форм товарного сільського господарства взагалі стає неможливим. Поступове зниження частки селянських господарств у виробництві сільськогосподарської продукції у цих районах в останні роки якраз і зумовлене погіршенням демографічної структури населення. Проблеми відродження льонарства у них також визначаються не стільки інвестиційною складовою, скільки браком трудових ресурсів.

На відміну від північних, поліських, районів Чернігівської області, у лісостепових регіонах інтенсивність використання земельних ресурсів, продуктивність тваринництва та особливо рослинництва помітно зросли. Причиною цього є висока природна родючість земель, яка дає можливість виробникам сільськогосподарської продукції отримувати додаткові рентні прибутки. Значні площі сільськогосподарських угідь південних і південно-східних районів Чернігівської області перебувають в оренді потужних аграрних підприємств (товариств) – “Земля і воля” (Бобровицький район), “Дружба-нова” (Варвинський район), “Агрікор”, “Нафком” (Прилуцький район), “Батьківщина” (Срібнянський район), які вирізняються високим рівнем ефективності сільськогосподарського виробництва (табл. 2).

Таблиця 2 – Основні показники діяльності окремих агротовариств, які функціонують на території Чернігівської області

Назва агрохолдингу (агровариства)	Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	Вартість основних та оборотних фондів, млн грн.	Урожайність зернових культур, ц/га	Рівень рентабельності аграрного виробництва, %
Земля і воля	24,5	112,1	51,4	56,7
Дружба-нова	18,0	22,6	49,4	56,7
Агрікор	10,8	30,2	51,1	16,0
Батьківщина	6,4	19,3	69,2	41,3

Навіть короткий огляд особливостей розвитку та трансформаційних змін у сільському господарстві Чернігівської області вказує на доцільність розробки окремих стратегій реформування аграрного сектора для різних типів районів регіону. Посилення поляризації аграрного простору очевидно

триватиме і далі, а тому завдання держави мають полягати у тому, щоб через заходи регіональної політики мінімізувати негативні наслідки цього процесу.

Для північних районів області найбільш актуальними завданнями є активізація розвитку сільської економіки через використання позааграрних видів діяльності (народні промисли, сільський зелений туризм), оптимізація структури посівних площ і землекористування, приведення їх кількості у відповідність з економічними можливостями місцевого населення, створення належних умов для зростання товарності селянських господарств, розвиток молочного скотарства на базі використання вивільнених від розорювання площ сільськогосподарських угідь.

У південних районах основою сільської економіки, вочевидь, має залишатися аграрний сектор. При цьому держава, місцеві органи влади мають створити такі умови, за яких частина податкових надходжень від діяльності агрохолдингів залучалася б до стимулювання розвитку сільських територій, відродження їх інфраструктури, зростання доходів сільських мешканців. Водночас активізація розвитку позааграрних видів діяльності на селі залишається важливим завданням і для даного типу районів Чернігівської області.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дає підстави сформулювати такі висновки.

1. Трансформаційні процеси в аграрній сфері Чернігівської області кінця XX – початку XXI ст. проходили здебільшого стихійно, їх наслідки є складними та неоднозначними, особливо щодо перспектив розвитку сільських територій.

2. Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції упродовж 1990-2010 рр. характеризується значною неоднорідністю. Період сталого падіння показників аграрного виробництва (1990-2000 рр.) змінився періодом їх диференційованого зростання (2001-2010 рр.).

3. Найбільше скорочення посівних площ, поголів'я худоби, обсягів реалізованої сільськогосподарської продукції мало місце у північних, поліських, районах Чернігівської області, що визначається переважно гіршими природними передумовами цих територій для розвитку аграрного виробництва.

4. Дія ринкових механізмів обумовила суттєву трансформацію як структури посівних площ Чернігівської області, так і набору сільськогосподарських культур, які вирощуються у регіоні. Найбільші посівні площі тепер зайняті під кукурудзою, ячменем, соєю, соняшником і ріпаком, вирощування яких дає вищий фінансовий прибуток.

5. У територіальному аспекті простежується стиснення аграрного простору Чернігівської області. Найбільш активні аграрні господарства стягуються у ті райони, які вирізняються або близькістю великого міста, або кращими ґрунтово-кліматичними ресурсами. Причому у Чернігівській області значущість другого чинника є більш вагомою, ніж першого.

6. Проведене групування районів Чернігівської області за особливостями трансформації сільськогосподарського виробництва свідчить про доцільність розробки окремих стратегій стимулювання розвитку їх аграрного сектора та сільських територій. Першочергової підтримки з боку держави потребують північні райони регіону, де занепад сільського господарства поєднується із критичною демографічною ситуацією, руйнацією поселенської мережі і поступовою втратою соціального контролю над цими територіями.

Список використаних джерел:

1. Сухий П. О. Агропродовольчий комплекс Західноукраїнського регіону: монографія / П.О. Сухий. – Чернівці: Рута, 2008. – 400 с.

Барановський М. О. Трансформаційні процеси у сільськогосподарському виробництві Чернігівської області

Охарактеризовано динаміку та структуру посівних площ, виробництва сільськогосподарської продукції, ефективності різних сфер аграрного виробництва Чернігівської області упродовж 1990-2010 рр., виявлено секторальні та просторові особливості трансформації аграрної сфери регіону у сучасних умовах, визначено основні напрямки її реформування.

Ключові слова: Чернігівська область, трансформаційні процеси, сільськогосподарське виробництво, аграрна сфера.

Барановский Н.А. Трансформационные процессы в сельскохозяйственном производстве Черниговской области

Охарактеризовано динамику и структуру посевных площадей, производства сельскохозяйственной продукции, эффективности разных сфер аграрного производства Черниговской области за 1990-2010 гг., установлено секторальные и пространственные особенности трансформации аграрной сферы региона в современных условиях, определены основные направления ее реформирования.

Ключевые слова: Черниговская область, трансформационные процессы, сельскохозяйственное производство, аграрная сфера.

Baranovsky M.O. Transformational processes in agrarian production of Chernigiv region

The dynamics and structure of area under crops, the production of agrarian output, the efficiency of different spheres of agricultural production in Chernigiv region during 1990-2010 are characterized; the sectoral and spatial peculiarities of transformation of region's agrarian sphere under present-day conditions are described, the main directions of its reformation are defined.

Key words: Chernigiv region, transformation processes, agricultural production, agrarian sphere.

УДК 911.3

Кандиба Ю.І., к.г.н., доц.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРОЩУВАННЯ СОНЯШНИКУ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Ключові слова: соняшник, олійні культури, олійножирова промисловість, урожайність, рентабельність.

Вступ. Постановка проблеми. За останні два десятиріччя Україна перетворилась на одного з провідних виробників та експортерів насіння соняшнику та соняшnikової олії у світі. У загальному обсязі виробництва олійних культур в Україні соняшник займає понад 90 %, а в структурі посівних площ – не менше 10 %. Щорічний валовий збір постійно збільшується. Країна посідає третє місце у світовому рейтингу після Аргентини та Росії, забезпечуючи від 7 до 12 % світового виробництва соняшнику [2].

Розширення посівних площ під олійні культури та збільшення їх валових зборів характерно для більшості лісостепових та степових регіонів України. Не є винятком і Харківська область, де виробництво насіння соняшнику в усіх категоріях господарств з 1990 по 2011 рр. збільшилось з 3424 тис. ц до 9131 тис. ц, або майже у 2,7 рази [7, с. 102].

Незважаючи на те, що вирощування олійних культур відзначається високими показниками рентабельності і, відповідно, приносить виробникам значні прибутки, розширення посівних площ під цими культурами призводить до виснаження і деградації ґрунтів, підвищення інтенсивності розвитку хвороб рослин, шкідників тощо. Крім того, недостатні потужності підприємств олійно-жирової промисловості призводять до порушення агропромислової інтеграції, внаслідок чого формується нераціональна структура експорту, значну частку якого становить сировина – насіння соняшника, а не готова продукція, особливо соняшnikова олія.

У зв'язку з цим актуальним є дослідження просторового розміщення посівів соняшнику та тенденцій розвитку олійно-жирового комплексу Харківського регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам вирощування та розповсюдження олійних культур останнім часом приділяється все більше уваги в науковій літературі. Більшість наукових публікацій стосуються проблем агротехніки вирощування олійних культур, їх селекції [1]. Питання територіальної організації сільськогосподарського виробництва в сучасних умовах піднімаються у працях економіко-географів Г. Балабанова, М. Заячука, В. Нагірної, С. Пенюка, М. Пістуна, І. Ранця, П. Сухого та інших

науковців, в яких розглядається зокрема й олійно-жировий комплекс. Недостатньо вирішеними на цей час залишаються проблеми просторово-часових трансформацій олійно-жирового комплексу у межах окремих регіонів.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою статті є визначення просторових особливостей вирощування соняшнику у Харківській області та тенденцій розвитку олійно-жирового комплексу регіону.

Виклад основного матеріалу. За період з 2005 до 2011 рр. валові збори соняшника у сільськогосподарських підприємствах Харківської області постійно зростають (рис. 1). Валовий збір соняшника у господарствах усіх категорій у 2011 р. збільшився на 30 % порівняно з 2010 р. і склав 9131 тис. ц [6].

Однак урожайність соняшника значною мірою залежить від погодних умов, які склалися в тому чи іншому році. Суттєве зменшення урожайності соняшника у 2010 р. до 16,6 ц/га зумовлене несприятливими погодними умовами, а саме – аномально високими температурами повітря влітку при недостатній зволоженості. У 2011 р. урожайність соняшника збільшилась майже до 25 ц/га. У перспективі слід очікувати поступового зниження урожайності соняшника внаслідок порушення агротехнології його вирощування та виснаження ґрунтів. Адже в Україні зараз спостерігається щорічний спад урожайності соняшника в середньому на 7% на рік [2].

Існує тісний зв'язок між обсягами виробництва, урожайністю та рентабельністю вирощування соняшника. З 2005 по 2011 р. рентабельність вирощування соняшника збільшилась з 26 % до 69 %, причому її ріст спостерігався щорічно. На це вплинув, головним чином, ціновий фактор. Подорожчання нафтових котирувань призводить до зростання цін на рослинні олії. Олія соняшнику не стала винятком, хоча її на біопаливо не переробляють. Зростання цін у 2011 р. досягло 15 грн. за літр проти 9,5 грн. у вересні 2010 р. [2].

Відповідно, це викликає підвищення цін на насіння соняшнику. Якщо у 2005 р. середня ціна реалізації олійних культур сільськогосподарськими підприємствами Харківської області становила 1308 грн. за тону, у 2009 р. – 2172 грн., то у 2010 р. вона зросла до 3141 грн., а у 2011 р. – до 3398 грн. за тону [2]. Зростання рентабельності олійних культур зумовлює підвищення інтересу виробників до їх вирощування.

За період з 1995 по 2011 рр. суттєво змінилась структура виробництва соняшнику за категоріями господарств (рис. 2). Обсяги виробництва соняшнику постійно збільшувались у господарствах населення (у понад 13 разів – з 114 тис. ц у 1995 р. до 1556 тис. ц у 2011 р.) та фермерських господарствах (у 27 разів – з 44 тис. ц до 1192 тис. ц відповідно). Загалом спостерігається збільшення валових зборів соняшнику і в

сільськогосподарських підприємствах, однак значно меншими темпами – у 2,3 рази (з 2770 тис. ц до 6383 тис. ц).

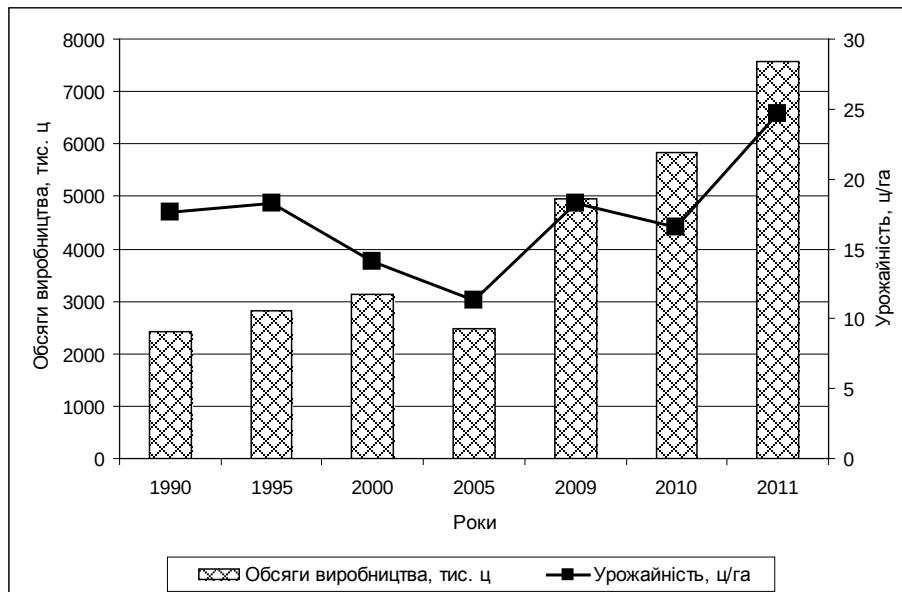

Рис. 1. Динаміка виробництва та урожайності соняшнику у сільськогосподарських підприємствах (без фермерських господарств) Харківської області (складено автором за даними [4; 7])

Таким чином, спостерігається тенденція до підвищення ролі дрібнотоварного виробництва у вирощуванні соняшнику, зумовлена процесами приватизації в Україні, розвитком ринкових структур, формуванням багатоукладної економіки. Підтвердженням цього є збільшення частки фермерських господарств у вирощуванні соняшнику – з 2 % у 1995 р. до 13 % у 2011 р. та господарств населення – з 4 % до 17 % відповідно. На сільськогосподарські підприємства у 2011 р. припадало 70 % виробництва насіння соняшника проти 94 % у 1995 р.

Існують значні територіальні відмінності у виробництві соняшнику у Харківській області (рис. 3). Найбільші валові збори соняшнику мають Балаклійський, Вовчанський, Лозівський та Первомайський райони, кожен з яких дає понад 400 тис. ц соняшнику. Ці райони характеризуються великою площею території і, відповідно, значними посівними площами соняшнику.

Найменше соняшнику вирощують невеликі за площею Коломацький і Печенізький райони, а також Дергачівський район, який розташований у лісостеповій зоні, менш сприятливій для вирощування соняшнику, та має спеціалізацію сільського господарства приміського типу.

Можна виявити географічні закономірності у розміщенні посівів соняшнику, виходячи з середніх показників його збору на 1 особу по районах Харківської області. Найбільші обсяги вирощування насіння соняшника на одну особу мають Близнюківський (1781 кг), Дворічанський (1701 кг) та

Великобурлуцький (1623 кг) райони. Це переважно степові периферійні райони з низькою густотою населення (менше 20 осіб на кв. км). Важливим чинником вирощування значних обсягів соняшнику у Великобурлуцькому та Дворічанському, а також у сусідньому Вовчанському районі є наявність ринку збуту – діяльність на території Великобурлуцького району Приколотнянського олійноекстракційного заводу. Обсяги переробки насіння соняшнику на ньому сягають майже 15000 т на місяць.

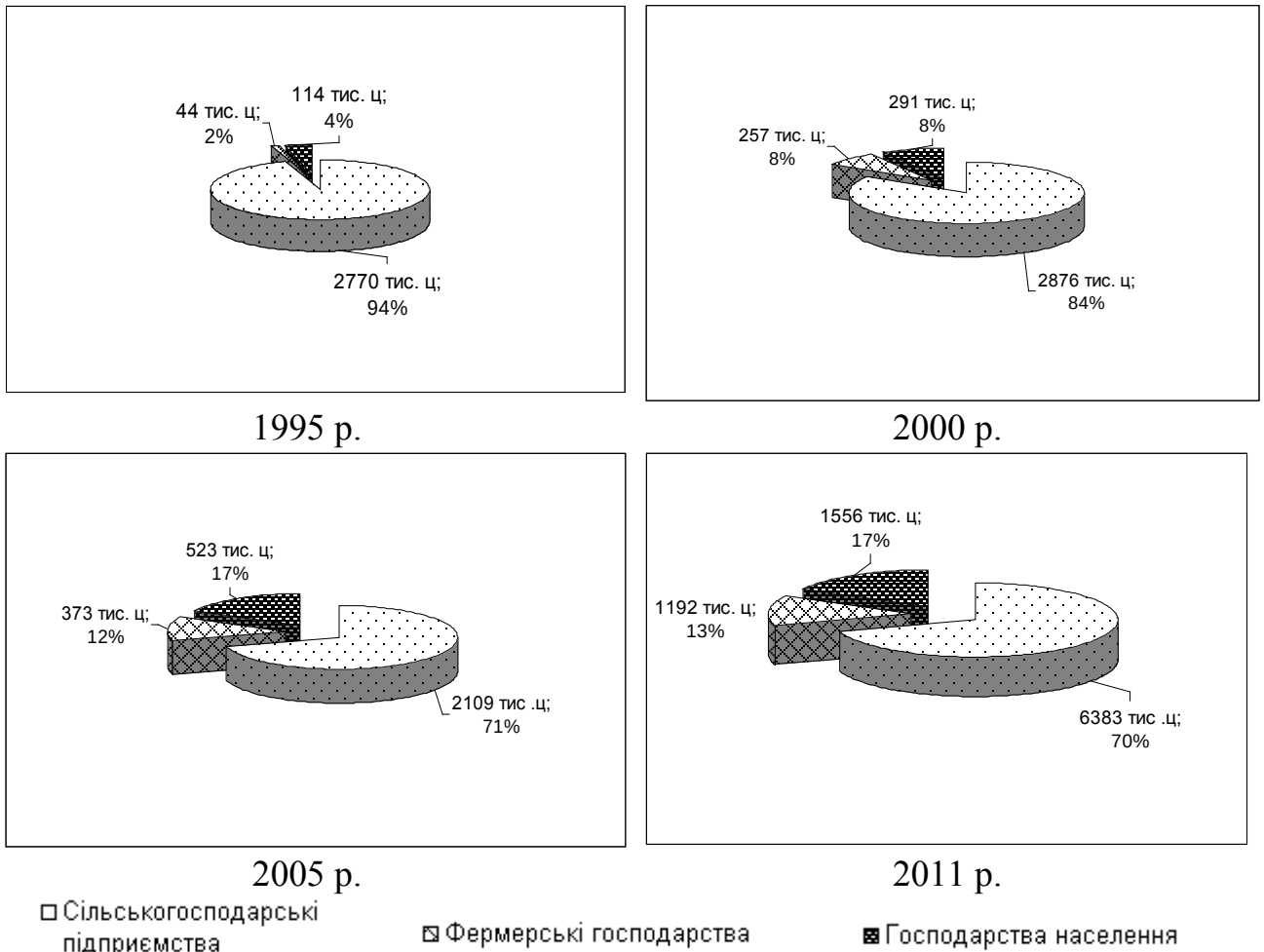

Рис. 2. Зміна структури виробництва соняшнику за категоріями господарств у Харківській області з 1995 по 2011 рр. (складено автором за даними [7])

До групи районів, які виробляють від 1000 до 1500 кг насіння соняшнику у розрахунку на 1 особу, належать Борівський, Зачепилівський, Барвінківський, Шевченківський, Сахновщинський і Золочівський райони. За особливостями географічного положення, природних умов та розселення населення ці райони близькі до районів першої групи. Виняток становить лише Золочівський район, розташований у лісостеповій зоні поблизу обласного центру.

Найменше соняшнику у розрахунку на 1 особу вирощують у Дергачівському (113 кг), Харківському (120 кг), Чугуївському (291 кг),

Зміївському (312 кг), Куп'янському (356 кг) та Лозівському (432 кг) районах. Дергачівський і Харківський райони розташовані у приміській зоні обласного центру, є густонаселеними (понад 100 осіб на кв. км), земледфіцитними і мають спеціалізацію сільського господарства приміського типу. На території Дергачівського району діє Пересічанський маслоекстракційний завод, який одержує сировину із сусідніх районів – Золочівського, Богодухівського, які відзначаються порівняно значними обсягами виробництва соняшнику. Цьому сприяє близьке розташування та зручне транспортне сполучення з смт. Пересічна. Лозівський, Куп'янський, Чугуївський і Зміївський райони характеризуються значною чисельністю населення (з урахуванням міст обласного підпорядкування), тому, незважаючи на середні валові показники вирощування соняшнику, є одними з найменш забезпечених районів даною продукцією. В смт. Васищево Чугуївського району розміщене ТОВ «Наша олія» з обсягами переробки соняшнику близько 3000 т на місяць.

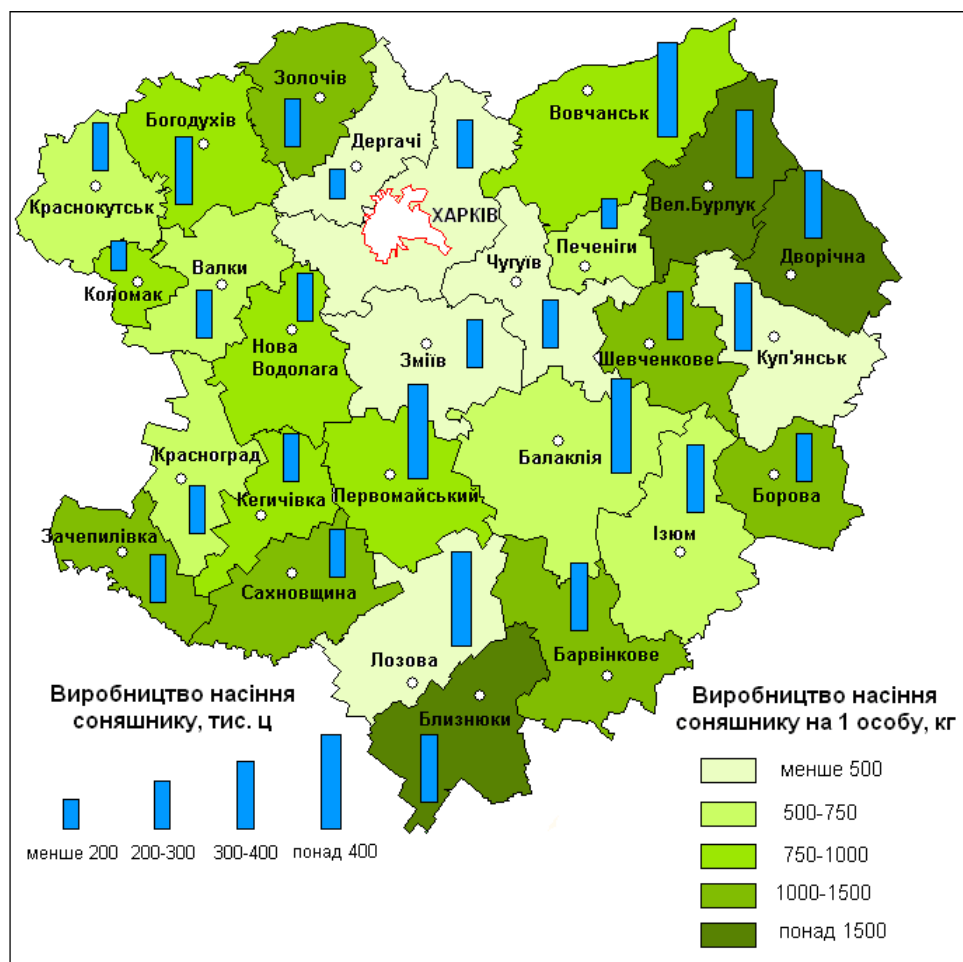

Рис. 3. Виробництво насіння соняшнику у сільськогосподарських підприємствах по районах Харківської області у 2011 р. (складено автором за даними [7])

Висновки і перспективи подальших розвідок. На розміщення посівів соняшнику у Харківській області впливають природно-географічні (в першу чергу кліматичні) та суспільно-географічні фактори, зокрема особливості суспільно-географічного положення районів, їх віддаленість від обласного центру, наявність підприємств олійножирової промисловості, характер розселення населення. Вирощування соняшнику зосереджено переважно у степових периферійних районах з низькою густотою населення.

Спостерігаються певні територіальні диспропорції у вирощуванні соняшнику та розміщенні підприємств олійножирової промисловості. Більшість із них являють собою малі підприємства, орієнтовані на сировинні ресурси і розміщені в районах вирощування соняшнику. Досить значні за потужностями підприємства олійножирової промисловості розташовані поблизу м. Харкова у Дергачівському та Чугуївському районах, орієнтовані як на сировину, так і на ринок збуту.

Вирощування соняшнику є одним з найбільш рентабельних виробництв у рослинництві Харківської області. Саме тому зростають обсяги виробництва насіння соняшника та рослинної олії. З метою більш раціонального використання земельних угідь доцільно поступово скорочувати посівні площі під олійними культурами, одночасно підвищуючи їх урожайність шляхом вирощування більш продуктивних сортів культур з дотриманням правил агротехнології.

Список використаних джерел:

1. Кириченко В.В. Виробництво соняшнику в Україні: стан і перспективи / В.В. Кириченко, В.П. Коломацька, К.М. Макляк, В.І. Сивенко // Вісник ЦНЗ АПВ Харківської області. – Х., 2010. – Вип. 7. – С. 281-287.
2. Огляд ринку рослинної олії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.souzinform.com.ua/index.php?language=ukr&menu=article/vegetable_oil
3. Середні ціни реалізації сільськогосподарськими підприємствами (крім малих) продукції сільського господарства (1996-2011pp.) // Головне управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/ua/stat/stat_inf/sg/tab8.html
4. Сільське господарство Харківської області (статистичний збірник) / [відп. за вип. Г.А. Хлудєєва]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2010. – 159 с.
5. Соціально-економічне становище Харківської області за 2011 рік (повідомлення для засобів масової інформації) / [відп. за вип. М.О. Григорчук]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2012. – 18 с.
6. Стан сільського господарства Харківської області за 2011 рік (експрес-випуск). – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2012. – Вип. № 61. – 3 с.

7. Харківська область у 2011 році (статистичний щорічник) [Електронний ресурс] / [за ред. О.Г. Мамонтової]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2012. – 581 с.

Кандиба Ю. І. Територіальні особливості вирощування соняшнику у Харківській області

У статті охарактеризовано просторові та часові особливості вирощування соняшнику у Харківській області. Показано динаміку валових зборів, урожайності та рентабельності вирощування соняшнику. Наведено структуру виробництва соняшнику за категоріями господарств та проаналізовано її зміни. Висвітлено міжрайонні відмінності вирощування соняшнику в залежності від природно-географічних та суспільно-географічних чинників.

Ключові слова: соняшник, олійні культури, олійножирова промисловість, урожайність, рентабельність.

Кандыба Ю. И. Территориальные особенности выращивания подсолнечника в Харьковской области

В статье охарактеризованы пространственные и временные особенности выращивания подсолнечника в Харьковской области. Показана динамика валовых сборов, урожайности и рентабельности выращивания подсолнечника. Приведена структура производства подсолнечника по категориям хозяйств и проанализированы ее изменения. Отражены межрайонные различия выращивания подсолнечника в зависимости от природно-географических и общественно-географических факторов.

Ключевые слова: подсолнечник, масличные культуры, масложирова промышленность, урожайность, рентабельность.

Kandyba Yu. I. The territorial features of sunflower growing in the kharkov region

The article deals spatial and sentinels of features of sunflower growing in the Kharkov region. The dynamics of gather, productivity and profitability of sunflower growing is shown. The pattern of sunflower production by category of economy is presented and its changes is analyzed. The territorial distinctions of sunflower growing in connection with natural-geographical and public-geographical factors is shown.

Keywords: sunflower, oil-bearing cultures, oilseed industry, productivity, profitability.

УДК 911.3

Олійник С.Л., асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОБ'ЄДНАННЯ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНОГО БУДИНКУ (ОСББ) ЯК СУЧАСНИЙ МЕХАНІЗМ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

***Ключові слова:** об'єднання співвласників багатоквартирного будинку(ОСББ), житлово-комунальне господарство(ЖКГ), реформування, самоорганізація населення*

Вступ. Постановка проблеми. На сьогоднішній день в Україні однією з актуальніших проблем є реформування житлово – комунального господарства, так як функціонування саме цієї галузі має великий вплив на соціальну сферу. Оскільки нинішній стан галузі здійснює негативний вплив на регіональний розвиток, постає необхідність пошуку нових механізмів реформування житлово-комунального господарства, що в свою чергу позитивно позначиться на соціально-економічному розвитку регіонів та потенційних можливостях підвищення їх конкурентоспроможності. Кінцевим результатом реформи має стати оновлення стандартів надання послуг та покращення рівня життя населення. На сьогоднішній день об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) є новим механізмом покращення ситуації у сфері житлово – комунального господарства України та надання першочергових житлових послуг громадянам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження реформування житлово-комунального господарства та створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку проводиться політичними діячами та дослідниками багатьох галузей наукового знання: юристами, політологами, економістами, соціологами, істориками, географами, як вітчизняними так і зарубіжними, серед яких виділяються роботи Вересюк С.М., Данилишина Б.М., Долішнього М.І., Лисенко Н., Полуянова В.П., Качала Т.М., Буга Н.Ю., Тодосієнко О.А., Шнайдера І.М. та ін.

Формулювання цілей статті. Метою даної роботи є дослідження створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ), як альтернатива діяльності житлово-будівельного кооперативу (ЖБК) та житлово-експлуатаційної контори (ЖЕК). Основні переваги та недоліки впровадження механізму створення ОСББ, для соціально-економічного розвитку території та надання послуг населенню.

Виклад основного матеріалу. Створення комфортних, гідних умов проживання людини є найголовнішим завданням сучасності й майбутнього. Першочергове значення у вирішенні цього завдання в містах та селищах має

великий, багатoproфiльний і складний житлово-комунальний господарський комплекс (ЖКГК) або житлово-комунальне господарство (ЖКГ).

Житлово-комунальне господарство – галузь, а вірніше, сукупність галузей, що забезпечують життя і роботу населення країни в нормальних умовах, а також постачання підприємств галузей господарства країни необхідними ресурсами води, газу, тепла й електроенергії.

Житлово комунальне господарство – це комплекс, що розосереджений по усіх регіонах України і формує більшу частину інфраструктури держави.

На сьогоднішній день житлово-комунальне господарство є найбільш технічно відсталою галуззю економіки з багатьма проблемами, які стали особливо актуальними. Яскравими ознаками загострення проблеми є те, що на сьогодні в Україні в аварійному стані перебувають 30% водопровідних і 27% каналізаційних мереж, 14 тис. км теплових мереж житлово-комунального господарства [2].

Основними проблемами житлово – комунального господарства є: зношеність основних фондів галузі, застарілість технологій і як наслідок значні витрати (води, теплової енергії тощо) та низька енергоефективність (близько 70 % житлового фонду збудовано до 1970 р., зношеність основних фондів перевищує 60 %, енергоемність послуг у 2,5-3 рази перевищує показники європейських держав; високий ступінь регіональної диференціації стану забезпеченості та якості надання житлово-комунальних послуг; невідповідність наявних інфраструктурних потужностей зростаючим вимогам та потребам; утриманське відношення користувачів до житла, що призводить до його швидкого фізичного та морального зносу; погана керованість, неконтрольованість, низька якість роботи підприємств житлово-комунальної галузі та послуг, що ними надаються; недосконалість порядку формування тарифів та невідповідність розмірів платежів за користування житлом фактичним витратам на його утримання; неефективна система управління.[4]

Враховуючи важливість нормального функціонування житлово – комунального господарства та його вплив на соціальну сферу України, галузь потребує кардинального реформування. Реанімувати застаріле комунальне господарство кожна країна намагається по-своєму. Спільною особливістю, більшої частини країн, що проводять реформування житлово – комунального господарств є впровадження механізму самоорганізації населення, що дозволяє вирішити проблему за принципом “bottom up”(знизу - догори).Самоорганізацію можна розглядати і як **процес** і як **явище**. Як процес самоорганізація полягає у формуванні, підтримці або ліквідації сукупності дій, що ведуть до створення стійких, виробничих і міжособистісних відносин колективів на основі вільного вибору правил і процедур. Як явище самоорганізація являє собою набір елементів, що служать для реалізації програми або мети. До таких елементів відносяться неформальні структурні управління, учасників цього процесу, ресурси та ін..

Основними проявами або формами самоорганізації населення є громадські організації, благодійні організації, органи самоорганізації населення, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ), кооперативи. Шукаючи виходу із складної ситуації, яка склалася на сьогодні Україна зробила ставку на заміну ЖЕКів об'єднаннями співвласників багатоповерхових будинків.

Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) – це неприбуткова юридична особа, створена власниками житлових та нежитлових приміщень для спільного користування, утримання та управління своїм будинком та прибудинковою територією, а також для юридичного оформлення їхніх майнових прав на будинок та прибудинкову територію.[6]

Ще десять років тому, ніхто в Україні й не знав, що існує таке поняття як об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, а така загадкова аббревіатура як ОСББ викликала здивування, підозру та різноманітні асоціації (громадська організація, орган самоорганізації населення, альтернатива ЖЕКу, “колгосп” у будинку).

Сьогодні ж об'єднання співвласників багатоквартирного будинку незважаючи на своє вузьке “цільове призначення”, можна розглядати як одну з форм самоорганізації громад для вирішення завдань місцевого розвитку. Таку форму можна використовувати в населених пунктах з багатоквартирними будинками і для реалізації проектів місцевого розвитку, які пов'язані з такими будинками (наприклад, ремонт комунальних мереж, будівництво дитячого майданчика тощо).

Україна не стала “першопрохідцем” обравши механізмом, вирішення проблем житлово-комунального господарства, створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ). Аналогами таких самоорганізаційних форм у різних країнах є :Польща – спільнота мешканьова, Канада – кондомініум, Естонія – квартирне товариство, Румунія – асоціація співвласників, США – кондомініум, Латвія – товариство власників квартир, Італія – кондомініум, Росія – товариство співвласників житла. Особливістю українських та російських самоорганізаційних форм є те, що вони є добровільними, на відміну від вище перелічених зарубіжних аналогів, що є обов'язковими. [2]

Процес створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків розпочався у 1995 році і станом на 01.01.2012 року в Україні налічувалось 14250 об'єднань, що становило понад 12 % житлових будинків країни, які мають п'ять і більше поверхів. [3]

Відповідно до регіональних програм реформування ЖКГ найвищий показник створення ОСББ у Донецькій (2184), Львівській (800), Дніпропетровській (701), Миколаївська (662), Одеській (630) областях та АР Крим (630), найменший показник показали Кіровоградська (99), Закарпатська (126) області [2].

Основним чинниками, що спричинили високі показники створення ОСББ є те, що у вище зазначених регіонах: велика кількість міського населення і відповідно міської інфраструктури; об'єкти житлово-комунального господарства у своїй більшості дісталась у спадок від Радянського Союзу і мало піддавалась ремонту в сучасний період; надання комунальних послуг населенню закріплювалось за підприємствами, що знаходились на їх території і за сучасних умов є закритими або в стані занепаду і не в змозі забезпечити повноцінне постачання послуг; мобільність та сучасність у своїх діях населення, що проживає на відповідних територіях та владних органів; використання зарубіжного досвіду та співпраця з іноземними колегами в різноманітних сферах господарювання, що дозволяє подолати боязнь до впровадження “нового”.

Основними чинниками, що впливають на низькі показники створення ОСББ в Закарпатській області є низький рівень міського населення (37%), що ж стосується Кіровоградської області, то при високих показниках міського населення (62%) в структурі переважає населення старшого віку, що є “пасивним” до створення самоорганізаційних форм. Основною перевагою ОСББ є ініціювання їх створення “знизу”, що дозволяє здійснювати в ЖКГ більш економічнодоцільні, ефективні та відкриті для населення реформи, що неможливо здійснювати при державному ініціюванні “зверху”.

Переваги ОСББ можна поділити на матеріальні та нематеріальні аспекти. До **матеріальних аспектів** відносять - вирішення житлово – соціальних проблем, високий рівень надання послуг, заощадження коштів, прозорий бюджет і витрати, самостійне вирішення питання. **Нематеріальні аспекти** – відокремленість від ЖЕКу, автономність, самоорганізація, контроль, зацікавленість у покращенні стану об'єкту. У разі створення ОСББ: істотно підвищується зацікавленість, відповідальність і, як наслідок, ефективність управління спільною власністю, поліпшується житлово-комунальне обслуговування; завдяки фінансовому контролю та прозорості використання коштів (а також з огляду на статус неприбуткової організації) з'являються гарантії надійної діяльності об'єднання, зростає кількість сумлінних платників; учасники об'єднання можуть наперед запланувати заходи для поліпшення стану свого будинку, тобто для модернізації та ремонту обладнання всієї будівлі, а також встановлення систем енергозбереження; ОСББ має можливість отримати у власність або довгострокове користування прибудинкову територію, а це захищає прилеглу земельну ділянку від зведення на ній додаткових споруд — так званого ущільнення забудови, яке сьогодні створює проблеми багатьом мешканцям.[2]

Раціональна діяльність ОСББ сприяє збалансованій і пропорційній структурі житлово – комунального комплексу, що в свою чергу сприяє вирівнюванню рівнів житлово-комунального обслуговування населення, що

означає зближення регіонів, окремих територій як за інтегральними показниками житлово-комунального обслуговування населення, так і за окремими його елементами. ОСББ забезпечує матеріальні умови життя населення, сприяє збільшенню вільного часу населення та його раціональному використанню, підвищенню культури побуту, зменшенню масштабів і трудомісткості домашнього господарства. Поліпшення житлово-комунального обслуговування забезпечує необхідну основу для відтворювального процесу, позитивно впливає на шлюбність, народжуваність, зміцнення здоров'я населення, а, отже, на демографічну ситуацію.

Процес створення ОСББ характеризується позитивними тенденціями та сприятливими умовами для виникнення, про те цього замало для одночасного переходу, всієї країни до нової форми надання житлово-комунальних послуг, так як такий перехід здійснюється досить повільними темпами.

Головними причинами є : низька активність й відсутність причетності членів спільноти до вирішення спільних проблем; тенденція(радянський атавізм) до управління (нехай хтось управляє), замість самому управляти, а це сприяє відсутності зацікавлення і слабкому контролю за якістю; слабкі сусідські зв'язки і відсутність суспільної довіри; слабо розвинуте громадянське суспільство; різні соціальні прошарки та групи поколінь; недостатня фінансова підтримка з боку влади та взаємодія.[3]

Висновки: Отже, на сьогоднішній день серед найважливіших напрямків багатогранного процесу соціально-економічних перетворень особливе місце займає реформування житлово-комунального господарства, оскільки саме тут нагромадилась величезна кількість проблем, які потребують термінового і сучасного вирішення в нових економічних умовах. Враховуючи зарубіжний досвід країн, що успішно провели реформу житлово-комунального господарства та сучасних самоорганізаційних тенденцій розвитку суспільства, українськими науковцями та владою було запропоновано створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку. Виникнення такої форми самоорганізації сприятиме активній участі населення у регіональному розвитку території, вирішенні локальних проблем, самостійному наданні першочергових житлово-комунальних послуг, ухвалені рішень щодо подальшого соціально-економічного розвитку.

Список використаних джерел

- 1.ПроценкоТ./ Сучасні проблеми управління економічними процесами у сфері житлово-комунального господарства//ПроценкоТ., Биркович Т.// Вісник Академії управління МВС. 2009. №2, - С.-73.
- 2.Створення та діяльність об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Практичний посібник / Інститут місцевого розвитку.— Київ, 2007.— 288 с.

- 3.Об'єднання Співвласників Багатоквартирного Будинку: практичні поради/ Практичний посібник / ІНСТИТУТ МІСТА. – Львів, 2011. – 128с.
- 4.Солодкий В.О. Модернізація інфраструктури житлово-комунального господарства: проблеми сучасного етапу:[Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vnuvgrp/ekon/2009_4_2/v48ek049.pdf
- 5.Закон України “Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009-2014 роки”.
- 6.Закон України “Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку”.

Олійник С.Л. Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) як сучасний механізм реорганізації житлово-комунального господарства України

У статті проаналізовано сучасні тенденції реорганізації житлово-комунального господарства України, як однієї з найважливіших галузей національного господарства. Досліджено особливості та соціально-географічні аспекти створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ).

Ключові слова: об'єднання співвласників багатоквартирного будинку(ОСББ), житлово-комунальне господарство(ЖКГ), реформування, самоорганізація населення

Олейник С.Л., Объединение совладельцев многоквартирного дома (ОСМД) как механизм реорганизации жилищно-коммунального хозяйства Украины

В статье проанализированы современные тенденции реорганизации жилищно-коммунального хозяйства Украины, как одной из важнейших отраслей национального хозяйства. Исследованы особенности и социально-географические аспекты создания объединения совладельцев многоквартирного дома (ОСМД).

Ключевые слова: объединение совладельцев многоквартирного дома (ОСМД), жилищно-коммунальное хозяйство (ЖКХ), реформирование, самоорганизация населения.

Oleinik S. L. Association of co-owners of multi-apartment building (ACMB) as a modern mechanism reorganization communal housing

In paper analyzes current trends of reorganization communal housing of Ukraine, as a as one of the most important sectors of the national economy. Researches characteristic, social and geographical aspects of association of co-owners of multi-apartment building (ACMB)

Keywords: association of co-owners of multi-apartment buildings (ACMB), communal housing(CH), reforming, self-organization of the population.

УДК 911.3

Кулик К. В., асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДИНАМІКА КОНЦЕНТРАЦІЇ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Ключові слова: страхова діяльність, регіони України, концентрація, динаміка.

Вступ. Постановка проблеми. При дослідженні страхової діяльності в Україні вітчизняні науковці приділяють увагу й проблемі концентрації страхового ринку. Проте, в наукових працях концентрація розглядається, як правило, з позиції страхових компаній. При цьому дослідники виділяють кілька груп страхових підприємств і розраховують, яку частку страхового ринку займає кожна з цих груп. Основним показником для розрахунків виступає сума страхових премій, отримана страховими компаніями протягом звітного періоду.

Оскільки розвиток вітчизняного страхового ринку має регіональні відмінності, існує необхідність детального дослідження концентрації страхової діяльності в регіонах України, аналізу основних тенденцій цього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікації, присвячені проблемі концентрації страхової діяльності в Україні майже відсутні. Частково питання розглядали в наукових статтях Г. Поліщук і В. Коваль [7], В. Левченко [6], Р. Грязний [1]. Територіальну концентрацію в своїх працях згадували Н. Ковтун [3], Л. Лебединська та Л. Ремньова [5]. Дослідженню тенденції концентрації на страховому ринку України також приділяла увагу О. Козьменко [4]

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Дослідження страхової діяльності з позиції суспільної географії включає в себе визначення лідируючих та відсталих регіонів за показниками кількості зареєстрованих страхових підприємств та обсягу надходжень страхових премій, виділення декількох груп регіонів-лідерів та розрахунок частки страхового ринку, яку обіймає кожна група.

Метою написання статті є виявлення основних тенденцій процесу концентрації страхової діяльності в регіонах України.

Виклад основного матеріалу. З точки зору суспільної географії, концентрація страхової діяльності на ринку – це ступінь домінування на ринку одного або кількох регіонів за показниками кількості страхових підприємств чи обсягом страхових надходжень.

На страховому ринку спостерігається концентрація страхової діяльності в декількох регіонах, які демонструють найвищі показники

розвитку. Так, безумовним лідером серед регіонів є м. Київ, де зареєстровано найбільше страхових підприємств. Також Київ випереджає інші області за сумами страхових премій, страхових відшкодувань та інших важливих показників. У 2009 р. майже 70% страхових компаній було зосереджено саме в столиці України, а загальна сума страхових платежів, що надходили до столичних підприємств, становила більше 60% від усіх платежів по Україні. В 2010 р. ситуація майже не змінилася, проте, разом зі збільшенням кількості підприємств на 0,42% , загальна сума платежів зменшилася більше ніж на 1%.

Якщо на страховому ринку виділити п'ятірку регіонів лідерів, разом з Києвом до неї входять Донецька, Дніпропетровська, Одеська та Харківська області. Ці п'ять регіонів у 2009 р. охоплювали 88% страхового ринку України за кількістю зареєстрованих страхових фірм і 94,5% – за сумами страхових надходжень. Станом на 2010 р. ситуація майже не змінилася.

Наведені вище дані вже свідчать про те, що страхова діяльність тяжіє до великих міст в економічно розвинених регіонах. Підвищений попит на страхові послуги спонукає страховиків створювати нові підприємства для задоволення потреб як юридичних, так і фізичних осіб.

Остаточного сформування уявлення про концентрацію страхового ринку України дозволяє виділення десятки лідируючих регіонів. Окрім вище названих областей та м. Києва до неї входять ще п'ять регіонів. Однак, ці регіони в 2009 та 2010 рр. не були ті самі. Лідируюча десятка займала близько 96,5% страхового ринку за кількістю страхових підприємств і більше 99% - за сумами страхових платежів.

Таким чином, у решті адміністративних областей України концентрація страхової діяльності не досягає навіть 4% за показником кількості зареєстрованих страхових фірм, а за сумами страхових внесків їм належить менше 1% ринку. Причому приріст обох цих показників у регіонах з відсталим розвитком страхування з 2009 по 2010 р. був від'ємним.

На рисунку 1 відображено концентрацію страхової діяльності в групах регіонів за 2009 р. Як видно з рисунка 1, в лідируючих регіонах частка ринку за сумами страхових платежів перевищує частку за кількістю підприємств. У решті регіонів ситуація протилежна. Порівняємо отримані дані з показниками за 2010 р. (Рис. 2).

Порівняння показників концентрації страхової діяльності в 2009 та 2010 рр. свідчить про сталість ситуації, оскільки зміни, що відбули на ринку за цей час, незначні.

На рис. 3. відображено групи регіонів за показником кількості зареєстрованих страхових підприємств станом на 2010 р.

Найбільше страхових підприємств у 2010 р. було зареєстровано в м. Києві. В п'ятірку лідируючих регіонів входили, окрім Києва, також Дніпропетровська, Донецька, Харківська та Одеська області. До десятки лідерів за кількістю страхових компаній увійшли також Київська, Запорізька,

Луганська, Львівська області та Автономна Республіка Крим (з м. Севастополем). Решта регіонів України значно відстають від лідерів за кількістю страхових підприємств, а в деяких з них станом на 2010 р. взагалі не було зареєстровано жодного страховика.

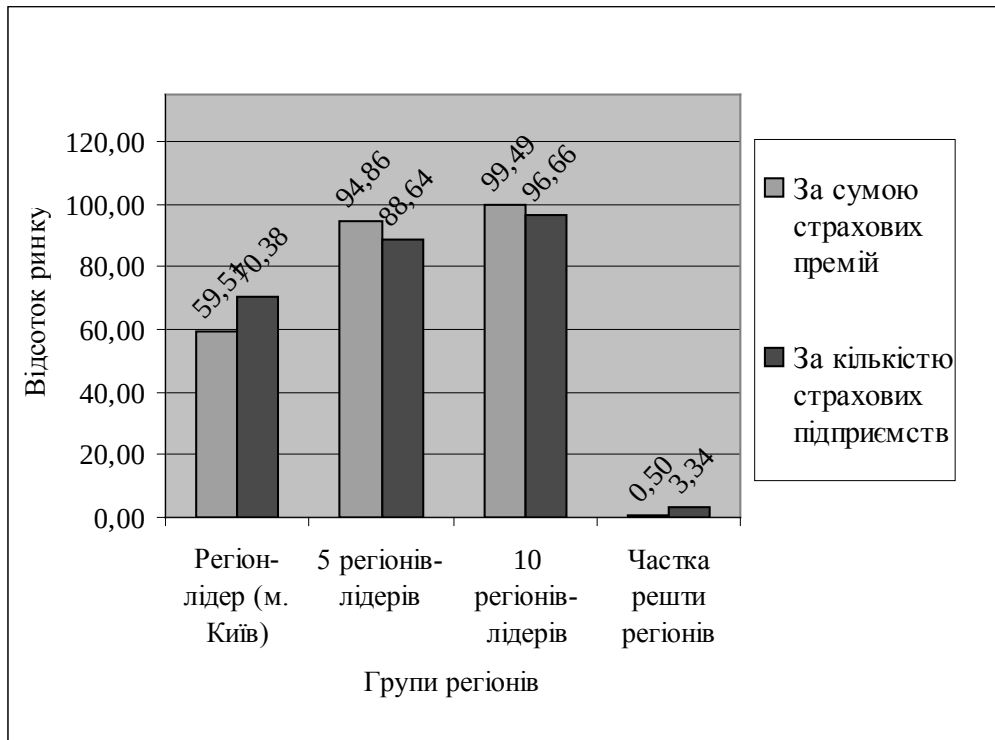

Рис. 1 – Концентрація страхової діяльності в регіонах України в 2009 р.

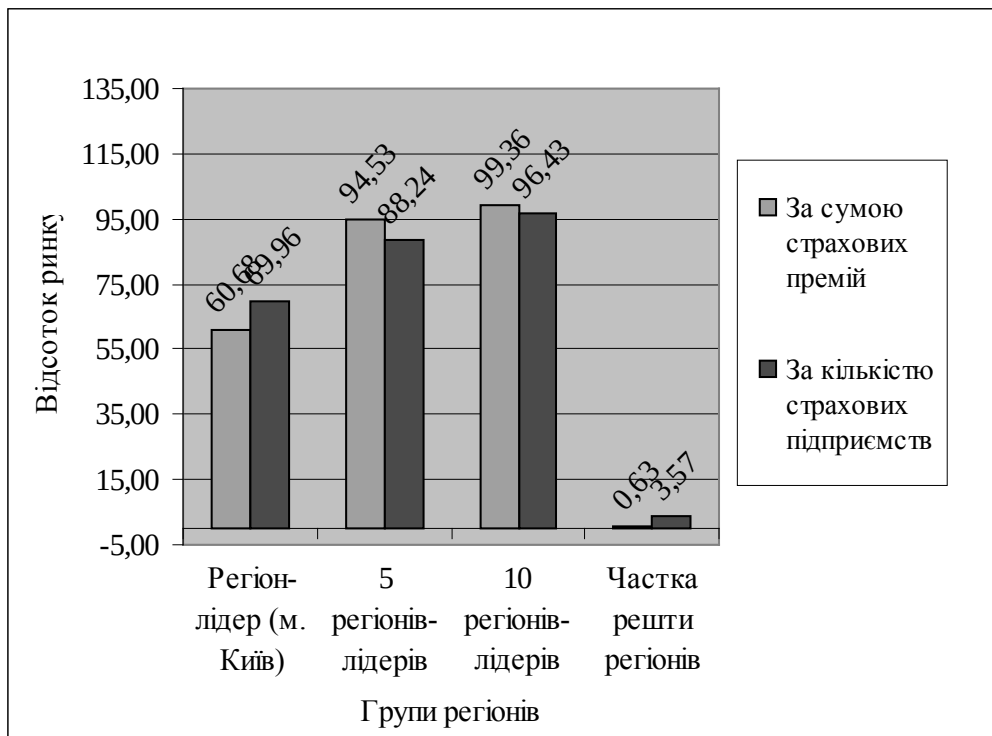

Рис. 2 – Концентрація страхової діяльності в регіонах України в 2010 р.

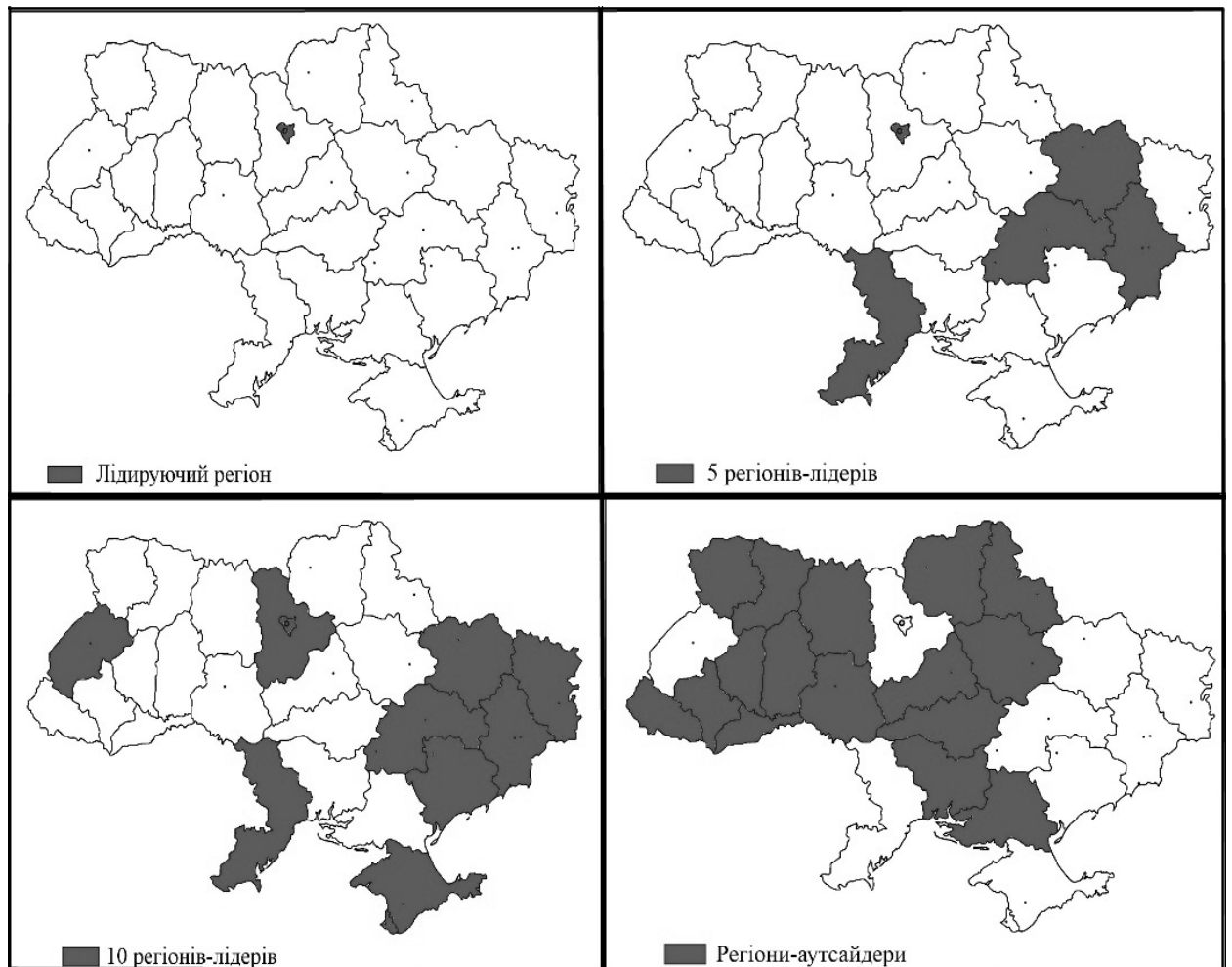

Рис. 3 – Групи регіонів за показником кількості страхових підприємств (2010 р.)

Далі розглянемо, які регіони входять до різних груп за показником надходження страхових премій у 2010 р. (рис. 4.).

За сумами страхових внесків регіоном-лідером залишається м. Київ. Области, що входять до п'ятірки лідерів, співпадають з тими, які було визначено за кількістю підприємств. А в десятці лідируючих регіонів спостерігаються деякі відмінності. АР Крим (з м. Севастополем) і Луганська область, не потрапляють до цієї групи регіонів, незважаючи на кількість страхових компаній. Натомість Івано-Франківська та Полтавська області, з меншою кількістю страхових підприємств, у 2010 р. отримали більшу кількість страхових платежів, що дозволило їм увійти до десятки лідерів за цим показником.

Для того, щоб з'ясувати вплив кризових явищ 2008 р. на страхову діяльність у регіонах, проаналізуємо зміни кількості підприємств у часі в різних групах регіонів (рис. 5).

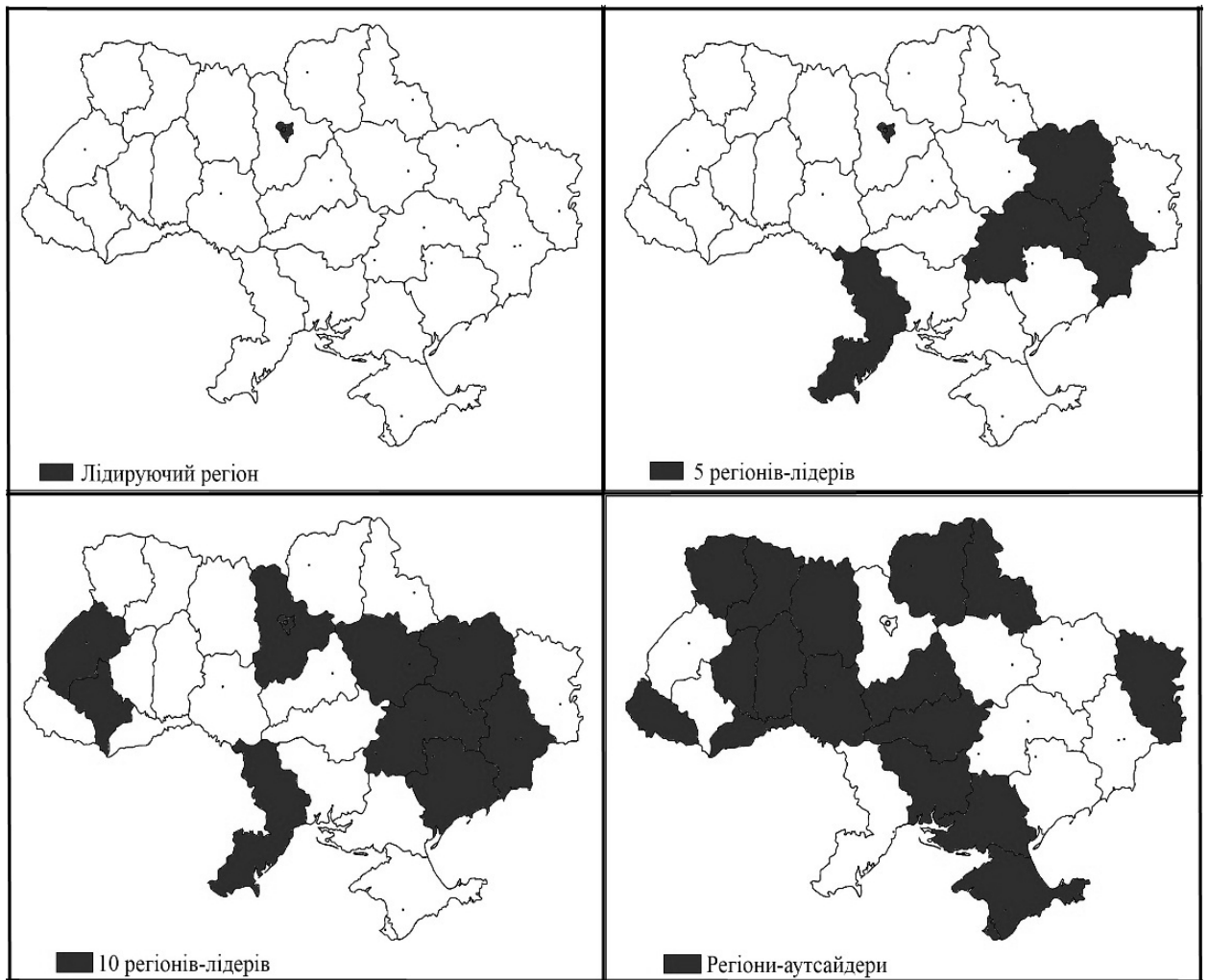

Рис. 4 – Групи регіонів за показником суми страхових премій (2010 р.)

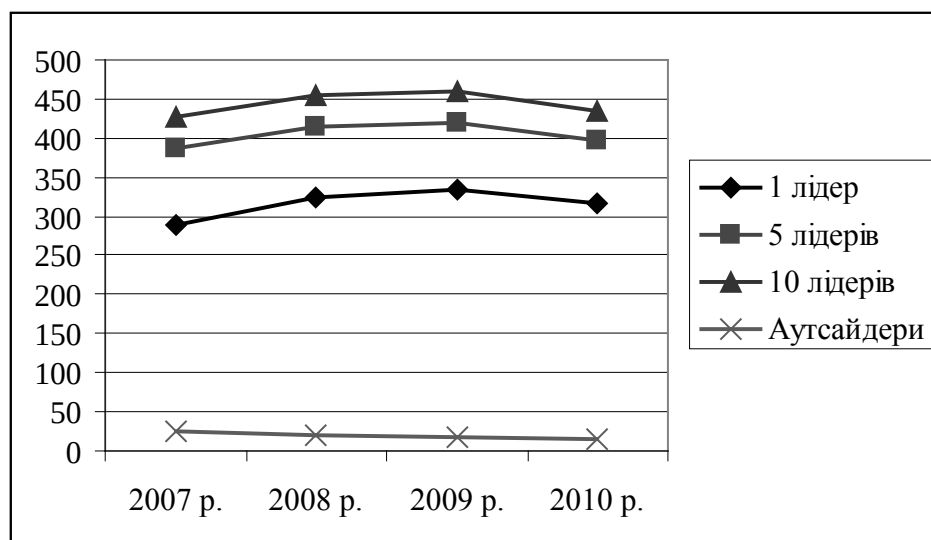

Рис. 5 – Динаміка кількості страхових підприємств у групах регіонів (2007-2010 рр.)

Як видно з рисунка 5, до 2008 р. кількість зареєстрованих страхових компаній збільшувалась в усіх групах регіонів-лідерів. Поява кризових явищ в економіці спочатку уповільнила зростання цього показника, а з 2009 р. почав спостерігатися його спад.

Що стосується тих регіонів, в яких зареєстровано найменшу кількість страхових підприємств, то в них тенденція до зменшення кількості страхових фірм спостерігалася й до економічної кризи. Отже, можна зробити висновок, що незалежно від кризових явищ, в найменш привабливих для розвитку страхової діяльності регіонах кількість страховиків буде й надалі зменшуватися.

Динаміку страхових надходжень у різних групах регіонів у період з 2007 до 2010 р. відображено на рис. 6.

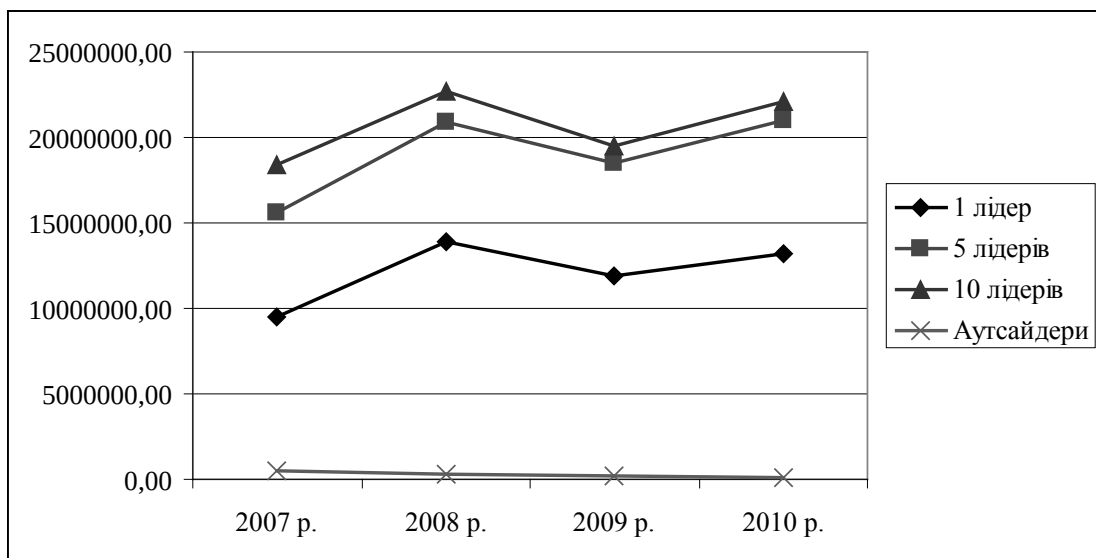

Рис. 6 – Динаміка страхових премій у групах регіонів (2007-2010 рр.)

Як видно з графіка, кризові явища в економіці України негативно вплинули не тільки на кількість страхових підприємств у регіонах, а й на загальні суми страхових премій, отриманих цими підприємствами. В лідируючих регіонах розміри страхових премій збільшувались до 2008 р., після якого відбувся помітний спад цього показника. Коли економічна ситуація в країні стабілізувалася, зростання кількості страхових надходжень до підприємств, зареєстрованих у регіонах-лідерах, відновилося. Проте, для решти регіонів збереглася тенденція до зменшення сум страхових платежів, яка спостерігалася ще в докризовий період.

Розглянемо динаміку коефіцієнта варіації основних показників страхового ринку з 2007 по 2010 рр. для виявлення регіональних диспропорцій (Табл. 1).

Таблиця 1 – Динаміка коефіцієнту варіації показників страхового ринку з 2007 по 2010 рр.

Показник	Роки			
	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Кількість підприємств	3,16	3,37	3,46	3,48
Страхові премії	2,81	3,06	3,10	3,08
Страхові виплати	2,98	2,82	2,89	2,81

Високий показник коефіцієнта варіації свідчить про те, що між лідируючими та відсталими регіонами за розвитком страхової діяльності існує великий розрив. На рис. 7 проілюстровано зміни цього показника в часі.

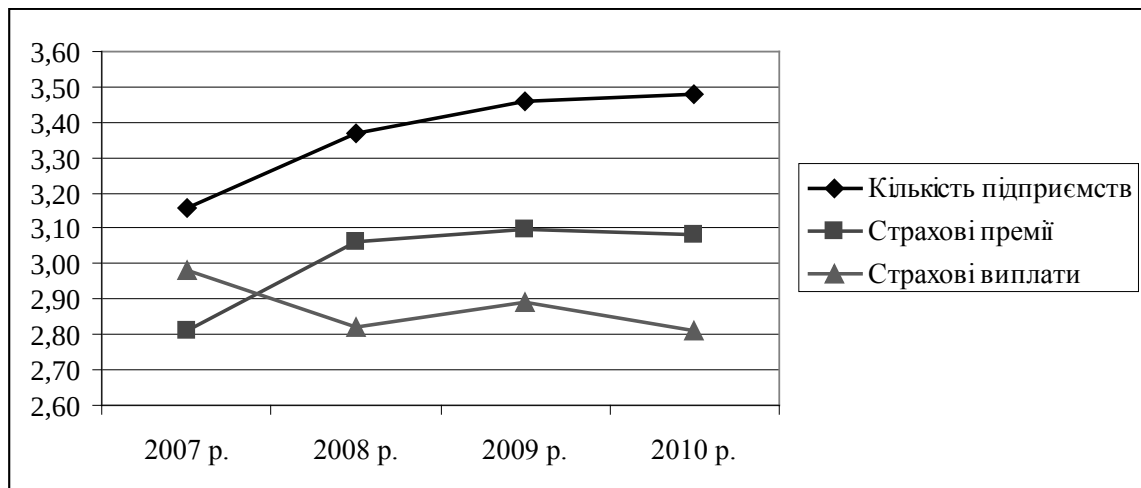

Рис. 7 – Динаміка коефіцієнту варіації показників страхової діяльності (2007-2010 рр.)

Графіки свідчать про те, що за показниками кількості підприємств та страхових платежів розрив між лідируючими та відсталими регіонами має тенденцію до зростання, а за показником страхових внесків – залишається стабільним.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Розвиток страхової діяльності в Україні має регіональні відмінності. Для вітчизняного страхового ринку характерна концентрація страхової діяльності у великих містах та економічно розвинених регіонах. Найбільша частка страхового ринку належить м. Києву, де сконцентровано близько 70% всіх страхових підприємств України, які отримують майже 60% всіх страхових платежів. Загалом більше 96% страхової діяльності концентрується в 10 регіонах-лідерах.

Кризові явища 2008 р. негативно вплинули на абсолютні значення основних показників страхової діяльності. З 2007 по 2010 р. збільшилася

кількість регіонів, в яких не зареєстровано жодного страхового підприємства, також у кризовий період відбулося зменшення сум страхових надходжень до підприємств регіонів. Але тенденції концентрації страхової діяльності збереглися. Розрив між відсталими та лідируючими регіонами продовжує зростати.

Список використаних джерел:

1. Грязний Р. О. Проблеми розвитку страхових послуг в Україні / Р. О. Грязний // *Магістеріум. Економічні студії* – №44. – С. 20-23
2. Звітність страховиків [Електронний ресурс] : Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua/734.html>
3. Ковтун Н. Статистична оцінка діяльності страхових компаній в Україні: макроекономічний і регіональний аспект / Н. Ковтун // *Вісник Національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. – 2007. – №94-95. – С. 25-30
4. Козьменко О. В. Страховий ринок України у контексті сталого розвитку/ О. В. Козьменко. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 350 с.
5. Лебединська Л. Д, Ремньова Л. М. Стратегічні аспекти сталого розвитку страхового ринку України під впливом глобалізаційних процесів / Л. Д. Лебединська, Л. М. Ремньова // *Актуальні проблеми економіки*. – 2010. – №9(111). – С. 206-214
6. Левченко В. П. Проблеми та перспективи розвитку страхового ринку України в умовах фінансової нестабільності / Левченко В. П. // *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. – 2011. – №1. – С. 257-266
7. Поліщук Г. В., Коваль В. С. Проблеми і перспективи фінансового забезпечення страхового ринку України / Г. В. Поліщук, В. С. Коваль // *Економічний форум*. – 2012. – №1

Кулик К. В. Динаміка концентрації страхової діяльності в регіонах України

Досліджено динаміку концентрації страхової діяльності в регіонах України. Визначено лідируючі та відсталі регіони за показниками розвитку страхової діяльності. Проаналізовано основні тенденції концентрації страхової діяльності в Україні.

Ключові слова: страхова діяльність, регіони України, концентрація, динаміка.

Кулик К. В. Динамика концентрации страховой деятельности в регионах Украины

Исследована динамика концентрации страховой деятельности в регионах Украины. Определены лидирующие и отстающие регионы по

показателям развития страховой деятельности. Проанализированы основные тенденции концентрации страховой деятельности в Украине.

Ключевые слова: страховая деятельность, регионы Украины, концентрация, динамика.

Kulik K.V. The dynamics of insurance activity in the regions of Ukraine

The dynamic of insurance in Ukraine's regions is investigated. Leading and lagging regions in terms of insurance are defined. The main tendencies of concentration of insurance activity in Ukraine are analyzed.

Keywords: insurance activity, regions of Ukraine, concentration, dynamics.

УДК 911.3

Мотузко Л. В., асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНОГО КОМПЛЕКСУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

***Ключові слова:** медико-географічний комплекс*

Постановка проблеми. Медична сфера є однією з галузей, що почала активно реформуватися починаючи з часів незалежності України. Тим не менше досі медико-географічний комплекс, як система остаточно не склався, тому вивчення структури цієї галузі, зокрема і територіальної є актуальною складовою модернізації медичної сфери.

Аналіз останніх досліджень та виявлення невирішених проблем. Теоретичні положення медико-географічної системи базуються на теорії і методології суспільної географії розроблених у роботах вчених соціогеографів таких як М.Д. Пістун, Я.Б. Олійник [2], О.І. Шаблій, О.Г. Топчієв, А.В. Степаненко. Регіональні дослідження медико-географічного комплексу уже були відображені в роботах І.В. Мартусенко [1].

Формування цілей, постановка завдання. Метою дослідження є аналіз територіальної структури медико-географічного комплексу Київської області. Відповідно до мети в статті виконуються наступні **завдання:**

1. проаналізувати територіальну диференціацію у розміщенні закладів медичного обслуговування Київської області;
2. проаналізувати забезпеченість населення медичними послугами.

Виклад основного матеріалу. Медико-географічний комплекс (МГК), як сукупність явищ, процесів та об'єктів, пов'язаних із лікуванням і профілактикою стану здоров'я населення, має свій територіальний прояв.

Медико-географічний комплекс Київської області характеризується наступними особливостями: 1. функціонально-компонентна структура медико-географічного комплексу відповідає територіальній структурі

області; 2. компонентна структура МГК поділяється на ряд складових елементів, що мають відповідні функціональні призначення; 3. МГК є внутрішньо диференційованою системою в якій кожен елемент відповідає видам медичної допомоги; 4. всі структурні елементи МГК пов'язані між собою інформаційними зв'язками, завданнями та спільною метою; 5. усі МГК формуються на територіях певного рангу (область, регіон, адміністративний район).

Дослідження територіальної диференціації медико-географічного комплексу має спиратися на статистичні данні, що лежать в основі показників, якими характеризується об'єкт дослідження. Можливість отримання населенням медичних послуг відображається у показнику кількості лікарняних ліжок у медичних закладах.

За показником забезпеченості лікарняними ліжками Київська область має забезпечення вище середнього по Україні [4].

Водночас, цей показник різниця по районах області. Найбільше лікарняними ліжками забезпечене населення Поліського району (понад 90 ліжок на 10000 населення), що пов'язано з малою чисельністю громадян, що проживають у цьому районі. Така ж ситуація і у Згурівському районі (близько 83 ліжка на 10000 населення), що теж не є густозаселеним.

В той же час, райони, що є прилеглими до Києва та через які проходять шляхи сполучення національного та міждержавного значення мають найнижчий показник забезпеченості лікарняними ліжками. Це такі райони як Вишгородський, Бородянський, Києво-Святошинський, Васильківський, Фастівський, Сквирський, Кагарлицький, Броварський, Бориспільський. Всі ці райони мають показник забезпеченості лікарняними ліжками на рівні 60 – 40 ліжок на 10000 осіб. Така ситуація пов'язана як із найвищою густотою населення в цих районах, так і з впливом столичної агломерації, що є центром тяжіння для населення прилеглих районів які мають можливість отримувати медичні послуги безпосередньо у столиці.

У інших районах області кількість ліжок на 10 тисяч осіб коливається в межах від 70 до 60 ліжкомісць, що є близьким до середнього показника по країні.

Структура медичних послуг, що можуть надаватися населенню відображається у показнику спеціалізації ліжкового фонду лікувальних закладів. Так, по всіх районах переважає терапевтичне медичне лікування (в середньому 30 % всіх ліжкомісць). Ендокринологічні, гінекологічні, хірургічні, шкірно-венерологічні, травматологічні відділення можуть надати від 8 до 16 ліжкомісць в кожному районі області. Також у деяких районах існують спеціалізовані заклади з надання медичних послуг. Наприклад, заклад для лікування психічно хворих у м. Глеваха чи туберкульозні диспансери у Бородянському та Києво-Святошинському районах.

У продовж останніх років спостерігається покращення якості надання медичних послуг наслідком чого стало зменшення показника дитячої

смертності з 7,1% до 5,9%, а показник перинатальної смертності зменшився з 9,1% до 7 відсотків [3]. Також позначилася тенденція реорганізації дільничних лікарень у ряді районів, зокрема Бородянському, у медичні амбулаторії загальної практики – сімейної медицини.

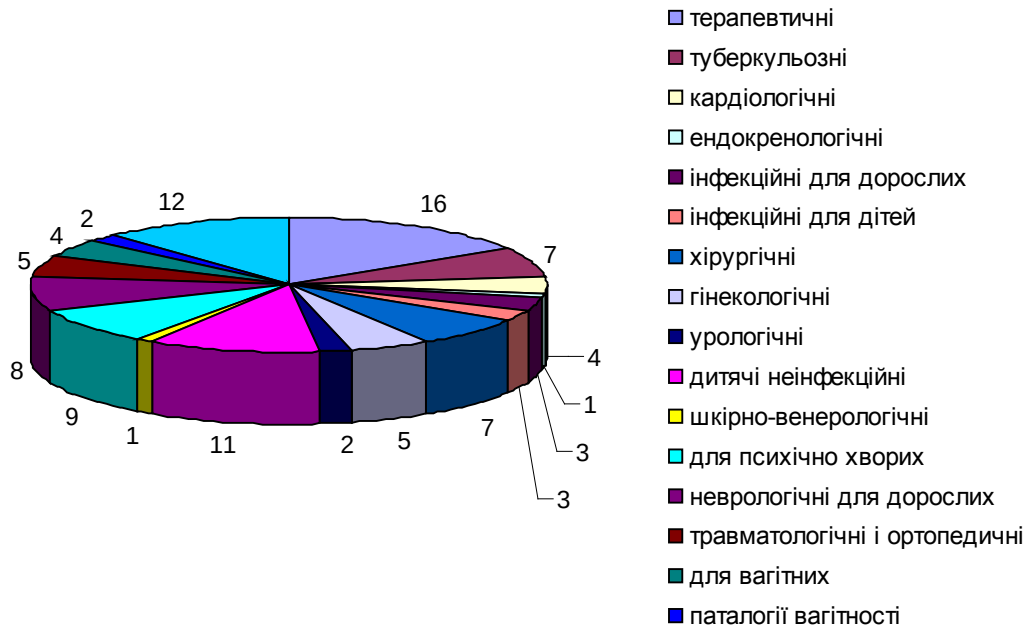

Рис. 1. Спеціалізація ліжкового фонду лікувальних закладів Київської області, %

Водночас, розвиток медичної сфери Київської області характеризується також збільшенням обсягу платних медичних послуг, комерціалізацією системи охорони здоров'я, розвитком маркетингових операцій, упровадженням різних форм підприємництва та приватизації, що дозволяє громадянам вільно обирати медичну установу та лікаря, від чого у медичній сфері формується конкурентне середовище. Конкуренція ж в свою чергу обумовлює потребу у висококваліфікованих фахівцях, тобто формує запит на збільшення кількості і покращення якості кадрів, які готують заклади медичної освіти. Також помітна тенденція переходу до страхової медицини, пріоритетним розвитком сімейної медицини.

Серед проблем які існують у галузі варто виокремити як найважливіші матеріально-технічний стан закладів лікування та оплату праці, що не стимулює забезпеченість кадрами особливо медичним персоналом середньої ланки (медсестри, санітари). Також серед проблем недостатній розвиток мережі спеціалізованих закладів і низових ланок з надання першої медичної допомоги. Існує потреба також у реорганізації ФАПів та дільничних лікарень у медичні амбулаторії загальної практики сімейної медицини та приєднання фельдшерських пунктів, у населених пунктах, де проживає менше 150 мешканців, до інших закладів охорони здоров'я.

У багатьох районах Київської області функціонування МГК доповнюється іншими видами господарської діяльності, такими як рекреацію

і відпочинок, транспорт і зв'язок, харчування й комунально-побутове обслуговування, освіту, що дає підстави говорити про формування вузькоспеціалізованих міжгалузевих утворень. Усі їх складові тісно взаємодіють між собою через населення області і забезпечують спеціалізований набір послуг.

Висновки. Київська область потребує перебудови моделі територіальної організації медико-географічного комплексу. Вона повинна базуватись на таких засадах: розвиток інституту сімейних лікарів та підвищенні ролі пунктів медичного обслуговування локального значення; інтенсивному розвитку додаткових функцій в периферійній зоні та максимальній підтримці у центральному ядрі медичних функцій місцевого і міжрегіонального значення; стимулювання підприємницької ініціативи у медичній сфері, що дозволить закрити територіальні прогалини у медичному обслуговуванні області; чіткому розмежуванні медичної спеціалізації окремих територіальних елементів МГК.

Список літератури

1. І.В. Мартусенко. Територіальна організація медичного комплексу Вінницької області / Автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2005. — 24 с;
2. Олійник Я. Б., Степаненко А.В. Вступ до соціальної географії/ Олійник Я. Б., Степаненко А.В.- Київ: Знання, 2002. — 204 с.
3. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Київської області на 2012 рік та основні напрями розвитку на 2013 і 2014 роки. — м. Київ, 2011. — 101 с.
4. <http://www.ukrstat.gov.ua/> - Державна служба статистики України.

Мотузко Л.В. Територіальна організація медико–географічного комплексу Київської області. Досліджено та проаналізовано територіальну диференціацію медико-географічного комплексу Київської області у розрізі районів, на основі показника кількості лікарняних ліжок у лікарнях. Розроблено засади оптимізації розвитку медико-географічного комплексу області.

Ключові слова: медико-географічний комплекс.

Мотузко Л.В. Территориальная организация медицинско-географического комплекса Киевской области. Исследовано и проанализировано территориальную дифференциацию медицинско-географического комплекса Киевской области в разрезе районов, на основе показателя количества больничных коек. Разработаны основы оптимизации развития медико-географического комплекса области.

Ключевые слова: медико-географический комплекс.

Motuzko L.V. Territorial organisation of Kiev region medical-geographic complex. Studied and analyzed territorial differentiation health geographical complex Kiev region in the context of regions, based on the rate of hospital beds. Fundamentals of optimizing the development of the complex medical and geographic area.

Keywords: Medical-geographic complex.

IV. ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ

УДК 911.3

Лісовський С.А., д.г.н., Петрук С.Л., к.г.н.,
Інститут географії НАН України

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ МАЛИХ МІСТ УКРАЇНИ ТА ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ У КОНТЕКСТІ ПЕРЕХОДУ ДО ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ

Ключові слова: малі міста, збалансований розвиток, екологічні проблеми, регіональна політика сталого розвитку.

Вступ. Актуальність теми. Нераціональні підходи до організації процесу природокористування в Україні протягом ХХ століття призвели до того, що на рубежі другого і третього тисячоліть економіка країни мала одні з найнижчих в світі показники екологічної ефективності, тобто була однією з найбільш природоємних, в світі. Це зумовило надзвичайно напружену екологічну ситуацію, до краю загострило проблеми, що нагромадилися у відносинах суспільства і природи. Виходячи з цього у для України питання переходу до збалансованого розвитку є дуже важливими. Однією з ланок переходу країни до збалансованого розвитку є вирішення, в числі інших та на комплексній основі, екологічних проблем малих міст.

Метою статті є дослідження основних екологічних проблем малих міст та можливостей їх вирішення як важливої складової забезпечення загального переходу України до моделі збалансованого розвитку.

Виклад основного матеріалу. На початок ХХІ століття Україна посідає одне з перших місць у світі за рівнем споживання енергії, води та інших ресурсів на одиницю ВВП. Обсяги промислових відходів на душу населення перевищують аналогічні показники багатьох країн світу. Водночас, вона має значні та різноманітні природні ресурси, які протягом тривалого історичного періоду зазнавали масштабної екстенсивної експлуатації, що призвело до їх значного вичерпання та деградації, тому вони потребують дбайливого ставлення та ощадливого використання. Особливо це стосується земельних, водних і лісових ресурсів.

Ресурсна орієнтація економіки країни визначає постановку проблеми, пов'язану з неефективним споживанням більшості природних ресурсів.

Енергоємність ВВП України в 2,6 разу перевищує середньосвітові показники.

Земельні ресурси зазнають впливу різних видів ерозії. Показник розораності території України в 5 разів перевищує середньосвітовий, однак ефективність використання земель є надзвичайно низькою. Значним є

забруднення ґрунтів залишками пестицидів, різними хімікатами, а також радіонуклідами.

Показник забезпеченості водними ресурсами в розрахунку на одного жителя в Україні майже в 7 разів менше середньосвітового. Водночас рівень водоемності національної економіки в значно перевищує середньосвітовий.

Спостерігається тенденція зростання обсягів вирубування лісів.

Загалом антропогенне та техногенне навантаження на довкілля в кілька разів перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу.

Близько 15% території України з населенням понад 10 млн. осіб перебуває у критичному стані. Обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря у 2010 році становив 146 кг на кожного жителя, що в кілька разів перевищує такий показник у розвинутих країнах.

Надмірно високий рівень забруднення довкілля підприємствами гірничодобувної, металургійної, хімічної промисловості та енергетичного сектора за роки незалежності не вдалося знизити.

Масштабна тривала експлуатація природних ресурсів призвела до загострення екологічної ситуації в країні та не забезпечила відповідного економічного розвитку (рівень ВВП на одну особу в Україні в 2011 році становив близько 60% середньосвітового).

Щоб дослідити можливості переходу України та її регіонів до збалансованого розвитку та визначити стартові позиції країни серед інших країн світу в Інституті географії НАН України був розроблений і застосований інтегральний індекс збалансованості розвитку [7]. Його побудовано на основі розрахунків восьми окремих індексів, кожен з яких розраховано на базі декількох змінних.

Як показали розрахунки, серед 143 країн і територій, по яких була достатня кількість статистичних даних для розрахунку індексу, Україна, на жаль, посідає 131 місце, і входить до групи країн з надзвичайно низьким рівнем збалансованості.

У розрізі регіонів України (рис. 1) серед групи областей з низьким рівнем збалансованості розвитку слід відзначити Дніпропетровську, Донецьку та Луганську як регіони, де сконцентрована основна частка особливо природоємного промислового виробництва країни, зосереджено основний потенціал її гірничодобувної, паливної та металургійної промисловості, хімічних виробництв [8].

Отже, тривала експлуатація природно-ресурсного потенціалу країни призвела до загострення екологічної ситуації в країні та не забезпечила відповідного економічного розвитку, породила низку гострих соціальних проблем. Особливо гостро ці питання стоять в містах України. При цьому, якщо на рівні великих міст зазначені проблеми частково вирішуються, то в малих містах екологічні, соціальні та економічні проблеми не мають належних фінансових, інституційних і організаційних основ вирішення.

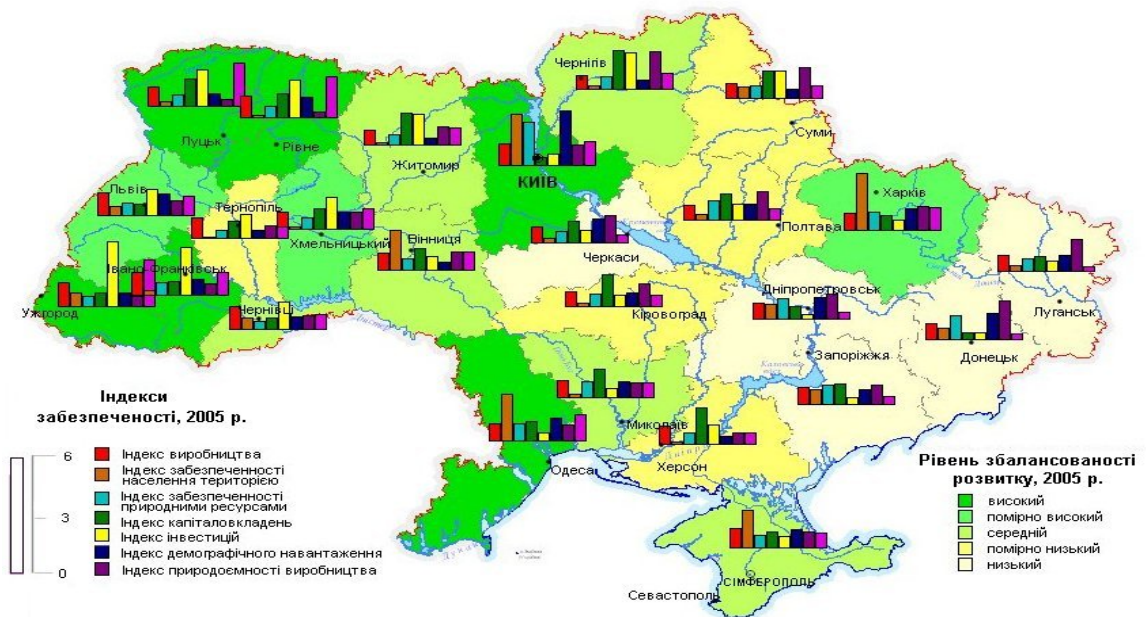

Рис.1 Рівень збалансованості регіонів України.

На 2010 рік в Україні налічувалося 364 малих міста (80 % від загальної кількості міст країни), де проживає 20 % міського населення. У них переважно розміщуються галузі, що використовують місцеві природні ресурси, характерна невисока концентрація промислового потенціалу і невелика щільність забудови. Малі міста є центрами міграції між сільською місцевістю та середніми і великими містами та виконують управлінські функції по відношенню до навколишньої території, є її центрами [2].

У системі міського розселення ряду областей України малі міста становлять більшість, формують їх опорний каркас. Переважна частина малих міст є монофункціональними, де дохідну частину бюджету міста формують одне-два профілюючих підприємств. Закриття основного підприємства призводить до зростання безробіття, масової міграції населення, припиненню будівництва житла й об'єктів соціальної інфраструктури.

Серед малих міст переважають населені пункти з чисельністю населення 10-20 тис. осіб. З кожним роком зростає кількість поселень чисельністю менше 10 тис. осіб. Населення виїздить з малих міст, особливо молодь, оскільки більшість малих міст знаходиться у кризовому стані, а 33 % малих міст відносяться до депресивних [10]. Найбільшою динамікою розвитку, останнім часом, відрізняються малі міста, що розташовані в зонах впливу великих і найбільших міст. Причинами цього є поживлення економічної та містобудівної діяльності, зумовленої переміщенням до малих міст низки промислових об'єктів з великих міст, зацікавленістю бізнес-структур у будівництві на більш дешевих територіях. Це притягує населення та зумовлює його переїзд у такі малі міста, де дешевше житло, менший темп

життя, однак є робочі місця у передмісті або у великому місті та розвинута інфраструктура.

Однак в умовах ринкової системи господарювання більшість малих міст зазнали значних негативних змін. Нині відбувається деградація малих міст, зuboжіння територіальних громад, економічна неспроможність більшості територіальних громад та органів місцевого самоврядування здійснювати власні повноваження, що зумовлює низький рівень надання послуг населенню.

Серед основних екологічних проблем, які характерні для всіх малих міст України, це кризова ситуація у житлово-комунальному господарстві. Слід зазначити, що рівень амортизації систем тепло-, водопостачання та водовідведення на підприємствах житлово-комунального комплексу малих міст надзвичайно високий. Ці споруди побудовані в основному в 70-х роках минулого століття, внаслідок чого їх технологічний рівень вкрай низький, як і рівень енергоефективності.

Нині в аварійному та зношеному стані знаходиться 37,4 % водопровідних мереж. Найбільша питома вага аварійних водопровідних мереж від їх загальної протяжності у Луганській області – 59,5 %, АР Крим – 51,9 %. Невраховані витрати води в системах водопостачання складають 40,7 % та щорічно зростають. ¼ водопровідних очисних споруд потребують відновлення. Кожна п'ята насосна станція відпрацювала нормативний термін амортизації, 40 % насосних агрегатів потребує заміни [9].

Низьким залишається і рівень забезпеченості малих міст холодним водопостачанням та каналізацією. Наприклад, у селищах окремих областей України рівень обладнання каналізацією залишається надзвичайно низький (рис. 2). Найнижчим він є у селищах Херсонської області, де лише 30 % селищ мають водопровід, а каналізація і газопровід проведені у 15 і 19 % селищ відповідно [11].

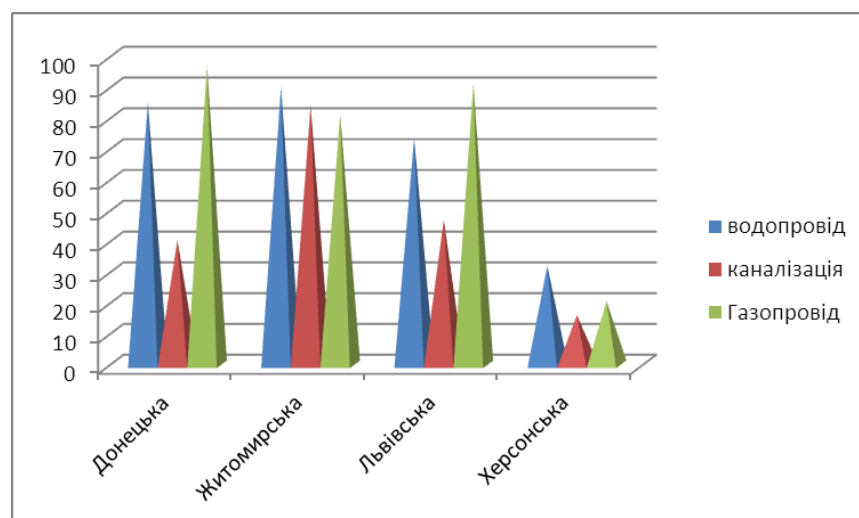

Рис. 2. Забезпеченість селищ міського типу водопроводом, каналізацією, газопостачанням, %.

Важливою проблемою є якість питної води. 4,6 млн. жителів у 161 малому місті отримує питну воду з відхиленням від нормативних вимог за фізико-хімічними показниками: хлориди, сухий залишок, сульфати, фтор, загальне залізо, нітрати, аміак, марганець. Найбільша кількість населених пунктів, де питна вода не відповідає санітарно-гігієнічним нормативам зафіксовано у таких областях, як Харківська – 27, Запорізька – 20, Донецька – 17, Житомирська – 17, Луганська – 17, Чернігівська – 17. Майже 2,5 млн. населення у 102 малих містах отримують питну воду за графіком. Найбільше питна вода за графіком подається у Луганській області – 24, АР Крим – 15, Львівській – 14, Одеській – 7 областях. 12 малих міст у 8 областях України не мають централізованих систем водовідведення [9].

Що стосується каналізаційних мереж, то 35,7 % їх знаходиться в аварійному стані. Найбільша протяжність аварійних каналізаційних мереж у Донецькій – 3563,0 км, Харківській – 1722,8 км областях та АР Крим – 1610,8 км.

Іншою важливою проблемою всіх малих міст України є нераціональне використання земель населених пунктів. Значні площі зайняті під складування відходів виробництва, під сміттєзвалища. На початку 2012 р. більше 2,5 тис. сміттєзвалищ потребували паспортизації. У малих містах щорічно у приватному секторі виявляється близько 30 тис. несанкціонованих звалищ, що мають площу понад 1 тис. га. [9].

Малі міста часто не забезпечені сучасною технікою для вивозу твердих побутових відходів, а дороги малих міст мають незадовільний стан. Це пов'язано із недостатнім фінансуванням місцевих бюджетів та недостатнім правовим регулюванням повноважень місцевої влади.

Неефективно використовуються землі рекреаційного призначення та землі відведені під об'єкти промисловості (у зв'язку з кризовою ситуацією та закриттям більшості підприємств значні площі пустують). Внаслідок дефіциту коштів майже припинена робота з генеральними планами населених пунктів, яка є основою для вирішення питань щодо забезпечення раціонального використання територій.

Недосконалість промислових технологій, невідповідність потребам виробництва екологічної інфраструктури, систем вилучення, переробки і знешкодження відходів, відсутність зворотнього водоспоживання на промислових підприємствах, зношеність інженерної інфраструктури призводить до забруднення атмосферного повітря, водних і земельних ресурсів, погіршення загального санітарно-гігієнічного стану малих міст.

Найбільше викидів від стаціонарних джерел забруднення у атмосферне повітря надходить у малих містах старопромислових регіонів України, де розміщені переважно підприємства добувної галузі, чорної металургії та потужні теплові електростанції. Такими регіонами є Донецька та Луганська області. Відповідно основні компоненти навколишнього природного

середовища мають значно вищі за середньоукраїнський рівень забруднення. У 28 малих містах Донецької області абсолютні обсяги викидів шкідливих речовин в атмосферу перевищують 1 тис. т. на рік [3].

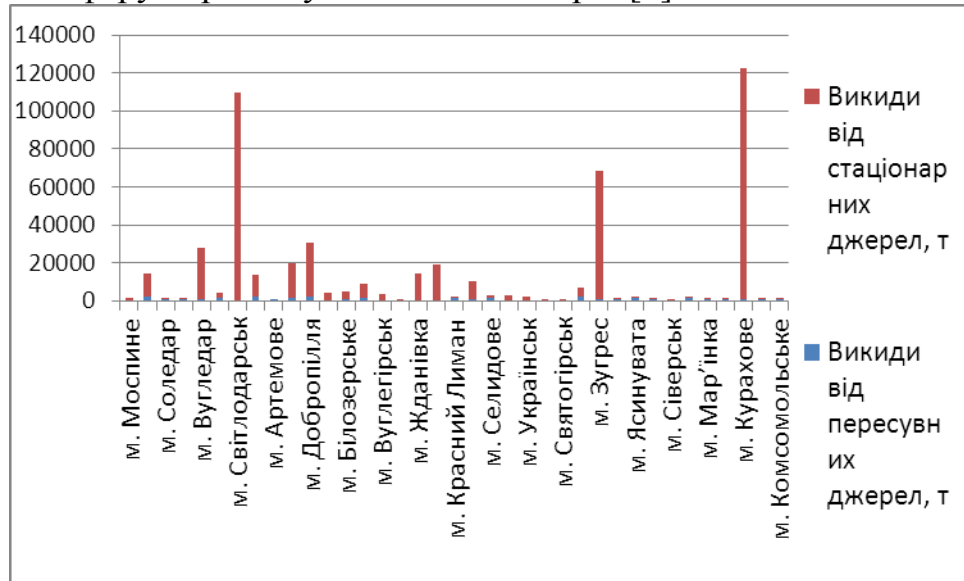

Рис. 3. Викиди від стаціонарних та пересувних джерел забруднення у Донецькій області, 2010 р.

Найбільша кількість викидів від пересувних джерел характерна малим містам високоурбанізованих промислових районів (Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Львівська області). Значно менше викидів надходить у повітря малих міст північних областей (за винятком Київської) та південних областей України, які більш слабозаселені [4].

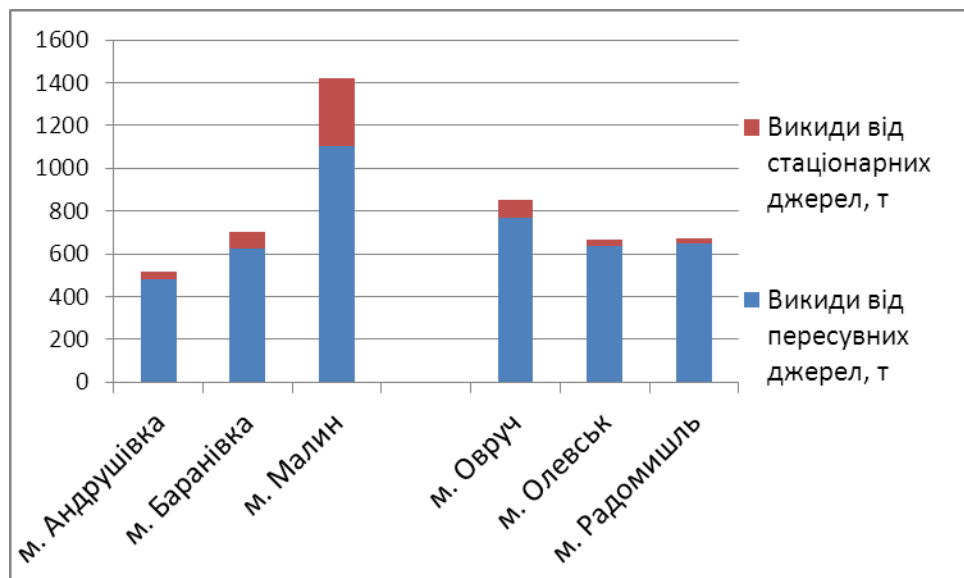

Рис. 4. Викиди від стаціонарних та пересувних джерел забруднення у Житомирській області, 2010 р.

Однак, слід зазначити, що у малих містах південних регіонів (АР Крим, Одеська, Херсонська області) кількість викидів від транспортних засобів різко збільшується в літній період за рахунок значної кількості туристів, які приїждять у регіон (кількість населення малих міст та селищ може збільшуватися вдвічі) [5].

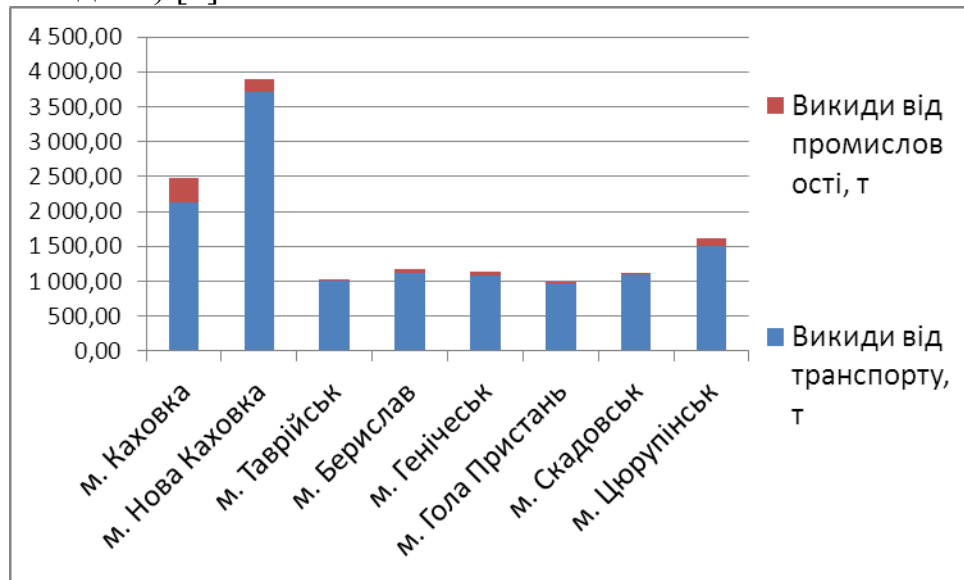

Рис. 5. Викиди від стаціонарних та пересувних джерел забруднення у Херсонській області, 2010 р.

Окрема група екологічних проблем характерна для малих міст, які є центрами переробки мінеральних ресурсів. У межах їх територій чи на околицях знаходяться значні площі порушених земель, кар'єри та відвали пустої породи. Зокрема, це більшість малих міст Донецької, Луганської, Львівської та інших областей. Порушені землі часто займають значні за площею території. Наприклад, тільки у Житомирській області відходи підприємств гірничо-добувної промисловості займають 1066 га (Іршанськ, Гранітне, Коростишів та інші малі міста і селища). Місцеві мешканці малих міст та селищ нарікають на запиленість повітря, збільшення потенційно небезпечних ділянок територій, що викликані геологічними процесами, на яких розташовані житлові будинки, зниження рівня підземних вод у криницях. Однак ці проблеми вирішуються не завжди. Рекультивація порушених земель є важливим завданням і має особливе значення для покращення екологічної ситуації малих міст та здоров'я населення [1].

Іншим небезпечним процесом є підтоплення території, де розташовані населенні пункти. Це пов'язано із припиненням водовідведення із шахт виведених з експлуатації. Гостро виражена ця проблема на території малих міст Донецької та Луганської областей. Площа підтопленої заселеної території Донецької області становить близько 23 тис. га, першочергових робіт потребує 7,3 тис. га. [1].

Для малих міст північної частини України (Житомирська, Київська, Чернігівська області) важливою екологічною проблемою є радіаційне

забруднення території.

Таким чином, найскладніша екологічна ситуація у малих містах східних областей України (Донецька, Луганська області), які у більшості є старопромисловими центрами, де розміщені галузі важкої та добувної промисловості.

Вирішення екологічних проблем малих міст є важливою складовою переходу України до збалансованого розвитку. Основними причинами, що перешкоджають забезпеченню збалансованого сталого розвитку населених пунктів, є нестабільність соціально-економічних умов у державі на перехідному етапі, відсутність науково обґрунтованої, чітко визначеної стратегії її сталого розвитку, ефективного реформування економіки, недосконалість законодавчого і нормативного забезпечення формування адекватного умовам ринку фінансового, правового, інформаційно-комунікаційного простору, недосконалість правових, організаційних, економічних засад діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб щодо формування повноцінного життєвого середовища [6].

Для вирішення екологічних проблем малих міст України основними завданнями є:

1. Реформування житлово-комунального господарства. Це потребує щорічних капіталовкладень на переоснащення та зміцнення матеріально-технічної бази міських комунальних підприємств. Необхідним є впровадження енергозберігаючих технологій, реконструкція теплових мереж та котелень, об'єктів соціальної інфраструктури; будівництво та реконструкція міських систем водопостачання і каналізації, проведення поточних ремонтів житлового і нежитлового фонду; облаштування прибудинкових територій. У сфері водопостачання і водовідведення слід зменшити комерційні втрати та витрати води. Вирішення цієї проблеми здійснюється у рамках виконання Загальнодержавної програми реформування житлово-комунального господарства на 2009-2014 роки. Однак через брак коштів більшість положень цієї програми залишаються декларативними.

Крім того, в малих містах слід вирішити питання відшкодування з місцевих бюджетів збитків комунальних підприємств, які обумовлені невідповідністю тарифів на житлово-комунальні послуги та витратами на їх виробництво. Тому необхідно удосконалити систему формування тарифів на теплову енергію та послуги теплопостачання, як це зроблено у малих містах Іршанськ, Дрогобич, Умань, Бердянськ, Лозова) та проводити перерахунок плати за теплову енергію по результатам опалювального періоду.

2. Важливим напрямом вирішення екологічних проблем малих міст є виконання державних та регіональних програм розвитку. Нині прийнято низку законодавчих документів щодо покращення стану малих міст, однак, більшість з них не фінансуються, а положення не реалізується.

3. Особливого значення для вирішення екологічних проблем малих міст має удосконалення управління місцевих органів влади, справедливий, щодо малих міст, розподіл коштів, що спрямовується державою на соціально-економічний розвиток територій та впорядкування містобудівної документації.

4. Для малих міст, що знаходяться в районах видобутку корисних копалин (Донецька, Луганська, частина Львівської та Житомирської області) нагальним має стати рекультивація териконів, відвалів та кар'єрів.

5. Територія малих міст північних областей України, які зазнали значного радіаційного забруднення потребують постійного моніторингу довгоживучих радіоактивних ізотопів та їх міграція.

Висновки. Вирішення екологічних проблем малих міст є важливою складовою переходу України до збалансованого розвитку. У 1999 р. затверджено «Концепцію сталого розвитку населених пунктів», де зазначається, що необхідною умовою переходу до сталого розвитку є екологічна безпека населених пунктів.

Одним із головних принципів переходу України до сталого розвитку є багаторівневність – від локального рівня до регіонального і загальнодержавного. Тому плани розвитку малих міст повинні створюватися і реалізовуватися як складова ланка збалансованого розвитку регіонів України та країни в цілому.

Однією з головних умов забезпечення практичного переходу України до збалансованого розвитку є якнайшвидше затвердження на найвищому державному рівні відповідних Концепції, Стратегії та Плану дій щодо сталого (збалансованого) розвитку.

Список використаних джерел:

1. Безпека регіонів України і стратегія її гарантування у 2-х томах. Т. 1. Природно-техногенна (екологічна) безпека. / [ред. чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина]. – К. : Наукова думка, 2008. – 389 с.
2. Білоконь Ю. Містобудівні проблеми сталого розвитку малих міст України. // Досвід та перспективи розвитку міст України, 2008, С.5-14
3. Екологічний паспорт Донецької області за 2010 р. Міністерство екології та природних ресурсів України. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua>
4. Екологічний паспорт Житомирської області за 2010 р. Міністерство екології та природних ресурсів України. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua>
5. Екологічний паспорт Херсонської області за 2010 р. Міністерство екології та природних ресурсів України. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua>
6. Концепція сталого розвитку населених пунктів від 24.12.1999 року N 1359-XIV. Верховна Рада України, 1999. – Україна, Київ (<http://www.zakon.rada.gov.ua>)

7. Лісовський С.А. Основи сталого (збалансованого) економічного, соціального, екологічного розвитку. – Житомир: Полісся, 2007. – 108 с.
8. Лісовський С.А. Суспільство і природа: баланс інтересів на теренах України. Монографія / Інститут географії НАН України. – Київ, 2009. – 300 с.
9. Матеріали до Національної доповіді України за 2011 р. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. – Режим доступу: <http://minregion.gov.ua>
10. Регіональне розселення в Україні: стан і прогноз / [А. І. Доценко, В. Т. Зінич, О. Т. Великохатко та ін.]. – К.: РВПС України НАН України, видавництво «Фенікс», 2007. – 376 с.
11. Статистичний збірник «Регіони України» 2010. / [ред. О. Г. Осауленко] ; Держкомстат. – К.: Консультант, 2010. – 367 с.

Лісовський С.А., Петрук С.Л. Екологічні проблеми малих міст України та їх розв'язання у контексті переходу до збалансованого розвитку

У статті проаналізовані основні причини, що зумовлюють проблеми переходу України до збалансованого розвитку. Визначено рівні збалансованості України та її регіонів в порівнянні з іншими країнами світу. Висвітлено екологічні проблеми малих міст України як основних елементів опорного каркасу системи розселення більшості її регіонів. Розглянуті основні причини виникнення зазначених проблем. Запропоновані шляхи вирішення екологічних проблем малих міст у контексті переходу до збалансованого розвитку.

Ключові слова: малі міста, збалансований розвиток, екологічні проблеми, регіональна політика сталого розвитку.

Лисовский С.А., Петрук С.Л. Экологические проблемы малых городов Украины и их решения в контексте перехода к устойчивому развитию. В статье проанализированы основные причины, что обуславливают проблемы перехода Украины к сбалансированному развитию. Определены уровни сбалансированности Украины и ее регионов в сравнении с другими странами мира. Проанализированы экологические проблемы малых городов Украины как основных элементов опорного каркаса системы расселения большинства ее регионов. Рассмотрены основные причины возникновения обозначенных проблем. Предложены пути решения экологических проблем малых городов в контексте перехода к сбалансированному развитию.

Ключевые слова: малые города, сбалансированное развитие, экологические проблемы, региональная политика сбалансированного развития.

Lisowski S.A., Petruk S.L. Ecological problems of small cities in Ukraine and their solutions in the frames of sustainable development transformations. The paper analyzes principal reasons that cause the problems for

Ukraine's transition towards sustainable development. It studies the levels of sustainability in Ukraine and its regions, as compared to other countries. The environmental problems of small cities in Ukraine are highlighted as the major elements of a skeleton of human settlement within the majority of the country's regions. Major causes of these problems are considered. It is proposed solutions of the environmental problems of small cities transition towards sustainable development.

Key words: small cities, sustainable development, environmental problems, regional policy for sustainable development.

УДК 911.3

Атаев З.А., д.г.н., проф.

НОУ ВПО Современный технический институт

ЛОКАЛЬНЫЕ ГИДРОЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ ДЛЯ РАЗВИТИЯ МАЛОЙ ГИДРОЭНЕРГЕТИКИ В ЦЕНТРАЛЬНОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЙОНЕ РОССИИ

***Ключевые слова:** гидроэнергетические ресурсы, малая энергетика. Центральный экономический район России.*

Актуальность развития малой гидроэнергетики. Можно привести комплекс причин, обуславливающих необходимость возрождения объектов малой гидроэнергетики Центрального экономического района России (ЦЭР России). Рассмотрим некоторые из них, придерживаясь определенной территориальной иерархии и концептуальной значимости [2].

Россия находится в активной фазе переговоров о вступлении во Всемирную торговую организацию, полноправное членство в которой налагает жесткие обязательства по ценовой политике. С этим связано ожидаемое кратное повышение внутренних цен на топливо и тарифов на вторичные энергоносители, и как следствие, рост цен по цепочке на все виды продукции и услуги. Такие последствия не отвечают интересам отечественного энергоемкого производства, функционирующего в условиях нестабильности рынков, а тем более населения с его низкой платежеспособностью, особенно в депрессивных регионах.

В «Энергетической стратегии Российской Федерации на период до 2020 г.» (2001 г.), преследуется цель углубления рыночных преобразований в энергетике (полная либерализация рынка, уход государства из сферы генерации, дерегулирование электроэнергетического и газового сектора и др.). Новая реформа энергетики страны игнорирует территориальный принцип функционирования и управления энергосистемами. Об этом

свидетельствует распределение наиболее мощных электростанций по федеральным генерирующим компаниям. Европейская и сибирская зоны как сегменты Единой энергосистемы России (ЕЭС России) территориально разобщены, имеют между собой слабые электрические связи и слабы для оперативного маневра. Об этом свидетельствует анализ конфигурации и топологии системообразующих сетей ЕЭС России, так же как и показатели пропускной способности между объединенными энергосистемами страны.

Кардинальные изменения затронут и транспортную систему России, что также финансово конечно замкнется на потребителе, в том числе и на промышленных пользователях продукции (услуг) топливно-энергетического комплекса.

Более 90% котельного топлива для электростанций Центрального района имеет дальнепривозное происхождение, что обострит застарелую проблему преодоления экономических расстояний. Доля транспортных затрат в себестоимости энергии на европейской территории страны очень высока, зачастую расходы на доставку энергоносителей обходятся дороже, чем сама добыча топливно-энергетических ресурсов.

Региональные энергосистемы ЦЭР России дефицитны по мощности оборудования и объему генерации, а их производственный потенциал технически и морально изношены (минимум на 50%). Возможности кардинальной модернизации потенциала энергетики ограничены по финансовым причинам. Региональные власти не могут решать эти проблемы самостоятельно из-за хронического дефицита бюджетов.

Между тем, усиление депопуляции территорий определяет нецелесообразность расширения потенциала централизованного энергоснабжения (тепло-, электро-, газо-). При этом одновременно наблюдается устойчивый рост спроса на энергоносители в коммунально-бытовой сфере населения. Уже наблюдаются все признаки смены континуальной стратегии развития энергетики на узловую, а местами даже на точечную. Поэтому можно прогнозировать дальнейшее сокращение зон централизованного энергоснабжения в районах с невысокой плотностью населения, в связи с чем, повышается актуальность проблемы возрождения локальной энергетики на «безтопливном» цикле и с небольшим радиусом обслуживания. Следовательно, руральная местность это наиболее потенциальный «клиент» малой гидроэнергетики, а рост потребностей коммунально-бытовой сферы населения в целом – это стабильная «ниша» сбыта продукции местных гидроэлектростанций.

Перечисленные обстоятельства представляют собой своего рода «домоклов меч» для региональных управленцев. Современный курс укрепления вертикали власти, содержание закона о муниципальных образованиях, специфика политики разграничения функций между федеральным центром и субъектами РФ определяют персональную ответственность чиновников. Реформа энергетики уже ставит региональных

управленцев в затруднительное положение. Социальное положение населения при росте цен (тарифов) и одновременном росте «энергетической бедности» резко ухудшится в активной фазе реализации реформы жилищно-коммунального хозяйства («энергетическая бедность», это семьи, где совокупные расходы на тепло-, электро-, газо и водоснабжение превышают долю 10% их бюджета).

Восстановление каскадного режима эксплуатации малых водохранилищ является экологической необходимостью. Как известно, малые и средние реки составляют важное звено формирования водостока рек более крупного ранга, т.е. образуют своего рода капилляры больших речных систем. Объективно это наиболее слабое и экологически уязвимое их звено, присущие таким рекам проблемы прямо отражаются на состоянии крупных рек Центральной России (Волга, Ока, Дон и др.). Следовательно, возрождение объектов малой гидроэнергетики и их русловых гидроузлов на современной основе способствует решению не только энергетических, социально-экономических, но и экологических проблем целых физико-географических стран и их провинций. Социально-экологическая парадигма – ключевой фактор возрождения локальной энергетики на основе малой гидроэнергетики в условиях староосвоенных регионов ЦЭР.

Рассмотренный перечень причин, обуславливающий необходимость возрождения объектов малой гидроэнергетики далеко не полный, но вполне достаточный для осознания того, что регионы столкнутся с положением, когда им придется рассчитывать только на свои внутренние резервы. Современная ситуация объективно продвигает усиление децентрализации расселения в сельской местности и соответственно ее энергетики, а это будет выступать значимым компонентом региональной политики, определяющим актуальность поиска новых вариаций ее рациональной территориальной организации.

Отсюда и суть связно рассматриваемой в статье *задачи*: выявление ресурсных предпосылок и возможностей для широкого развития малой гидроэнергетики на локальном уровне в регионах Центрального экономического района России.

Основные понятия. Для упреждения возможных недоразумений терминологического характера изначально необходимо рассмотреть используемый понятийный аппарат.

Нетрадиционной и альтернативной энергетикой обычно называют объекты генерации, утилизирующие энергетические ресурсы Солнца, малых рек, приливов, геотермальную энергию и т.д. Нетрадиционные (альтернативные) источники энергии относятся к классу возобновляемых ресурсов, так как циклично восстанавливают свой потенциал. Теоретически к возобновляемым источникам энергии можно отнести и ископаемые энергетические ресурсы, но время их возобновления охватывает геологические эпохи и не укладывается в сроки, соизмеримые с темпом

хозяйственной деятельности общества (уголь, нефть, газ и т.д.). В статье для однозначности используемых понятий предлагается использовать более объективный и равнозначный термин – возобновляемые источники энергии (ВИЭ).

ВИЭ отличаются большим видовым разнообразием, но в настоящей работе рассмотрен только гидроэнергетический потенциал ЦЭР России для развития малой гидроэнергетики, имеющей длительную историю хозяйственного использования.

Сегодня в мире нет общепризнанных критериев выделения класса объектов *малой гидроэнергетики*. Диапазон установленной мощности, выделяющей ГЭС в категорию малых, в различных странах достаточно широк – от 2 до 30 тыс. кВт. В России (СССР) малыми считаются ГЭС в диапазоне мощности от 0,1 до 30 тыс. кВт, при этом введено ограничение по диаметру рабочего колеса турбин до 3 метров и по мощности на один агрегат в 10 тыс. кВт. Гидроэлектростанции установленной мощностью турбин менее 0,1 тыс. кВт выделены в категорию микро-ГЭС [8, с. 4]. Но считаем, что диапазон вариации мощности от 0,1 до 10 МВт (микро-, малые-ГЭС), без введения «переходного» класса мини-ГЭС, слишком велик и существенно снижает территориальную конструктивность классификации. Поэтому в работе принята трехзвенная классификация объектов малой гидроэнергетики: микро-ГЭС (до 100 кВт), мини-ГЭС (от 100 до 1 000 кВт), малые-ГЭС (1-10 МВт) [6, с. 240].

Более высокой неопределенностью характеризуется понятие «*малая река*», зачастую не всегда оправданно связываемое с понятием «малая гидроэнергетика». Согласно действующим государственным стандартам, к малым относятся реки с водосборной площадью 1,5-5 тыс. кв. км и длиной 10-200 км [4; 8; 10–12; 15].

Таким образом, суть понятия «малая река» сведена к физико-географическим характеристикам. С точки зрения перспективной оценки региональной стратегии рационального природопользования такой подход страдает однобокостью, так как не учитывает аспекты хозяйственного использования потенциала малых рек.

Вне зависимости от подходов к определению содержания понятий «малая река» и «малая гидроэнергетика», важно учесть еще две принципиальные установки.

Во-первых, малая гидроэнергетика как направление в развитии энергетики не ориентирована только на использование ресурсов малых рек. Может быть освоен гидроэнергетический потенциал также средних и отдельных участков крупных рек. Во-вторых, в качестве ресурсной основы не всегда даже используются энергетические возможности рек (например, гидроузлы и шлюзы различного назначения, перепады мелиорационных систем, рыбообразовные пруды, системы ирригационного и питьевого водоснабжения и т.д.). Следовательно, кажущаяся созвучность слов «малая

река» и «малая гидроэнергетика», не определяет наличие исключительно прямой функциональной связи.

Кроме того, оценка гидроэнергетических ресурсов территории должна быть комплексной и одновременно учитывать интересы различных водопользователей (энергетики, сельского, лесного и рыбного хозяйства, судоходства и т.д.), иначе проблема развития малой гидроэнергетики воспринимается как русловая задача.

Следующие понятия – «*локальная энергетика*» и «*локальная энергосистема*» – также могут быть рассмотрены с разных точек зрения [2].

Энергетический аспект подразумевает, что его основой являются объекты генерации малой мощности (максимально – 30 МВт), что определяет высокую гибкость и мобильность смены режимов работы локальной энергосистемы. С производственно-технологической точки зрения локальная система отличается от централизованной, полным отсутствием связей с общей энергетикой (автономная схема) или слабой выраженностью наличия связей. По режиму нагрузки локальность определяется степенью ресурсной обеспеченности конкретной территории и маломощной спецификой энергетических нужд потребителя.

С экономической точки зрения малая гидроэнергетика характеризуется полной независимостью от ценовых ориентиров в условиях корпоративного сговора монополий и их стратегии «скользящего тарифа» на отпускную энергию. Поэтому локальная энергосистема относительно независима от экономического давления энергокомпаний любого уровня.

Управленческий аспект законодательно допускает разнообразие форм собственности на объекты малой гидроэнергетики, что в период создания и эксплуатации локальных энергосистем определяет независимость частных инвесторов и акционеров от произвола чиновников и фискальных органов разного уровня.

С географической точки зрения локальная энергосистема, охватывая небольшое пространство, формирует ограниченное энергетическое поле обслуживания. Радиус охвата этого поля зависит от установленной мощности базового генератора (малой-ГЭС). Соответственно прямые и обратные связи производства, распределения и потребления энергии формируют территориально ограниченную систему энергоснабжения (морфологию). Именно здесь наиболее ярко проявляется связующая роль локальных энергосистем, развитие которых способствует решению важной экономико-географической задачи: «каркасной экономии расстояний в море периферии».

Отсюда, крайне важны исследования по пространственной дифференциации гидроэнергетических ресурсов, чаще оцениваемые по площадному подходу, в реальности же выраженные (по локализации) как «точечный», или створный энергетический ресурс.

Оценка гидроэнергетических ресурсов ЦЭР России: ареальный подход. Еще в Советской России первые масштабные исследования по оценке ресурсов для развития малой гидроэнергетики относятся к 1920 гг. (в рамках плана ГОЭЛРО).

Наибольший размах изыскания приобрели после Великой Отечественной войны с реализацией плана восстановления народного хозяйства. Централизованно ресурсную оценку провели специалисты Гидрометеослужбы СССР (1946 г.). Средняя удельная мощность энергии рек в ЦЭР России оценивалась в 0,36 кВт/кв. км, а валовой потенциал – в 175 тыс. кВт. Из них до 80 тыс. кВт было отнесено к техническому ресурсу. Экономический потенциал района оценен в 50% от технического ресурса [5, с. 105]. Анализ материала свидетельствует, что региональные различия показателя удельной мощности почти не выражены вследствие сходных природно-географических условий в районе (0,33–0,37 кВт/кв. км). Отличия проявляются на уровне дифференциации технического ресурса, что является объективным результатом влияния площадной характеристики областей. Соответственно, наиболее высокие показатели мощности имели самые крупные по площади в ЦЭР России – Калининская (ныне Тверская) и Костромская области (24 и 22 тыс. кВт).

Более полная оценка гидроэнергетических ресурсов СССР и ее регионов была осуществлена в 1951 г. в институте «Гидроэнергопроект». В последующие годы проводилась только работа по уточнению кадастровых подсчетов предыдущего периода (1958, 1961, 1967 гг.). Несмотря на более достоверную базу данных и втрое больший охват изучаемых рек, результаты пересчета превышали показатели 1951 г. всего на 12%. Валовой потенциал энергии рек ЦЭР России был суммарно оценен в объеме возобновления в 19,5 млрд кВт·ч, технический потенциал – в 8,4 млрд кВт·ч, а экономически целесообразный к использованию ресурс – в 6 млрд кВт·ч. В 1985 г. технический потенциал малой гидроэнергетики района был вновь оценен в институте «Гидроэнергопроект» имени С.Я. Жука примерно в 3 млрд кВт·ч, а экономически целесообразный к использованию – в 2 млрд кВт·ч [8, с. 26, 36].

Кадастровое уточнение ресурсов не проводилось вплоть до начала 1990-х гг. – периода обострения топливно-энергетических и экологических проблем в России. Изыскания были возобновлены специалистами Министерства энергетики и Министерства сельского хозяйства и продовольствия Российской Федерации. Полученные результаты послужили основой разработки федеральной целевой программы «Возобновляемая энергетика села – 2000» (1994 г.) [7; 13–14], в рамках которой были определены объемы заданий по вводу мощностей малой гидроэнергетики по регионам страны.

Программа не была реализована даже в рамках пилотных проектов, однако данные представляют интерес в силу их сопоставимости с ресурсной

оценкой 1946 г. [5, с.105; 13, с. 40]. Так, из сравнительного анализа следует, что потенциал ранее определенный как технический ресурс мощности, на 25% меньше оценок экономического ресурса 1994 г. Соответственно 175 и 205 МВт. В региональном разрезе ЦЭР, показатели 1946 г. заметно меньше оценочных 1994 г. в Брянской области (на 16 тыс. кВт), Владимирской (на 7 тыс. кВт), Костромской (на 8 тыс. кВт), Ивановской и Тульской областях (на 4 тыс. кВт).

Столь существенная разница объясняется следующими причинами: за 1946–1994 гг. изменились административные границы областей ЦЭР (площадные характеристики); технический прогресс в малой гидроэнергетике позволил утилизировать больший объем ресурса сравнительно с возможностями гидротурбинного оборудования в 1946 г. Более полное совпадение оценок разного периода присуще Калужской, Московской, Орловской, Рязанской, Смоленской, Тверской и Ярославской областям (в 7 из 12 областей ЦЭР России).

В целом результаты предыдущего этапа кадастровых расчетов заложены и в основу современных оценок. Так, в 1967–1985 гг. экономический потенциал гидроэнергетических ресурсов Центрального района был оценен в 6 млрд кВт·ч и без уточнения включен в раздел ресурсной оценки в рамках разработки новой энергетической политики России (1995 г.). В том числе экономически целесообразный к использованию потенциал для развития малой гидроэнергетики района установлен в 2 млрд кВт·ч/год [9, с. 105].

При этом ресурсный потенциал регионов оценивался не по «створному» (точечному), а «ареальному» (площадному) подходу. Подход схож с методикой «средней реки», использованной в 1986 г. для исчисления энергоресурсов малых рек, расположенных в сходных физико-географических условиях [8; 15].

Сущность методики «средней реки» заключается в том, что для каждого из районов, на которые была разделена при подсчетах территория СССР, и для каждой группы рек по протяженности выделялась река со средним для данной группы рек водосбором, стоком и уклоном. По этим параметрам определялась потенциальная мощность «средней» реки, которая и принималась за удельную для всего изучаемого района.

Таким образом, за исключением некоторых особенностей, методика «средней» реки является вариацией метода площадного исчисления, так как в обоих случаях основу составлял принцип обобщенного учета показателей.

Оценка гидроэнергетических ресурсов ЦЭР России: створный подход. Данные за 1994 г., получены с опорой на створный подход, поэтому, они и приняты базовыми для оценки ресурсных возможностей широкого развития малой гидроэнергетики в ЦЭР России. Из анализа результатов предварительной оценки вытекает, что экономический ресурс развития малой гидроэнергетики позволяет обеспечить ежегодную выработку

примерно 615–717 млн кВт·ч электроэнергии, то есть примерно 10 % объема, ранее признанного экономически целесообразным к освоению в районе (6 млрд кВт·ч) [3, с.100].

Но в этой оценке не учтен потенциал исправно функционирующих гидроузлов и напорных плотин неэнергетического назначения ЦЭР России (рис. 1).

Рис. 1. Современный потенциал малой гидроэнергетики и перспективные гидроузлы ЦЭР России

1 – возрождаемые объекты малой гидроэнергетики (на стадии существования разработанного проекта возрождения или уже начатого строительства); 2 — малые-ГЭС (1–30 МВт); 3 – мини-ГЭС (от 0,1 до 1,0 МВт); 4 – микро-ГЭС (до 0,1 МВт); 5 – перспективные гидроузлы и функционирующие комплексы гидротехнических сооружений различного функционального назначения.

Объекты малой гидроэнергетики: 6 – Перекадная малая-ГЭС; 7 – Верхне-Рузская малая-ГЭС; 8 – Можайская малая-ГЭС; 9 – Рузская малая-ГЭС; 10 – Рузская или Рузо-Палашкинская малая-ГЭС № 34; 11 – Озернинская малая-ГЭС (Озерно-Васильевская МГЭС); 12 – Истринская малая-ГЭС; 13 – Сходненская малая-ГЭС; 14 – В Москве расположены шлюзы № 7–11, Карамышевская и Перервинская малая-ГЭС; 15 – Пироговская мини-ГЭС. 16 – Акуловская мини-ГЭС; 17 – Ивановская малая-ГЭС.

Картосхема составлена автором на основе информации отраслевых журналов за период 1970–2006 гг., а также данных [1].

Например, каскад гидроузлов и напорных гидротехнических сооружений Окско-Москворецкой шлюзованной системы, Вышневолоцкого

водного пути и системы Верхне-Волжских водохранилищ: «Держинский», «Лыткарино», «Софьино», «Фаустово», «Северка», «Белоомут» (Московская область); «Кузьминск», «Теньсюпино», «Рассыпухино» (Рязанская область), «Вышневолоцк», «Мста», «Зубцово» (Тверская область); «Карманово» (Смоленская область) и другие. На основе шлюзовых и напорных гидротехнических сооружений «Кузьминск» и «Теньсюпино» ранее работали малые–ГЭС мощностью по 1 МВт, а на гидроузле «Рассыпухино» малая–ГЭС мощностью 2 МВт (Рязанская область). Даже по аналогии при комплексном использовании перспективных гидроузлов может быть дополнительно задействовано минимум еще 15 МВт установленной мощности посредством строительства (вернее возрождения) и эксплуатации объектов малой гидроэнергетики.

Необходимо учесть и энергетический потенциал напорных сооружений судоходного канала имени Москвы. Сегодня из 11 шлюзовых плотин канала имени Москвы только на трех одновременно функционируют малые гидроэлектростанции, потенциал еще 8 шлюзов составляет примерно 10 МВт не задействованного ресурса мощности. Аналогичная ситуация сложилась также на гидроузлах Можайской и Яуз–Вазузской системы водоснабжения Москвы. Помимо этого потенциала, существует множество гидроузлов различного назначения, энергетические возможности которых сложно оценить в силу отсутствия систематизированных и достоверных данных. Не оценены также энергетические возможности водохранилищ (прудов-охладителей) при мощных объектах тепловой энергетики (ГРЭС, АЭС). Технологические потребности охлаждения воды для части тепловых станций района реализовано по прямоточному принципу (станция – река), для других объектов генерации созданы крупные гидроузлы. В настоящее время в ЦЭР России функционирует разнообразный потенциал малой гидроэнергетики (табл. 1, рис. 1).

Таблица 1

Показатели современной эксплуатации объектов малой гидроэнергетики
Центрального экономического района России (2003 г.)

№ п/п	Наименование МГЭС	Установленная мощность, МВт	Среднегодовая выработка электроэнергии, млн кВт·ч	Использование установленной мощности, час
<i>Московская область</i>				
1	Сходненская	29,0	48,2	1662
2	Иваньковская	25,0	120,0	4800
3	Карамышевская	2,7	9,8	3630
4	Перервинская	3,52	18	5114
5	Перекадная	3,2	0,96	300
6	Верхне-Рузская	2,0	1,3	650
7	Рузская	1,25	1,1	880
8	Рузская ГЭС № 34	3,6	8,0	2222

9	Озернинская	1,25	1,1	880
10	Можайская	2,4	10,7	4458
11	Истринская	3,1	6,8	2194
12	Акуловская	0,18	0,73	4056
13	Листвянская	0,7	0,95	1357
14	Пироговская	0,25	0,9	3600
<i>Тверская область</i>				
1	Ново-Тверецкая	2,4	5,9	2458
2	Ново-Цницкая	0,22	0,85	3864
3	Березайская	0,25	0,46	1840
<i>Ярославская область</i>				
1	Хороборовская	0,2	1,0	5000
<i>Орловская область</i>				
1	Лыковская *	0,75	—	—
Итого 19 МГЭС		81,95	236,8	2720,3

Примечание. Знаком (*) отмечено отсутствие данных об объеме производства электроэнергии и среднегодовом количестве часов использования установленной мощности на Лыковской малой-ГЭС в Мценском районе Орловской области.

Использованы фрагменты таблиц 1.4–1.5 [1, с. 16, 18].

Из анализа таблицы и рисунка вытекает, что в пределах Московской, Тверской, Ярославской и Орловской областей работают 19 объектов малой гидроэнергетики суммарной мощностью 81,95 МВт и среднегодовой выработкой электрической энергии в объеме 236,8 млн кВт·ч. Помимо этого потенциала станций, для целого ряда объектов малой гидроэнергетики разработаны проекты их возрождения или начаты строительные работы.

Следовательно, с учетом наличия современного потенциала действующих малых-ГЭС – 82 МВт, заданий по вводу в эксплуатацию новых МГЭС – 205 МВт и комплексной эксплуатации гидроузлов неэнергетического назначения – 25 МВт (в Московской, Тверской, Рязанской и Смоленской областях) суммарный потенциал мощности развития малой гидроэнергетики района составляет минимум 312 МВт (предварительная створная оценка).

Исходя из 3,5 тыс. час / год как максимально возможной загрузки установленной мощности по ресурсным условиям ЦЭР России (коэффициент загрузки силового оборудования), годовой объем производства электроэнергии достигает 1,1 млрд кВт·ч [3]. С учетом неполноты информации по потенциалу гидроузлов неэнергетического назначения мощность потенциала ЦЭР достигает 500 МВт, соответственно экономический потенциал объема гидроэнергетических ресурсов объективно повышается до 1,75 млрд кВт·ч./год. Такой потенциал сопоставим с возможностями 1,3% всех электростанций ЦЭР России.

Выводы. Решение проблемы энергоснабжения при росте потребностей ЦЭР России возможно в случае кардинального преобразования ТЭК, что декларируется, но не вытекает из анализа базовых положений реформы 2001 г.

Для ликвидации топливного дисбаланса новая стратегия намечает рост доли угольных, атомных и гидравлических станций. В ЦЭР речь может идти только о возрождении малой гидроэнергетики и сооружении ГАЭС.

Угольная стратегия развития экологически опасна и выгодна только владельцам станций, так как позволяет снизить коммерческие риски без кардинального обновления технологий при решении дилеммы: дорогой природный газ или дешевый уголь плюс скромные экологические платежи.

Проекты масштабного развития атомной энергетики упираются в противоречия географического, экономического и режимно-технологического характера. Полный уход государства из сферы генерации стимулирует дальнейшее дробление отрасли. Мощные ГРЭС обрекаются на недогруз мощности, искусственно вытесняются из наиболее эффективного для них базисного в режим «пика» и «полупика», что позволяет искусственно привести внутренние цены на электроэнергию до уровня европейских, а искусственный дефицит в регионах гарантирует нишу сбыта.

Тем самым игнорируется дуализм функций энергетики, призванной в первую очередь обеспечить благоприятные условия развития всего общества. В этих условиях, централизация энергоснабжения в условиях крайне растянутых коммуникаций социально-экономического «моря периферии» объективно требует взаимного дополнения своим антиподом – пространственно обоснованной децентрализации на локальном уровне.

Оценка гидроэнергетических ресурсов территории позволяет моделировать энергетическое пространство района в зависимости от его конкретного содержания. Вне зависимости от возможных разночтений в оценках потенциала, выявленные пропорции свидетельствуют о явно не реализованных ресурсных возможностях развития локальных энергосистем на основе малой гидроэнергетики в регионах ЦЭР России.

Список использованный источников:

1. Анализ данных о работе энергоустановок на основе возобновляемых источников энергии в России (малые-ГЭС, котельные на местном топливе и т. п.). Этап 3. Анализ данных о работе энергоустановок на основе возобновляемых источников энергии в России: Отчет заключительный по Государственному контракту № 02–14–056 от 7 июня 2002 г. с Минэнерго России. М.: ГНУ ВИЭСХ, 2003. 123 с.
2. Атаев З.А. Географические основы локальной энергетики Центрального экономического района России : монография / Ряз. гос. ун-т им. С.А. Есенина. Рязань: Изд-во РГУ им. С.А. Есенина, 2008. 284 с.
3. Атаев З.А. Территориальная организация локальной энергетики Центрального экономического района России: Дис. ... докт. геогр. наук: 25.00.24. «Приложение». М.: Институт географии РАН, 2008. 155 с.
4. ГОСТ 19179-73 «Гидрология суши, термины и определения».

5. Григорьев С.В. Потенциал энергоресурсов малых рек СССР. Л.: Гидрометеиздат, 1946. 105 с.
6. Данченко А.М., Задде Г.О., Земцов В.А., Инищев Л.И. и др. Кадастр возможностей /Под ред. Б.В. Ликутина. Томск: Изд-во НТЛ, 2002. 280с.
7. Концепция развития и использования возможностей малой и нетрадиционной энергетики в энергетическом балансе России / Минтопэнерго РФ; под ред. Ю.К. Шафранник, В.В. Бушуев, П.П. Безруких и др. М.: Минтопэнерго РФ, 1994. 95 с.
8. Михайлов Л.П., Фельдман Б.Н., Марканова Т.К. Малая гидроэнергетика. М.: Энергоатомиздат, 1989. 184 с.
9. Новая энергетическая политика России. М.: Энергоатомиздат, 1995. 512 с.
10. РД 33-1.1. 02-90 «Состав, порядок, разработки, согласования и утверждения схем охраны и рационального использования водных ресурсов малых рек».
11. СНиП 2.01. 14-83 «Определение расчетных гидрологических характеристик».
12. Техничко-экономические характеристики малой гидроэнергетики (справочные материалы) / Московский энергетический институт – технический университет. М.: Изд-во МЭИ, 2001. 120 с.
13. Федеральная целевая программа развития энергетических систем агропромышленного комплекса России на основе использования нетрадиционных источников энергии на 1996–2000 гг. «Возобновляемая энергетика села – 2000». – Кн. 2: Описание программы / Главное управление инженерного и социального обустройства сельскохозяйственных территорий Министерства сельского хозяйства и продовольствия Российской Федерации. М., 1994. 50 с.
14. Федеральная целевая программа развития энергетических систем агропромышленного комплекса России на основе использования нетрадиционных источников энергии на 1996–2000 гг. «Возобновляемая энергетика села – 2000». – Кн. 3: Аналитический обзор. Проблемы и перспективы развития систем энергоснабжения села / Главное управление инженерного и социального обустройства сельскохозяйственных территорий Министерства сельского хозяйства и продовольствия Российской Федерации. М., 1994. 55 с.
15. Широков В.М., Лопух П.С. Формирование малых водохранилищ гидроэлектростанций. М.: Энергоатомиздат, 1986.

Атаев З.А. Локальные гидроэнергетические ресурсы Для развития малой гидроэнергетики в Центральном экономическом районе России

Статья посвящена вопросам предварительной оценки гидроэнергетических ресурсов для развития малой гидроэнергетики в Центральном экономическом районе России. Выявленные пропорции между

валовым, техническим и экономическим потенциалами свидетельствуют о не реализованных возможностях широкого развития локальных энергосистем на основе объектов малой гидроэнергетики. Вовлечение в общий энергобаланс даже части от экономического потенциала гидроэнергетических ресурсов позволяет повысить надежность энергоснабжения потребителей в рамках сопряженного развития централизованных и локальных энергосистем.

Ключевые слова: гидроэнергетические ресурсы, малая энергетика. Центральный экономический район России.

Ataev Z.A. for local resources hydropower industry of the Central economical region of Russia

The article is devoted to the issues of preliminary assessment of hydropower resources for the development of local hydropower industry in the Central economic region of Russia. The identified proportions between gross, technical and economic potentials testify about the unrealized possibilities of the extensive development of local energy systems based on small-scale hydropower facilities. Involvement in the overall energy balance of even a part of the economic potential of hydropower resources can improve the reliability of power supply within the limits of conjugated development of central and local power supply systems.

Keywords: hydro-energetic resources, small power, Central economic region of Russia.

УДК 911.3

Сломінська Л.С., асп.

Інститут географії НАН України

**ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ДОСЛІДЖЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ У
ГЕОГРАФІЇ**

Ключові слова: природокористування, управління природокористуванням, збалансований розвиток.

Оцінка ефективності управління природокористуванням має ґрунтуватися на результатах сучасних досліджень тих відносин, які склалися у системі «природа – населення – економіка» та визначають сутність збалансованої концепції управління природокористуванням, що передбачає подальше розкриття змісту багатьох термінів і категорій з позицій географії. Завдання географічної науки – розробити інтегральний (об'єднуючий) підхід до управління природокористуванням у межах певної території на основі принципів збалансованого розвитку для забезпечення потреб життєдіяльності суспільства та охорони і відновлення функцій навколишнього середовища.

Аналіз наукових досліджень щодо проблем управління природокористуванням показав, що в літературі це питання висвітлено з різним ступенем глибини і з різних позицій. Методологічно це пояснюється складністю об'єкта управління, адже в поле уваги потрапляють питання не тільки і не стільки суспільної географії, але й екології, правознавства менеджменту тощо. Водночас, системно до оцінки природокористування, а також до проблем управління підходили представники різних географічних та регіонально-економічних дисциплін: О.М. Маринич, О.Г. Топчієв, С.А. Лісовський, Л.Г. Руденко, О.М. Адаменко, І.П. Ковальчук, М.А. Хвесик, Є.В. Хлобистов, П.Г. Шищенко, Л.М. Коритний тощо [5, 6], а також зарубіжні науковці Hare M., Hockings M., Ervin J., Pomeroy R.S [7, 8] та ін. Існуюча ситуація в управлінні природокористуванням і розбалансованість інтересів в економічній, соціальній, екологічній сферах життя українського суспільства свідчать про неготовність держави до екологічно зрівноваженої діяльності, а отже актуальність географічних досліджень, у т.ч. понятійних уточнень, не тільки не згасає, але і дедалі зростає.

Мета даної публікації – дослідити можливості застосування теоретичних, методологічних та практичних розробок для суспільно-географічного уточнення понять у сфері управління природокористуванням і створення методики його оцінки на рівні адміністративної області.

Вперше поняття «природокористування» було запропоноване російським екологом Ю. М. Куражковським у 1959 р. За його визначенням, природокористування — це регулювання всіх типів використання природних ресурсів для господарства та охорони здоров'я. М. Ф. Реймерс визначає природокористування як сукупність усіх форм експлуатації природно-ресурсного потенціалу й заходів для його збереження [1].

Економісти найчастіше вживають термін «природокористування», коли мова йде про використання природних ресурсів у процесі виробництва з метою задоволення матеріальних і культурних потреб суспільства. Іноді під ним розуміють сукупність впливу людства на географічну оболонку Землі. Вирізняють з цього процесу три аспекти: видобуток і переробку природних ресурсів, їх відновлення чи відтворення; використання та охорону природних умов середовища проживання; збереження та відновлення екологічної рівноваги природних систем, що служить основою збереження природо-ресурсного потенціалу [2].

Юристи розуміють природокористування як правовідносини, які пов'язані з: вилученням речовин і енергії з природного середовища (надрокористування, мисливство, лісокористування тощо), використанням корисних властивостей природного об'єкта (сільськогосподарське землекористування), внесенням у природне середовище речовин або енергії, які раніше не існували в природі або існували в незначних обсягах (розміщення відходів, викиди і скиди забруднюючих речовин, розведення риб), перетворенням природного об'єкта (створення парків, штучних водойм,

будівництво шляхів), охороною природних об'єктів, що використовуються і докільля у цілому.

Існують різні класифікації природокористування. Залежно від об'єкта природокористування, розрізняють: землекористування, водокористування, лісокористування, надрокористування, користування тваринним світом, рослинним світом, атмосферним повітрям. Залежно від мети розрізняють наукове, рекреаційне, виробниче та інші види природокористування. Залежно від категорії розрізняють користування загальнодержавними і місцевими природними ресурсами [4]. На наш погляд, класифікувати приналежність того чи іншого процесу чи об'єкту до сфери природокористування доцільніше за функціональною ознакою, виходячи зі змісту природно-суспільної взаємодії (рис.1).

Сутність будь-якого управління зводиться до того, що це:

- процес упорядкування системи, забезпечення її цілісності, підтримання заданого режиму діяльності і досягнення мети шляхом обміну інформацією між підсистемами по каналах прямого і зворотного зв'язку;
- вплив на систему з метою її упорядкування, збереження, якісної специфіки, удосконалення та розвитку;
- цілеспрямована дія на об'єкт з метою зміни його стану у зв'язку із зміною обставин, виконання поставлених завдань для досягнення визначеної мети.

Отже, процес управління є сукупністю безперервних взаємопов'язаних дій і включає в себе прогнозування, планування, організацію, мотивацію, координацію, контроль та є системним.

Широке представлення у науковій літературі досліджень з проблематики управління і природокористування зумовило використання широкого переліку термінів, які істотно перетинаються у змісті. Зокрема, науковці використовують поняття «екологічний менеджмент», «управління сталим розвитком», «управління охороною навколишнього природного середовища» тощо. Доцільність використання кожного з них не викликає сумнівів, проте для суспільної географії важлива єдність «суспільство-природа» з розглядом природокористування як суспільно-значимої діяльності, яка здійснює вплив на всі компоненти навколишнього середовища, включаючи і саму людину. Відповідно і управління природокористуванням повинно ґрунтуватися на теорії і методології суспільно-географічної науки, в поле діяльності якої потрапляє *інтегральний* потенціал території, а не окрема сфера, об'єкт чи процес.

Основні принципи управління природними ресурсами та природокористуванням викладені у 1992 р. у Декларації, прийнятій на Всесвітній конференції ООН з питань навколишнього середовища та розвитку у Ріо-де-Жанейро. Узагальнюючи існуючі визначення, слід відзначити зміст базових з них:

Рисунок 1. Особливості тлумачення терміну «природокористування».

Управління природокористуванням – це вид діяльності, спрямований на реалізацію законодавства, контроль за екологічною безпекою у процесі господарської діяльності, забезпечення ефективних і комплексних заходів з охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгоджених дій усіх суб'єктів природокористування.

Управління територією – це діяльність, спрямована на досягнення збалансованих соціальних, екологічних, економічних відносин і забезпечення сталого розвитку території.

Управління природокористуванням у регіоні – вид діяльності, який поєднує інститути, функції, методи і принципи управління, що зумовлюють організацію природокористування, спрямованого на забезпечення узгодження інтересів та дій всіх суб'єктів виходячи з пріоритетів та цілей екологічно збалансованого соціально-економічного розвитку конкретного регіону.

При цьому до провідних принципів раціонального природокористування належать: *принцип системності* (визнання обсягів і способів використання природних ресурсів з урахуванням регіональних

інтересів і завдань), *принцип геоекологічної обґрунтованості* (узгодженість економічних, соціальних, екологічних, культурних інтересів та врахування стійкості природних геосистем до антропогенного навантаження під час визначення напрямів та інтенсивності природокористування), *принцип єдності використання, збереження та відтворення ресурсів* тощо.

Об'єкти управління природокористуванням - навколишнє природне середовище; природні ресурси в межах території держави, континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, території та об'єкти, що підлягають особливій охороні; здоров'я і життя людей.

Навколишнє природне середовище - сукупність природних і природно-антропогенних умов (земля, вода, ліси, надра, атмосферне повітря, рослинний і тваринний світ), що оточують людину та є необхідними для її життя і діяльності.

Природні ресурси – компоненти природи, що мають економічну або культурну цінність і використовуються або можуть бути використані для задоволення потреб суспільства. М. Ф. Реймерс пише, що природні ресурси — це об'єкти і явища природи, що використовуються для прямого і непрямого споживання, створення матеріальних багатств, відтворення трудових ресурсів, підтримання умов існування людини, підвищення якості життя, суспільна корисність яких позитивно або негативно змінюється в результаті трудової діяльності людини. Поняття природні ресурси має двоїстий характер. За своєю природничою сутністю вони вважаються частиною географічного середовища. Їх розподіл на Землі та концентрація в надрах визначаються природними закономірностями. За своєю економічною сутністю природні ресурси мають споживну вартість. Їх придатність і корисність, техніко-економічні властивості, масштаби та способи використання визначаються суспільними потребами. Природні ресурси є матеріальною базою виробництва, постійно споживаються і вимагають повного відновлення [3,7].

Суб'єкти управління природокористуванням - учасники суспільних відносин: державні органи, підприємства, установи, організації та громадяни України, а також іноземні юридичні та фізичні особи й особи без громадянства, які використовують природні ресурси незалежно від форм власності, організації господарської діяльності та підпорядкування. На них також покладено обов'язок охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання, відтворення природних ресурсів [4,8].

Враховуючи синтетичний характер екологічних проблем, їх зв'язок з політичними, соціальними та економічними факторами, стратегія управління природокористуванням в Україні має бути однією з фундаментальних складових розбудови правової, соціальної держави з ринковою економікою.

Важелі управління природокористуванням. У сучасній системі господарювання економічним інтересам найчастіше відається перевага над екологічними. Тому важливим завданням держави є застосування системи

покарань і заохочень у природоохоронній діяльності. Слід враховувати, що адміністрування без матеріальної зацікавленості не може бути ефективним. З іншого боку, економічні важелі, не підсилені примусом не завжди забезпечують якісний рівень та терміни природоохоронної діяльності. Тому найкращих результатів досягають при розумному поєднанні цих важелів [1,3].

Економічні важелі найпоширеніші у світовій практиці. До них належать: **Фінансування** природоохоронних заходів. Джерелами можуть бути бюджетні кошти, власні кошти підприємств, банківські кредити та екологічні фонди. **Створення екологічних фондів**. З цією метою залучують установи, спроможні надавати матеріальну допомогу та визначати її джерела, наприклад платежі підприємств за природокористування. Згодом ці кошти виділяються на невідкладні природоохоронні заходи. Крім цього, підприємства можуть робити внески у фонди екологічного страхування. **Матеріальне стимулювання** — забезпечення зацікавленості, вигідності природоохоронної діяльності, що передбачає як заохочення, так і покарання. **Податкові пільги** - сума прибутку, з якого стягується податок, зменшується на величину, що повністю або частково відповідає природоохоронним видаткам; **звільнення від оподаткування** екологічних фондів та природоохоронного майна; **заохочувальні ціни та надбавки** на екологічно чисту продукцію; **пільгове кредитування** підприємств, які ефективно здійснюють природоохоронні заходи; **додаткове оподаткування** екологічно шкідливої продукції; **штрафи** за екологічні правопорушення, платежі за ресурси та забруднення, інвестиції на охорону природи [3].

Правові важелі. Роль права полягає у встановленні науково обґрунтованих норм, що регулюють відносини у сфері взаємодії природи і суспільства. Еколого-правові норми поділяються на: принципи, пріоритети та правила. Законом визначаються об'єкти природного середовища, використання та захист яких потребує правового регулювання; відповідальні державні органи, права і обов'язки користувачів і власників природних ресурсів; екологічні вимоги до всіх видів діяльності та юридична відповідальність за їх порушення.

Джерела екологічного права - нормативно-правові акти, що приймаються у визначеній формі та процедурі. За юридичною силою вони поділяються на закони, що приймаються Верховною Радою України та підзаконні акти, що приймаються центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. За предметом регулювання всі джерела поділяються на загальні - Конституція України, Цивільний кодекс України та спеціальні, що регулюють виключно (переважно) екологічні відносини - Закони України "Про природно-заповідний фонд України", "Про охорону навколишнього природного середовища", Земельний, Водний, Лісовий кодекси, Кодекс про надра тощо [2,4]. В Україні існує **система органів управління природокористуванням** (рис.2).

Важелі демократичного управління. У працях зарубіжних науковців управління природокористуванням розглядається як процес, в якому мають бути задіяні всі члени суспільства. При прийнятті рішень враховуються як наукові факти так і думка широкої громадськості. Це спричинено децентралізацією влади, приватизацією ресурсів, що раніше контролювалися державою, появою нових демократичних інститутів, збільшенням кількості суб'єктів, точок зору та ціннісних орієнтацій в управлінні природокористуванням [7].

Демократичне управління природокористуванням - найбільш оптимальна, зріла та організована форма, за якої два або більше суб'єктів домовляються між собою, визначають та гарантують справедливий розподіл функцій управління, прав та обов'язків стосовно певної території або сукупності природних ресурсів та шукають способи вирішення спільних проблем [8]. Воно передбачає: залучення якомога більшої кількості зацікавлених сторін, рівні можливості висловлення думки та доступу до інформації, створення умов для активної і конструктивної співпраці, вироблення загального розуміння проблем, можливих наслідків та шляхів їх вирішення у діалозі, базуючись на досвіді всіх учасників з метою охорони довкілля, збалансованого використання природних ресурсів; прозорість прийняття рішень, бажання вести діалог, повагу до виконання домовленостей, зв'язок громадянського суспільства з органами державної влади.

Таблиця 1. Основні риси ієрархічного та демократичного управління.

Ієрархічне управління	Демократичне управління
Сукупність правил та видів діяльності	Процес
Базується на підпорядкуванні та ієрархії	Базується на знаходженні компромісу
Продовження таблиці 1	
Головна роль належить державі	Передбачає державно-приватне партнерство
Обов'язково формалізоване	Базується на взаємозв'язках і довірі

Складена за [7,8].

Таке управління найдоречніше на локальному рівні з громадами, організаціями та окремими людьми, які безпосередньо у цьому задіяні, підтримуючи зв'язки з вищими рівнями. Можливі одиниці (об'єкти) управління природокористуванням – басейн річки, ділянка лісу, пасовищне угіддя, озеро тощо. У ідеалі вони повинні мати екологічний та природничий сенс, тобто співпадати з природними екосистемами та включати їх основні елементи. Також важливо, щоб вони мали соціально-економічний сенс, тобто знаходилися у межах адміністративної одиниці. У випадку неспівпадіння соціального та природничого вимірів зростає кількість суб'єктів і управління ускладнюється. Якщо одиниці природокористування достатньо малі, то одні і ті ж суб'єкти затверджують і впроваджують заходи з управління, що підвищує їх ефективність [7,8].

Рисунок 2. Схема організації органів державної влади, відповідальних за управління природокористуванням (укладено автором).

Висновки. Незважаючи на значну кількість вітчизняних та зарубіжних розробок з управління природокористуванням, на сьогоднішній день немає однозначності у тлумаченні самого «управління природокористуванням», а також узгоджених теоретико-методологічних розробок, налаштованих на практичне застосування. Існує цілий ряд робіт, які тривалий час складали основу управління природокористуванням, зокрема – територіальні

комплексні схеми охорони природи, галузеві програми природоохоронних заходів з розбивкою по районах, схеми заходів охорони певних видів ресурсів. Проблема полягає у слабо налагодженій або відсутній комунікації між відповідними відомствами. У такій ситуації досить складно отримати реальні дані, які свідчать про ефективність управління природокористуванням.

З точки зору географів, управління природокористуванням доцільно розглядати як систему принципів, методів і форм управління, спрямованих на забезпечення збалансованого розвитку територій різного рівня, узгодження інтересів всіх суб'єктів управління. Ефективність управління природокористування визначається наявністю чи відсутністю відповідних важелів, інструментів і методів управління, описаних у даній статті.

Список використаних джерел:

1. Білявський Г.О. *Основи Екології*: [навчальний посібник] / Г.О. Білявський - К.: Либідь, 2006. - 408 с.
2. Гетьман А.П. *Екологічне право України*: [підручник] / А.П. Гетьман, М.В. Шульга. - К.: Право, 2005
3. Доргунцов С.І. *Екологія*: [підручник] / С.І. Дорогунцов, К.Ф. Коценко, М.А. Хвесик та ін. — К.: КНЕУ, 2005. — 371 с.
4. Комарницький В.М. *Екологічне право*: [навчальний посібник] / В.М. Комарницький, В.І. Шевченко, С.В. Єлькін. - К.: Центр навчальної літератури, 2006. - 224 с
5. Лісовський С.А. *Основи сталого (збалансованого) економічного, соціального, екологічного розвитку* [Монографія] / С.А. Лісовський — Житомир: Полісся, 2007. — 108 с.
6. Маринич А.М. Конструктивно-географические основы рационального природопользования в Украинской ССР. Теоретические и методические исследования /А.М. Маринич, И.А. Горленко, Л.Г. Руденко. АН УССР. Отделение географии Ин-та геофизики им. С.И. Суботина. — Киев: Наук. Думка, 1990.- 200 с.
7. Co-management of Natural Resources: Organising, Negotiating and Learning-by-Doing. / [Borrini-Feyerabend, G., Farvar, M. T., Nguingiri, J. C. & Ndangang, V. A]. – Heidelberg: GTZ and IUCN, Kasperek Verlag, 2007. – 107 p. (20)
8. Hare M. Participatory Modeling in Natural Resource Management // Sustainability: Science, Practice and Policy. – 2009. – № 13. – P. 60-75. (26)

Сломінська Л. С. Понятійно-термінологічні особливості дослідження управління природокористуванням у географії

У статті розглядаються визначення понять «природокористування» та «управління природокористуванням» з точки зору представників різних галузей знань. Також розглядаються теоретичні особливості застосування економічних, правових та демократичних важелів управління

природокористуванням. Розроблено схеми наукових підходів до визначення природокористування та систематизації органів управління природокористуванням.

Ключові слова: природокористування, управління природокористуванням, збалансований розвиток.

Сломинская Л. С. Понятийно-терминологические особенности исследования управления природопользованием в географии. В статье рассматриваются определения понятий «природопользование» и «управление природопользованием» с точки зрения представителей разных отраслей знания. Также рассматриваются теоретические особенности применения экономических, правовых и демократических рычагов управления природопользованием. Разработаны схемы научных подходов к определению природопользования и систематизации органов управления природопользованием.

Ключевые слова: природопользование, управление природопользованием, сбалансированное развитие.

Slominska L.S. Concepts and terminology of environmental management particular study in geography. The article observes the definitions of terms «natural resource use» and «natural resource management» from the point of view of different sciences' representatives. Theoretical specific of economic, law-governed, and democratic tools of natural resource management application are also mentioned. The schemes of scientific approaches to natural resource use definition and natural resource management authorities' systematization are elaborated.

Key words: natural resource use, natural resource management, sustainable development

УДК 911.3

Тарнавська-Тетерська З. М., асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДИНАМІКА ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ (СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ)

Ключові слова: Житомирська область, земельні ресурси.

Актуальність. На сьогодні актуальним є питання оцінювання структури та стану земельних ресурсів значно освоєних регіонів України у зв'язку зі змінами у сфері форм власності на землю. Попри не найкращі характеристики земельних ресурсів Житомирської області, динаміка зміни їхньої структури перебуває під пильною увагою землекористувачів (діючих та потенційних), науковців, проектувальників, організацій та установ

Держкомзему та ін. Зазначене обумовлює необхідність спеціального дослідження руху структури земельних ресурсів сільськогосподарського та не сільськогосподарського призначення з метою вироблення об'єктивних критеріїв оцінки перспектив їхнього використання.

Фактичний матеріал. Станом на 01січня 2011 року загальний фонд земельних ресурсів Житомирської області, за офіційними даними Головного управління земельних ресурсів у Житомирській області, становить 2982,7 тис. га, (порівняльна структура якого з 2009 роком наведена у таблиці 1):

Таблиця 1. Власники і користувачі земельного фонду Житомирської області

№ п/п	Землі, закріплені за власниками та землекористувачами	На 1 січня 2009 року, тис. га	На 1 січня 2011 року, тис. га
1	Сільськогосподарських підприємств	511,3	473,6
2	Громадян	846,6	856,2
3	Закладів, установ і організацій	36,3	35,9
4	Промислових та інших підприємств	16,3	16,1
5	Підприємств та організацій транспорту, зв'язку	30,1	29,9
6	Військових частин, підприємств, організацій, установ, навчальних закладів оборони	33,5	33,4
7	Організацій, підприємств і установ природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення	20,4	20,4
8	Лісгосподарських підприємств	1055,4	1049,9
9	Підприємств водного господарства	10,9	10,9
10	Спільних підприємств, міжнародних об'єднань і організацій з участю українських, іноземних, юридичних та фізичних осіб	0,1	0,1
11	Підприємств державної власності, які не надані у власність або користування (запасу, загального користування, резервного фонду)	421,8	456,5
12	Загальний фонд земельних ресурсів	2982,7	2982,7

Динаміка структури земельного фонду області попередніх років наведена в таблиці 2.

Таблиця 2. Динаміка структури земельного фонду області

Основні види угідь	2000		2005		2006		2007		2008	
	Всього, тис. га	% до загальної площі території	Всього, тис. га	% до загальної площі території	Всього, тис. га	% до загальної площі території	Всього, тис. га	% до загальної площі території	Всього, тис. га	% до загальної площі території
Загальна територія	2982,7	100	2982,7	100	2982,7	100	2982,7	100	2982,7	100
у тому числі:										
Сільськогосподарські угіддя	1558,6	52,3	1558,6	52,3	1535,2	51,5	1601,0	53,7	1599,9	53,6

Ліси і інші лісовкриті площі	1051,4*		1052,4*		1057,6*		1106,6	37,1	1108,05	37,1
Забудовані землі	88,5	3,0	88,5	3,0	89,0	3,0	89,4	3,0	89,1	3,0
Відкриті заболочені землі	92,5	3,1	92,5	3,1	97,7	3,3	99,9	3,3	99,2	3,3
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (піски, яри, землі, зайняті зсувами, щебенем, галькою, голими скелями)	37,2	1,3	37,3	1,3	37,3	1,3	37,3	1,3	37,9	1,3
Інші землі	74,6	2,5	46,9	1,6	24,3	0,8	24,8	0,8	24,9	0,8
Усього земель (суша)	2841,3	95,3	2841,3	95,3	2836,2	95,1	2834,0	95,0	2834,7	95,0
Території, що вкриті поверхневими водами	48,9	1,6	48,9	1,6	48,8	1,6	48,8	1,6	48,8	1,6

* за 2000, 2005 і 2006 роки наведені дані щодо земель вкритих деревною та чагарниковою рослинністю.

Аналіз. Як видно із наведених таблиць, лівова частка земельних ресурсів припадає на земельний фонд лісогосподарських підприємств, що відображує основну рису природних умов Житомирщини – розташування у зоні змішаних лісів України. Деяке зменшення площ земельного фонду лісогосподарських підприємств логічно впливає зі зменшення лісо вкритих територій і відведення земель для приватного будівництва, а також закладів, установ та організацій.

Значна частка земельного фонду припадає на землі громадян, причому ця частка за рік збільшилася, що свідчить про розширення використання земель під приватну забудову та інші види використання приватизованих земель. Збільшився, також, обсяг земельного фонду підприємств державної власності, які не надані у власність або користування (запасу, загального користування, резервного фонду).

Зменшилися площі сільськогосподарських підприємств, і, незначним чином – військових частин, підприємств, організацій, установ, навчальних закладів оборони, промислових та інших підприємств, підприємств та організацій транспорту, зв'язку.

Цей побіжний аналіз вказує на тенденції динаміки структури земельних ресурсів, які властиві періоду становлення ринкових стосунків в усіх регіонах України, хоча масштаби змін у Житомирській області залишаються незначними.

Останніми десятиріччями спостерігається виразна тенденція до перерозподілу значних масивів земельних ресурсів різного призначення у зв'язку зі зміною форм власності на землю.

В результаті складання проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок, реорганізації господарств, проведення робіт по встановленню меж та видачі правовстановлюючих документів на право постійного користування землею, на право власності на землю підприємствам, організаціям, установам та громадянам пройшли зміни в структурі власників землі та землекористувачів. Детальний аналіз вказує на наступні особливості зміни структури земельного фонду Житомирщини:

- площа сільськогосподарських підприємств збільшилась на 1,7 тис. га. та їх кількість – на 16 в результаті укладання договорів оренди на земельні частки (паї);

- площа земель, які надані у власність і користування громадянам зменшилась на 9,9 тис. га в зв'язку з укладанням договорів оренди на земельні частки (паї) с.-г. підприємствами. Одночасно зменшилися землі для ведення особистих селянських господарств на підставі матеріалів інвентаризації земель;

- площа закладів культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізкультури і спорту, торгівлі, побуту та інших закладів, установ і організацій зменшилась на 0,7 тис. га в зв'язку з ліквідацією підприємств;

- площа промислових та інших підприємств зменшилась на 0,2 тис. га в основному внаслідок ліквідації підприємств-банкрутів;

- площа частин, підприємств, організацій, установ, навчальних закладів оборони зменшилась на 0,4 тис. га в результаті проведеної реорганізації в Збройних силах України, а саме, військова частина розташована в смт Миропіль, Романівського р-ну, віднесена до інших військових формувань;

- площа підприємств транспорту, зв'язку зменшилась на 0,1 тис. га в результаті ліквідації підприємства автомобільного транспорту;

- площа організацій, установ природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення та земель водогосподарських підприємств; спільних підприємств, міжнародних об'єднань залишилась без змін;

- площа лісгосподарських підприємств зменшилась на 0,5 тис. га в зв'язку з припиненням права користування земельними ділянками ДП «Любарське лісництво АПК». Дану площу переведено до земель запасу;

- площа земель державної власності, які не надані у власність або користування (запасу, резервного фонду) збільшилась на 9,3 тис. га внаслідок відмови окремими сільськогосподарськими підприємствами в користуванні землями запасу.

Площа населених пунктів збільшилася на 1,0 тис. га., згідно проекту встановлення меж м. Баранівка, затвердженого Постановою Верховної Ради від 23.09.08 № 577-VI 23.

Як і в попередні роки, зменшилися сільськогосподарські угіддя. Зміни в складі угідь відбулися в результаті уточнення складу угідь при інвентаризації земель сільськогосподарського призначення під час складання проектно-технічної документації із землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв), яка затверджена у встановленому законодавством порядку.

Протягом 2008 року збільшилися ліси та вкриті лісом площі на 1,1 тис. га, забудовані – на 0,1 тис. га, відкриті без рослинного покриву – на 0,2 тис. га, зменшилися відкриті заболочені землі – на 0,2 тис. га, води – на 0,2 тис. га. Зміни відбулися в результаті уточнення складу та площ угідь при інвентаризації земель лісгосподарських підприємств, земель сільськогосподарського призначення під час складання проектно-технічної документації із землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв) та складання державних актів на право власності на земельні ділянки громадянам.

Загальна площа осушених земель не змінилася. При проведенні робіт по інвентаризації земель сільськогосподарського призначення уточнений склад та площі угідь на осушених землях, у зв'язку з чим, площі ріллі збільшилися на 4,1 тис. га; перелоги зменшилися – на 4,0 тис. га; сіножаті зменшилися – на 0,1 тис. га.

Значних змін по формах власності на землю не відбулося. В зв'язку з передачею громадянам земельних ділянок для ведення особистого селянського господарства, для будівництва та обслуговування житлового будинку і господарських будівель (присадибні ділянки), ділянок для садівництва згідно поданих заяв приватна власність збільшилась на 0,4 тис. га, відповідно державна - зменшилась.

Зміни в структурі земельних ресурсів значною мірою обумовлені також низкою екологічних проблем, які у зв'язку з особливостями природного середовища Житомирщини, повною мірою беруть участь у формуванні їхньої сучасної структури. Зупинимося на основних еколого-географічних проблемах, які суттєво впливають на структуру земельних ресурсів.

Деградація земель.

Ерозійним процесам піддано 104,8 тис га сільськогосподарських угідь, з них: водній - 83,9 тис га, вітровій - 20,9 тис га, одночасно піддані водній і вітровій ерозії 87,8 тис. га.

Процеси водної ерозії переважають в Лісостеповій частині області, що пов'язано з інтенсивним сільськогосподарським виробництвом, та на території Словечансько-Овруцького кряжу, в Овруцькому районі, що знаходиться на Поліссі. Землі піддані вітровій ерозії майже рівномірно поширені по території області. Найбільше еродованих земель в Ружинському районі – 29,6% сільськогосподарських угідь, Любарському районі – 14,2% с. г. угідь, Попільнянському районі – 11,1 %.

Процеси водної ерозії сильно виражені на 11,9 тис. га с. г. угідь, середньо - на 20,2 тис. га, слабо - на 51,8 тис. га.

Забруднення Основними забруднювачами земельних ресурсів є радіоактивні речовини, які випали в результаті Чорнобильської катастрофи та залишкові кількості хімічних засобів захисту рослин. Станом на 01.01.01 в області нараховується 1417,7 тис. га земель забруднених радіонуклідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, що складає 47,53 % від загальної території області. Основними забруднювачами є Cs^{137} та Sr^{90} .

До зони відчуження відноситься 0,1 тис га, ці землі знаходяться на території Народицького району. До зони обов'язкового (безумовного) відселення відноситься 95,3 тис. га, з них: сільськогосподарські угіддя - 4,9 тис. га, лісовкриті площі - 70,4 тис. га, в межах населених пунктів - 1,0 тис. га, інші площі - 18,0 тис. га.

Загальна площа земель зони добровільного (гарантованого) відселення складає 600,3 тис. га, з них: сільськогосподарські угіддя - 129,9 тис. га, лісовкриті площі - 399,2 тис. га, в межах населених пунктів - 41,5 тис. га, інші землі - 33,4 тис. га; 11,032 га відведено для розширення існуючих та будівництво нових промислових підприємств, передано у власність громадянам - 103,2 тис. га.

Територія зони посиленого радіологічного контролю складає 721,6 тис. га., з них: сільськогосподарські угіддя - 359,0 тис. га, лісовкриті площі - 268,9 тис. га, в межах населених пунктів - 62,0 тис. га, інші землі - 31,7 тис. га; передано у приватну власність громадянам 341 тис. га.

Підтоплення. Станом на 01.01.01 в області нараховується 358,433 тис. га осушених земель, з них 0,335 тис. га мають рівень залягання ґрунтових вод менше 0,5 м, 296,339 тис. га – від 0,5 до 1,5 м, 61,759 тис. га – більше 1,5 м.

Загальна площа перезволожених ґрунтів складає 79,2 тис. га (7,3% ріллі), а площа заболочених ґрунтів - 284,9 тис. га (26,4% ріллі).

Зведені дані щодо деградації земельних ресурсів Житомирської області представлені в таблиці 3.

Таблиця 3. Території, які зазнають деградації ґрунтів

Часова динаміка деградації ґрунтів	2000	2005	2006	2007	2008
Площа земель, які піддаються деградації, тис. га	1081,4*	1081,4*	1081,4*	1081,4*	1081,4*
% до загальної площі території	36,3	36,3	36,3	36,3	36,3
Деградація земель, у тому числі:					
вітрова ерозія, тис. га	20,9	20,9	20,9	20,9	20,9
водна ерозія, тис. га	83,9	83,9	83,9	83,9	83,9
сукупна ерозія, тис. га	104,8	104,8	104,8	104,8	104,8
підкислення ґрунтів, тис. га	260,3	260,3	260,3	260,3	260,3
залуження ґрунтів, тис. га	-	5,2	9,7	-	-

В загальну площу земель, які піддаються деградації (1081,4) включені землі зони відчуження (0,1 тис га), зони обов'язкового (безумовного

відселення (95,3 тис га), зони добровільного (гарантованого) відселення (600,3 тис га), ерозійно-небезпечні землі 104,8 тис га, землі з сильно кислими (20,2 тис га) і середньо кислими (78,9 тис га) ґрунтами, при цьому слід враховувати про наявність земель на яких одночасно відбуваються два або більше процеси деградації, і те що процеси деградації можуть посилюватись іншими несприятливими природними або техногенними процесами або умовами, наприклад, шкідливий вплив на людину та об'єкти фауни на радіоактивно-забруднених землях значно посилюється на перезволожених та заболочених ґрунтах, особливо - в поєднанні з їх підкисленням, що характерно для торф'яних, торфово-болотних, болотно-лучних, лучно-болотних ґрунтів Полісся.

Список використаних джерел:

1. Головне управління земельних ресурсів у Житомирській області. Підсумки роботи Головного управління земельних ресурсів у Житомирській області за 2011р.
2. Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Житомирській області. Звіт про стан навколишнього природного середовища в Житомирській області (2008-2011рр).(з переліком екологічно небезпечних об'єктів області).
3. Управління використанням природних ресурсів : навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / Олійник Я.Б., Пересекін В.М., Запотоцький С.П. ; КНУТШ, Географічний факультет ; Ін-т післядипломної освіти. – Київ : Обрії, 2008. – 284 с.
4. Іщук С. І. Техніко-економічні основи промислового виробництва: Навч. посібник /С. І. Іщук, О. В. Гладкий. – К.: ВЦ «Академія», 2011. – 296 с.

Тарнавська-Тетерська З. М. Динаміка земельних ресурсів Житомирської області (суспільно-географічні та екологічні аспекти)

Розкрито сучасний стан та динаміку формування земельних ресурсів житомирської області.

Ключові слова: Житомирська область, земельні ресурси.

Тарнавская-Тетерская З. М. Динамика земельных ресурсов Житомирской области (общественно-географические и экологические аспекты)

Раскрыто современное состояние и динамику формирования земельных ресурсов Житомирской области.

Ключевые слова: Житомирская область, земельные ресурсы.

Tarnawska-Teterska Z.M. Dynamics of Land resources in Zhytomyr region (socio-geographical and environmental aspects)

The current state and dynamics of land resources development in Zhytomyr region are disclosed.

Keywords: Zhytomyr region, land resources.

V. РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ

УДК 911.3

Гладкий О. В., д.г.н., доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗМІЩЕННЯ ПІДПРИЄМСТВА В МІСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Ключові слова: місто, міське середовище, економічна ефективність, розміщення підприємства.

Вступ. Актуальність теми. В умовах ринкових відносин ефективність комерційної діяльності в значній мірі визначається місцем її знаходження. Ті підприємства, що займають більш вигідне місце розташування по відношенню до ділових і громадських центрів у місті, транспортної мережі та масового споживача мають кращі можливості для отримання прибутку. Особливо сприятливі умови для зростання ефективності розміщення підприємства склалися у великих і найбільших містах, які концентрують в собі величезну кількість різних видів діяльності і створюють унікальне середовище високої ділової та комерційної активності. Саме тому, дослідження ефективності розміщення підприємств та організацій (переважно, комерційного спрямування) у великому місті є вкрай важливими та актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В радянські часи, в нашій державі дослідження вартості міських земель та рівня їх прибутковості для розвитку й розміщення підприємств майже не проводились, а ті з них, що мали місце, носили загальний народногосподарський характер без комерційної прив'язки та ринкового осмислення. Лише за часів трансформаційних змін в економіці України та з переходом її до ринкових засад господарювання інтерес до даної проблематики значно зріс. Важливу роль при дослідженні ефективності розміщення підприємств у великому місті відіграли праці О. І. Драпіковського, який чи не вперше в Україні розкрив механізми формування земельної ренти та ролі місцеположення фірми у формуванні її прибутків. Також заслуговують на увагу праці ряду економіко-географів, урбаністів-архітекторів, управлінців та економістів (В. Л. Глазичева, Н. Гринчука, О. В. Грицай, Г. В. Йоффе, А. І. Трейвіша, І. Б. Иванової, І. М. Салія) в яких аналізуються окремі передумови й фактори формування прибутковості місцеположення підприємства у великому місті.

Однак, комплексного дослідження оцінки ефективності розміщення підприємства в міському середовищі ще детально не проводилось.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Саме тому, об'єктом даного дослідження є місто, як цілісна складна просторова соціально-економічна система, а предметом – механізми формування ефективності розміщення підприємства в ньому. Метою дослідження є оцінка ефективності розміщення підприємства в міському середовищі, а завданнями - розкриття основних механізмів формування прибутковості розміщення підприємства у великому місті та розробка методики оцінки ефективності розміщення підприємства з огляду на цінність міських земель та їх місце розташування.

Виклад основного матеріалу. На вибір місця розташування підприємства в просторі міста впливає безліч найрізноманітніших причин і факторів. Частина з них визначається особливостями сфери діяльності фірми, інша - особливостями міського середовища (характером і благоустроєм забудови, кількістю жителів, близькістю до важливих для міста громадських центрів і масового транспорту).

Давно відомо, що розміщення підприємства або ділового представництва компанії в історичному центрі міста вигідно. Таке представництво буде широко відомим, у нього буде безліч клієнтів, воно буде переживати діловий мейнстрім тощо. Проте навіть в ядрі міста деякі підприємства працюють збитково, закриваються, не витримавши конкуренції, витісняються іншими компаніями, чия продукція і послуги більш відповідають місцю і статусу центру.

Суть цих процесів полягає в тому, що історичний центр міста, так само як і інші його частини, виконує унікальний, репрезентативний (тобто властивий тільки йому) набір функцій. Основне його завдання - бути афішею міста для туристів і приїжджих, місцем дозвілля та відпочинку для публіки, представляти міську культуру, історію і владу на загальнодержавному та міжнародному рівні. В історичному центрі міста найвигідніше розміщувати підприємства інфраструктури відпочинку, туризму і розваг (що представляють культуру міста і країни в цілому), офіси міжнародних та світових організацій, компаній та корпорацій (їх дилерів) або національних компаній, що мають світову популярність. Також тут ефективно налагоджений продаж ексклюзивних товарів народного споживання, сучасних технологій, ринок нерухомості, який орієнтований на загальноміський і міжнародний рівень. І це не обов'язково епізодичні або унікальні види діяльності. Головна вимога до них - репрезентативність функцій саме цієї зони міста - історичного ядра, до якого стікається все населення і приїжджі, в якому люди відчувають одночасно свою унікальність і відособленість, як міські жителі, а з іншого боку – інтеграцію до світових процесів, до ритму і життя глобалізованого суспільства.

Через те, що простір історичного центру вкрай замалий, там сформувалася монопольна рента розміщення підприємств, яка, відповідно, приносить найбільший прибуток компаніям, але за умови, що сама компанія відповідає функціям цього центру [3]. Якщо для роботи компанії необхідна велика мережа представництв по всьому місту (наприклад, в тому випадку, якщо вона пропонує високотехнологічну продукцію масового споживання, фінансові, освітні чи юридичні послуги населенню), то в центральному ядрі обов'язково повинен бути головний офіс, який буде виконувати функції сполучної ланки в масовій свідомості і підвищити престижність фірми. Прикладами такого розміщення є компанії мобільного зв'язку, банківських організацій, туристичних фірм тощо. Однак, надмірний розвиток торгових представництв і офісів в історичному ядрі міста стомлює відвідувачів і призводить до зниження економічного ефекту.

За історичним ядром в структурі міст йде центральний пояс. У його складі виділяються квартали торгових представництв і ділових бізнес центрів. Дрібні і середні підприємства, які мають зв'язки з роздрібною мережею тільки через посередників компактно розміщують свої офіси в діловому районі. Офіси таких підприємств не можуть існувати поодиночці і тим більше в житловій забудові, оскільки втрачається їх наочність і репрезентативність. Лише об'єднані на компактному просторі, вони разом створюють додатковий ефект прибутковості. Він виникає в результаті специфічного настрою споживачів, для яких розташування офісу компанії в діловому районі свідчить про її надійність, престижність та правильність вибору, а також в результаті різноманітності пропонованих видів діяльності та послуг.

В таких ділових кварталах переважає в основному історична забудова (надає ефект значимості й усталених традицій, характерних для підприємств нетехнологічних видів), а також розвиваються ультрасучасні види офісної архітектури на основі новітніх технологій (ефект технократичності, інноваційності, залучення до світового бізнесу, масштабності та престижності - для підприємств ноу-хау, комерційних наукових організацій і вузькопрофільних галузевих компаній) [1]. У цих кварталах ефективно розвивається банківська діяльність, юридичний і фінансовий консалтинг, знаходяться біржі, брокерські контори, підприємства маркетингових та PR досліджень.

У кварталах торгових функцій розміщуються в основному головні офіси, а також фірмові магазини різних марок, орієнтовані на масового споживача. Часто вони мають розвинену мережу представництв і в інших частинах міста. Їх вигода розміщення виникає, перш за все, в результаті різноманітності пропозиції товарів і послуг, через значний потік людей в центральних частинах міста, престижність та репрезентативність. Саме тут, а не в історичному ядрі (куди люди приїжджають, щоб відпочити, бездіяльно

провести час і відчути себе в центрі глобальних процесів) повинні розміщуватися основні офіси торгових компаній загальноміського значення.

В умовах України, квартали ділових і торгових функцій все ще формуються. І в той час, коли перед міською владою стоїть завдання їх всебічного розвитку, а також закріплення іміджу та репрезентативності в масовій свідомості, підприємці повинні прагнути потрапити в такий район і вигідно розмістити там свій головний офіс. Скажімо без перебільшення, в цьому - запорука популярності і престижності фірми [8].

Серединний пояс міст в наших умовах сформувався, як зона промислового виробництва, залізничних гілок, складських територій та індустріальної забудови. Поступово ці види діяльності будуть переноситися на окраїнні території міст або до міст-супутників. Однак, на території цього поясу доцільно розміщувати офіси компаній і організацій, що виготовляють складну техніку, точні прилади, конструкційні матеріали, орієнтовані не на масового споживача, а перш за все на замовників в сфері оптових поставок і серійного промислового виробництва. Ці підприємства пов'язані зі складними інженерними спорудами і вимагають високого рівня технічного облаштування. Також в цьому поясі міст недостатньо розвинена сфера торгівлі та послуг постійного масового попиту. Тому, в житлових районах вигідно розміщувати місцеві представництва різних торгових домів і торгових марок.

Периферійний пояс міст концентрує найбільшу кількість населення. Житлова функція тут є головною. В таких умовах, перш за все, ефективно розміщувати ті підприємства, які пов'язані з потребами населення. У кожному великому житловому районі мають перебувати представництва регіональної мережі офісів і торгових будинків центрального пояса (з дещо меншим асортиментом продукції і послуг для підтримки унікального попиту в центрі). Розміщення головних підприємств в периферійному поясі неефективно: через велику віддаленість від центру - ядра загальноміський згуртованості та міжнародної активності і через непрезентабельність житлової забудови - вони не принесуть відчутного доходу і вимушені будуть закритися [6].

Одним із вирішальних факторів ефективного розміщення підприємств у великому місті є їх наближеність до масового споживача і комунікацій. І тут вигода розміщення починається, здавалося б, з самих звичайних речей: підприємство має знаходитися на магістральній вулиці, а не в глибині кварталу, де залишиться ніким не поміченим і нікому не відомим; має тяжіти до зупинок міського транспорту і площ - центрів ділової активності та концентрації людей; має розташовуватися в стаціонарному приміщенні з виходами на основну вулицю, з чого складається враження про серйозність і довговічність фірми. Але те, що зрозуміло на інтуїтивному рівні має підтверджуватися досить складними розрахунками перспективного напрямку рухів масових потоків людей, ергономіки, відкритості простору,

привабливості. В таких речах мова йде навіть про метри простору, які відокремлюють підприємство від лінійно спрямованих комунікацій [6].

Сучасні міські жителі не буде витрачати час і сили, щоб відійти буквально на кілька кроків від свого звичного шляху додому, на роботу або до зупинки автобуса для придбання різних товарів чи послуг. І їм не будуть цікаві ані яскраві неонові оголошення, ані унікальні рекламні плакати, а увага може привернути лише добре продумана система знижок. Отже, найбільша вигода розташування різних підприємств формується при максимальній близькості до пішохідних потоків людей і центрів їх перетину. Так, розташування офісу на розі перехрестя найбільш вигідно: він знаходиться на відкритому просторі, його розміщення добре запам'ятовується і він знімає два потоки людей. Є безліч прикладів того, коли підприємство, перебуваючи всього у якихось десяти метрах від перехрестя, вже не привертає до себе відвідувачів. Їм було легше проїхати кількесот метрів далі і на наступному перехресті біля зупинки звернутися в інший офіс тієї ж компанії.

Крім центральних площ міста, високу прибутковість мають й так звані ділові та торгові вулиці. Правда, доходи від місця розташування підприємств на таких вулицях теж поступово знижуються в міру віддалення від площ, зупинок транспорту та центрів масового скупчення публіки. Ось чому при оцінці вигідності розміщення офісу на таких вулицях конче важливо з'ясувати, де знаходиться основний центр тяжіння публічного простору (універмаг, супермаркет, місця масового відпочинку) [3].

Якщо такий центр розташований перед вашим представництвом, то ви ризикуєте залишитися без клієнтів: він може забрати на себе увесь потік людей. Якщо ж ваш офіс знаходиться далі по вулиці, то ви опиняєтеся в середовищі комунікацій, і ваше місце розташування буде приносити прибуток.

Слід зазначити, що вулиці і площі більш орієнтовані на торговельну функцію і не цілком придатні для ефективного розміщення офісів сфери послуг. Їх прибутковість багато в чому залежить від інших факторів. Так, комерційні та юридичні послуги найвигідніше розміщувати біля центрів ділової активності та адміністративної влади (в бізнес кварталах, біля районних адміністрацій, відділень державних банків та інших держустанов). На магістралях другорядного значення (малих вулицях без ліній громадського транспорту) вигідно розміщувати регіональні офіси комерційних банків, нотаріальних контор та інших видів послуг, орієнтованих на роботу з масовими клієнтами.

А от надшвидкісні магістралі швидше будуть відштовхувати від себе людей і не принесуть вигоди місця розташування підприємства. Вони виконують переважно лише транспортну функцію. З точки зору розміщення офісу вони зовсім не привабливі. Однак, поблизу таких магістралей вигідно розміщувати складські приміщення та оптові бази підприємства. Причому,

потрібно прагнути до того, щоб офіс і склад знаходилися по можливості в зоні дії однієї такої магістралі і були пов'язані лінійним сполученням. Це не тільки прискорить і полегшить процес роботи підприємства, але і принесе додаткову економію на транспортних витратах.

Попри безсумнівну важливість описаних вище чинників робота вашого підприємства повинна орієнтуватися на можливих клієнтів. Тому його розміщення в міському середовищі обов'язково має враховувати загальну кількість потенційних споживачів, їх віковий, статевий склад, рід занять, соціальний статус, рівень доходів і ін.

Розподіл населення в просторі міста і за часами доби здійснюється нерівномірно. Прийнято розрізняти постійне або «нічне» населення, яке лише прописане на певній території, і рухливе або «денне», що реально перебуває в певній частині міста (на роботі, навчанні, у справах). У робочий час лише дошкільнята, молодші школярі, домашні господині і пенсіонери не покидають межі житлових масивів «спальних районів». Інші ж групи населення є більш мобільними і збільшують навантаження на інші території міста, головним чином - на історичне ядро і центральний пояс. Сюди ж спрямовуються туристи, які прибули з інших регіонів країни та з-за кордону. Саме ця частина міста зосереджує в денний час найбільшу кількість ініціативних людей, які є активними діловими агентами та споживачами найрізноманітніших, в т.ч. дорогих товарів і послуг [2;7].

Тому в центральному поясі також і з позицій фактора суспільного вибору доцільно зосереджувати ділові, банківські, науково-виробничі офіси, універсальні і спеціалізовані торгові представництва та центри. Концентрація зазначених представництв в цій частині міста буде стимулювати у відвідувачів бажання комплексно вирішити свої ділові питання, що закономірно позитивно позначиться на ефективності роботи самих підприємств.

До серединному поясу можуть бути приурочені офіси промислових, транспортних та науково-технічних підприємств, персонал яких буде формуватися із жителів периферійного, серединного і частково центрального поясів. Можлива ефективна діяльність представництв з продажу та технічного обслуговування транспортних засобів, оскільки він незначно віддалений від елітних кварталів і має достатні площі для налагодження необхідних потужностей.

У периферійному поясі міста, враховуючи незначний попит в денний час, можна обмежитися розміщенням підприємств та установ, що надають товари та послуги повсякденного і періодичного попиту [2]. Найбільший прибуток буде формуватися в районах з високою концентрацією і щільністю населення. При цьому слід враховувати більш низьку платоспроможність його жителів у порівнянні з центром. Значний прибуток принесе розміщення в межах житлових масивів периферії установ з надання різних послуг

населенню. Особливо це стосується тренажерних залів, спортклубів, салонів краси, а також різних навчальних курсів комерційної спрямованості.

Розміщення об'єктів першого типу бажано проводити в окремих стаціонарних приміщеннях, а другого - в приміщеннях, що уже виконують освітні функції (школах, технікумах, училищах, бібліотеках). На закінчення хочеться відзначити, що офіси і підприємства доцільно розміщувати з урахуванням місць проживання їх персоналу. Вигідність такого становища в тому, що працівники компанії отримають більш комфортні умови для роботи, що стимулює їх продуктивність і творчу віддачу.

Отже, вигідне місце розташування підприємства залежить від: 1) репрезентативності (тобто від того, в якій частині міста знаходиться той чи інший офіс), 2) комунікативності (наявності транспортних шляхів і близькості місця до масових потоків людей), а також 3) від того, який споживач, з якими запитами і можливостями, найчастіше перетинається з представництвом вашої фірми в тому або іншому районі міста. Всі ці фактори можна оцінити та розрахувати математично.

Для такої характеристики прибутковості розташування підприємства в містах була розроблена система нормативних коефіцієнтів, затверджена Кабінетом міністрів України. Вона складається з окремих показників, які оцінюють різні умови і фактори місця розташування і є універсальними для кожного міста окремо [4;5]. За такою схемою прибутковість розміщення різних об'єктів у місті формується на основі трьох різних факторів: регіонального (K_1), зонального (K_2) і локального (K_3) і обчислюється за формулою:

$$K = K_1 \times K_2 \times K_3$$

де K_1 - коефіцієнт, що враховує значення та адміністративний статус населеного пункту у загальнодержавній, регіональній (обласній) і локальній (внутріобласній) системі розселення;

K_2 - коефіцієнт, що враховує ділову цінність території в межах населеного пункту (або його функціональної зони);

K_3 - коефіцієнт, що враховує місце розташування об'єкта в межах окремої функціональної зони по відношенню до історичних та громадських центрів, транспортних шляхів, інженерним об'єктів і ін.

Ці показники є універсальними і найбільш загальними для всіх великих міст України.

Отже, значення коефіцієнта K_1 розраховується на основі інших коефіцієнтів, які враховують:

$K_{1.1}$ - адміністративний статус населеного пункту та його місце в системі розселення і господарства (табл. 1).

$K_{1.2}$ - входження в приміську зону великих міст (табл. 2).

$K_{1.3}$ - наявність статусу курорту (табл. 3).

$K_{1.4}$ - входження в зону радіаційного забруднення (табл. 4).

Таблиця 1. Коефіцієнти, що характеризують адміністративний статус населеного пункту в системі розселення України ($K_{1.1}$)

Типи міст за адміністративним статусом і господарських функцій	Місце в системі розселення	Чисельність населення (тис. чол.)	Значення коефіцієнта
Міста обласного підпорядкування, які виконують переважно курортно-оздоровчі функції. В основному - центри адміністративних районів	Центри районних, а в деяких випадках і міжрайонних систем розселення	20-50	1,2
Міста обласного підпорядкування - промислові, промислово-транспортні, оздоровчі та курортні центри. В основному - центри адміністративних районів	Центри районних, а в окремих випадках і міжрайонних систем розселення.	50-100	1,4
Міста обласного підпорядкування - багатогалузеві промислові центри чи великі курортні центри. В основному - центри областей.	Центри обласних, а в окремих випадках - міжрайонних і районних систем розселення	100-250	1,6
Місто Севастополь і міста обласного підпорядкування - багатогалузеві промислові, а також адміністративні та культурні центри областей	Центри обласних, а в окремих випадках і міжрайонних систем розселення	250-300	2,0
Багатофункціональні міста обласного підпорядкування, великі адміністративні, наукові, економічні, організаційні і культурні центри областей	Центри обласних систем розселення	500-1000	2,5
Центри областей - багатофункціональні міста обласного підпорядкування - найбільші адміністративні, наукові, економічні, організаційні центри	Центри міжобласних систем розселення	понад 1000	3,0

Таблиця 2. Коефіцієнти, що враховують розміщення населених пунктів в приміських зонах великих міст ($K_{1.2}$)

Чисельність населення центральних міст (тис. чол.)	Значення коефіцієнта
100-250	1,1
250-500	1,1
500-1000	1,3
понад 1000	1,5

Таблиця 3. Коефіцієнти, які використовуються для оцінки населених пунктів, які мають статус курортів ($K_{1.3}$)

Розміщення населених пунктів, які мають статус курортів	Значення коефіцієнта
На Південному узбережжі Криму	3,0
На Південно-східному узбережжі Криму	2,5
На Західному узбережжі Криму	2,2
На Чорноморському узбережжі Миколаївської, Одеської та Херсонської областей	2,0

У гірських і передгірних районах Закарпатської, Львівської та Івано-Франківської та Чернівецької областей	2,3
В інших курортних населених пунктах	1,5

Таблиця 4. Коефіцієнти, що враховують місце розташування населених пунктів в зонах радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС ($K_{1.4}$)

Розміщення населених пунктів в зонах радіоактивного забруднення	Значення коефіцієнта
зона відчуження	
Зона обов'язкового відселення	
Зона гарантованого добровільного відселення	0,80
Зона посиленого радіоекологічного контролю	0,90

Як видно з наведених таблиць, найпершою і виключно важливою умовою вигідного розташування підприємства є роль і значимість міста в системі інших міст. І тут істотно впливає адміністративний статус, кількість населення, профільні функції та основні галузі господарства (табл. 1). Все це сприяє формуванню особливого клімату міста, такої своєрідної міської культури, яка вже сама по собі обумовлює успішність, або навпаки, безперспективність відкриття в ньому ваших представництв та розвитку вашого підприємства.

У таблиці 2, коефіцієнти якої входять до оцінки значення і статусу міста K_1 , показано як змінюється прибутковість розташування в залежності від близькості міст. І тут ми з вами спостерігаємо аналогічну картину: чим більше місто, в передмісті якого знаходиться наш населений пункт, тим більш вигідне місце розташування буде мати ваше підприємство, тобто тим більше буде на нього впливати престиж центру, його комунікації, зв'язки, ділова активність, а також масовий споживач.

Таблиці 3 і 4 показують, як залежить прибутковість розташування офісу в містах-курортах, а також на територіях радіаційного забруднення. У першому випадку додаткову вигоду отримує південний берег Криму, Чорноморське узбережжя і Передкарпаття. У другому випадку, що інтуїтивно зрозуміло, більш вигідні умови складаються на територіях незначного забруднення і радіаційного контролю.

В основному, прибутковість розташування представництва в місті залежить від ділової цінності території (K_2), або, іншими словами, від особливостей функціональної зони (історичного ядра, центрального, серединного і периферійного пояса). Межі таких зон встановлюються на основі економічної оцінки території з урахуванням таких чинників: 1) неоднорідності та престижності ділової активності; 2) доступності до громадського центру міста та місць концентрації людей, 3) рівня інженерного благоустрою; 4) рівня розвитку сфери обслуговування; 5) екологічної якості міського середовища і 6) привабливості - наявності пам'яток природи, історії і культури.

На основі всього перерахованого, для окремих ділянок території міст визначаються значення коефіцієнта K_2 , наведені в таблиці 5. Як видно з матеріалів таблиці, для кожного міста з визначеною кількістю населення існує свій діапазон балів. Їх значення збільшується в міру наближення до центру міста або до транспортних магістралей. Конкретні значення коефіцієнта при оцінці розташування підприємства встановлюються в межах діапазону в кожному випадку окремо, виходячи з особливостей міста і його функціональних зон. Така оцінка часто проводиться фахівцями, які володіють даними про вартість землі та її рентний ефект (тобто прибутковість) в кожному конкретному місті.

Таблиця 5. Граничні значення коефіцієнтів, що враховують ступінь цінності розміщення на території в межах населених пунктів (K_2)

Групи населених пунктів з різною чисельністю населення (тис. чол.)	Значення коефіцієнтів	
	Максимальні	Мінімальні
До 20	1,5	0,75
20-50	2,0	0,50
50-100	2,5	0,40
100-250	3,0	0,35
250-500	3,5	0,30
500-1000	4,0	0,25
1000-2000	5,0	0,20
понад 2000	7,0	0,15

З таблиці 5 стає очевидно, що чим більше місто, тим більшим є діапазон балів прибутковості розташування. І це дійсно так: адже у великих містах існує величезна різниця між центральними, елітними кварталами історичного ядра і дешевими, захаращеними, однотипними і монотонними територіями «спальних районів», про які вже аж ніяк не скажеш, що вони притягують масового клієнта. Для кожного міста з різним числом жителів існує свій, абсолютно унікальний набір функцій ділової активності, під особливості якого необхідно підлаштовуватися при виборі місця розташування підприємства.

Ну і, нарешті, вигідність розташування підприємства в просторі міста залежить від планувальних, інженерних, історико-культурних, природно-ландшафтних, екологічних і інфраструктурних особливостей. Всі вони представлені третім коефіцієнтом сумарної оцінки прибутковості - K_3 . Його значення, як і в минулому випадку, визначається по кожному населеному пункту окремо, виходячи з його особливостей. Для обчислення коефіцієнта K_3 використовують дані таблиці 6, перемножуючи між собою коефіцієнти кожного розділу - фактора, що формує прибуток ($K_{3.1}$, $K_{3.2}$, $K_{3.3}$ і т. д.). При чому їх сукупне значення має бути не нижче 0,75 і вище 1,50.

Таблиця 6. Локальні коефіцієнти на місце розташування в межах функціональної зони великих міст (К₃)

Назва фактору, що формує прибуток	Назви локальних коефіцієнтів	Значення коефіцієнтів
Функціонально-планувальні фактори К _{3.1}	Місцеположення ділянки:	
	У зоні пішохідної доступності від громадських центрів	1,04-1,20
	У зоні магістралей підвищеного містоформуючого значення	1,5-1,20
	У зоні пішохідної доступності швидкісного міського та зовнішнього пасажирського транспорту	1,04-1,15
	У зоні пішохідної доступності до національних, зоологічних і дендрологічних парків - пам'яток садово-паркового мистецтва, ботанічних садів, заказників, заповідних урочищ, пам'ятників природи, курортів, парків, лісопарків, лісів, зелених зон, пляжів.	1,04-1,15
	В приколійних зонах залізниці (ділянка прилягає до гілки залізниці, має під'їзні шляхи)	1,04-1,10
Інженерно-інфраструктурні фактори К _{3.2}	Ділянка, що примикає до вулиці:	
	Без твердого покриття	0,90-0,95
	без централізованого водопостачання	0,90-0,95
	без каналізації	0,90-0,95
	без тепломережі	0,90-0,95
	Без централізованого газопостачання	0,90-0,95
Інженерно-геологічні фактори К _{3.3}	Місцеположення ділянки:	
	У межах території, яка має ухил поверхні понад 20%	0,85-0,90
	На ґрунтах з несучою спроможністю менше 1,0 кг/см ² при потужності понад 2 м	0,85-0,95
	У зоні залягання ґрунтових вод менше 3 м	0,90-0,95
	У зоні затоплення паводком понад 4% (шар затоплення більше 2 м)	0,90-0,95
	В зоні високої заболоченості з ґрунтовим живленням, яке важко осушується	0,90-0,95
	В зоні небезпечних геологічних процесів (зсувів ґрунту, карсту, яружної ерозії - яри понад 10 м)	0,85-0,90
	На наливних (насипних) землях	1,02-1,07
Історико-культурні фактори К _{3.4}	Місцеположення ділянки:	
	У межах заповідної території	1,08-1,20
	У межах регулювання забудови	1,07-1,11
	У зоні охорони історичного ландшафту	1,06-1,12
	У зоні охорони поодиноких пам'яток	1,06-1,12
Природно-ландшафтні фактори К _{3.5}	Місцеположення ділянки:	
	В межах природоохоронних територій (національних, зоологічних і дендрологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, ботанічних садів, заказників, заповідних урочищ, пам'яток природи)	1,07-1,11
	У межах території оздоровчого призначення (курортів та округів санітарної охорони)	1,06-1,10
	У межах території рекреаційного призначення (земель туризму та відпочинку, парків та зелених зон)	1,05-1,09
Санітарно-гігієнічні фактори К _{3.6}	Місцеположення ділянки:	
	У санітарно-захисній зоні	0,80-0,96
	У водоохоронній зоні	1,02-1,05
	В зоні обмеженого будівництва за ступенем забруднення атмосферного повітря	0,80-0,95
	В зоні обмеженого будівництва за рівнем напруги електромагнітного поля	0,90-0,95
	У зоні перевищення допустимого рівня шуму	0,90-0,97
	В ареалі забруднення ґрунтів важкими металами	0,90-0,95

При детальному розгляді таблиці відразу впадає в око те, що найвищі коефіцієнти прибутковості склалися біля великих громадських центрів, магістралей загальноміського значення та біля ліній міського транспорту. Що стосується інфраструктурних факторів, то відсутність високого рівня благоустрою впливає на розміщення офісу негативно. І це яскраво видно з матеріалів таблиці, де коефіцієнти земельних ділянок без тих чи інших видів систем обслуговування істотно знижують загальний результат оцінки.

Геологічні умови, наведені в третьому розділі таблиці 6, здавалося б, більш потрібні для будівництва нового представництва фірми, аніж для пошуку вже наявного приміщення під офіс. Це не зовсім так. Якщо ви збираєтеся відкривати своє представництво в такому місці, де існує великий схил поверхні або є загроза підтоплення, то експлуатаційні й ремонтні витрати буду досить істотні.

Історичні та заповідні території, про які йде мова в наступному розділі таблиці, впливають позитивно на розміщення тільки тих офісів компаній, які представляють ексклюзивні і репрезентативні товари і послуги, пов'язані в першу чергу з відпочинком, туризмом, розвагами, а також з унікальними послугами (скажімо, торгівля антикваріатом, коштовностями, предметами мистецтва). Природно-ландшафтні та санітарні фактори, швидше за все, визначають зручність та екологічні умови розміщення підприємств, як для потенційних клієнтів, так і для персоналу фірми. Відносно їх прибутковості, як і в попередньому випадку, все вирішує репрезентативність і відповідність профілю вашої компанії особливостям навколишньої території.

Після того, як всі коефіцієнти визначені і прораховані, можемо переходити до визначення інтегрального показника оцінки додаткового прибутку (рентного доходу) від розміщення підприємства. Найбільший бал з декількох варіантів ділянок розташування і буде найбільш оптимальним.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Запропонована в статті методика оцінки ефективності розміщення підприємства у великому місті може стати у нагоді комерційно спрямованим підприємствам, які бажають підвищити прибутковість своєї діяльності у великому місті. Вона стану у нагоді представникам ділових кіл, менеджерам регіонального розвитку та всім тим, хто цікавиться механізмами формування прибутковості розміщення підприємства в міському середовищі.

Список використаних джерел:

1. Глазычев В. Л. Урбанистика. / Глазычев В. Л. – М.: Европа, 2008. – 220 с
2. Гринчук Н. Комплексний соціально-економічний розвиток міст: розгляд окремих методологічних підходів і механізмів / Н. Гринчук // Управління сучасним містом. – 2004. - № 4-6. – С. 10-16.
3. Грицай О. В. Центр и периферия в региональном развитии. / Грицай О. В., Иоффе Г. В., Тревиш А. И. – М.: Наука, 1991. – 167 с.
4. Драпиковский А. И. Оценка земельных участков. / А. И. Драпиковский, И. Б. Иванова– Бишкек: «Ега-Басма», 2003. – 288 с.

5. Драпіковський О. І. Практикум з оцінки міських земель. / Драпіковський О. І. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 116 с.
6. Ішук С. І. Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту: Монографія. / С. І. Ішук, О. В. Гладкий. – К.: ВГЛ „Обрії”, 2005. – 240 с.
7. Салій І. М. Урбанізація в Україні: соціальний та управлінський аспекти. / Салій І. М. – К.: Наукова думка, 2005. – 302 с.
8. Черненко Є. Основні питання розвитку економіки міста / Є. Черненко // Управління сучасним містом. – 2004. – № 7-9. – С. 30-33.

Гладкий О. В. Оцінка ефективності розміщення підприємства в міському середовищі Розкрито основні механізми формування прибутковості розміщення підприємства у великому місті. Запропоновано методику оцінки ефективності розміщення підприємства з огляду на цінність міських земель та їх місце розташування.

Ключові слова: місто, міське середовище, економічна ефективність, розміщення підприємства.

Гладкий А. В. Оценка эффективности размещения предприятия в городской среде Раскрыты основные механизмы формирования доходности размещения предприятия в большом городе. Предложена методика оценки эффективности размещения предприятия, учитывая ценность городских земель и их местоположение.

Ключевые слова: город, городская среда, экономическая эффективность, размещения предприятия.

Gladkey A. V. Evaluation of enterprise's location efficiency in urban environment The main directions of enterprises' spatial profitability growth in the city are explored. The methodic of enterprises' dislocation estimation based on urban lands values as well as on its location is disclosed.

Keywords: city, urban environment, economic efficiency, enterprise's location.

УДК 911.711.55

Мельничук А.Л. к.геогр.н., **Каук Ю.В., Пальчук М.В.**, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПЕРЕВАЖАЮЧИХ МІСЬКИХ ФУНКЦІЙ В МЕЖАХ ПЕЧЕРСЬКОГО РАЙОНУ МІСТА КИЄВА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Ключові слова: міські функції, м. Київ. Печерський район.

Актуальність. Перехід в Україні пострадянського періоду розвитку до розгляду міської ділянки як товарної категорії, побудова нової системи

економічних та соціальних відносин посилили варіативність міського землекористування, переважне посилення ролі одних (часто нових) функцій в межах конкретної території та послаблення інших. Суспільно-географічний підхід до визначення раціональної моделі міського землекористування дозволяє ув'язати соціальні, економічні та екологічні цілі їх розвитку.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. За ринкових умов вагомою залишається роль державного управління використання міської території як засобу досягнення балансу у системі ринкових перетворень щодо забезпечення досягнення соціальних, екологічних, політичних тощо цілей розвитку міста. Існує необхідність розширення географічних підходів до системи розробки та реалізації механізму раціонального функціонального використання міських територій. Маловивченими з позицій суспільної географії залишаються особливості процесу просторових трансформацій історичної частини столиці, пов'язані із зміною переважаючих функцій в умовах розвитку України на початку ХХІ ст.

Аналіз основних досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання проблем. Різноманітним аспектам територіальної організації міст присвячено праці значної кількості вчених. Серед них виділяються роботи зарубіжних – К. Аксьонов, Д. Богорада, Є. Бондарчук, І. Браде, Д. Еккерта, Г. Лаппо, В. Колосов, Б. Хорева та ін. – та вітчизняних – Ю. Білоконя, О. Гладкого, О. Драпіковського, І. Іванової та ін. – вчених. Зокрема, останні присвятили ряд досліджень вивченню питань використання міських територій на прикладі м. Києва. Недостатньо розкритими залишаються просторові особливості трансформацій міських територій історичної частини Києва.

Мета дослідження: виявлення просторових відмін у системі використання міських територій Печерського району міста Києва.

Завдання дослідження: – виділити функціональні зони в межах Печерського району м. Києва; - охарактеризувати просторові відміни у використанні території району; - виявити невідповідність функціонального навантаження території сучасним потребам та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи результати польового дослідження щодо виявлення переважаючих функцій території, авторами статті була здійснена спроба виділити функціональні зони в межах історичного ядра міста Києва на прикладі Печерського району.

На початку дослідження була здійснена типізація об'єктів з різних видів діяльності, встановлено просторові локалізаційні дані об'єктів Печерського району та їх відображення на відповідній картосхемі (рис. 1).

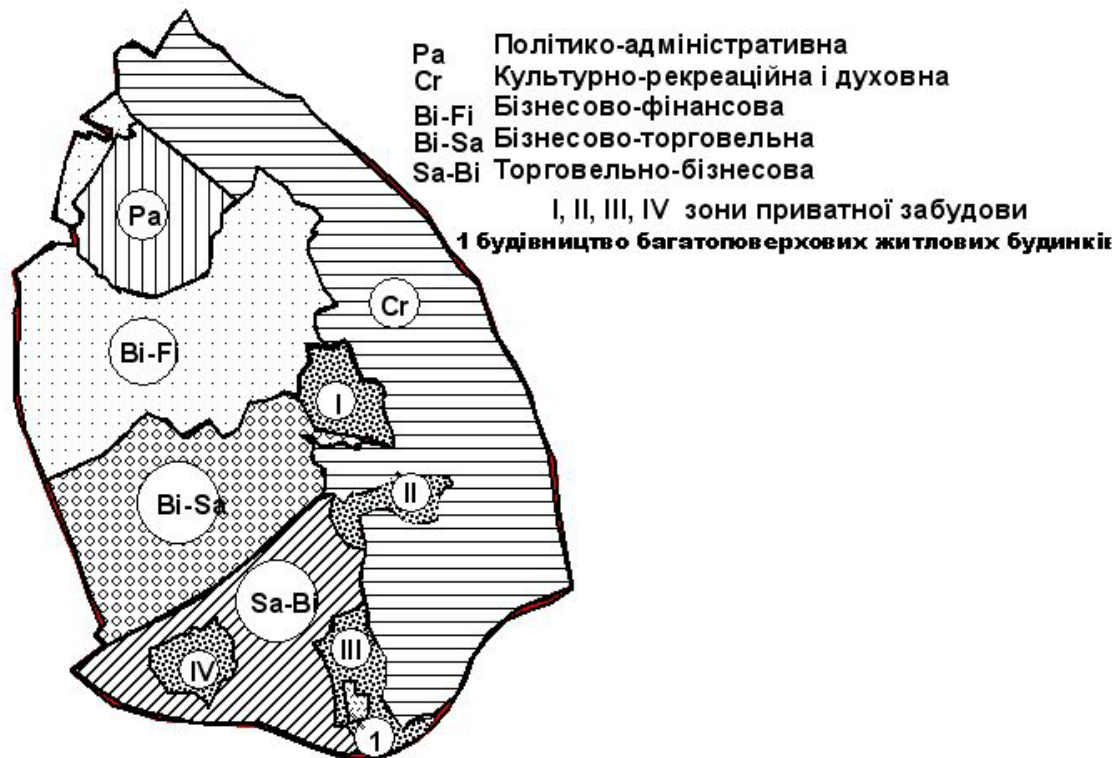

Рис. 1. Функціональне зонування історичного ядра міста Києва на прикладі Печерського району

Політико-адміністративна зона знаходиться у північній частині Печерського району. Її південна межа проходить по вулиці Мечнікова, східна – по Кловському узвозу, включаючи вулицю Михайла Грушевського 34/1, північна межа – по вулиці Михайла Грушевського до Музейного провулку, далі повертає на південний захід по вулиці Марії Заньковецької до вулиці Басейна включно. Зона має колоподібну форму.

У виділеній зоні спостерігається найвища концентрація політико-адміністративних установ першого рівня порівняно з іншими функціональними зонами, що і визначає її тип. Частка політико-адміністративних установ у даній зоні становить 16,4 % від загальної кількості установ та об'єктів різних видів діяльності. Зокрема, тут знаходиться Кабінет Міністрів України, Адміністрація Президента України, Комітети і Комісії Верховної Ради, Національний Банк України, посольства Китайської Народної Республіки, Республіки Татарстан, Японії, тощо.

Хоча, слід зазначити, що лівова частка (18,2%) у функціональній структурі зони припадає на об'єкти бізнесу. Вони включають представництва міжнародних компаній та провідних національних (бізнес-центр на Інституцькій, Хорайзон Тауер).

Функціональну структуру зони складають також правові об'єкти (13,1%), фінансові (11,2%) та готельно-ресторанні (11,2%); на торговельні заклади припадає 9,8%.

Політико-адміністративна зона міста Києва має ряд проблем. По-перше, поліфункціональність, яка визначається наявністю великої кількості об'єктів різнопланових напрямків діяльності. На нашу думку, виділена зона головним чином повинна виконувати політико-адміністративні та репрезентативні функції. Вона орієнтується на світовий і національний рівень і є місцем проведення зустрічей та переговорів на міжнародному рівні; є місцем проведення конгресів за участі міжнародних делегацій, її відвідує значна кількість іноземних туристів. Виходячи з цього, надмірна концентрація представництв компаній, юридичних та банкових установ є небажаною. З даної зони слід винести торговельні площі універсального характеру, інформаційно-комунікаційні та освітньо-інноваційні об'єкти. Розміщення об'єктів готельно-ресторанного бізнесу вищого рівня допускається у помірній кількості на рівні відповідності заявленого на них попиту.

По-друге, проблема територіального розвитку, пов'язана з обмеженістю простору для розміщення об'єктів відповідних видів діяльності. Містобудівна "Концепція розміщення висотних будинків і споруд в м. Києві на період до 2020 р.", затверджена Головним управлінням містобудування, архітектури та дизайну міського середовища Києва, унеможливило збільшення офісних площ за рахунок ефективної організації вертикального простору (згідно з вище наведеною концепцією, будівництво висотних будинків та споруд в історичному ядрі міста Києва є забороненим). З іншого боку, вона спрямована на збереження композиційної ролі центральної історичної частини Печерського району для посилення у ній ролі історико-культурної і архітектурної спадщини, природного ландшафту і територій рекреаційного призначення.

По-третє, значна площа, відведена під житлові масиви (наприклад, по вулиці Мечнікова). Це, в свою чергу, збільшує навантаження на зону, оскільки вимагає розміщення об'єктів соціальної інфраструктури (таких як лікарні, дитячі садки, школи) та сфери послуг (продовольчі та непродовольчі магазини, салони краси, перукарні, мережа побутового обслуговування).

По-четверте, тут зосереджена значна кількість архітектурних пам'яток та об'єктів старої забудови, що мають історико-культурну цінність. Вони визначають інвестиційну привабливість даної зони. Необхідно спрямувати інвестиції на їх реконструкцію (або оновлення фасадної частини) та збереження, що посилить культурні функції як даної зони, так і району в цілому. Наприклад, створення ексклюзивного готелю на базі прибуткового будинку по вулиці Лютеранській 32А. У такому готелі можна відтворити інтер'єр початку XX століття і створити іменні номери відомих людей, що проживали у цьому будинку (Л. Дмитерко, М. Бажан, О. Гончар, М. Рильський).

Бізнесово-фінансова зона прилягає до політико-адміністративного ядра. Межа між ними проходить по вулицях Мечнікова, Кловському узвозу,

включаючи вулицю Михайла Грушевського 34/1, по вулиці Марії Заньковецької до вулиці Басейна включно.

Зона простягається від Європейської площі на південь по вулиці Хрещатик до Бессарабської площі (не включаючи Бессарабський ринок). Через вулицю Басейна виходить на вулицю Червоноармійську і тягнеться до рогу вулиці Щорса, далі прямуючи нею виходить до вулиці Задніпровського, далі виходить на бульвар Лесі Українки (включаючи бульвар Лесі Українки 1), виходить на вулицю Старонаводницьку, прямує вулицею Панфіловців до сектору приватної забудови, далі – на північ по вулиці Лаврській до парку Аскольдової могили.

У виділеній зоні спостерігається найвища концентрація об'єктів бізнесової діяльності – 26 % від загальної кількості об'єктів різних видів діяльності. Наступні за часткою – торговельні об'єкти (16%), фінансові (13,4%) та готельно-ресторанні (10,7%).

Спостерігається істотне зменшення частки політико-адміністративних об'єктів, при чому наявні – другого та третього рівнів (Управління Служби безпеки України в м. Києві, Державна податкова інспекція печерського району м Києва). Частка політико-адміністративних об'єктів першого рівня є незначною (наприклад, Генеральна прокуратура України, Головне управління економіки, Головне фінансове управління, Головне казначейство України, міністерство в справах сім'ї, молоді та спорту тощо). Також у даній зоні наявне посольство Мексики. Наявність об'єктів державного управління у даній зоні пояснюється сусідством з політико-адміністративним ядром. Зменшується частка у загальній структурі правових об'єктів та збільшується частка фінансових.

У бізнесово-фінансовій зоні можна виділити три сектори:

- вздовж вулиці Хрещатик та бульвару Лесі Українки – сектор брендів магазинів (Helen Marlen, Savage, Terra Nova, Times Square, Zara, Roberto Covalli та ін.);
- вздовж Червоноармійської вулиці – пояс об'єктів готельно-ресторанного бізнесу (салон італійських меблів, «Альбїон» – приватний готель, «Казбек» – ресторан, «Марокана F-Cafe», «Нірвана» – ресторан, мережа ресторанів Козирної Карти тощо);
- на схід від бульвару Лесі Українки – переважання об'єктів бізнесової діяльності.

Виділена зона охоплює значну частину Печерського району, проте, як показують дослідження, великі площі використовуються неефективно, тобто не виконують функціонального навантаження даної зони. Наприклад, велику територію займають будівлі колишнього заводу “Арсенал”. Вона “випадає” із загальної функціональної структури зони. Враховуючи, що дана ділянка зазнає впливу як з боку політико-адміністративного ядра із заходу, так і історико-культурної та духовної зони з півночі і сходу, то важливим є врахування цього фактору при плануванні розміщення об'єктів на ній.

Сьогодні в Україні існує чимала кількість перспективних інноваційних проектів, які знаходяться як на етапі зародження, так і на стадії зрілості; вони потребують фінансових інвестицій, залучення висококваліфікованих спеціалістів та управлінців. На нашу думку, одним із варіантів ефективного використання комплексу будівель заводу “Арсенал” є створення інформаційно-інноваційного центру, який би виконував роль зв'язуючої ланки між продуцентами інновацій та споживачами, між, власне, самими продуцентами. Даний центр акумулює весь спектр інноваційної діяльності, що здійснюється на території України, диференціює її за галузевими напрямками, надає комплексну інформацію споживачам, здійснює патентування промислових винаходів і зразків, корисних моделей, нових технологій тощо. Центр надає широкий спектр консалтингових послуг в сфері інвестицій та інновацій: розробка бізнес-планів, інвестиційних меморандумів, вибір оптимальних шляхів залучення фінансування, пошук інвесторів і партнерів, проведення операцій із залучення інвестицій, структурування та юридичне оформлення інвестиційних контрактів. На базі інформаційно-інноваційного центру проводяться наукові з'їзди, конференції, симпозіуми, представляються новітні розробки, використовуючи комп'ютерні технології (3D, метод дистанційної презентації, застосовуються геоінформаційні системи тощо). Даний центр передбачає створення інформаційного відділу, який надає можливість придбати найсучаснішу літературу за різними науковими напрямками. Частина будівель також можна використати для організації мистецьких виставок, креативних презентацій (наприклад, висвітлення гострих суспільних проблем), виставок краєзнавчого характеру, для концертних залів, що обумовлюється значним попитом даних послуг серед населення та гостей столиці. Також ми вважаємо доцільним створення музею «Арсенал» для збереження пам'яті про індустріальний етап розвитку м. Києва та значимі події пов'язані із ним.

Також з метою посилення бізнес-фінансової функції зони на базі будівель колишнього заводу “Арсенал”, пропонується, за умов залучення інвестицій, створити інноваційний бізнес-інкубатор. Він надає приміщення для офісів/майстерень на умовах оренди суб'єктам малого та середнього підприємництва; адміністративні і технічні послуги (телефон, копіювання, приміщення для конференцій/зустрічей, секретаріат і т. д.); консалтинг/бізнес-планування для початківців. Також можливий широкий набір інших (консалтингових) послуг, трансфер технологій та інноваційних розробок.

Його створення сприяло б залученню іноземних інвестицій, це дозволило б використати переваги “центрального” місцеположення – поруч з головними офісами та структурами як національних, так і міжнародних компаній та установ.

У зв'язку з проведенням Євро-2012 здійснено модернізацію НСК «Олімпійський», який знаходиться у західній частині зони, де головним

чином зосереджені об'єкти готельно-ресторанного бізнесу. Така комбінація дає можливість припустити, що дана ділянка буде значним центром притягання туристів у періоди проведення футбольних матчів, тому слід посилювати готельно-ресторанну функцію (створювати відповідні об'єкти як VIP, так і стандарт та економ класів), посилювати рекреаційно-культурну та духовну (наприклад, на базі Київського палацу спорту, Будинку кіно Національного союзу кінематографів), торговельну (продаж сувенірів, ексклюзивних товарів та послуг) функції. Виходячи з вищесказаного, на даній ділянці необхідно обмежити сучасну житлову забудову, зменшити кількість об'єктів, які не відповідають функціональному навантаженню (наприклад, бізнесові об'єкти – Український державний концерн садівництва, виноградарства та виноробної промисловості, освітні заклади – Національний університет фізичного виховання та спорту, Природничо-науковий ліцей тощо).

Третя зона – бізнесово-торговельна. На півночі межує з бізнесово-фінансовим поясом по лінії – вулиця Щорса – вулиця Старонаводницька. Західна межа – від рогу вулиць Щорса і Червоноармійської до бульвару Дружби Народів. Південня межа тягнеться вздовж бульвару Дружби Народів до вулиця Сергія Струтинського, далі до західній межі Звіринецького кладовища і урочища Народницька балка.

У виділеній зоні переважають об'єкти бізнесу (20,7% від загальної кількості), далі – торгівлі (20,5%), значку частку мають фінансові об'єкти (12,4%) та інформаційно-комунікаційні (11,3%). Велика частка припадає на готельно-ресторанні – 10,8%.

У структурі бізнесу переважають об'єкти середнього та дрібного бізнесу.

Тут спостерігається підвищення частки торговельних об'єктів, що є типоформуючою ознакою. Варто зазначити, що у ході дослідження виявлено зменшення брендів об'єктів порівняно з попередньою зоною і збільшення універсальних магазинів.

Політико-адміністративні об'єкти мають 3,1% від загальної кількості об'єктів (4 об'єкти першого рівня – дипломатичні представництва Єгипту та Ізраїлю, другого і третього рівнів - Прокуратура Київської області, Прокуратура Печерського району тощо). Логічно було б розмістити об'єкти першого та другого рівнів у політико-адміністративному ядрі, оскільки вони не відповідають функціональному навантаженню даної зони.

Спостерігається зменшення фінансових та правових, туристсько-рекреаційних і духовно-культурних об'єктів. Натомість посилюється частка інформаційно-інноваційний об'єктів.

Аналізуючи функціональну структуру, можна побачити, що інформаційно-комунікаційна та фінансова складові за своєю часткою набирають типоформуючих ознак. Загалом, враховуючи трансформацію функціонального навантаження – від переважно промислового до бізнесово-

торговельного, можна стверджувати, що дана зона знаходиться на стадії формування.

Територіальну організацію бізнесово-торговельної зони можна охарактеризувати наступним чином: найвища концентрація усіх об'єктів спостерігається по периметру зони та вздовж її головних вулиць, таких як вулиця Івана Кудрі, Патріса Лумумби, Тверська, бульвара Лихачова та Новопечерського провулку.

В районі новобудов по бульвару Лесі Українки спостерігається формування бізнесового осередка на базі бізнес-центру Царське. Потенційною зоною формування бізнес-осередків є масив новобудов по вулиці Щорса.

Переважає частка житлової забудови, яка поєднується разом із фінансовими, правовими, бізнесовими, торговельними підприємствами та закладами та іншими.

У здійсненні рекреаційно-культурної функції важлива роль відводиться Національному палацу мистецтв «Україна», що знаходиться по вулиці Червоноармійській, – один з найбільших концертних залів Києва та України, основне місце проведення концертів та політичних заходів в столиці.

Дана зона характеризується активною забудовою вільних площ, що в подальшому може викликати її перевантаження.

Вона значно насичена промисловими об'єктами, що пов'язано з радянським індустріальним минулим. Так, на її розміщені завод «Радар», який спеціалізується на виробництві сучасного радіоелектронного та радіолокаційного обладнання для літаків та дослідний завод зварювального обладнання «Патон». Корпуси заводу «Радар» досить не вдало комбінуються з Національним палацом мистецтв «Україна», що розміщений поряд, а по-сусідству з територією заводу «Патон» розвивається торговельне ядро, представлене ТЦ «Плаза», фірмовими магазинами «Plato», «Bergoff», «Nike» та ін. На думку авторів, виробничі потужності даних промислових об'єктів раціонально винести до промислових зон або взагалі за межі міста, беручи до уваги досвід інших світових столичних міст.

Наступна зона – торговельно-бізнесова. З бізнесово-торговельною зоною межує по бульвару Дружби Народів; по вулицях Сергія Струтинського, Тимірязівської межує з культурно-рекреаційною та духовною зоною; південна межа зони співпадає з частиною кордону Печерського району. Сюди не включаються три ділянки приватної забудови (в центральній частині, на північному сході та південному сході).

Зона характеризується значним переважанням торговельних об'єктів у загальній функціональній структурі (27,1%), тоді як на об'єкти бізнесу припадає 19,6%. За ними слідує фінансові установи – 12,5% та інформаційно-комунікаційні – 9%.

Порівнюючи дану зону з вище вказаними, можна побачити певну її відсталість. Це пояснюється периферійністю, наявністю ділянок приватної забудови. Забудова міського типу збільшується за рахунок новобудов.

Функціональна структура даної зони також складається під впливом серединного поясу столиці, який характеризується підвищенням частки промислового виробництва, приладобудування, легкої і харчової промисловості, електро- та радіотехніки.

Вздовж південної межі торговельно-бізнесової зони проходить залізниця міжміського сполучення та залізничне шосе, що створює несприятливий клімат для розміщення об'єктів бізнесу, культури, фінансової та банкової сфер, готельно-ресторанного бізнесу тощо. Тому дана зона додатково несе буферну функцію.

Спостерігається значна диспропорція у розміщенні підприємств, установ та організацій різних видів діяльності. Так, головним чином вони концентруються вздовж головних вулиць зони – вулиця Кіквідзе, Сергія Струтинського та бульвару Дружби Народів.

Варто зазначити, що в зоні цілком необґрунтовано розміщені політико-адміністративні об'єкти першого рівня, такі як Державна казначейська служба України, Національна Комісія з радіаційного захисту населення. Вони мають бути перенесеними в політико-адміністративне ядро, оскільки не відповідають функціональному навантаженню даної зони.

Переважає житлова забудова, велика кількість гуртожитків освітніх закладів.

Співвідношення кількості об'єктів різних видів діяльності та площі зони підтверджує відсталість та часткову депресивність даної зони у порівнянні з іншими.

Зазначимо, що хоча на частку туристсько-рекреаційних та духовних об'єктів у загальній структурі припадає всього 3%, створюється потужний духовний центр – Михайлівський кафедральний собор – в парковій зоні біля озера Глінка. Це може слугувати для розвитку релігійної сфери по зоні в цілому.

Культурно-рекреаційна та духовна зона розташовується вздовж річки Дніпро і межує з усіма вище переліченими зонами. Дана зона формується на базі Хрещатого, Маріїнського парків, Міського саду, парку «Аскольдова Могила», Вічної Слави, Парку «Дніпровські кручі», Печерського ландшафтного парку, урочищ Берестове, Спаський яр, Наводницька балка та Центрального ботанічного саду НАНУ України імені М. Гришка. Переважна кількість установ виконує духовно-культурні функції – 50% від загальної кількості об'єктів (Національний симфонічний оркестр України, театр «Золоті Ворота», «D*Lux» розважальний центр, «Царь проджект»), сакральні функції (Києво-Печерська лавра, Свято-Михайлівський, Свято-Іонівський, Видубицький монастирі та Звіреницький монастир). До типолоформуючої функції також належить готельно-ресторанна,

на яку припадає 13,5 %, яка представлена головним чином закладами ресторанного типу. Торгівля представлена сувенірними магазинами.

Політико-адміністративні об'єкти, які представлені Верховною Радою та Міністерством охорони здоров'я, потребують винесення та обов'язкове включення їх у політико-адміністративне ядро.

Фінансова функція зони представлена незначною кількістю банкоматів та Європейським банком реконструкції та розвитку, який необхідно перенести у зону з відповідним функціональним навантаженням.

Є 2 бізнес-центри, які перебувають у стадії впровадження в експлуатацію. Обидва знаходяться у парковій зоні, тому їх бажано замінити культурними або готельно-ресторанними.

Безпосередня близькість даної зони до річки Дніпро та неповторні ландшафти дають можливість сформувати потужний рекреаційний пояс. Розвиток даної зони потребує значних капіталовкладень і зацікавленості як з боку держави, так і з боку приватних інвесторів. Будівництво будь-яких об'єктів повинно строго лімітуватись. А будівництво висотних житлових забудов повинно бути категорично забороненим.

Зона приватної забудови представлена секторами приватної забудови і знаходиться двома осередками в торговельно-бізнесовій зоні та двома ядрами вклинюється в культурно-рекреаційну та духовну зону. Приватна забудова виключає можливість розвитку територіальної структури, оскільки займає значні площі.

Варто зазначити, що в межах **сектору II** приватної забудови знаходиться посольство Республіки Таджикистан. Така ситуація вимагає перенесення його у політико-адміністративну зону. У центрі **сектора III** здійснюється будівництво багатоповерхового житлового масиву (1), на базі яких розвиваються бізнесові та торговельні функції.

Наявність цієї зони є важливою проблемою територіальної організації елементів функціональної структури історичного ядра. Її можна вирішити шляхом розширення меж сусідніх зон. Так, більшу частину **сектора I** можна віднести до рекреаційно-культурної та духовної зони, оскільки історично вони тяжіють одна до одної. Щодо **сектора IV**, то його можна в подальшому включити до торговельно-бізнесової зони. Вирішення цього питання потребує більш детальних досліджень і перебуває на стадії доопрацювання.

У зв'язку із наявністю освітніх закладів у всіх функціональних зонах окремої освітньо-інноваційної зони, яка включає вищі освітні заклади, НДІ, інститути Академії наук України тощо, виділити не вдалось. Проте слід відмітити про значну концентрацію освітніх та наукових закладів у бізнес-торговельній зоні на межі з торговельно-бізнесовою.

Висновки. Отримані результати можуть стати науковим підґрунтям для аналізу процесу трансформації переважаючих функцій міських територій; для розробки та впровадження заходів із оптимізації

функціонального навантаження відповідних зон, ефективної організації міського простору.

Список використаних джерел:

1. Axenov K., Brade I., Bondarchuk E., The transformation of urban space in post-Soviet Russia / K. Axenov, I. Brade, E. Bondarchuk. // Taylor & Francis, 25.09.2006 – 196 p.;
2. Білоконь Ю.М. Регіональне планування. Теорія і практика: Моногр. / Ю.М. Білоконь. – К.: Логос, 2003. – 246 с.;
3. Богорад Д. И. Районная планировка. Вопросы планировки промышленных районов / Д. И. Богорад – М., 1960 – 243 с.;
3. Гладкий О. В. Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій: Монографія. / Гладкий О. В. ; [наук ред. С. І. Ішук] ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. - К.: ВГЛ "Обрії", 2008. – 360 с.;
4. Драпіковський О.І. Оцінка земельних ділянок / Драпіковський О.І., Іванова І.Б. – К.: «Прінт-Експрес», 2004. – 296 с.;
5. Крупные города и вызовы глобализации [ред. В.А.Колосова, Д.Эккерта]. – Смоленск, Ойкумена, 2003. – 280 с.;
6. Лаппо Г. География городов / Г. Лаппо М.: Владос, 1997. – 481 с.;
7. Хорев Б.С. Проблемы городов (Урбанизация и единая система расселения в СССР) / Б.С. Хорев. – Изд.2-е, доп. и перераб. – М.: Мысль, 1975. – 428 с.

Мельничук А.Л., Каук Ю.В., Пальчук М.В. Тенденції трансформації переважаючих міських функцій в межах Печерського району міста Києва початку ХХІ ст.

Виявлено просторові трансформації території Печерського району м. Києва, пов'язані із зміною їх переважаючих функцій. Виділено функціональні зони щодо переважаючих функцій території в межах Печерського району м. Києва. Дано характеристику просторовим відмінам використання території району. Розроблено напрямки удосконалення їх функціонального навантаження.

Ключові слова: міські функції, м. Київ. Печерський район.

Мельничук А.Л., Каук Ю.В., Пальчук М.В. Тенденции трансформации преобладающих городских функций в пределах Печерского района города Киева начала ХХІ века.

Определены пространственные трансформации территории Печерского района г. Киева, связаны с изменением их преобладающих функций. Выделены функциональные зоны в соответствии с функциями территории в пределах Печерского района г. Киева. Дана характеристика пространственным отменам использования территории района. Разработаны пути усовершенствования их функциональной нагрузки.

Ключевые слова: городские функции, г. Киев. Печерский район.

Melnichuk A.L., Kauk Y. V., Palchuk M. V. Trends of transformations of main city's functions of the territory of Pechersk region of Kiev at the beginning of XXI century.

The spatial of the territory of the Pechersk region, which are predetermined by the modification of the main functions, are revealed. The functional zones according to the main functions of the territory of Pechersk region (Kiev) are formed. The spatial differences of the usage of the region's territory are determined. The article shows the ways of improvements of its functional purposes.

Keywords: urban functions, Kyiv, Pecherky district.

УДК 911.3

Скриль І.А., к.г.н.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ ДЛЯ РОЗВИТКУ ПОДІЄВОГО ТУРИЗМУ

Ключові слова: туризм, подієвий туризм, потенціал, подієві ресурси, класифікація.

Постановка проблеми. В українській туристичній індустрії поступово формується культура відродження, створення, накопичення і використання подієвих ресурсів. Це впливає на формування тимчасових туристичних потоків та їх просторову організацію, урізноманітнює національний туристичний продукт, стимулює розвиток обслуговуючих супутніх виробництв. Прикладами є той же футбол, особливо за участі київського "Динамо", донецького "Шахтаря", харківського "Металіста" і збірної України, пісенні, художні і фольклорні фестивалі у Каховці, Гуляй Полі, Казантипі, Шешорах, Дубному, концерти "зірок" світового рівня, ярмарки, вернісажі, виставки, театралізовані шоу, конкурси на зразок "Україна має таланти", "Суперзірка", "Х-фактор".

У Законі України «Про туризм» зазначається, що держава надає туризму пріоритетного значення і створює сприятливі передумови для його прискореного розвитку [1]. Останнім часом в Україні відбуваються певні зрушення у розвитку туризму: будуються туристичні об'єкти, розвиваються нові види туризму, зокрема подієвий. Значною мірою на такі позитивні процеси вплинуло проведення в Україні матчів Євро – 2012.

Харківщина має значний потенціал для розвитку таких видів туризму, як культурно-розважальний, пізнавально-діловий, курортно-лікувальний, спортивний, навчальний, науковий. В той же час, подієвий туризм ніколи не був візитною карткою регіону, тому ресурси даного виду туризму ґрунтовно не досліджувались.

Метою статті є аналіз та обґрунтування потенціалу Харківського регіону для розвитку подієвого туризму. Протягом кількох років велась дослідницька робота з вивчення подієвих туристичних ресурсів Харківщини, вивчались географічні об'єкти, збирались матеріали з даної теми, опрацьовувалась відповідна література, відвідувалися масові заходи, присвячені тій чи іншій події, опрацьовувалися фондові матеріали районних управлінь культури і туризму, зокрема Золочівського, Краснокутського, Печенізького, Первомайського та ін.

Виклад основного матеріалу. Подієвий туризм – порівняно молодий і цікавий напрямок туризму, сутність якого полягає у тому, що основна мета поїздки приурочена до певної події. Тури, що поєднують в собі

традиційний відпочинок та участь в найбільш видовищних заходах планети, поступово завойовують все більшу популярність.

Особливість подієвого туризму в тому, що щороку він поповнюється новими подієвими турами, які з випадкових переходять до розряду регулярних. За аналогією із рівнями пізнавальної цінності суспільних туристичних ресурсів, виділяються по дієві ресурси глобального, регіонального і місцевого масштабів.

До глобальних подій належать заходи, які: а) спонукають до подорожі населення багатьох країн і поширюють свій вплив на увесь світ або його окремі частини (Олімпійські Ігри, чемпіонати світу і окремих світових регіонів із різних видів спорту, з'їзди, конференції, фестивалі світового масштабу); б) події регіонального рівня є визначальним мотивом для подорожі населення країн у межах окремих частин світу ; в) події місцевого рівня спонукають до подорожі у межах країни або її окремої частини [2, с.28].

Подієві ресурси належать до динамічних чинників формування туристичних потоків, оскільки включають мотиваційні передумови подорожі до місця, де відбувається подія чи явище. Спортивні змагання, культурно-мистецькі заходи, політичні акції, унікальні природні явища - далеко не повний перелік подій, які спонукають людину до мандрівки. Подієві ресурси охоплюють найбільш суттєві прояви сучасного суспільного буття із його спрямованістю на екологізацію, активний і здоровий спосіб життя, переконаннями й уявленнями про стиль і стереотип поведінки людини у соціумі, включають його пропаганду та механізми реалізації.

Даний вид ресурсів не підлягає традиційному кількісному вимірюванню. Можна говорити лише про міру впливу подієвих ресурсів на створення туристичної інфраструктури, формування туристичних потоків, яка у нинішньому світі, насамперед, залежить від реклами події та атракцій навколо неї. Це вказує на те, що "подія", яка використовується у туризмі, величезною мірою залежить від суспільних вподобань, від моди й уяви про престижність заходу. Велике значення має постійність і періодичність проведення заходів.

Окремі види подієвих ресурсів найбільш доцільно класифікувати за тематикою заходу: національні і релігійні свята, гастрономічні, музичні, театральні фестивалі, спортивні змагання, покази мод, карнавали, технічні салони і виставки, економічні форуми тощо (табл. 1) [4].

Подія, як туристичний ресурс, має яскраво виражений мультиплікаційний ефект – вона "змушує" розвиватися різні сектори туристичної індустрії для ефективнішого використання власного потенціалу. В українській туристичній індустрії поступово формується культура відродження, створення, накопичення і використання подієвих ресурсів. Це впливає на формування тимчасових туристичних потоків та їх

просторову організацію, урізноманітнює національний туристичний продукт, стимулює розвиток обслуговуючих супутніх виробництв.

На думку автора, Харківський регіон на сьогоднішній день має сприятливі умови для розвитку подієвого туризму. Зокрема, великою популярністю серед населення, учнівської та студентської молоді користуються фольклорно-етнографічні фестивалі. Поштовхом для їх розвитку було проведення етнофестивалю «Печенізьке поле», який відбувся вперше на березі Печенізького водосховища у Печенізькому районі 2002 року.

Табл. 1

Класифікація світових подієвих ресурсів за тематикою

Види ресурсів	Тематика	Приклади події
ГРОМАДСЬКІ	Гастрономічні фестивалі	Пивний фестиваль «Октоберфест» (Мюнхен, Німеччина), свято молодого вина Божоле Нуво (Франція), фестиваль морепродуктів на о. Гров (Іспанія), «Свято меду (Мукачеве, Закарпаття)»
	Фестивалі-виставки квітів	Виставка тюльпанів (Нідерланди), фестиваль квітів у Челсі (Велика Британія), свято троянд (травень) і жасміну (серпень) у Грассі (Франція), фестиваль хризантем (Японія), фестиваль квітів (Таїланд), виставка квіткових експозицій на Співочому полі (Київ)
МИСТЕЦЬКІ	Музичні та театральні фестивалі і конкурси	Музичний конкурс «Євробачення», фестиваль джазу в Монтрі (Швейцарія), «Слов'янський базар» (Білорусь), «Нова хвиля» (Латвія), «Таврійські ігри» (Україна), фестиваль художнього драматичного мистецтва (Франція)
	Кінофестивалі	Канський (Франція), Берлінський (Німеччина) кінофестивалі, кінофестиваль «Молодість» (Україна), «Кінотавр» (Росія)
	Фольклорні обряди, свята і фестивалі	Midsummer's Day (Велика Британія), фестиваль кельтської музики (Франція), фольклорний фестиваль у Шешорах (Україна)
СПОРТИВНІ	Спортивні змагання	Літні і зимові олімпійські ігри, чемпіонати світу і Європи з футболу й інших видів спорту, спартакіади
	Ралі, перегони і регати	Перегони Формули-1, міжнародні автоперегони, напр.. Париж – Дакар, регати: Vendee Globe? Volvo Ocean Race
	Спортивні фестивалі	«Лижний фестиваль» (Норвегія), «Перегони човнів» (Велика Британія)
ЕКОНОМІЧНІ І ПОЛІТИЧНІ	Ярмарки і виставки	«Райзен Гамбург» (туристичний ярмарок, Німеччина), Брюсельський міжнародний книжковий ярмарок (Бельгія)
КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ	Театралізовані шоу	Шоу Lord of the Dances (Велика Британія), «Кіносценія» (Франція), «Наше Різдво» (Україна)
	Карнавали	Карнавал в Новому Орлеані (США), Венеціанський карнавал (Італія), карнавал в Ріо-де Жанейро (Бразилія), карнавал в Мацатлані (Мексика)
	Національні фестивалі і свята	Фестиваль Святого Патрика (Велика Британія, Ірландія), «Парад кохання» (Німеччина), Дівалі або «Фестиваль Вогнів» (Індія)

	Аукціони	Сотбі'с, Крісті'с (твори мистецтва, антикваріат, Велика Британія), NAFA (хутра, Канада), Гелос (твори мистецтва, Росія), FFS (хутра, Фінляндія), Flora Holand (квіти, Нідерланди)
	Покази мод	Тиждень високої моди в Парижі (Франція), Milano Moda Donna (Італія)
РЕЛІГІЙНІ	Автомобільні та авіаційні салони	Детройтський (США), Франкфуртський (Німеччина), Лондонський (Велика Британія), Женевський (Швейцарія), Токійський (Японія), автосалони, авіасалон в Ле Бурже (Франція), авіасалон на о. Лангкаві (Малайзія)
	Політичні та економічні форуми	Всесвітній економічний форум у Давосі (Швейцарія), Генеральна асамблея ООН, зустрічі світових лідерів
	Релігійні свята, ходи і події	Сходження благодатного вогню у переддень Воскресіння Христового (Єрусалим)

Ця подія одержала резонанс по всій області, і зараз у різних куточках Харківщини проводяться наступні свята: «Весілля в Малинівці» (Чугуївський район), «Печенізьке поле» (Печенізький район), «Свято борщу» (Нововодолазький район), «Олексіївська фортеця» (Первомайський район), «Співочі тераси» (Краснокутський район), «Сьогодні Купала, а завтра Івана» (Золочівський район).

Фестиваль обрядового та сучасного весільного дійства «Весілля в Малинівці – плюс». Недалеко від міста Чугуєва знаходиться село Малинівка, у якому відбувалися події, показані у фільмі-опереті «Весілля в Малинівці». Саме це спонукало до організації та заснування фестивалю обрядового та сучасного весільного дійства «Весілля в Малинівці – плюс», який відбувся 3 вересня 2012 року. Він був традиційним для району кілька років поспіль, але в останні три роки рівень його проведення зріс настільки, що цього разу фестиваль відвідали 5 тисяч глядачів та учасників. Програма фестивалю включала знайомство з весільними обрядами українців та національних меншин, виставку робіт народних майстрів, різноманітну концертну програму. **Фестиваль страв Слобожанської кухні «Свято борців».** Перший кулінарний конкурс був проведений у 2009 році у с. Мелихівка Нововодолазького району. За три роки організатори свята зробили значний прогрес у розвитку своєї ідеї, перетворивши це свято на справжній фестиваль страв слобожанської кухні. **Етнографічне свято «Олексіївська фортеця».** 25-26 червня 2011 року в Первомайському районі вперше пройшло нове масштабне етнографічне свято «Олексіївська фортеця». Це свято приурочене до 280-річчя Української оборонної лінії, до якої входила і Олексіївська фортеця. Однією з головних подій свята були видовищні лицарські бої, в яких взяли участь представники клубів історичних реконструкцій з Харкова, Львова, Дніпропетровська, Запоріжжя, а також Білорусії, Росії, Молдови. На території фортеці були також реконструйовані військові табори, побут, зброю та одяг 18 сторіччя. **Етнографічний фестиваль «Співочі тераси».**

Перший Міжнародний етнографічний фестиваль «Співочі тераси» пройшов 5-6 вересня 2011 року в селі Городне Краснокутського району. Назвою фестиваль зобов'язаний архітектурному комплексу, побудованому на початку 20 сторіччя відомим цукрозаводчиком П. І. Харитоненко. Назву «Співочі тераси» спорудження одержало від того, що дугоподібна форма його підсилює звуки. Тиха розмова в одному краю тераси добре чутна на її протилежній стороні на відстані 40-60 м. Окрім виступів співочих фольклорних колективів, під час фестивалю працювали містечко гончарів, алея художників, творчі майстерні вишивки, випікання калачів, співу, народного танцю. ***Фестиваль пісенно-обрядового фольклору «Сьогодні Купала, а завтра Івана».*** 2 липня 2011 року у селі Сквородинівка Золочівського району на території Національного літературно-меморіального музею Г.С.Сквороди вперше відбувся щорічний Регіональний фестиваль пісенно-обрядового фольклору «Сьогодні Купала, а завтра Івана». Мета фестивалю – відродження, збереження, популяризація народних традицій, звичаїв та обрядів Слобожанщини. У фестивалі взяли участь 48 колективів з 21 району області, міста Лозова та міста Харкова. Учасники заходу представили місцеві пісенно-обрядові традиції одного з найяскравіших свят народного календаря – Івана Купала.

Висновки. Як бачимо, на Харківщині останнім часом набуває стрімкого розвитку подієвий туризм, особливість якого полягає в тому, що щорічно він поповнюється новими подієвими турами, які з випадкових переходять в розряд регулярних. Найбільш привабливими для цього є Золочівський, Краснокутський, Нововодолазький, Первомайський, Печенізький, Чугуївський райони.

Є певні труднощі у дослідженні даного виду туризму, оскільки, наприклад, неможливо підрахувати точного числа відвідувачів того чи іншого заходу. Але зростаюча з кожним роком популярність етнофестивалів може призвести до того, що в недалекому майбутньому число учасників подієвих турів на Харківщині перевищить число учасників екскурсійних турів.

Список використаних джерел:

1. Закон України "Про туризм" № 324/95 – ВР / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 31, ст. 242.
2. Парфінченко А.Ю. Туристичне країнознавство / А.Ю. Парфінченко – Харків, 2009. – 288с.
3. Смаль І.В. Основи географії рекреації і туризму : навчальний посібник / І.В.Смаль – Ніжин, 2004. – 264с.
4. Інтернет-ресурс <http://geografica.net.ua>.

Скриль І. А. Дослідження потенціалу харківського регіону для розвитку подієвого туризму

Розглядаються особливості подієвого туризму. Основну увагу приділено ресурсам Харківського регіону для розвитку даного виду туризму.

Ключові слова: туризм, подієвий туризм, потенціал, подієві ресурси, класифікація.

Скрыль И. А. Исследование потенциала харьковского региона для развития событийного туризма

Рассматриваются особенности событийного туризма. Основное внимание уделено ресурсам Харьковского региона для развития данного вида туризма.

Ключевые слова: туризм, событийный туризм, потенциал, событийные ресурсы, классификация.

Skryl' I. Studies of the potential of Kharkiv region for events tourism development.

Peculiarities of events tourism are considered. The basic attention is given to resources of Kharkiv region for development of this kind of tourism.

Keywords: tourism. Events tourism, potential, events resources, classification.

УДК 911.3

Симоненко А.М., асп.

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКА СТРУКТУРА ОСВІТНЬОГО
КОМПЛЕКСУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Ключові слова: управління, організаційно-управлінська структура, державне управління освітою, децентралізація управління.

Вступ. Постановка проблеми. Ефективне функціонування освітнього комплексу Київської області і його структурних територіальних підсистем залежить від рівня організації управління. Практичне значення управління досить значне в організації безперервного освітнього процесу, що дозволяє виділити його як окрему компонентно-функціональну підсистему. Організаційно-управлінська структура освітнього комплексу - це сукупність організаційних форм і органів управління, які забезпечують цілеспрямований і узгоджений розвиток усіх її ланок.

Актуальність дослідження організаційно-управлінської структури освітнього комплексу зумовлена необхідністю пошуків, розробки і впровадження ефективної системи державного управління, яка забезпечить освітню галузь оптимальними умовами функціонування, створить системний механізм її саморегуляції на загальнонаціональному, регіональному, місцевому рівнях у навчально-виховних закладах і наукових установах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день у теорії і практиці державного управління освітою нагромаджено значний досвід вітчизняних учених: В. Андрущенко, М. Дарманського, Д. Дзвінчука,

Г. Євтушенка, Л. Карамушки, В. Князева, В. Кременя, В. Куценко, В. Лугового, О. Ляшенка, В. Майбороди та ін. Разом з тим, окремі актуальні для науки та практики проблеми щодо управління освітнім комплексом потребують більш поглибленого вивчення.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення ієрархічної структури підпорядкованості органів управлінської системи; розкриття основних закономірностей та принципів функціонування організаційно-управлінської структури, а також обґрунтування і систематизація цілей освітньої системи; дослідження системи органів державного управління національною освітою України та Київської області.

Виклад основного матеріалу. У сфері освіти важливою і необхідною ланкою економічного механізму є організація управління системою освіти в цілому та всіма її складовими частинами.

Управління означає цілеспрямовану діяльність усіх суб'єктів із забезпечення, оптимального функціонування та обов'язкового розвитку кожного навчального закладу, всіх ланок і галузей в цілому. Таким чином, державна політика в галузі освіти – це складова підсистема загальнодержавної політики, яка включає сукупність визначеної системи цілей, завдань, принципів, програм та основних напрямів діяльності органів управління освітою з їх виконання.

Найважливішими принципами, на яких будується управління освітою, є: принцип гуманізації, принцип державотворення, принцип науковості, оптимального поєднання, централізації і децентралізації, принцип цілеспрямованості, принцип плановості, єдиноначальності і колегіальності, раціонального співвідношення прав, обов'язків і відповідальності, а також нерозривного зв'язку теорії і практики, системності і комплектності.

В рамках нашого дослідження пріоритетними принципами є принцип децентралізації, принцип демократизації та принцип гуманізації.

Децентралізація – це принцип територіальної організації влади, за якого держава передає повноваження на прийняття рішень у певній сфері структурам локального чи регіонального рівня, що знаходяться поза системою виконавчої влади і є відносно незалежними від неї.

Демократизація передбачає залучення до управління як державних, так і громадських інституцій, приватних структур, трудових колективів, сімей.

Гуманізація означає приведення системи управління у стан, який дозволяє у повній мірі розкритися професійному потенціалу управлінських працівників, посилити роль керівників як координаторів дій підлеглих.

Здійснення принципу децентралізації передбачає:

- чіткий розподіл фінансової відповідальності;
- розподіл повноважень і їх делегування на нижчі рівні;
- урахування потреб місцевої громади й держави, прийняття рішень за правилом консенсусу;

- посилення місцевого контролю;
- формування цивілізованого ринку освітніх послуг.

Принцип децентралізації передбачає чітке визначення повноважень як центрального так і місцевого рівнів управління.

Основними напрямками діяльності центрального органу управління освітою мають бути:

- розвиток освітньої політики (що включає в себе визначення пріоритетів та розробку стандартів);
- оцінювання результатів, прийняття управлінських рішень на основі моніторингу;
- визначення шляхів розв'язання контраверсійних ситуацій;
- формування загальнодоступної системи інформації в освіті.

На місцевий рівень управління має покладатися:

- реалізація державної місцевої політики;
- розвиток місцевої освітньої політики з урахуванням власних можливостей і потреб громади;
- забезпечення розвитку закладів освіти;
- забезпечення належних потоків інформації;
- відповідальність і звітність перед громадою.

Таким чином, для сучасного стану системи управління освітою характерний процес децентралізації, тобто передача ряду функцій і повноважень від вищих органів управління нижчим. Державні органи розробляють найбільш загальні стратегічні напрями, а обласні й районні (міські) органи спрямовують зусилля на вирішення фінансових, кадрових, матеріальних та організаційних проблем.

Другою особливістю є перехід від державного до державно-громадського управління освітою, головною метою якого є поєднання зусиль держави і суспільства у вирішенні проблем формування державної політики в галузі освіти, питань навчально-виховної, методичної, економічної, фінансово-господарської діяльності.

Освітня система характеризується наявністю різноманітних цілей, тому є необхідність їх систематизації. Підпорядкованість цілей нижчого рівня вищим називається ієрархією цілей. Кожний елемент освітньої системи існує для досягнення певної мети, таким чином, можна обґрунтувати ієрархічність управління в освітньому комплексі:

- інституціональний рівень – управління, що здійснює центральний орган, мета якого реалізувати місію освіти;
- макрорівень – управління на регіональному рівні має реалізувати загальне уявлення про результат освіти, який би задовольнив потреби певного регіону;
- мезорівень – управління на місцевому рівні, яке має забезпечити досягнення орієнтуючих цілей;

- мікрорівень - управління на рівні конкретної установи, що має на меті забезпечити загальні освітні цілі (дитячий садок, школа, університет);
- операціоналізований рівень – управління на рівні підрозділу, яке спрямовується на досягнення конкретних цілей (відділ, кафедра).

Органи управління освітнім комплексом розрізняються за структурою підпорядкованості, поділяючись на ранги: вищі, нижчі або рівноправні. Зв'язок елементів їх структури є двох типів: вертикальні – зв'язки підпорядкування і керівництва, та горизонтальні – зв'язки кооперування рівноправних партнерів. У свою чергу, вертикальні зв'язки поділяються на лінійні (обов'язкове виконання всіх вимог) і функціональні (обов'язкове виконання вимог з певної групи проблем).

Організаційно-управлінська структура освітнього комплексу України визначається Законом України «Про освіту» і деталізується у Законах України «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», у відповідних постановах Кабінету Міністрів України та інших нормативних документах.

Отже, до державних органів управління освітою в Україні належать:

- Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України;
- міністерства і відомства України, яким підпорядковані навчальні заклади;
- Державна атестаційна комісія України;
- управління освіти і науки обласних державних адміністрацій;
- відділи освіти районних (міських) державних адміністрацій.

Центральним органом державного управління освітою в Україні є Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. Його повноваження визначені Законом України "Про освіту" та "Положенням про Міністерство освіти України". Міністерство освіти і науки бере участь у виробленні державної політики в галузі освіти та втілення її в життя, у визначенні основних напрямків розвитку освіти, здійснює координаційні, науково-методичні, контрольні функції та державне інспектування, забезпечує зв'язок з іншими державами, організовує впровадження у практику досягнень науки і передового педагогічного досвіду; проводить атестацію та акредитацію навчальних закладів.

При Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту функціонує Державна атестаційна комісія, яка проводить атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів. Міністерству освіти підпорядковані вищі навчальні заклади (академії, університети, інститути, консерваторії, коледжі, технікуми (училища), Академія педагогічних наук та її науково-дослідні інститути.

Державна атестаційна комісія формує мережу спеціалізованих вчених рад та контролює їх діяльність, розробляє і затверджує вимоги до рівня наукової кваліфікації здобувачів наукових ступенів та встановлює критерії атестації наукових кадрів вищої кваліфікації, проводить експертизу

дисертацій для здобуття наукових ступенів та атестаційних справ для присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, здійснює інші повноваження, передбачені законом.

При обласних районних (міських) державних адміністраціях створюються відповідні структурні підрозділи, які здійснюють управління освітою: при обласній держадміністрації – управління освіти і науки, при районній (міській) – відділ освіти, а при сільській і селищних Радах народних депутатів – комісії з питань освіти.

Управління освіти і науки обласної державної адміністрації контролює і координує роботу відділів освіти районних (міських) держадміністрацій; аналізує стан освіти і науки в області, розробляє регіональні програми її розвитку, організовує і контролює виконання цих програм; визначає потребу регіону у фахівцях різних спеціальностей для системи освіти і науки та здійснює замовлення на їх підготовку.

Управління освіти і науки організовує і контролює роботу державних і комунальних вищих навчальних закладів, закладів післядипломної освіти, бере участь в укладанні та припиненні дії контрактів з керівниками вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації, професійно-технічних навчальних закладів, що підпорядковані Міністерству освіти і науки, молоді та спорту України; сприяє впорядкуванню мережі навчальних закладів в області; визначає регіональний компонент у змісті освіти; вносить на розгляд Міністерства освіти і науки, молоді та спорту пропозиції щодо запровадження експериментальних навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів, нових освітніх програм, організовує навчально-методичне забезпечення загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів; проводить роботу на підтримку і розвиток обдарованих дітей, захищає права та інтереси неповнолітніх дітей, в тому числі і дітей-сиріт, організовує діяльність психологічної служби та педагогічного патронажу в системі освіти; разом з органами охорони здоров'я здійснює загальний контроль за охороною здоров'я дітей, проведенням оздоровчих заходів, створенням безпечних умов для їх навчання і праці.

В управлінні освіти і науки обласної держадміністрації утворюється колегія, до складу якої входять начальник управління (голова колегії), заступники начальника, інші відповідальні працівники управління, керівники районних відділів освіти, наукових установ, інститутів удосконалення вчителів (післядипломної освіти), навчальних закладів. Рішення колегії приводяться в життя наказами начальника управління освіти і науки обласної держадміністрації.

При управлінні освіти і науки можуть утворюватися різні структурні підрозділи: творчі лабораторії, наукові ради та комісії, видавничі центри тощо.

Відділ освіти районної державної адміністрації є структурним підрозділом районної держадміністрації і підпорядковується, з одного боку,

голови районної державної адміністрації, а з другого - управлінню освіти і науки обласної державної адміністрації.

Відділ освіти здійснює безпосереднє керівництво навчальними закладами, визначає потребу у їх кількості, подає пропозиції щодо удосконалення їх мережі; контролює виконання вимог щодо залучення всіх дітей шкільного віку до навчання у загальноосвітніх навчальних закладах. Координує роботу навчальних закладів, спрямовану на навчання та виховання дітей, організацію їх відпочинку, запобігання бездоглядності та правопорушень серед неповнолітніх, створює в районі розгалужену службу соціально-педагогічного патронажу; забезпечує утворення психологічної служби в навчальних закладах; інспектує та проводить атестацію навчальних закладів, контролює дотримання ними державних вимог щодо змісту, рівня і обсягу освітніх послуг.

Очолює відділ освіти районної держадміністрації завідуючий, який призначається на посаду і звільняється з посади головою районної держадміністрації за погодженням з начальником управління освіти і науки обласної держадміністрації.

Завідуючий відділу освіти здійснює керівництво діяльністю відділу, визначає посадові обов'язки його працівників, затверджує положення про підрозділи і служби районного відділу, функціональні обов'язки його працівників, планує роботу відділу, розпоряджається коштами, що виділяються на утримання відділу, призначає на посаду і звільняє з посади працівників відділу, керівників навчальних закладів та установ комунальної форми власності тощо.

При відділі освіти створюється колегія, рішення якої приводяться в життя наказами завідуючого відділу, районний методичний кабінет дошкільної, загальної середньої і позашкільної освіти, а також може створюватися рада керівників навчальних закладів, інші громадські ради, комісії з учасників навчально-виховного процесу, представників громадськості.

Таким чином, на рис.1 систематизуємо ієрархічну структуру підпорядкування організаційно-управлінської системи освітнього комплексу на всіх рівнях.

Розглянемо організаційно-управлінську структуру освітнього комплексу Київської області.

Головне управління освіти і науки України Київської обласної державної адміністрації – державний орган керівництва освітньою системою в області й упровадження освіти як складової з реалізації гуманітарної політики держави.

Головне управління освіти і науки має такі складові: відділ дошкільної, позашкільної, загальносередньої освіти; відділ професійної освіти, науки, інноваційної діяльності; відділ організаційно-кадрового забезпечення; центр нових інформаційних систем і технологій; технічний відділ; обласна

психолого-медико-педагогічна консультація; контрольно-ревізійний відділ; відділ статистики та аналізу; відділ фінансування, бухгалтерського обліку та звітності.

Рис. 1. Організаційно-управлінська структура освітнього комплексу України

Діяльність головного управління освіти і науки Київської обласної державної адміністрації спрямована на розвиток дошкільної освіти, оновлення змісту загальної середньої освіти, забезпечення рівних умов доступу до якісної освіти, поліпшення стану забезпечення закладів освіти підручниками та навчальними посібниками, підвищення ефективності використання навчальних комп'ютерних комплексів, впровадження в практику діяльності навчальних закладів сучасних інформаційних систем і технологій, задоволення інтересів освітян у професійному зростанні, забезпечення потреб регіонів кваліфікованими педагогічними кадрами, мотивацію їх до самоосвіти, створення оптимальних умов для модернізації післядипломної освіти педагогів та досягнення ними ціннісних результатів, що мають випереджувальний характер.

Освітня система Київщини нараховує 775 державних денних загальноосвітніх шкіл, у тому числі 219 (29% від загальної кількості) –

розташовані у містах, 556 (71%) – у сільській місцевості. В них навчаються майже 178 тис. учнів, з них 111 тис. учнів (62,4 %) – у міських та 67 тис. учнів (38,6%) – у сільських школах. В області функціонують 11 вечірніх (змінних) шкіл (5 тис. учнів), 5 приватних закладів (432 учні), 23 професійно-технічних училища (10,5 тис. учнів), 24 вищі навчальні заклади (44 тис. студентів), 58 позашкільних установ (61,2 тис. дітей).

Головне управління освіти і науки України Київської обласної державної адміністрації – державний орган керівництва освітньою системою в області й упровадження освіти як складової з реалізації гуманітарної політики держави.

Головне управління освіти і науки має такі складові: відділ дошкільної, позашкільної, загальносередньої освіти; відділ професійної освіти, науки, інноваційної діяльності; відділ організаційно-кадрового забезпечення; центр нових інформаційних систем і технологій; технічний відділ; обласна психолого-медико-педагогічна консультація; контрольно-ревізійний відділ; відділ статистики та аналізу; відділ фінансування, бухгалтерського обліку та звітності.

Діяльність головного управління освіти і науки Київської обласної державної адміністрації спрямована на розвиток дошкільної освіти, оновлення змісту загальної середньої освіти, забезпечення рівних умов доступу до якісної освіти, поліпшення стану забезпечення закладів освіти підручниками та навчальними посібниками, підвищення ефективності використання навчальних комп'ютерних комплексів, впровадження в практику діяльності навчальних закладів сучасних інформаційних систем і технологій, задоволення інтересів освітян у професійному зростанні, забезпечення потреб регіонів кваліфікованими педагогічними кадрами, мотивацію їх до самоосвіти, створення оптимальних умов для модернізації післядипломної освіти педагогів та досягнення ними ціннісних результатів, що мають випереджувальний характер.

Освітня система Київщини нараховує 775 державних денних загальноосвітніх шкіл, у тому числі 219 (29% від загальної кількості) – розташовані у містах, 556 (71%) – у сільській місцевості. В них навчаються майже 178 тис. учнів, з них 111 тис. учнів (62,4 %) – у міських та 67 тис. учнів (38,6%) – у сільських школах. В області функціонують 11 вечірніх (змінних) шкіл (5 тис. учнів), 5 приватних закладів (432 учні), 23 професійно-технічних училища (10,5 тис. учнів), 24 вищі навчальні заклади (44 тис. студентів), 58 позашкільних установ (61,2 тис. дітей).

Різними видами позашкільної освіти в 58 навчальних закладах області охоплено 61,2 тис. дітей. Функціонує 702 дошкільні заклади, де виховується 49,3 тис. дітей.

Систематично проводиться робота щодо створення умов для здобуття повноцінної освіти різними категоріями дітей: обдарованими, тими, які мають здібності для поглибленого вивчення окремих предметів; дітьми із

вадами психічного та (або) фізичного розвитку; дітьми-сиротами і тими, які позбавлені батьківського піклування.

З метою розвитку індивідуальних здібностей школярів в області працюють 42 заклади нового типу, 23 спеціалізовані школи. Серед загальноосвітніх шкіл I-III ступенів функціонують 16 гімназій, 14 ліцеїв та 11 навчально-виховних комплексів "школа-ліцей".

У системі освіти Київщини функціонують 17 закладів інтернатного типу обласної комунальної власності (2688 вихованців), в тому числі 5 - для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Для дітей з інвалідністю, стан здоров'я яких унеможлиблює навчання і виховання в загальноосвітніх навчальних закладах на загальних підставах, функціонує 8 спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів (784 вихованці). В області діють 26 районних/міських дитячих будинків (655 вихованців).

На території області функціонує 24 вищі державні навчальні заклади I-IV рівня акредитації, у тому числі 13 коледжів, 3 технікуми, 4 училища та 1 вища школа.

Мережа вищих навчальних закладів недержавної форми власності включає університет (м.Бровари), інститут (смт Буча), 5 коледжів (у містах Біла Церква, Бровари та Фастів). На початок 2009-2010 навчального року зросла кількість вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації, змінено статус чотирьох вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації.

Загальна кількість студентів вищих закладів освіти області за останні три роки збільшилася на 3,4%.

З метою належного забезпечення навчальних закладів області кваліфікованими педагогічними кадрами щороку Головним управлінням освіти і науки укладаються угоди про підготовку фахівців за цільовими направленнями з Переяслав-Хмельницьким державним педагогічним університетом імені Г.С. Сковороди, Київським національним лінгвістичним університетом та Національним педагогічним університетом ім. М.П. Драгоманова. У 2011 року Головним управлінням видано 400 направлень молодим людям, які обрали фах педагога.

В області реалізуються регіональні програми «Шкільна бібліотека», «Шкільний автобус». Започатковано реалізацію Програми розвитку системи освіти Київської області на 2011-2014 роки.

Отже, на теренах Київщині створена й успішно функціонує розгалужена освітня система, відкрита для оперативних змін та обґрунтованих інновацій, за яких кожен учасник навчально-виховного процесу має рівний доступ до якісної освіти й може обрати індивідуальну освітню траєкторію відповідно до своїх потреб, інтересів і здібностей.

Аналізуючи організаційно-управлінську структуру управління ОК Київської області можна зробити висновок, що управління в даній структурі здійснюється за галузево-територіальним принципом.

Необхідно зазначити, що наявність у системі управління великої кількості міністерств і відомств, яким підпорядковані заклади освіти, і які беруть участь у здійсненні державної політики у галузі освіти, суперечить світовим тенденціям в управлінні галуззю. Наприклад, місцеві органи управління освітою підпорядковані щонайменше трьом інстанціям: місцевим органам державної виконавчої влади, органам місцевого самоврядування та центральним органам управління освітою. Таке багатовекторне підпорядкування не сприяє підвищенню ефективності управління на місцевому рівні.

Н.Нижник та Р.Ільясов зазначають, що управління освітою має бути спрямованим на організацію та забезпечення оптимальних умов функціонування основної галузі, створення системного механізму її саморегуляції на загальнонаціональному, регіональному, місцевому рівнях та у навчальних закладах [5].

Таким чином, пріоритетними напрямками діяльності управлінських структур повинні стати: вироблення та реалізація загальної стратегії розвитку освіти, виконання освітніх стандартів, вирівнювання освітнього потенціалу регіонів, чіткий розподіл функціональних обов'язків між різними рівнями управління.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Державне управління освітою – це організована самостійна частина загального процесу державного управління, яка включає цілеспрямоване вироблення, прийняття та реалізацію організуючих, регулюючих, координуючих, контролюючих і мотивованих впливів на освітню сферу.

Важлива функція органів освіти – інспектування діяльності закладів освіти. Під інспектуванням розуміють систему державного контролю за станом виконання закладами й установами освіти постанов, директив і вказівок уряду в галузі освіти, навчальних планів та програм, інструкцій та указів і розпоряджень керівних органів з одночасною практичною допомогою тим, кого контролюють, вжиттям заходів щодо запобігання й усунення недоліків.

Управління у сфері освіти передбачає:

- прогнозування і планування діяльності навчальних закладів, правильну постановку цілей, їх субординацію за ступенем важливості;
- раціональну розстановку кадрів, розподіл обов'язків, встановлення зв'язків між підсистемами та управлінням цими зв'язками;
- організацію системи освітнянської інформації та її використання;
- всебічний контроль, аналіз і сучасне коригування для передбачення або скорішої ліквідації недоліків;
- належну кваліфікацію і досвід менеджерів навчальних закладів і систему підвищення їхньої майстерності.

Отже, визначальним у реформуванні управління освітою має стати досягнення тісного співробітництва органів державного управління освітою

всіх рівнів, навчально-виховних закладів, громадського самоврядування та піднесення їх відповідальності у межах повноважень; створення цілісної системи управління освітою, якій були б властиві гнучкість, демократизм, динамізм, мобільність, здатність до самореалізації.

Список використаних джерел:

1. Дзвінчук Д. Державне управління освітою в Україні: тенденції і законодавство: навч. посіб. для вищ. навч. закл. / Д. Дзвінчук. - К. : ЗАТ "Нічлава", 2003. – С.40.
2. Константинов А.С. Социально-экономические аспекты: управление сферой образования в регионе // Экология человека. – 2001 - №2 – С.47.
3. Куценко В. Економіка освіти: навч.посібник. – К. Міленіум, 2003. – С.77-86.
4. Крижко В. Антологія аксіологічної парадигми управління освітою [Текст] : підруч. для студ. пед. ун-тів / В. В. Крижко. - К. : Освіта України, 2005. – С.140.
5. Нижник Н., Льясов Р. Проблеми удосконалення управління народною освітою в Україні // Вісник УАДУ.-1996, - №3.- С.67-78.
6. Освіта Київщини в цифрах і фактах (2010/2011 навчальний рік): інформ.-аналіт. зб. / Київ. облдержадмін., Голов. упр. освіти і науки ; [за ред. В. Бутника]. - К. : Прес-КІТ, 2011. – С.112.

Симоненко А.М. Організаційно-управлінська структура освітнього комплексу Київської області. Розглянуто основні закономірності та принципи функціонування управлінської структури освітнього комплексу, досліджено ієрархічну структуру підпорядкованості органів управлінської системи освіти України, проаналізовано організаційно-управлінську систему освітнього комплексу Київської області.

Ключові слова: управління, організаційно-управлінська структура, державне управління освітою, децентралізація управління.

Симоненко А.Н. Организационно-управленческая структура образовательного комплекса Киевской области. Рассмотрены основные закономерности и принципы функционирования управленческой структуры образовательного комплекса, исследована иерархическая структура органов управления образованием Украины, проанализировано организационно-управленческую систему образовательного комплекса Киевской области.

Ключевые слова: управление, организационно-управленческая структура, государственное управление образованием, децентрализация управления.

Symonenko A.N. Organization and management structure of the educational complex of Kyiv region. There were considered the basic laws and principles of the educational complex management structure functioning; was investigated the hierarchical subordination structure of the administrative authorities of Ukraine education system; and analyzed the organizational and administrative system of the educational complex of Kyiv region.

Key words: management, organization and management structure, state management of education, management decentralization.

УДК 911.3

Машко А.О., асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Ключові слова: фермерські господарства, Київська область.

Вступ. Постановка проблеми. Аграрний сектор – один із найбільших і найважливіших секторів економіки України, що впливає на гарантування продовольчої безпеки держави, розвиток внутрішнього і зовнішнього ринків,

поліпшення життєвого рівня населення. Ринкові перетворення в аграрному секторі виробництва стимулювали появу нових суб'єктів господарювання: фермерських господарств, малих приватних підприємств, обслуговуючих кооперативів, сільських сервісних центрів тощо.

Перехід аграрного сектора України до ринкових відносин потребує створення принципово нової економічної системи господарювання. Сьогодні фермерські господарства належить до ефективних форм господарювання і разом з господарствами населення є надійним засобом вирішення продовольчої проблеми. Питання розвитку фермерських господарств досліджено недостатньо, особливо Київщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем становлення, функціонування та ефективного розвитку фермерських господарств як однієї із форм господарювання в умовах ринку в аграрній економіці присвячено наукові праці С.В.Васильчака, В.В. Зіновчука, О.В. Крисального, Р.П. Любара, М.Й. Маліка, П.М. Макаренка, В.В. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина та інших вчених.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. В даній статті робиться спроба коротко розглянути фермерські господарства, як одну із ефективних форм господарювання. Розглянути принципи організації та діяльності фермерських господарств, виявити основні види діяльності фермерських господарств та їх подальший розвиток.

Виклад основного матеріалу. Київщина – провідна агропромислова область України. Завдяки високому рівню виробництва продукції та досить широкому переліку виробничих галузей посідає 4-те місце серед областей України, після Вінницької, Полтавської та Черкаської. Розширюється міжнародне співробітництво Київщини в сфері АПК, створюються спільні підприємства, зростає інвестиційна привабливість комплексу.

Активний розвиток фермерських господарств, як принципово нової для України соціально-економічної форми господарювання, об'єктивно зумовлений ринковими відносинами, які в аграрному секторі виробництва стимулювали появу нових суб'єктів господарювання. Зокрема, в Київській області реформовано 599 сільськогосподарських підприємств, на базі яких створено 915 нових агроформувань, і на сьогодні господарською діяльністю займається 2213 одиниць, з яких 1474 фермерські. (Рис.1)

У сучасних умовах фермерські господарства є важливою складовою виробництва сільськогосподарської продукції, з їх участю вирішується питання продовольчої безпеки області та України в цілому. Фермерське господарство – форма підприємництва на основі використання майна і землі, яка знаходиться у власності фермера чи орендована ним.

Основними принципами організації та діяльності фермерських господарств, як зазначає в авторефераті С. Скрипник, є: самостійне формування програми діяльності, вільний вибір її видів; добровільність створення господарства; самостійний вибір форм землекористування; право

вільного найму працівників; забезпечення та надійний захист права власності фермера на землю; засоби виробництва, вироблену продукцію; вільне розпорядження доходом на свій розсуд; самостійність у визначенні цін на вироблену продукцію, виконані роботи, надані послуги; самостійність у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності [3, с. 6].

Рис.1. Розподіл сільськогосподарських підприємств за організаційно – правовими формами господарювання в Київській області у 2009 р.

Джерело: Складено автором на основі даних, взятих з праці: Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Київської області у 2009 році./Статистичний бюлетень/відповідальна за випуск М.Г. Лисак// -К.:2010.-147 с.

Тож, фермери займаються виробництвом, переробкою та реалізацією сільськогосподарської продукції. З переходом до ринкових відносин їх кількість все збільшується і на сьогодні в Україні зареєстровано вже 42101 фермерське господарство. 1474 одиниць працюють у Київській області, що становить 3,5% від загальної кількості. (Рис.2)

За останні роки розвиток фермерських господарств набув якісного характеру, хоча кількість господарств суттєво не збільшується, зате розширюються їх площі (середній розмір одного фермерського господарства Київської області збільшився за останні роки на 25,6% і склав по 90 га. В Україні цей показник складає близько 96 га і на таких площах спостерігається найвищий рівень рентабельності – близько 30%.

Основним видом діяльності фермерських господарств є вирощування рослинницької продукції. З 1990 р. відбувається тенденція до зростання продукції рослинництва і тваринництва обласного регіону. Такий стан спостерігається після запровадження приватної форми власності на землю. (Рис.3) Так, фермерськими господарствами вироблено валової продукції на

загальну суму 209,8 млн.грн., в тому числі продукції рослинництва – 187,4 млн.грн. і тваринництва – 22,4 млн.грн.

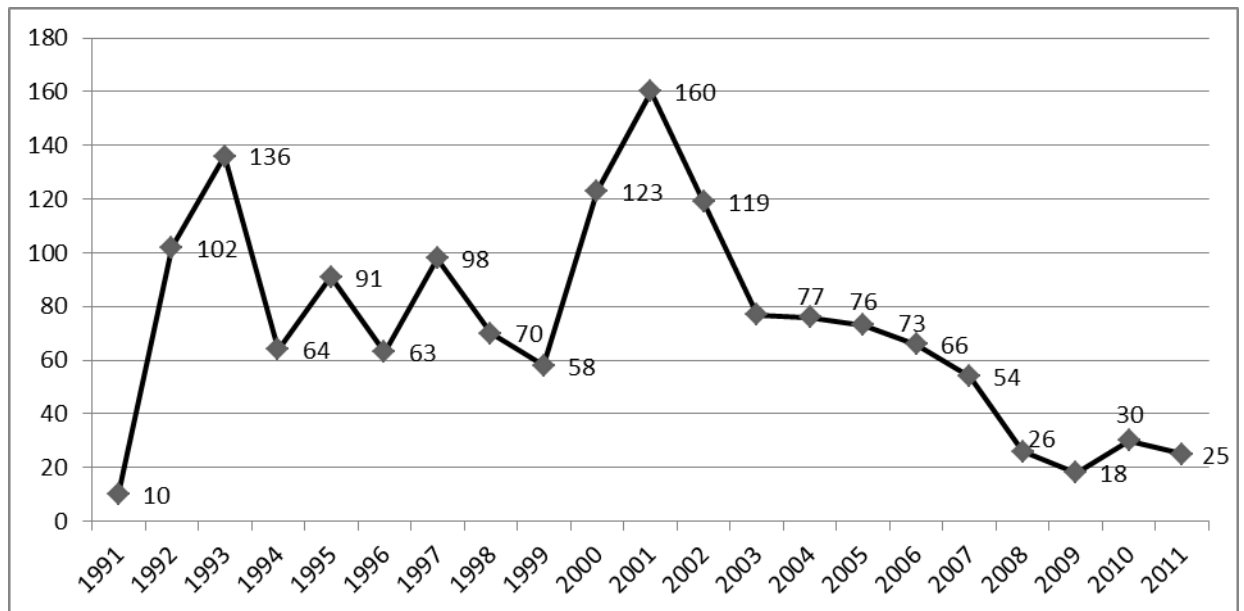

Рис.2. Динаміка створення фермерських господарств Київської області в період з 1991 по 2011рр.

Джерело: Складено автором на основі даних, взятих з праці: Наявність фермерських господарств у Київській області на 1 липня 2011р./Статистичний бюлетень/відповідальна за випуск М.Г. Лисак// -К.:2012.- 68 с.

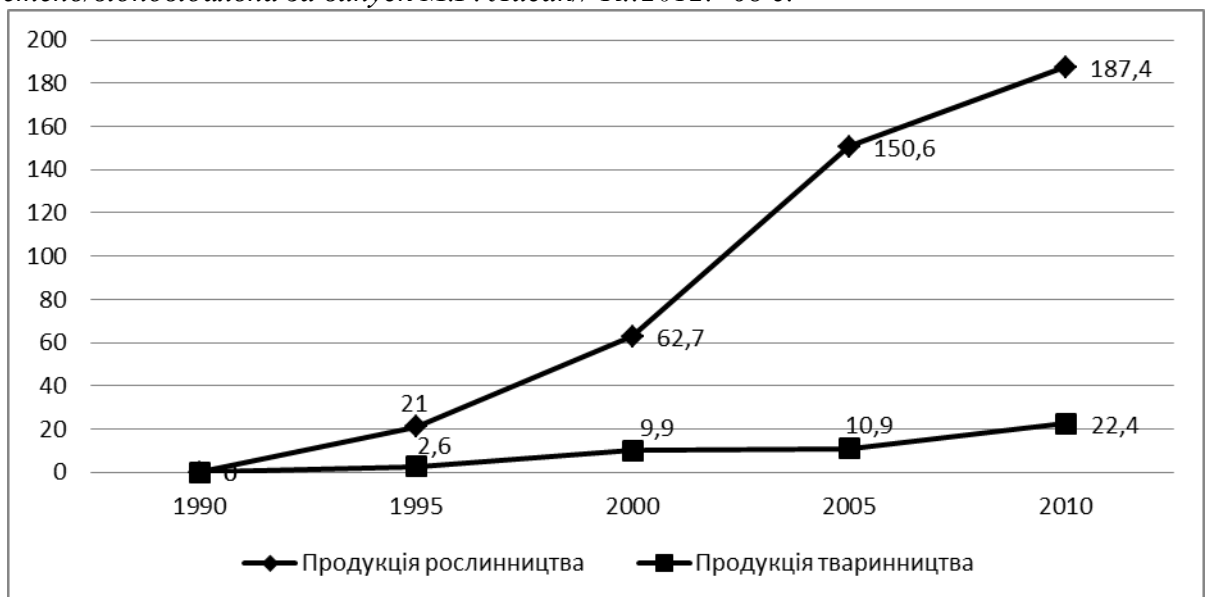

Рис.3. Динаміка продукції сільського господарства фермерськими господарствами (у порівнянних цінах 2005р., млн.грн.) Київської області в період з 1990 по 2010 рр.

Джерело: складено автором на основі даних, взятих з праці: Продукція сільського господарства за категоріями господарств/ Статистичний щорічник Київської області за 2010 рік/відповідальна за випуск А.І.Пархоменко; за редакцією С.І.Коханчук// -К.:2011.- 515 с.

Одними з основних сільськогосподарських культур фермерських господарств є зернові культури, цукрові буряки (фабричні) та соняшник. В період з 1995 по 2010 роки відбулося зростання виробництва зернових культур на 228,3 тис.т, цукрових буряків – 21,8 тис.т, соняшнику – 18,5 тис.т, картоплі – 17,2 тис.т, овочів – 12,8 тис.т, плодів та ягід – 0,1 тис.т. (Табл.1)[4,с.127]

Таблиця 1

**Виробництво основних сільськогосподарських культур
фермерськими господарствами**

	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
	(тис.т)								
Зернові культури	-	22,2	73,4	191,7	183,1	168,1	268,7	246,0	250,5
Цукрові буряки	-	52,7	82,2	143,0	251,7	143,4	54,4	28,2	74,5
Соняшник	-	0,0	1,4	3,4	4,8	5,7	13,8	13,4	18,5
Картопля	-	0,9	4,5	21,6	23,3	21,5	20,1	20,7	18,1
Овочі	-	1,8	7,7	13,5	15,2	9,9	19,3	14,2	14,6
Плоди та ягоди	-	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1

Основними ж виробниками зернових культур є Кагарлицький та Білоцерківський райони; цукрових буряків – Білоцерківський, Васильківський та Фастівський; соняшнику – Переяслав – Хмельницький та Білоцерківський; картоплі – Бориспільський, Броварський, Києво – Святошинський та Васильківський; овочів – Броварський та Бориспільський; плодів та ягідів – Бориспільський, Києво – Святошинський та Білоцерківський.

Щодо виробництва основних видів продукції тваринництва, то спостерігається тенденції до зростання хоч і невеликими темпами. Так, в період з 1995 по 2010 роки виробництво м'яса (у забійній вазі) збільшилося на 0,6 тис.т, молока – 6 тис.т, яєць – 10,8 млн.шт.(Табл.2)[4, с.145]

Таблиця 2

**Виробництво основних видів продукції тваринництва
фермерськими господарствами**

	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
М'ясо (у забійній вазі), тис.т	-	0,0	0,7	0,4	0,6	0,9	0,8	0,6	0,6
Молоко, тис.т	-	0,9	3,9	4,4	5,8	5,3	5,5	6,3	6,9
Яйця, млн.шт	-	0,0	1,9	2,2	6,3	5,3	3,8	7,0	10,8
Вовна, т	-	-	-	0	-	-	1	1	-

Основними виробниками продукції тваринництва є: молока – Білоцерківський та Києво – Святошинський райони; м'яса (у забійній вазі) – Вишгородський та Броварський, яєць – Броварський та Васильківський.

Істотною ознакою фермерських господарств є повна економічна, виробнича, фінансова відповідальність селянина за результати своєї діяльності. Такої повноти відповідальності не може бути на інших підприємствах, де відповідальність колективна або часткова. Тому фермерські господарства є однією із прибуткових та перспективних форм господарювання на селі.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, фермерське господарство - це форма підприємницької діяльності громадян, юридичні особи якої виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію і займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках. Фермерським господарствам властиві: вільний вибір виду господарської діяльності та повна економічна відповідальність за результати господарювання.

В Київській області з поміж інших форм господарювання фермерські господарства набувають все більшого значення, вони є важливою складовою виробництва рослинницької і тваринницької продукції. Сьогодні фермерські господарства разом з господарствами населення є надійним засобом вирішення продовольчої проблеми як Київщини, так і України в цілому.

Подальший розвиток фермерства вирішує соціальне питання сільських територій має вагоме значення у вирішенні проблем зайнятості сільського населення, оскільки фермери мають право вільного найму працівників, а також вільно розпоряджатися виробленою продукцією та отриманим доходом, зокрема в частині розподілу між найманими працівниками.

Аграрна політика передбачає зростання соціально-економічної ролі фермерства на селі, а перспектива їх розвитку полягає в кооперуванні. У перспективі фермери можуть організовувати кооперативи з виробництва, зберігання, перероблення чи реалізації сільськогосподарської продукції. Такого роду кооперативи велике значення матимуть в матеріальному забезпеченні фермерських господарств, наприклад, кооперативи з технічного обслуговування фермерів.

Список використаної джерел:

1. Наявність фермерських господарств у Київській області на 1 липня 2011р./Статистичний бюлетень/відповідальна за випуск М.Г. Лисак// -К.:2012.- 68 с.
2. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Київської області у 2009 році./Статистичний бюлетень/відповідальна за випуск М.Г. Лисак// -К.:2010.-147 с.
3. Скрипник С.В. Підвищення економічної ефективності і перспективи розвитку фермерських господарств регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук: спец. 08.07.02 "Економіка сільського господарства і АПК" / С.В. Скрипник. – Миколаїв, 2006. – 21 с.
4. Статистичний щорічник Київської області за 2010 рік/відповідальна за випуск А.І.Пархоменко; за редакцією С.І.Коханчук// -К.:2011.- 515 с.

Машко А.О. Фермерські господарства Київської області: стан та перспективи

Розглянуто сучасний стан фермерських господарств Київської області; принципи, основні види діяльності фермерських господарств та їх подальший розвиток.

Ключові слова: фермерські господарства, Київська область.

Машко А.О. Фермерские хозяйства Киевской области: состояние и перспективы

Рассмотрено современное состояние фермерских хозяйств Киевской области, принципы, основные виды деятельности фермерских хозяйств и их дальнейшее развитие.

Ключевые слова: фермерские хозяйства, Киевская область.

Mashko A. O. Current conditions and prospect development of fermer enterprises in Kievskia oblast. The modern state farms Kyiv region; principles, kinds of farms and their further development.

Keywords: fermer enterpriees, Kievskia oblast.

VI. ГЕОГРАФІЯ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

УДК 911.3

Смирнов І.Г., д.г.н., проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ВИМІР

Ключові слова: світове господарство, глобалізація, соціальні проблеми

Постановка наукової проблеми. Соціальні виклики глобалізації, як прояв загострення соціальних проблем у сучасному світі, нині є надзвичайно актуальними. Причому це стосується всіх без винятку країн світу – як високорозвинених, так і тих, що розвиваються. Як приклад, можна навести молодіжні бунти та погроми в Лондоні та інших великих містах Великої Британії в серпні 2011 р., які мали підставою соціальну незадоволеність значної частини населення Лондону (зокрема, дільниці Тоттенхем) та інших міст Англії, де молодь, особливо діти переселенців з країн Африки та Азії, мала звужені можливості соціальної реалізації (зокрема щодо кваліфікованої високооплачуваної праці) або не мала їх зовсім. Соціальна сфера світового господарства має свої особливості, пов'язані зі специфікою виробництва та розподілу соціальних товарів, зокрема їх фінансування (на відміну від ринкових товарів), що розкриває поняття «суспільного вибору». Серед головних соціальних проблем сучасності – проблеми соціального захисту населення (пенсійна реформа), бідності, охорони здоров'я тощо. Кожна з них має свій географічний (особливості за регіонами та країнами світу) та, навіть, картографічний вимір (приміром, в Атласі Світового банку), а також має безпосереднє відношення до України, де нині активно розпочалися реформи в соціальній сфері, зокрема пенсійна, медична тощо. Ознайомлення із світовим досвідом усвідомлення аналізу, та вирішення соціальних проблем в цьому контексті має надзвичайну цінність, адже це може допомогти в успішному здійсненні соціальних реформ в Україні.

Літературні джерела та публікації з теми статті охоплюють як нечисленні поки що теоретичні розробки суспільних географів та економістів [1, 468-485; 2; 3; 4; 7; 8; 9; 10], так і обширний публіцистичний матеріал у зв'язку з впровадженням соціальних реформ в Україні [5; 6; 14], а також міжнародні статистичні джерела [11; 12; 13; 15; 16] та атласи [17].

Метою статті є розкрити сутність, особливості та прояви соціальних викликів глобалізації через висвітлення особливостей виробництва та розподілу соціальних товарів, їх фінансування, а також характеристику

основних соціальних проблем сучасності (соціального захисту населення, пенсійної реформи, бідності, охорони здоров'я) у зв'язку із проведенням соціальних реформ в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розвиток світового господарства відбувається в результаті економічного зростання, яке часто ототожнюють із багатством країни, хоча сама по собі величина природних виробничих ресурсів або приріст валового внутрішнього продукту (ВВП) ще не свідчить про реальне економічне зростання.

В дійсності ж суспільству необхідне соціально ефективне економічне зростання, тобто таке використання природних та виробничих ресурсів, яке супроводжується як прирістом обсягу ВВП, так і його ефективним застосуванням (зростання ступеню рівномірного розподілу виробленого багатства серед різних груп населення; зростання частки ВВП, що використовується до надання безкоштовних послуг усім членам суспільства, особливо в сферах охорони здоров'я та освіти; підвищення частки ВВП, що призначається на охорону навколишнього середовища тощо). Ось чому країни з приблизно однаковими показниками приросту ВВП можуть суттєво розрізнятися за показниками якості економічного зростання; у т.ч. за можливістю вибору місця праці, доступності освіти та медичних послуг, чистотою повітря та питної води, рівня злочинності тощо.

Соціальний вимір економічного зростання, насамперед, залежить від визначення його головної мети. Якій же меті віддати перевагу? Приросту майнового багатства? Підвищенню заможності більшості населення? Створенню умов їхньої соціальної захищеності?

Сучасне економічне зростання має бути стратегічно націлене на розвиток людського потенціалу, тому його ефективність оцінюють не тільки за показниками доходів населення, але й за такими чинниками як тривалість життя, відсоток грамотності серед дорослого населення, рівень масово доступної освіти тощо [рис. 1].

Отже, метою розвитку людської цивілізації є всебічний розвиток людини, а економічне зростання слід розцінювати лише як засіб досягнення цієї мети. Хоча економічне зростання, збільшуючи багатство країни в цілому, розширює її можливості щодо вирішення соціальних («людських») проблем, однак воно не завжди супроводжується прогресом у сфері людського розвитку, скоріше, навпаки, часто здійснюється за поглиблення економічної нерівності, ущемлення демократії, руйнування навколишнього середовища. Таке положення призвело до висновку, що економічне зростання є неминуче несталим, тобто не може підтримуватися протягом довгого часу. Щоб бути сталим, економічне зростання повинно здійснюватися як зростання знань та вмінь працівників; як розширення можливостей їх ефективного використання (завдяки збільшенню та поліпшенню якості місць праці); як полегшення умов створення власного бізнесу, нарешті, шляхом демократизації управління на всіх рівнях.

Рис. 1. Місце в світі за індексом розвитку людського потенціалу ООН та за ВВП на душу населення (за паритетом купівельної спроможності \$) країн Центральної та Східної Європи 2010 р. [15]

Відставання з вирішенням соціальних проблем (тобто проблем людського розвитку) здатне різко загальмувати економічне зростання як окремої країни, так і людства в цілому. Нині жодній країні світу не вдалося перейти від однобокого економічного розвитку із загальмованим людським розвитком до ступеню, на якому людський розвиток та економічне зростання взаємно сприяли б один одному. Оскільки гальмування людського розвитку неминуче призводило до гальмування економічного зростання, така модель розвитку була визнана такою, що веде в глухий кут.

Отже нині, в умовах глобалізації світового господарства найбільшу популярність набула концепція сталого економічного зростання, тобто модель умов, що забезпечують довгостроково-збалансований розвиток господарства як окремих країн, так і всієї світової спільноти. В основі соціально орієнтованого економічного зростання знаходяться три засади соціальної гармонії:

- 1) міжпоколіннєвої гармонії (задовольняючи потреби нинішніх поколінь, не шкодити можливостями майбутніх поколінь);
- 2) міжгрупової гармонії (задовольняючи потреби однієї соціальної групи, не шкодити можливостями інших соціальних груп);
- 3) міжкраїнної гармонії (задовольняючи потреби населення одних країн, не шкодити можливостям населення інших країн).

Отже, соціальні проблеми в сучасному світі проявляються все гостріше, привертаючи увагу дослідників різних наукових напрямів. Не повинні стояти осторонь і суспільні географи, тим більше, що географічні аспекти

соціальних проблем автоматично виявляються в змісті соціальної географії, а також мають відображатися в курсах «Географії світового господарства», «Економічної та соціальної географії України» та інших дисциплін. Географічний підхід до розгляду соціальних проблем сприятиме успішній перебудові соціального сектору України на ринкових засадах, що нині відбувається. Це, зокрема, стосується реформи системи соціального захисту населення (в т.ч. пенсійної реформи), вирішення проблем бідності, перебудови на ринкових засадах системи охорони здоров'я тощо.

Основу соціальної сфери світового господарства становить виробництво, розподіл та споживання соціальних товарів та послуг. Які ж товари належать до соціальних і як їх відрізнити від ринкових? Як найефективніше розподілити соціальні товари і яку роль у цьому відіграє держава? Які соціальні проблеми сучасного світу є найгострішими і які шляхи їх розв'язання? Відповіді на ці та інші запитання, пов'язані з особливостями соціального розвитку та здійсненням ефективної соціальної політики дає новітній науково-практичний напрям «суспільний вибір» (англ. Public Choice). Ринок розподіляє товари та послуги, які називаються приватними і знаходяться в приватній власності продавця. За певну плату він передає право власності на ці товари покупцеві, який їх приватно споживає. На відміну від цього соціальні товари перебувають у колективній (суспільній) власності. Приватні ринки не можуть здійснювати їх оптимальний розподіл і споживання внаслідок таких двох основних причин:

1) соціальні товари не підлягають «правилу виключення» (споживачі, які не заплатили, за товар, виключаються з процесу його споживання);

2) соціальні товари не підлягають «правилу споживчого суперництва» (якщо один споживач використав товар, то всі інші цього зробити вже не зможуть).

Соціальні товари поділяються на три групи: 1) суспільні (надаються винятково суспільством, наприклад, національна оборона та суспільна безпека держави, громадський порядок та її судочинство тощо); 2) напівсуспільні (можуть надаватися як державою, так і приватним сектором – це освітні, медичні, культурно-мистецькі послуги тощо); 3) товари загального користування (повітряні, водні - Світовий океан, рослинні, тваринні ресурси світу). Значення держави полягає в стриманні надлишкового споживання останньої з наведених груп соціальних товарів та в стимулюванні споживання суспільних та напівсуспільних товарів. Соціальні товари мають не лише національний, а й міжнародний вимір. Приміром, міжнародна безпека є суспільним товаром, міжнародна освіта – напівсуспільним, а світові природні ресурси (повітряні, водні) – це товари загального користування. Саме через таку форму власності в останньому випадку виникли глобальні екологічні проблеми (забруднення атмосфери, порушення озонового шару, глобальне потепління, зменшення рибних ресурсів тощо).

Фінансування виробництва та розподілу соціальних товарів бере на себе держава. Так, суспільні товари вона фінансує повністю, а джерела коштів для цього становлять податки: прибутковий, ПДВ, податок на власність тощо. Головна проблема при цьому – визначення необхідного обсягу податку з метою як забезпечення фінансування соціальних товарів, так і підтримки ефективності приватного сектору. Напівсуспільні товари підлягають правилу виключення, тому основною проблемою їх фінансування є встановлення оптимального розподілу коштів між державою і споживачами. Щодо міжнародних соціальних товарів, то вони фінансуються через непрямі податки на громадян країн. Приміром, міжнародна безпека належить до суспільних товарів, тому її фінансування здійснюється як через обов'язкові внески країн-учасниць до міжнародних організацій (наприклад, ООН чи НАТО), так і шляхом фінансової допомоги країні, яка «тримає парасольку» і забезпечує надлишковий ефект (це добре ілюструє позиція США в першій та другій війнах у Перській затоці (в Іраку) та Афганістані, коли вони наполягали, щоб інші країни їх підтримували як фінансово, так і військово). Отже, кожна з трьох груп соціальних товарів має проблему ефективного використання ресурсів: суспільні товари приносять вигоду суспільству загалом, але їхнє надання приватним сектором неможливе; напівсуспільні товари можуть вироблятися і в приватному секторі, але в недостатньому обсязі; товари загального споживання споживаються надлишково, адже вони безоплатні. В кожному випадку держава має на меті забезпечити і контролювати ефективне використання соціальних ресурсів.

У приватному секторі світового господарства люди «голосують» грошима, купляючи необхідні їм товари. В державному секторі рішення про виділення та розподіл фінансових ресурсів на соціальні потреби відбувається через двоступеневий процес: спочатку населення країни обирає парламент, а потім він голосує за певні соціальні рішення. Коли вибір виборців і дії обраних осіб будуть невдалими, то це призведе до неефективного використання ресурсів на соціальні потреби. Яким же чином слід забезпечити вдалий суспільний вибір? Один з можливих варіантів – це шлях досягнення консенсусу (коли всі – «за»). Але такий спосіб вимагає дуже багато часу і зусиль на досягнення рішення, а також пов'язаний з можливістю шантажу (коли група осіб може вимагати поступок, інакше голосуватиме «проти»). Тому найприйнятнішим у демократичних суспільствах є метод більшості (мажоритарне правило), за яким рішення приймається простою (50% голосів плюс один голос) або кваліфікованою більшістю (2/3 або 3/4 виборців). Мажоритарна система, за якою конкретні люди обираються в окремих округах, – найстаріша з наявних виборчих систем. Нині вона застосовується в понад 80 країнах світу, в т.ч. в США, Франції, Великій Британії, Канаді. Поширеною також є пропорційна система за партійними списками, її використовують біля 60 країн світу. Щодо України, то у 1998 р. була запроваджена пропорційно-мажоритарна система, мотивацією до

впровадження якої стала поява багатьох політичних партій, котрі вимагали пропорційного представництва у вищому законодавчому органі держави. Вибори до Верховної Ради в 2006 та 2010 рр. уже повністю були проведені за пропорційною системою.

Вигоди і втрати від державних рішень можуть припадати на невеликий сегмент населення (концентрація) або поширюватися на все населення (дисперсія). Держава діятиме порівняно ефективно, коли вигоди і втрати припадатимуть на групи населення, що є приблизно однаково сконцентровані або розсіяні. Ці групи матимуть нейтральний вплив на рішення держави, оскільки голоси однієї групи врівноважують голоси іншої. Але тут може мати місце і перевага, що залежатиме від інтенсивності вимог. Так, у випадку системи соціального захисту, то вона перебуває під впливом двох розсіяних груп – працюючих та пенсіонерів. Якщо вимоги останніх будуть більш інтенсивними, держава може підвищити соціальні податки і навпаки. Дії держави будуть менш ефективними, коли вигоди і втрати припадатимуть на групи населення з неоднаковою концентрацією: користі отримує невелика група, а витрати несе велика, розсіяна група, чи навпаки. При цьому більш сконцентровані групи характеризуються більшим політичним впливом, ніж розсіяні оскільки вони більше отримують чи втрачають в результаті певних рішень держави. Пошук ренти мотивує малі сконцентровані групи одержувати різноманітні пільги, що призводить до неефективного розподілу соціальних ресурсів.

Конкурентні ринки працюють найефективніше, коли продавці і покупці добре проінформовані про ціни, виробничі технології та альтернативні товари. Те саме стосується політичних ринків. Виборці активні, якщо вони проінформовані про кандидатів та їхні програми. Але деякі виборці вважають за краще бути взагалі неінформованими, таке явище називається свідомим ігноруванням. Інші є інформованими, але голосувати не йдуть, - це свідоме абстиненція. Рішення, прийняті без урахування їхньої думки, не будуть повністю ефективними. Найактивніші виборці – ті, які особисто зацікавлені в результатах, це, зокрема, групи підтримки. Дії таких груп із «проштовхування» корисних їм рішень називаються лобіюванням.

Обрані особи (депутати) можуть перебувати під впливом різних обставин і у зв'язку з цим приймати неефективні рішення. Є три причини такого стану: 1) проблема «хазяїн-агент»; 2) обмін голосів при прийнятті рішень (англ. logrolling); 3) правило «середнього голосу» (median voter). Проблема «хазяїн-агент» полягає в тому, що «хазяїном» є народ, який обирає своїх «агентів» - депутатів, щоб вони захищали інтереси людей. Але «агент» може мати свої інтереси або захищати (лобіювати) інтереси групи підтримки. Обмін (торгівля) голосами депутатів при прийнятті рішень може відбуватись у відкритій та прихованій (голосування пакетами) формі. «Правило середнього голосу» полягає в тому, що політики часто висувають помірковані пропозиції, щоб привабити середнього виборця, який є найбільш масовим. Ці

причини, а також тзв. «парадокс голосування» (коли кожний голосуючий упевнений, що голосує правильно, але колективний, загальний результат може бути зовсім іншим) спонукали американського вченого К.Ерроу висунути теорему неможливості існування раціональної і справедливої мажоритарної системи виборів [10, 651].

На думку західних дослідників є ще одна вагома причина неефективних дій держави – це бюрократія, або неефективна праця державних службовців. Її причини в тому, що останні є монополістами в наданні певних послуг; не отримують прибутків від своєї діяльності; намагаються робити більше, ніж передбачено, щоб отримати більше фінансування. Пропонуються такі заходи з поліпшення їхньої діяльності: приватні контракти (приміром, із прибирання вулиць, збирання відходів, пожежної охорони тощо), конкуренція з приватними фірмами (в освіті, медицині), децентралізація великих відділів тощо.

Неефективний розподіл соціальних ресурсів може мати міжнародний аспект, наприклад, коли дії однієї країни зумовлюють неефективний розподіл ресурсів в іншій (класичний приклад – протистояння США та СРСР у другій половині XX ст.). У цьому випадку забезпечення соціальними товарами знаходиться під впливом очікуваної загрози з боку іншої держави, хоча такі передбачення є рідко виправданими, що пов'язане з недостатньою інформацією. Сучасний бурхливий розвиток комунікацій та інформаційних технологій сприяв покращенню інформованості суспільства, але водночас зросла кількість глобальних взаємозв'язків, що поглибило неефективність державного сектору та збільшило необхідний обсяг інформації, потрібний для виправлення ситуації.

Неефективний розподіл соціальних ресурсів і товарів у сучасному світі призвів до виникнення гострих соціальних проблем, серед яких – проблеми соціального захисту населення, бідності, охорони здоров'я тощо. Зокрема, **проблема соціального захисту населення** пов'язана з потребою державної підтримки непрацюючого населення (безробітних, інвалідів, людей похилого віку та молоді). Важливий показник – коефіцієнт залежності – відношення кількості непрацюючих до працюючих. Розрізняють коефіцієнт залежності з віку, для дітей, інвалідів, безробітних та всіх непрацюючих. До однієї з найгостріших соціальних проблем світу належить стрімке зростання коефіцієнту залежності з віку (у США нині 1:4, в Україні 1:1,5), що означає необхідність розв'язання проблеми матеріального забезпечення зростаючої кількості пенсіонерів.

Пенсії (з лат. – виплати) першим «придумав» Юлій Цезар для військовослужбовців. Як вважають деякі історики, саме ці пенсії, а також наступні інші соціальні виплати стали однією з причин краху Римської імперії. В європейських державних документах термін «пенсія» вперше з'явився в Паризькій рахунковій палаті за короля Людовіка XI в другій половині XI ст. Але так називалася не допомога стареньким чи військовим,

що вийшли у відставку, а суми, які щорічно перераховувалися певним британським державним діячам (тобто, по суті, це були хабарі). Причому такою була загальноєвропейська практика: кажуть, таку «пенсію» від британської корони отримував канцлер Російської імперії О.Бестужев (за часів імператриці Єлизавети Петрівни), а французький дипломат Талейран – від російського царя Олександра I. Вік при призначенні «королівських пенсій» не враховувався.

Про тих, кому пенсія не належала, повинна була турбуватися родина. Недарма існувало прислів'я: перший син - Богу, другий – царю, третій – собі на харчування. Більш заможні люди самі відкладали заощадження «на старість». Існували і суспільні інститути соціальної підтримки. Так, у Данії з 1659 р. діяла «вдовина каса», кошти для якої збирали чоловіки, а після їхньої смерті внески видавалися вдовам. Пенсійним забезпеченням своїх членів займалися і робітничі товариства в Британії. В Російській імперії пенсії (щоправда не загальні, а вибіркові) запровадив Петро I. Царі, що були до нього, відзначали заслуги підданих не грошима, а маєтками та хутрами. В указі Петра I «Про пенсіон бувшим військовим» говорилося: «Призначити достойне пожиттєве утримання, аби не ганьбили честь мундира».

Ідею загального пенсійного забезпечення громадян вперше реалізував канцлер Німеччини Отто фон Бісмарк у 1889 р., коли в цій країні вперше в світі була запроваджена державна система захисту соціальних прав: пенсія за віком та інвалідністю та медичне страхування населення. В Російській імперії пенсійне законодавство було прийняте за царя Миколи I. За цим законом крім офіцерів право на пенсію отримували і солдати (після 25 років служби), а також громадянські особи - в розмірі 50 % окладу, а за умови вислуги (стажу) 35 років – 100 %. Головною підставою для цього була праця на державу, але вимагалася «служба без жодних зауважень».

Усі царські пенсії були скасовані більшовиками в 1917 р. і до 1956 р. жодних пенсій у СРСР не існувало. Лише 14 липня 1956 р. був прийнятий закон «Про державні пенсії», тобто лише через 34 роки після створення СРСР. Це для міських мешканців, а жителі сіл – колгоспники отримали право на пенсії ще через 8 років – у 1964 р., коли радянський лідер М.С. Хрущов підписав закон СРСР «Про пенсії та допомогу членам колгоспів». До цього часу забезпечення стареньких колгоспників покладалося на сільськогосподарські артілі та на їх домашнє господарство.

Між тим, людство настільки стрімко старіє, що в недалекому майбутньому нашу Землю називатимуть «планетою пенсіонерів». За статистикою ВООЗ середня тривалість життя чоловіків у розвинених країнах досягла в 2010 р. від 76 років у США до 79 років у Японії, а жінок – від 81 року в США до 86 років у Японії. Тривалість життя на пенсії становить: для чоловіків – від 9 років у Японії до 18 років у Франції, для жінок – від 15,7 років у Японії до 25,5 років у Франції (рис. 2). Аналітики ВООЗ передбачають, що до 2020 р. на Землі нараховуватиметься понад 1 млрд.

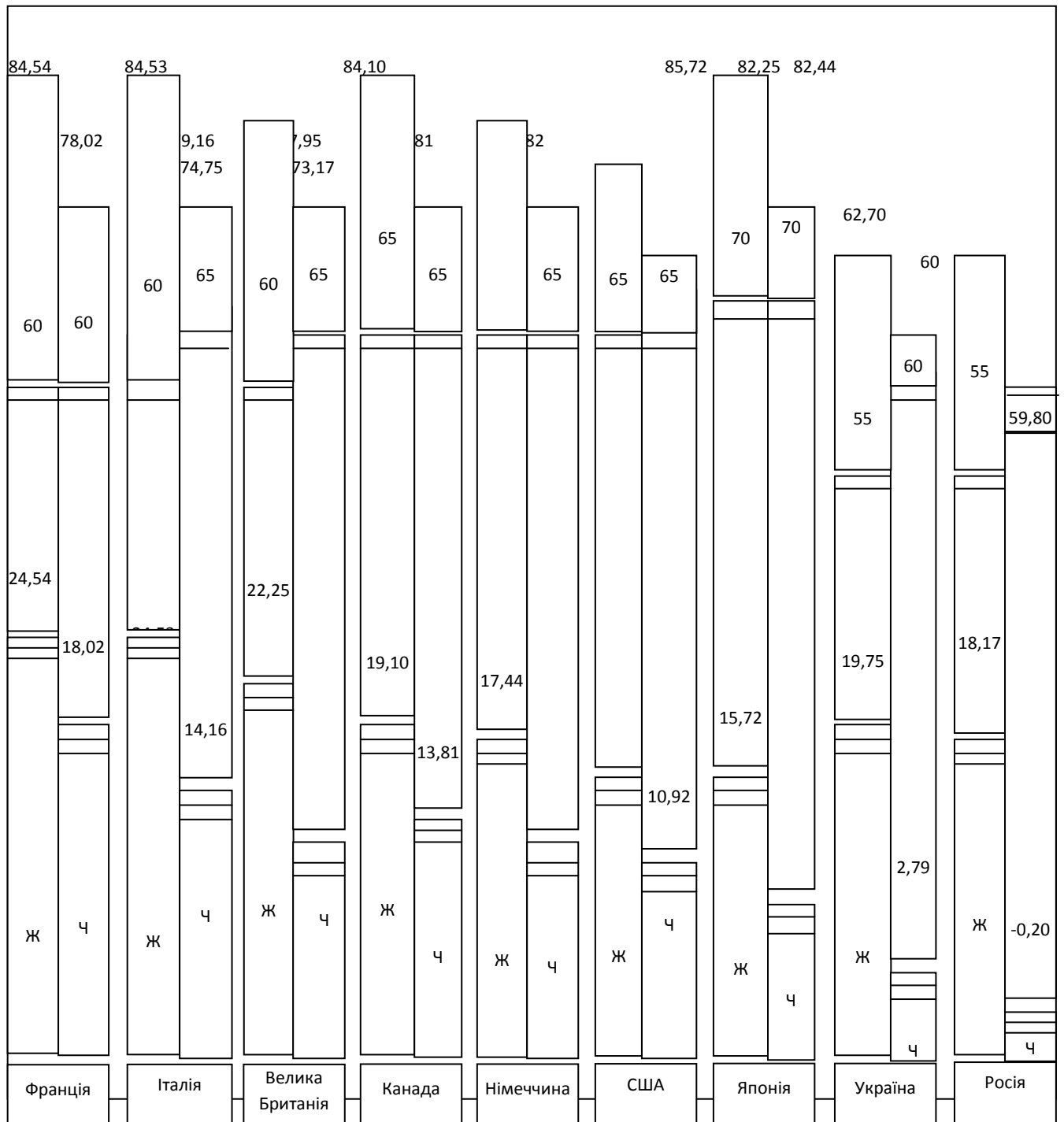
людей віком понад 65 років, що означає, що в пенсійному віці перебуватиме кожний восьмий мешканець планети. Досягти такого «успіху» розвиненим країнам вдалося за рахунок значних інвестицій у медицину та масової пропаганди здорового способу життя. Але зворотнім боком цього процесу стало зростаюче соціальне навантаження на економіку цих країн через такий перекис демографічної ситуації, коли кількість працюючих зменшується, а чисельність тих, кого потрібно утримувати – збільшується.

Вирішення проблеми соціального захисту пенсіонерів, тобто забезпечення їм достойної пенсії, світ знайшов у впровадженні накопичувальної пенсійної системи, за якою найбільш надійним та суттєвим способом накопичення коштів на старість є рахунок у недержавному пенсійному фонді – на додаток до невеликої державної пенсії. У розвинутих країнах світу такою системою користуються понад 70 % громадян, забезпечуючи собі в такий спосіб пенсію, що складає 80-90 % обсягу заробітної плати (табл. 1).

Україна на сьогодні шукає шляхи переходу від солідарної пенсійної реформи, що залишилася у спадок з радянських часів, до накопичувальної. Закон про пенсійну реформу був прийнятий Верховною Радою України 8 липня 2011 р. Його основні положення: 1) підвищення пенсійного віку жінок з 55 до 60 років; 2) збільшення страхового стажу для отримання мінімальної пенсії на 10 років – до 35 років для чоловіків та 25 років для жінок; 3) обмеження максимального обсягу пенсії десятьма прожитковими мінімумами (нині 7640 грн.); 4) запровадження (з 2013 р.) особистих накопичувальних рахунків майбутніх пенсіонерів (кому на той момент не виповниться 35 років), на які роботодавець щомісячно зобов'язаний переводити частину нарахувань на зарплату (від 2 % у перший рік до 7 % починаючи з шостого).

У цьому контексті корисно познайомитися з досвідом здійснення пенсійної реформи у Франції, де з 1 липня 2011 р. теж розпочалося підвищення пенсійного віку. Отже, протягом шести років вік виходу на пенсію буде збільшено на 2 роки – з 60 до 62 років. За зовнішню подібність французької та української реформ між ними є суттєві різниці. Так, середня тривалість життя у Франції становить 81,2 роки, в Україні – 68,9 років.

У порівнянні з 1991 р. середня тривалість життя у Франції зросла на 4,02 роки, в Україні – знизилася на 1,06 року. Середньостатистична французка, вийшовши на пенсію в 62 роки, проживе ще 22,54, а чоловік – француз – 16,02 роки, у той час як середньостатистична українка, вийшовши на пенсію в 60 років, проживе 14,75, а чоловік – українець – всього 2,8 років, (якщо тривалість життя залишиться на нинішньому рівні). Французька пенсійна система вважається однією з найкращих у Європі з точки зору інтересів старшого покоління. Вона включає як державні, так і приватні пенсійні фонди (каси), одні з яких діють на загальнонаціональному іншій – на галузевому рівнях. У результаті пересічний французький пенсіонер отримує одразу три пенсії з різних джерел.

Умовні позначення:

Ж – жінки;

Ч – чоловіки;

84,54

60

24,54

тривалість життя

пенсійний вік

тривалість життя на пенсії

Рис. 2. Тривалість життя, пенсійний вік та тривалість життя на пенсії в країнах G-8 та в Україні³

³ Джерело: ЦРУ (The World Fact book), 2010 р.

Таблиця 1. Тривалість життя та пенсії в деяких країнах світу, 2010 р.⁴

Країна	Пенсійний вік/тривалість		Пенсія (\$)	
	чоловіки	жінки	мінімальна	середня
Україна	60/62,79	55/74,75	89	125
Росія	60/59,80	55/73,17	129	244
Польща	65/71,3	60/79,8	235	520
Німеччина	65/77,82	65/82,44	800	1085
США	65/75,92	65/80,93	800	1100
Японія	70/78,96	70/85,72	500	700
Китай	60/71,3	50/74,8	47	90

Ця система вважається заслугою президента соціаліста Ф.Міттерана, який керував країною з 1981 до 1995 р. і ще в 1982 р. знизив пенсійний вік з 65 до 60 років. Нинішній президент Франції Н.Саркозі на президентських виборах 2007 р. висунув гасло скорочення видатків пенсійної системи з метою економії державних коштів та поліпшення умов для ведення бізнесу. Закон про пенсійну реформу Саркозі підписав у листопаді 2010 р., незважаючи на протестні страйки.

Інша гостра соціальна проблема світу – **проблема бідності**. Бідне населення (тобто таке, яке отримує доходи нижче прожиткового мінімуму) є в кожній країні. Навіть у США воно становить 12,3 % населення, причому чисельність бідних у цій країні зростає і перевищує нині 36 млн. осіб, з яких 20 млн. – білі, 11 млн. – чорні (афроамериканці), 5 млн. – іспаномовні (латинос). Але у відсотках бідними є третина афроамериканських родин, чверть – латиносів, 10 % - білих. Розрізняють два види бідності – регіональний та особистий. Приміром, у США до бідних штатів належить шість із 50 (у них частка бідності населення досягає 25-30 %), це Західна Вірджинія, Алабама, Місісіпі, Арканзас, Луїзіана, Нью-Мексико. Але бідність у США і в країнах, що розвиваються, - це різні речі (табл. 2).

Таблиця 2. Критерії межі бідності [1,479]

№ з/п	Критерій	Межа бідності	Чисельність українців, що живуть за межею бідності
1	Критерій ООН для країн «третього» світу	1 дол. США*/день	В Україні таких практично немає
2	Критерій ООН для країн Східної Європи та СНД	Менше 4,3 дол. США/день	1 % українців
3	Критерій ООН для розвинутих країн	14,7 дол. США/день	Майже 80 % українців**
4	Норми прийняті у США	1000 дол. США у місяць	Немає даних
5	Офіційно в Україні	960 грн.***	28 % українців

*Долар США – за паритетом купівельної спроможності

**За підрахунками ООН

***Липень 2011 р.

⁴ Сегодня. – 2010. – 8 червня. – С. 5.

У США 100 % бідних родин мають газову або електроплиту та холодильник, 85 – кольоровий телевізор, 70 – автомобілів, 60 – пральну машину, 50 – кондиціонер, 40 % - мікрохвильову піч. А за рівень бідності (прожитковий мінімум) у США приймається річний дохід для міської родини з чотирьох осіб в обсязі 13 тис. дол. Для тих, хто отримує менше, є такі шляхи державної допомоги: 1) Програма соціальної допомоги (200 млрд. дол. у рік), яка передбачає допомогу родинам з дітьми, безоплатну медичну допомогу (Medic Aid), безоплатні продуктові талони (Food Stamps); 2) Закон «Про соціальний захист», що передбачає систему суспільних робіт, курси перепідготовки, працю на державних будовах тощо; 3) Закон «Про встановлення мінімальної заробітної плати (з 1935 р.), яка зараз становить 7,5 дол./год. (для порівняння: в Україні на липень 2011 р. – 6 грн./год., виходячи з мін зарплати 960 грн./місяць та 160 робочих годин у місяць); 4) як пропозиція вчених – запровадження негативного прибуткового податку, що визначає державну допомогу бідним родинам за формулою: 0,5 прожиткового мінімуму + 0,5 заробітку (табл. 3).

Таблиця 3. Дія негативного прибуткового податку [1,480]

Заробіток, дол. США	Державна допомога дол. США	Загальний дохід родини, дол. США
0	5000	5000
1000	4500	5500
2000	4000	6000
3000	3500	6500
4000	3000	7000
5000	2500	7500
6000	2000	8000
7000	1500	8500
8000	1000	9000
9000	500	9500
10000	0	10000

В Україні Президент підписав закон про встановлення з 2010 р. мінімальної заробітної плати (МЗ) на рівні прожиткового мінімуму (ПМ). Отже, якщо ще в 2007 р. ПМ в Україні становив 430 грн./місяць, то в 2009 – 701 грн. в 2010 (грудень) – 875 грн., в 2011 (вересень) – 985 грн. Таким же є нині і рівень мінімальної заробітної плати. Незважаючи на підвищення ПМ в Україні за 2007-2011 (вересень) роки в 2,3 рази, він залишається дуже обмеженим, якщо порівняти обсяг та структуру ПМ (або споживчого кошика) розвинутих країн. Так, мінімальний споживчий кошик у США має вартість \$ 1000 у місяць (8000 грн.), що дозволяє щоденне споживання гамбургерів, кока-коли, 20 видів овочів, купівлю чергового автомобілю раз на 2 роки, щорічний відпочинок за кордоном, медичну страховку; у Великій Британії – £ 480 (6370 грн.), що передбачає, серед іншого, квитки на футбол, купівлю комп'ютерних ігор, виготовлення візитівок, купівлю акустичної гітари, набуття дрібних домашніх тварин (наприклад, хом'ячка); у Франції – 500 євро (6000 грн.), що охоплює, серед інших витрат, шампанське, котлету по-київськи, відвідання барів та нічних клубів із споживанням там алкоголю, 14 видів квітів (мабуть, щоб було що дарувати дамам), лаки для волосся, гелі

для душі, техогляд власної автівки, витрати на няню та таксі, їжу для кішок та собак.

Статистичне управління ЄС (Євростат) у своєму прес-релізі за 2010 рік [13] оприлюднило результати аналізу рівня життя населення 27 краї-членів. Передусім Євростат цікавило, скільки людей живуть за межею бідності. Враховуючи, що в країнах ЄС різні показники доходів населення та різні ціни на продукти, товари, послуги, було вирішено вважати межею бідності зарплату, що є на 60 % менше середньої в кожній окремій країні. Отже, найбільше бідного населення виявилось в Латвії – 26 % населення, за нею слідує Румунія (23 %) та Болгарія (21 %), а також Литва, Греція, Іспанія (20%). Найменше бідних спостерігається в Чеській республіці (9 %), у Словаччині та Швеції – 12 %. У цілому в країнах ЄС, стверджує Євростат, не можуть собі дозволити тижневий відпочинок поза домівкою хоча б раз на рік 37 % населення; не є в стані підтримувати в квартирі тепло на необхідному рівні 10 % мешканців; не мають фінансової можливості споживати на обід м'ясо, птицю чи рибу раз на два дні 9 % населення; утримання особистого автомобілю недоступно для 9 % мешканців країн ЄС. Отже, незважаючи на високі пересічні соціальні норми та стандарти споживання в країнах ЄС, проблема бідності існує і там, що повинна враховувати соціальна політика та стратегія Євроспільноти. Так, на 2010 р. на межі малозабезпеченості перебувало в середньому до 17 % населення ЄС, при цьому спостерігалися значні відмінності між державами - членами ЄС та між чоловіками та жінками (рис. 3).

Останнім часом міжнародними організаціями, зокрема ООН, використовується термін – синонім бідності – «соціальне відторгнення». Концепція «соціального відторгнення» є відносно новим поняттям, зокрема, для України. Що ж під ним розуміється і що дають для розуміння людського розвитку наукові дослідження в цій площині? За думкою директора Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ, д.е.н. Е. Лібанової [5], на кінець 1980-х рр. науковцям стало зрозуміло, що прогрес соціально-економічного розвитку людства не може вимірюватися тільки показником зростання ВВП або ВНП на одного мешканця, потрібні додаткові, зокрема соціальні індикатори. Тоді була сформульована ідеологія «людського розвитку», яка передбачала створення такого соціально-економічного середовища, в якому людина має можливість повністю розкрити свій потенціал. Протягом наступних років до цієї концепції додавалися різноманітні соціальні індикатори, наприклад, бідності, гендерної рівності тощо. Остаточним доповненням як раз і стало «соціальне відторгнення», внаслідок якого певні соціальні групи мають обмежений доступ до влади та прийняття її органами рішень. Такі соціальні групи також не мають можливості повною мірою користуватися правами на освіту, медичну та соціальну допомогу, трудову зайнятість, задовольнити свої культурні, релігійні та інші потреби.

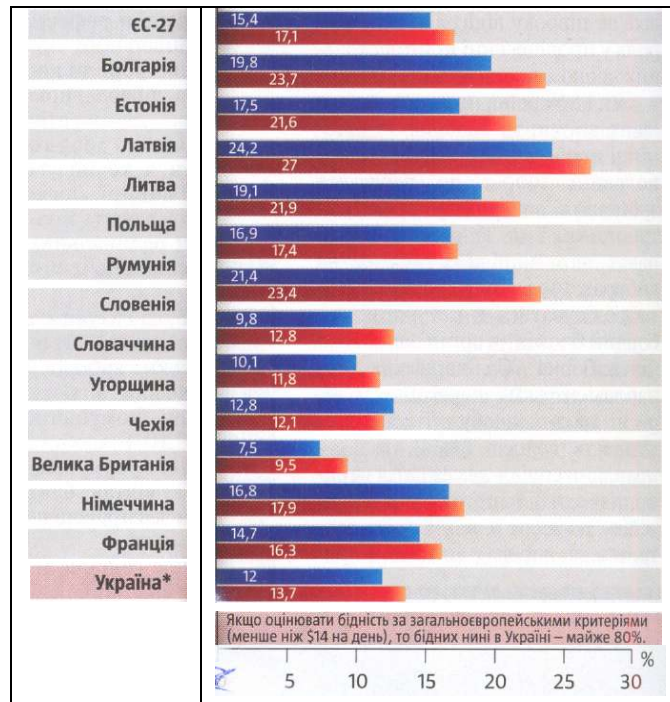

Рис. 3. Перебування населення на межі бідності в країнах ЄС, 2010 р. [15]

Щоб визначити ступінь соціального відторгнення домогосподарств зазвичай використовуються 18 соціальних характеристик, (ознак), при цьому межа гострого відторгнення визначається на рівні 5 ознак, критичного відторгнення – на рівні 7 ознак. До таких соціальних індикаторів передусім належать: а) наявність у родині члена працездатного віку з низьким статусом на ринку праці (тимчасово безробітні, безкоштовно працюючі члени родини тощо); б) хронічне безробіття (понад 12 місяців); в) перебування за межею бідності (тут може бути орієнтація не на прожитковий мінімум, а на 75 % медіальних витрат родини); г) неможливість забезпечити собі достатнє харчування; д) фінансові труднощі з організацією родинного відпочинку поза домівкою та відвіданням родичів; е) неможливість відвідувати культурні заходи хоча б один раз на рік тощо.

Ці соціальні індикатори були використані при підготовці щорічної національної доповіді про людський розвиток «Україна на шляху до соціального залучення», яка була презентована Програмою розвитку ООН в Україні в липні 2011 р. В доповіді були представлені результати дослідження ступеню розповсюдження феномену соціального відторгнення в українському суспільстві. Результати дослідження показали, що лише у 8,5 % домогосподарств не було виявлено жодної ознаки соціального відторгнення. З іншого боку, немає в Україні домогосподарств з наявністю всіх 18 характеристик соціального відторгнення (тотальне), максимальне число їх – 14-15. Але в цілому виявилось, що майже 38 % українських домогосподарств знаходяться у стані гострого соціального відторгнення, з них 17 % - в

критичному стані. Серед шарів населення, які більше інших підлягають ризику соціального відторгнення, відзначено багатодітні родини та родини, в складі яких є хоча б один пенсіонер (показник у 2 рази вищий порівняно з середнім рівнем та в 2,5 рази вищий порівняно з родинами, що складаються виключно з осіб працездатного віку). Ризик критичного відторгнення є дуже високим взагалі для всіх родин із дітьми - він в 2,7 разів вищий за середній по країні та в 3 рази вищий порівняно з родинами без дітей. Крім того, наявність хоча б одного безробітного члена родини збільшує цей ризик вдвічі. Критичне відторгнення більше характерне для сільської місцевості: ризик сільських мешканців перевищує відповідний показник мешканців великих міст на 20 %. Проте соціальна ситуація в малих містах в деяких аспектах ще гірша, ніж у селах. Приміром, ризик соціального відторгнення внаслідок хронічного безробіття є найвищим як раз у такому місті (з населенням до 100 тис. мешканців) – він у 1,5 разів вищий за середній показник по країні.

Подібні дослідження проводилися і в інших країнах Європи. Зокрема, в Росії була виявлена гостра соціальна нерівність між рівнем життя населення в декількох ключових містах та в решті країни. Істотно, що суттєвим захисним заходом (протектором) проти соціального відторгнення визначено наявність вищої освіти. Так, якщо в родині немає осіб з вищою освітою, ризик відторгнення зростає на чверть порівняно з середнім по країні; якщо є хоча б одна особа з вищою освітою – ризик знижується в два рази; а якщо всі дорослі в родині мають вищу освіту, то цей показник знижується в три рази порівняно з середнім по країні.

Ще одна важлива соціальна проблема світу – **охорона здоров'я**, витрати на яку стрімко зростають в цих країнах. Причини цього полягають у наступному: 1) зростання цін на медичні послуги (у США – 12 % у рік); 2) старіння населення, що призводить до зростання обсягів медичної допомоги та ліків (так, людина у віці 75 років вживає ліків у 10 разів більше, ніж у віці 25-50 років). Держава намагається контролювати цю сферу у всіх країнах світу в зв'язку із: а) складністю лікування людей та великою відповідальністю за це; б) потребою медичних послуг для всього населення не залежно від доходів; в) соціальним характером медичних послуг, які мають побічний ефект (краще здоров'я людей – вища продуктивність праці – вищий рівень економічного розвитку країни). Розвинуті країни світу спрямовують на сферу охорони здоров'я - від 7% ВВП (Італія, Японія, Велика Британія) до 17,5 % (США), в Україні – 3,5 % (дані 2010 р. [1,482; 6]. У світовій практиці застосовують три домінуючих типи (або моделі) організації медичного обслуговування населення (рис. 4). Перший з них – державний (наприклад, у Великій Британії, Швеції, Данії, Норвегії) – передбачає централізоване фінансування охорони здоров'я з держбюджету. Така система попереджує неконтрольоване зростання вартості лікування, але одночасно призводить до монополізації сфери медпослуг, негативно впливаючи на якість медобслуговування. Інший тип, найбільш

розповсюджений в Європі, – це переважно страхова медицина. За такою схемою працюють Німеччина, Франція, Голландія, Австрія, Бельгія, Швейцарія тощо. Ця система заснована на засадах солідарності. В її межах фінансування сфери охорони здоров'я здійснюється з декількох джерел, включаючи страхові внески підприємців, заробітну плату працівників та кошти держбюджету. Нарешті, третій тип – це переважно приватна система медобслуговування, що характерна для США. Щоправда, в жодній з розвинутих країн вказані системи не представлені в чистому вигляді, а в деяких державах періодично відбувається зміна пріоритетів і різні системи фінансування медицини змінюють одна одну. Однак, незважаючи на різноманітність варіантів організації медичної допомоги, що діють у різних країнах, жодна з них повністю не задоволена власною системою охорони здоров'я. Так, американці не дуже задоволені своєю медичною сферою, на яку припадає найбільший відсоток ВВП з усіх країн світу (у 2010 р. – 17,5 %), але показники тривалості життя, смертності новонароджених, чисельності лікарів на 1000 населення є гіршими ніж у сусідів по групі високорозвинених країн, зокрема, Японія, Швеції, Франції та ін. (див. рис. 2). Особливістю американської системи фінансування сфери медичних послуг є те, що добровільне медичне страхування тут передбачає внески роботодавця (значні) та працівників (вираховуються із зарплати). Медичну страховку можна набути самостійно (\$ 500 щомісячно для родини з 4 осіб) або оплачувати медпослуги за виникнення потреби (тоді рахунок за лікування складе не сотні, а тисячі доларів). Нині медстрахування не можуть собі дозволити 40 млн. громадян США. Саме тому за пропозицією президента Б.Обами про реформування системи охорони здоров'я Конгрес США в грудні 2009 р. прийняв рішення про додаткове державне фінансування охорони здоров'я (871 млрд. протягом 10 років). Отже, медична сфера США стане змішаною – приватно-державною. Як вона буде працювати, аналізувати ще зарано.

За переважно державною системою охорони здоров'я (Велика Британія, Швеція, Данія, Норвегія) усі медпослуги фінансуються державою (Національною службою охорони здоров'я). Гроші до бюджету надходять з державних податкових зборів. Основні види медичної допомоги є безкоштовні абсолютно для всіх. Однак є тут свої плюси та мінуси. Так, у Великій Британії зарплата медиків залежить від кількості виконаної роботи, а не від її якості. Тому до останньої є претензії. Так, про це заявляють експерти ВООЗ, які вказують на «недостатню зацікавленість лікаря в результатах своєї праці» та зазначають, що «в держлікарнях великі черги, іноді треба чекати планової госпіталізації декілька місяців (але нетермінової)». Здається, що ця система в чомусь нагадує українську. Але принципова різниця полягає в тому, що фінансується виконана робота (медичні послуги), а не утримання мережі медичних закладів, до того ж обсяг фінансування є суттєво вищим,

тому там і штат укомплектований, і устаткування найсучасніше, і ліки для хворих безкоштовні [14].

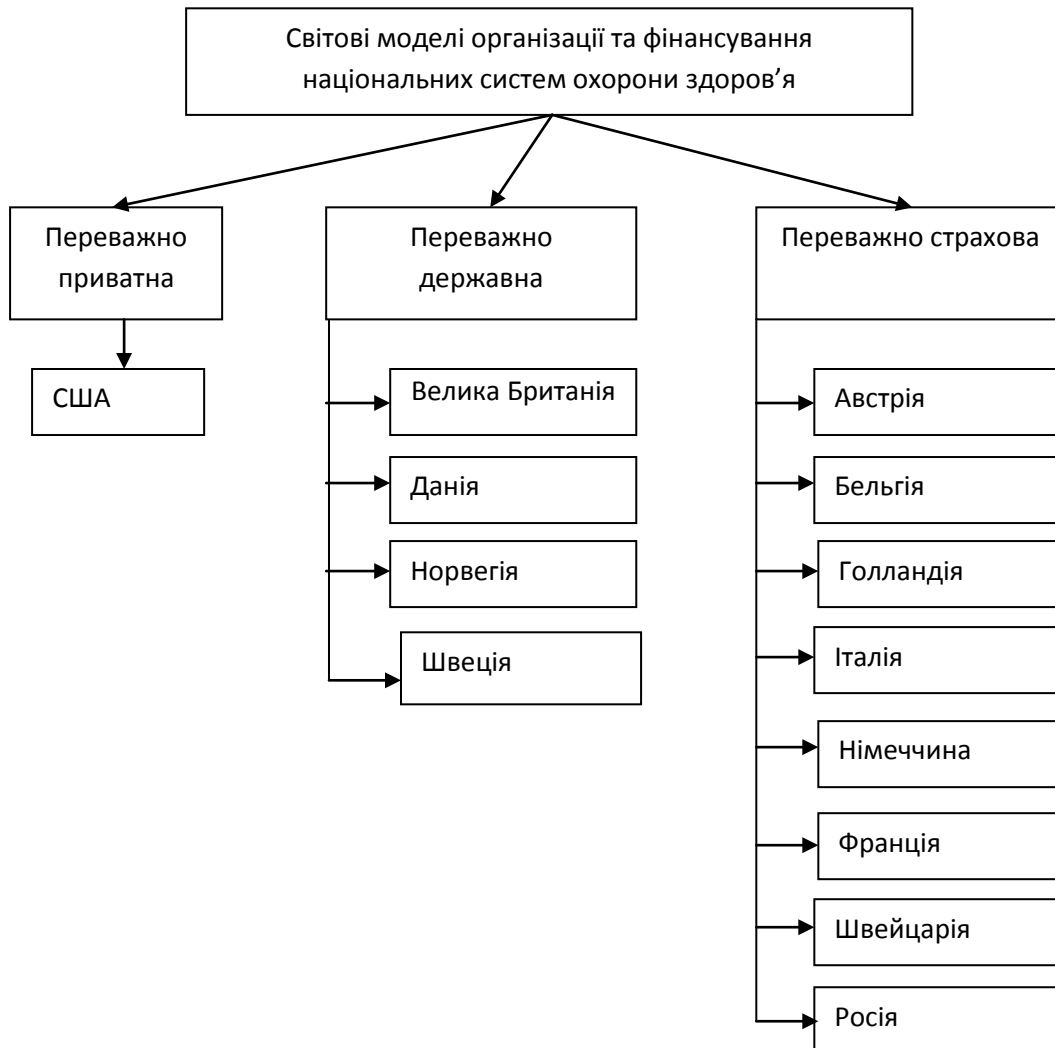

Рис. 4. Світові моделі (типи) організації та фінансування національних систем охорони здоров'я та їх розповсюдження⁵

Прикладами переважно страхової медицини є такі країни, як Франція, Німеччина, Італія, Австралія, Швейцарія та деякі інші країни Західної Європи. Біля 90 % медичних закладів у цих країнах фінансуються з державного страхового фонду, кошти до якого надходять від обов'язкових страхових внесків – страховок. Обов'язкові внески сплачують або виключно роботодавці, або роботодавці разом із працівниками (відраховують із зарплати), або тільки працівники (також відраховують із зарплати). Також у цих країнах існує добровільне страхування (коли людина сама себе страхує на випадок отримання медичної допомоги). Така система охорони здоров'я, за оцінками експертів ВООЗ, в останні роки стабільно займає перше місце в

⁵ Авторська розробка за [1, 481-483; 6; 10, 601-605]

світовому рейтингу систем охорони здоров'я. Хоча в умовах недавньої економічної кризи збої в такій системі відбувалися значно частіше та з більшими наслідками, ніж у державній: адже, втративши працю, людина може втратити медичну страховку.

Яку ж систему організації охорони здоров'я обрати Україні, яка оголосила курс на реформування сфери медичного обслуговування населення? Американська приватна система охорони здоров'я нам не підходить, по-перше, через дороговизну обслуговування у приватних лікарів (адже навіть у США 40 млн. людей фактично залишаються без належної медичної допомоги), а по-друге, через недостатнє розповсюдження приватної медицини, зокрема в невеликих містах та в сільській місцевості. Що стосується державної системи охорони здоров'я то при всій її привабливості підтримувати її на рівні, наближеному до британського, наша держава в найближчі роки не зможе. За всі роки незалежності вона жодного разу не профінансувала охорону здоров'я на 100 %, і надіятися, що таке може статися в найближчому майбутньому, не варто. За думкою експертів [14] на даному етапі Україні найбільше підійшов би змішаний варіант – державно-страхова медицина, за якою роботодавець забезпечував би в обов'язковому порядку за свій рахунок полісом медичного страхування своїх працівників, а держава фінансувала б необхідний рівень медичного обслуговування для громадян, що не мають праці, а також інших незахищених верств населення (пенсіонери, малозабезпечені, студенти тощо). Для того, щоб «запустити» цю систему, слід прийняти Закон про обов'язкове медичне страхування (ОМС). До речі, в Росії ОМС почали поступово запроваджувати ще з 90-х років минулого сторіччя. Однак, за двадцять років, що минули, там мало що змінилося. Причина в тому, що крім додаткового фінансування, не здійснювалися серйозні структурні реформи. Цей приклад ще раз підкреслює що просто «вливати» кошти в існуючу нині систему охорони здоров'я неефективно – слід по-новому їх використовувати.

Таким чином наведені світові особливості аналізу та шляхів розв'язання соціальних проблем, на нашу думку, слід врахувати в завданнях реформування соціальної сфери України, які стоять сьогодні на порядку денному прискорення соціально-економічного розвитку нашої держави та її інтеграції в європейські та світові економічні та соціальні структури.

Література

1. Географія світового господарства: навч. пос. / За ред. Я.Б. Олійника, І.Г. Смирнова. – К.: Знання, 2011 – 640 с.
2. Шевчук Л.Т. Соціальна географія: навч. пос. / Л.Т. Шевчук К.: Знання, 2007. – 349 с.
3. Люблинский В.В. Социальная политика в условиях глобализации: опыт развитых стран / В.В. Люблинский // Полис. – 2008. - № 6. – С. 130-146.

4. Смирнов І.Г. Соціальні товари та соціальні проблеми в сучасному світі: суспільно-географічний вимір / І.Г. Смирнов // Наук. записки Терноп. нац. пед. ун-ту. – Сер. Географія. – Т. 2005. – № 2. – С.16-19.
5. Либанова Э. О новых подходах в определении уровня прогресса / Э.Либанова // Комментарии. - № 27. – 2011. – 8 июля. - С. 8.
6. Тэннер М. Какая система здравоохранения лучше? / М. Тэннер // Комментарии. - № 30-31. – 2011. – 29 июля-18 августа. – С. 6.
7. Жовтанецький О. Цікава економіка: навч.пос. / О. Жовтанецький, Н. Чуба. – Львів: Апріорі, 2010. – 408 с.
8. Современна економіка: уч. пос / кол. авторов; под ред. О.Ю. Мамедова. – М.: КНОРУС, 2010. – 320 с.
9. Харкянен Л.В. Макроекономіка: навч.пос. / Л.В. Харкянен. – К.: Каравела, 2008. – 176 с.
10. Spencer M. Contemporary Economics / M/ Spencer, O.Amos. – N.Y., 2006. – 1114 p.
11. Social Indicators of Development - 2009. – Washington: The World Bank, 2010. – 396 p.
12. Under standing the Social Effects of Policy Reform. – Washington: The World Bank, 2008. – 223 p.
13. www.eurostat.eu (сайт Комітету статистики ЄС)
14. Как вылечить медицину // Сегодня. – 2010. – 16 февраля. – С. 12-13.
15. Євростандарти (за даними Євростату) // Тиждень. - № 33 (198), серпень-вересень 2011 р. – С. 52.
16. National Human Development Report 2011: Ukraine: Towards Social Inclusion. – Washington – Kyiv: UNDP, 2011. – 123 p.
17. Глобальні проблеми світу. Атлас (Atlas of Global Development, The World Bank, 2009) Пер. з англ. – К.: ДВНП «Картографія», 2009. – 144 с.

Смирнов І.Г. Соціальні проблеми світового господарства в епоху глобалізації: суспільно-географічний вимір

Розкрито сутність соціальних товарів та соціальних проблем в умовах глобалізації світового господарства. Висвітлено особливості формування суспільного вибору. Охарактеризовано основні соціальні проблеми сучасності; зокрема, проблему соціального захисту населення (пенсійна реформа), проблеми бідності та охорони здоров'я. Розкрито стан рішення цих проблем в Україні.

Ключові слова: світове господарство, глобалізація, соціальні проблеми

Смирнов И.Г. Социальные проблемы мирового хозяйства в эпоху глобализации: общественно-географическое измерение

Раскрыта сущность социальных товаров и социальных проблем в условиях глобализации мирового хозяйства. Освещены особенности формирования общественного выбора. Охарактеризованы основные социальные проблемы современности; в частности, проблемы социальной

защиты населения (пенсионная реформа), проблемы бедности и здравоохранения. Раскрыто состояние решения этих проблем в Украине.

Ключевые слова: мировое хозяйство, глобализация, социальные проблемы

Smirnov I.G. Social problems of the world economy in the era of globalization: the social and geographical dimension. Shown essence of social goods and social problems in the world economy globalization contest. Laid out the public choice formation peculiarities. Characterized contemporary main social problems among them population's social defense, poverty and healthcare problems. Shown peculiarities of these problems decisions in Ukraine nowadays.

Keywords: world economy, globalization, social problems

УДК 911.3

Кулешова Г.О., к.г.н., доц.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ГЕОГРАФІЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ключові слова: зовнішньоекономічні зв'язки, експорт, імпорт, сальдо зовнішньої торгівлі, зовнішньоторговельний оборот.

Вступ. Постановка проблеми. Зовнішньоекономічні зв'язки України виступають сьогодні потужним фактором соціально-економічного зростання і розвитку держави в цілому та окремих її регіонів. В сучасних умовах інтенсифікації процесів міжнародної економічної інтеграції, транснаціоналізації, глобалізації світового господарства значимість таких зв'язків постійно зростає, що спонукає до більш поглибленого їх дослідження, особливо в регіональному вимірі.

Харківська область відіграє значну роль у зовнішньоекономічних зв'язках України, концентруючи на своїй території потужний виробничий потенціал та експортні можливості. В структурі економіки регіону провідне місце посідають галузі машинобудування, авіаційна, фармацевтична, харчова промисловості, що виробляють продукцію на основі впровадження новітніх технологій. Саме ця продукція становить основу товарного експорту регіону. Враховуючи зміни, які відбуваються сьогодні у світовій економіці, знаходження нових торговельних партнерів та розширення потенційних ринків збуту продукції є вкрай актуальним для регіону. У зв'язку з цим дослідження географії зовнішньоекономічних зв'язків Харківської області, виявлення трансформацій, що відбуваються в структурі зовнішньої торгівлі є важливим та своєчасним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З теоретичної точки зору проблеми зовнішньоекономічних зв'язків окремих країн та регіонів висвітлено в науковій літературі достатньо детально. Цим питанням присвячені роботи *І. Балабанова, А. Балабанова, Л. Вардомського, А. Голікова, М. Долішнього, П. Луцишина, В. Коломійця, Ю. Макогона, І. Матюшенка, С. Пилипенка, С. Слишової, І. Сторонянської, В. Третяк та ін.* Поряд із значною кількістю наукових публікацій економічного характеру з актуальних питань зовнішньоекономічної діяльності України, ця тематика залишається недостатньо дослідженою з позиції географічної науки. Однією з перших за часів незалежності України була дисертаційна робота С. Федонюка [5], в якій розкрито особливості територіальної організації зовнішньоекономічної діяльності Волинської області. Дослідження зовнішніх зв'язків України та Німеччини проведено І. Хільчевською [7]. Унікальність зовнішньоекономічних зв'язків Автономної Республіки Крим висвітлено О. Кузьміною [1]. Комплексний суспільно-географічний аналіз зовнішньої торгівлі товарами між Україною та країнами-членами ЄС здійснено І. Савчуком [4]. Крім цього, деякі аспекти зовнішньоекономічної діяльності України висвітлені також в наукових публікаціях І. Гукалової, Є. Маруняк, В. Нагірної, Г. Підгрушного та ін.

Зважаючи на значні доробки у сфері вивчення регіонального сегменту експортно-імпортних операцій України, аналіз зовнішньоекономічних зв'язків Харківської області як потужного промислового центру країни залишається актуальним.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою даної роботи є аналіз зовнішньоекономічних зв'язків Харківської області, зокрема зовнішньої торгівлі, характеристика тенденцій та виявлення особливостей географічної структури експортно-імпортних операцій.

Виклад основного матеріалу. Зовнішньоекономічні зв'язки відображають систему економічних взаємин, що виникають внаслідок руху ресурсів всіх видів між державами та економічними суб'єктами різних країн. Ці двосторонні відносини охоплюють всі сфери економічного життя держави і передусім виробничу, торговельну, інвестиційну та фінансову діяльність [8]. Загальновідомо, що близько 80% зовнішньоекономічних операцій припадає на здійснення торговельних операцій, тому головну увагу в даній роботі приділено саме цьому аспекту.

Зовнішня торгівля – важлива складова зовнішньоекономічних зв'язків Харківської області, представлена експортом та імпортом товарів та послуг. В загальному зовнішньоторговельному обороті (ЗТО) регіону, який у 2011 р. склав 4629,7 млн. дол. США, 89,1% становила торгівля товарами та 10,9% – відповідно торгівля послугами.

У 2011 р. підприємства Харківської області експортували продукцію до 117 країн світу, імпортні товари надійшли до підприємств із 112 країн. Експортні поставки збільшились на 28,8% у порівнянні з 2010 р. і склали

1845,8 млн. дол. США, імпорتنі надходження зросли на 24,2% і становили 2277,3 млн. дол. США. За останні 10 років експорт товарів збільшився у 4,3 рази, імпорт – у 4,8 рази [6].

Географічна структура експорту товарів Харківської області у 2011 р. була наступною: частка країн СНД становила 74,8%, Європи – 9,2%, Азії – 11,9%, Африки – 3,6%, Америки – 0,5%. За останні 10 років частка країн СНД в експорті Харківської області збільшилась на 12,3%, Європи – зменшилась на 12,6%, помітно зросла частка країн Африки – на 3,1% більше, ніж у 2001 р.

В імпорті товарів Харківської області на країни СНД у 2011 р. припадало 44,3%, Європи – 29%, Азії – 19,3%, Африки – 1,5%, Америки – 5,8%. Найбільш помітні зрушення за останні 10 років відбулись в імпорті з країн Азії, частка яких в структурі імпорту регіону зросла на 10,6%. На 5,2% збільшилась частка країн СНД в імпорті Харківської області, тоді як частка країн Європи, навпаки, зменшилась на 11,9% [2, 6].

Зовнішньоекономічні зв'язки Харківської області з країнами СНД характеризуються позитивним сальдо зовнішньої торгівлі, яке у 2011 р. склало 372, 9 млн. дол. США. За період 1996-2011 рр. можна виділити декілька стадій розвитку зовнішньої торгівлі області з даними країнами: у 1996 – 1999 рр. спостерігається зменшення обсягів експорту товарів та послуг поряд зі збільшенням їх імпорту, що призвело до від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі; період 2000-2002 рр. можна визначити як стадію порівняної збалансованості зовнішньої торгівлі з незначним переважанням експорту; починаючи з 2003 р. відбувається стрімке зростання імпорту товарів, при чому найбільші від'ємні значення сальдо зовнішньої торгівлі спостерігаються у 2004 р. (-466,5 млн. дол. США); з 2005 р. по 2008 р. сальдо зовнішньої торгівлі значно скоротилось і з 2009 р. набуло позитивних значень, що свідчить про зрушення в структурі зовнішньої торгівлі Харківської області з країнами СНД, зокрема експорт товарів за останні три роки збільшився на 43%, тоді як імпорт – на 35% (рис. 1).

Головним торговельним партнером Харківської області серед країн СНД є Російська Федерація, що, в першу чергу, пояснюється історично сформованими коопераційними зв'язками та прикордонним положенням регіону. У 2011 р. в Російську Федерацію з області експортовано товарів на суму 952,3 млн. дол. США, імпорт склав 855,4 млн. дол. США. Сальдо зовнішньої торгівлі набуло позитивних значень та становило 96,9 млн. дол. США. В цілому зовнішньоторговельний оборот області з Росією за останні 5 років (2007 – 2011 рр.) збільшився на 9,8%, у тому числі експорт – на 36,6%, імпорт зменшився на 16,7%.

В загальному зовнішньоторговельному обороті Харківської області у 2011 р. частка Російської Федерації становила 43,8%, а в зовнішньоторговельному обороті області з країнами СНД – 75,7%. Слід зазначити, що відсоток експорту до Російської Федерації з Харківської

області у 2011 р. склав 51,6%, імпорту – 37,6%. Спостерігається тенденція до зменшення частки імпорту області з Російської Федерації та зростання частки експорту до країни (за винятком кризового 2009 р.) (рис .2).

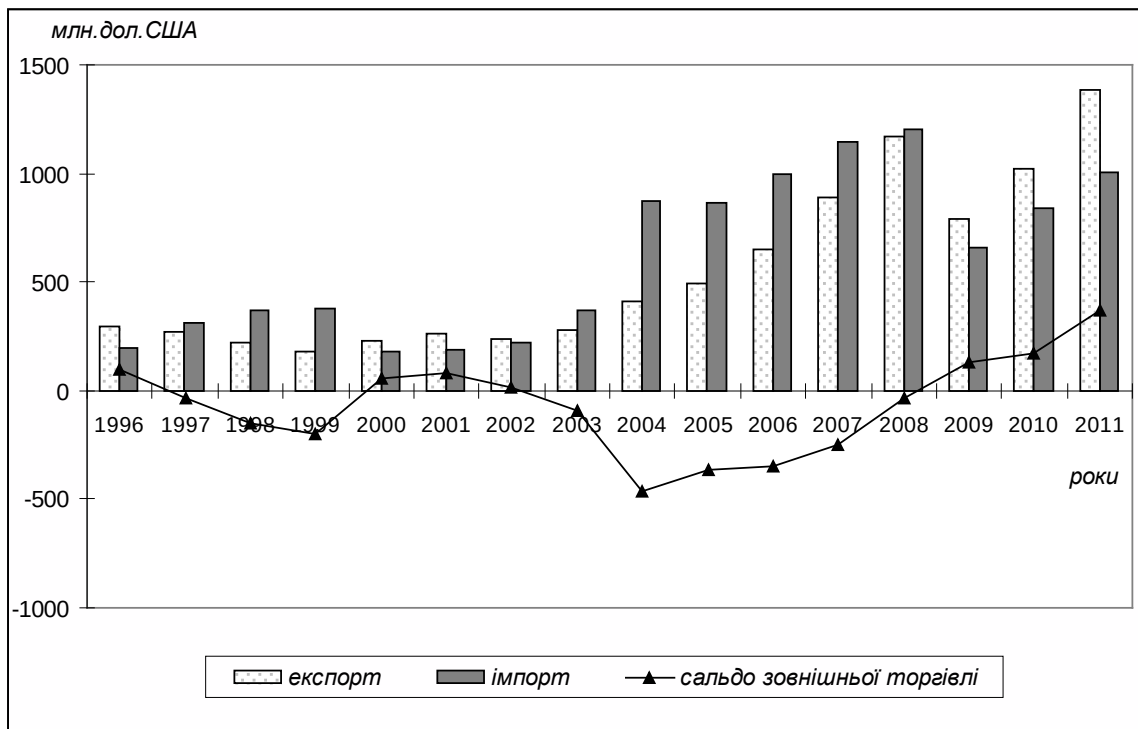

Рис. 1. Динаміка показників зовнішньої торгівлі Харківської області з країнами СНД за період 1996-2011 рр. (побудовано за даними [2, 6])

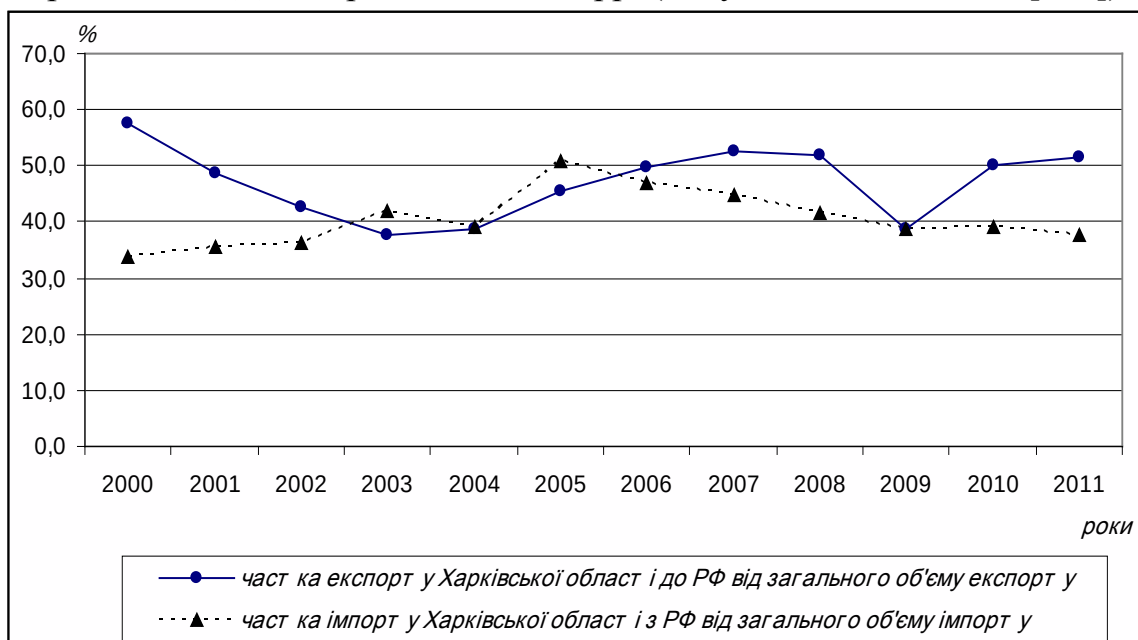

Рис. 2. Динаміка частки експорту Харківської області до Російської Федерації та частки імпорту з країни за період 2000-2011 рр. (побудовано за даними [2, 6])

Друге місце за обсягами зовнішньоторговельного обороту Харківської області з країнами СНД у 2011 р. посіла Республіка Білорусь (7,2% від ЗТО з країнами СНД), проте це єдина країна серед країн СНД, з якою Харківська

область має від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі (-517,4 тис. дол. США). Також важливим торговельним партнером регіону є Казахстан, зовнішньоторговельний оборот з яким у 2011 р. склав 164,2 млн. дол. США (6,9% від ЗТО з країнами СНД), сальдо зовнішньої торгівлі – 88,2 млн. дол. США. Майже 3% від ЗТО Харківської області з країнами СНД припадає на Молдову, по 2% – на Узбекистан та Азербайджан.

Зовнішньоекономічні зв'язки Харківської області з країнами Європи характеризуються суттєвим переважанням імпорту товарів над їх експортом, що спричиняє від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі. У 2011 р. до країн Європи з регіону експортовано товарів на суму 169,6 млн. дол. США, імпорт становив 660,1 млн. дол. США. Починаючи з 2005 р., спостерігається збільшення від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі Харківської області з країнами Європи (за винятком 2009 р., коли відбулось загальне скорочення експортно-імпортних операцій під впливом світової фінансової кризи), яке у 2011 р. становило -490,5 млн. дол. США (рис. 3). Позитивним є те, що зростання випереджаючими темпами імпортних поставок пов'язано із придбанням з європейських країн, в першу чергу, комплектуючих, устаткування, машин та обладнання для галузей промисловості Харківської області, що свідчить про процес технічного переоснащення виробництва в регіоні з метою підвищення конкурентоспроможної продукції харківських виробників.

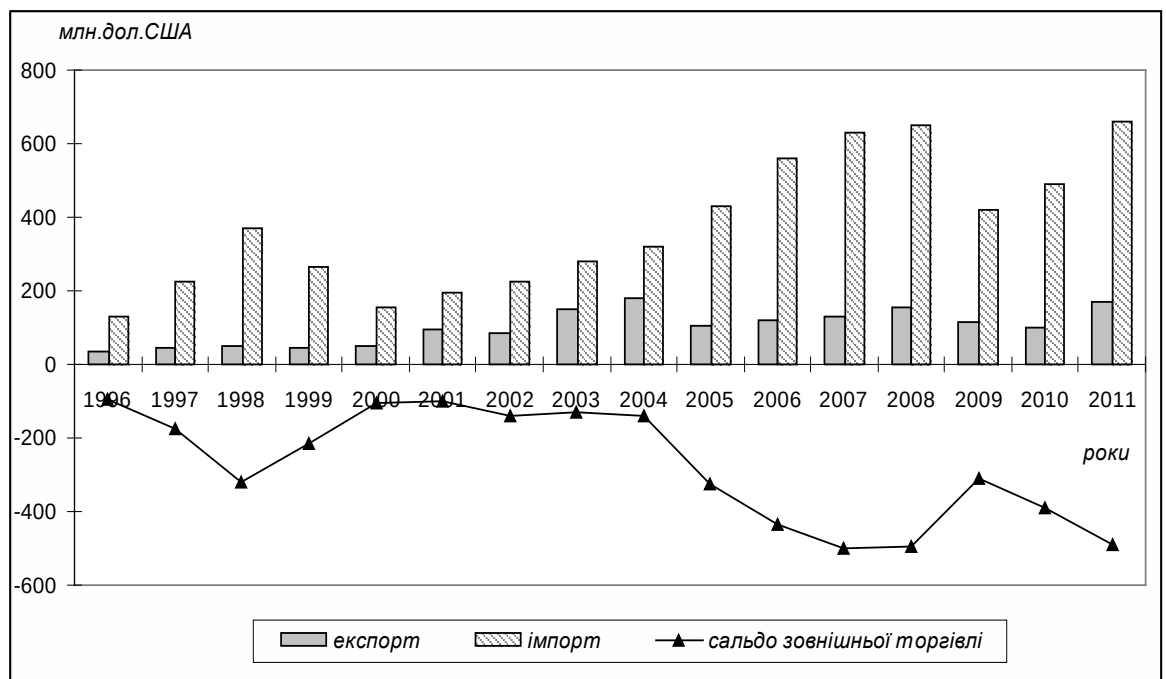

Рис. 3. Динаміка показників зовнішньої торгівлі Харківської області з країнами Європи за період 1996-2011 рр. (побудовано за даними [2, 6])

Серед країн Європи найбільші обсяги зовнішньоторговельного обороту Харківська область у 2011 р. мала з Німеччиною, Польщею, Італією, Чехією, Норвегією, Нідерландами, Литвою, Іспанією, Францією, Фінляндією, проте

частка даних країн у загальному зовнішньоторговельному обороті регіону є незначною (в сумі на дані країни припадає 14,3% від ЗТО області в цілому та 71,2% від ЗТО з країнами Європи). Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі Харківська область має з Іспанією, Латвією, Естонією, Болгарією, Португалією. Досить високі показники від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі область має з Німеччиною, Італією, Чехією, Польщею, Швейцарією, Бельгією, Францією, Великою Британією. Отже, можна зазначити, що значні показники зовнішньоторговельного обороту Харківської області з європейськими партнерами отримано за рахунок імпорتنих поставок до регіону.

Останнім часом помітно зміцнюються позиції харківських товаровиробників на ринках азіатських країн. У 2011 р. зовнішньоторговельний оборот області з країнами Азії склав 658,6 млн. дол. США, що на 41,4% більше, ніж у 2007 р. (385,9 млн. дол. США). Експорт товарів становив 218,9 млн. дол. США, імпорту – 439,6 млн. дол. США. За останні п'ять років експорт з Харківської області до країн Азії збільшився у 2,3 рази, імпорту – у 1,5 рази. Характерною рисою зовнішньоторговельних зв'язків області з країнами даного регіону є від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі, яке у 2011 р. становило -220,7 млн. дол. США (рис. 4).

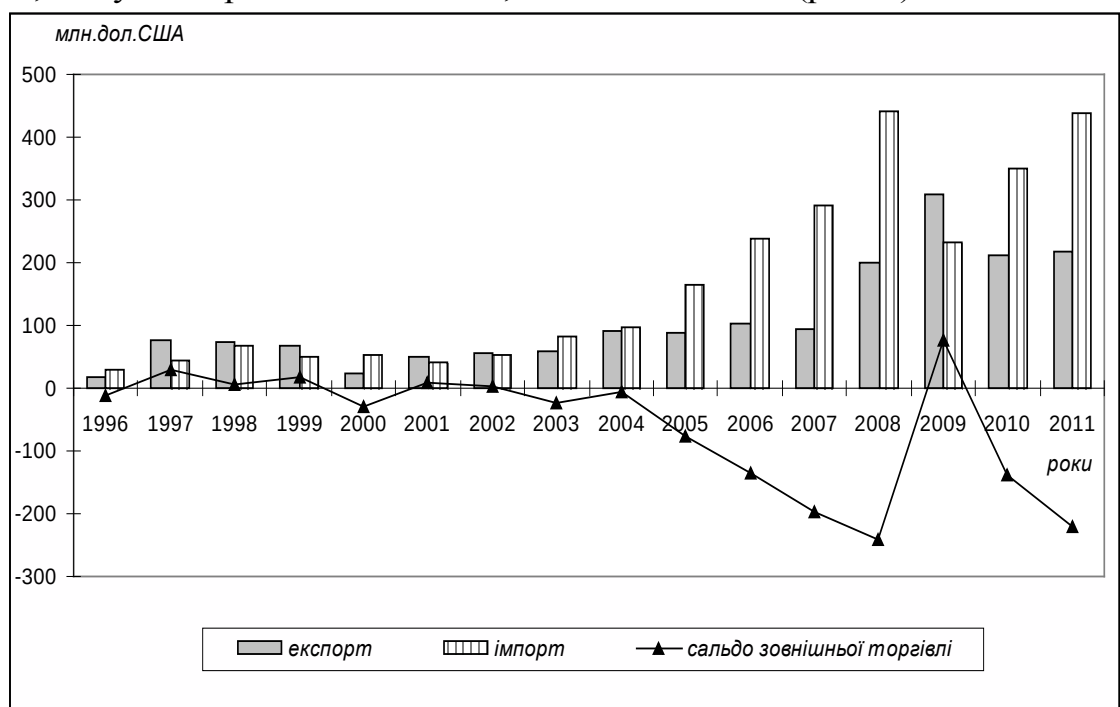

Рис. 4. Динаміка показників зовнішньої торгівлі Харківської області з країнами Азії за період 1996-2011 рр. (побудовано за даними [2, 6])

За період 1996-2004 рр. спостерігалось коливання показників експорту та імпорту з незначним переважанням тих чи інших. З 2005 р. відбувається стрімке зростання імпорتنих надходжень до Харківської області з країн Азії, імпорту товарів у 2008 р. збільшився у порівнянні з показниками 2004 р. у 4,5 рази, тоді як експорт – лише у 2,4 рази. Сальдо зовнішньої торгівлі набуло

позитивних значень у 2009 р. (76,4 млн. дол. США), проте у наступні роки ситуація змінилася на протилежну – імпорт перевищив експорт у 2010 р. на 39,3%, у 2011 р. – на 52,2%. Зростання показників імпорту є більш динамічним (на 20,2% більше показників 2010 р.), ніж експорту (на 2,7% більше).

Значні обсяги експорту товарів з Харківської області у 2011 р. спрямовано до Грузії (24,2% від експорту до країн Азії), Туреччини (16,8%), Індії (14,9%), Сирії (10,3%), Ірану (8,2%), Ізраїлю (6,7%). Імпорт до області надійшов переважно з Китаю (45,5% від імпорту з країн Азії), Індії (13,4%), Туреччини (10,6%), Шрі-Ланки (6,8%), Йорданії (5,2%). У значних обсягах від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі склалося з такими країнами, як Китай (-195,7 млн. дол. США), Шрі-Ланка (-30 млн. дол. США), Індія (-26,3 млн. дол. США), Йорданія (-22,9 млн. дол. США) та ін. Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі у 2011 р. Харківська область мала з Грузією (52 млн. дол. США), Сирією (22,5 млн. дол. США), Іраном (17,9 млн. дол. США), Ізраїлем (12,4 млн. дол. США).

Країни Африки, Америки, Австралія та Океанія традиційно займають незначну частку у зовнішній торгівлі Харківської області у зв'язку із географічною їх віддаленістю. Аналіз зовнішньої торгівлі також ускладнюється за рахунок того, що інформація про експортно-імпортні операції регіону з більшістю країн є конфіденційною відповідно до Закону України «Про державну статистику» [6]. Проте, слід зазначити, що серед країн Африки важливим торговельним партнером Харківської області є Єгипет, частка якого в експорті області у 2011 р. склала 2,1%, в імпорті – 0,04%, сальдо зовнішньої торгівлі є позитивним (38,9 млн. дол. США). З країнами Америки область має від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі переважно за рахунок імпортних надходжень зі США (3,7% від загального обсягу імпорту), Бразилії (1,7%).

Висновки. Перспективи подальших досліджень. В цілому для зовнішньоторговельних зв'язків Харківської області притаманні наступні особливості:

- збільшення обсягів імпорту призвело до зростання показників від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі, яке у 2011 р. перевищило показники 2009 р. майже у 3 рази;
- у географічній структурі зовнішньоторговельного обороту області найбільшу частку займають країни СНД, при чому їх частка в експорті значно перевищує частку в імпорті, а сальдо зовнішньої торгівлі має позитивні значення;
- країни Європи посідають друге місце в структурі експортно-імпортних операцій Харківської області; їх частка в імпорті області останнім часом зростає, тоді як частка в експорті зменшується;
- перспективними для харківських товаровиробників є зовнішні ринки азіатських країн, зовнішньоторговельний оборот з якими помітно

збільшується, при чому за рахунок імпорту товарів, обсяги якого зростають більш динамічними темпами, ніж експорту. До 2009 р. спостерігалася тенденція до збільшення частки країн Азії в експорті області, але в наступні роки під впливом наслідків світової економічної кризи ситуація змінилася на протилежну;

- з іншими країнами світу Харківська область має менш тісні зовнішньоторговельні контакти, однак в останні роки відбувається зростання частки країн Африки в структурі експорту області.

Таким чином, в умовах позитивної динаміки товарообігу Харківської області перспективним завданням для регіону є збільшення і розширення асортименту продукції, що представлена на зовнішніх ринках, та утриманням на них довготривалих, стійких позицій.

Для подальшого, більш розширеного співробітництва Харківської області із зовнішнім світом важливим є дослідження товарної структури експортно-імпортних операцій області з регіонами та окремими країнами. Виявлення специфіки кореляційних зв'язків між змінами в географічній та товарній структурі дозволить зробити висновки щодо перспектив розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіону.

Список використаних джерел:

1. Кузьміна О.М. Географічне дослідження впливу зовнішньоекономічних зв'язків на трансформацію господарства Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / О.М. Кузьміна. – Сімферополь, 2003. – 19 с.
2. Офіційний сайт Головного управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/ua/index.html>
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Савчук І. Г. Суспільно-географічні засади розвитку зовнішньої торгівлі між Україною та країнами-членами Європейського Союзу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / І. Г. Савчук. – Київ, 2004. – 16 с.
5. Федонюк С. В. Територіальна організація зовнішньоекономічної діяльності адміністративної області (на прикладі Волинської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / С. В. Федонюк. – Львів, 1997. – 17 с.
6. Харківська область у 2011 році: статистичний щорічник / Головне управління статистики у Харківській області / [за редакцією О. Г. Мамонтової]. – Електронний ресурс на диску.

7. Хільчевська І. Г. Суспільно-географічні аспекти зовнішніх зв'язків України та Німеччини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / І. Г. Хільчевська. – Київ, 2002. – 18с.
8. Шкурупій О.В. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/14170120/ekonomika/zovnishnoekonomichna_diyalnist_sutnist_vidi_faktori_rozvitku#234

Кулешова Г.О. Географія зовнішньоекономічних зв'язків Харківської області

В статті досліджено зовнішню торгівлю Харківської області як важливу складову її зовнішньоекономічних зв'язків. Охарактеризовано тенденції експортно-імпоротної діяльності регіону. Проведено аналіз зовнішньої торгівлі з країнами СНД, Європи та Азії, визначено головних торговельних партнерів. Проаналізована динаміка частки регіонів світу в експорті та імпорті області, виявлені зміни в географічній структурі зовнішньої торгівлі. Визначено перспективи співробітництва Харківської області з країнами світу.

Ключові слова: зовнішньоекономічні зв'язки, експорт, імпорт, сальдо зовнішньої торгівлі, зовнішньоторговельний оборот.

Кулешова Г.О. География внешнеэкономических связей Харьковской области

В статье исследовано внешнюю торговлю Харьковской области как важную составляющую ее внешнеэкономических связей. Охарактеризованы тенденции экспортно-импортной деятельности региона. Проведено анализ внешней торговли со странами СНГ, Европы и Азии, выявлены главные торговые партнеры. Проанализирована динамика части регионов мира в экспорте и импорте области, выявлены изменения в географической структуре внешней торговли. Определены перспективы сотрудничества Харьковской области со странами мира.

Ключевые слова: внешнеэкономические связи, экспорт, импорт, сальдо внешней торговли, внешнеторговый оборот.

Kulieshova G.O. Geography of foreign economic relations of Kharkov region

The article describes the foreign trade of Kharkiv region as an important part of its foreign economic relations. The trends of export-import activities in the region are characterized. Analysis of foreign trade with CIS countries, Europe and Asia is made; the main trading partners are determined. The dynamics of the regions of the world share in export and import of the region is analyzed; changes in the geographical structure of foreign trade are identified. The prospects of cooperation of Kharkiv region with other countries are determined.

Keywords: foreign economic relations, export, import, foreign trade balance, foreign trade turnover.

УДК 911.3:33:339.92(477+470+571)

Копачинська Г. В. асп.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ В МЕЖАХ ЧОРНОГО МОРЯ - ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ЇЇ ЯК МОРСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Ключові слова: єврорегіон «Чорне море», транскордонне співробітництво, морський потенціал, Україна, енергетична сфера.

Вступ. Постановка наукової проблеми. Питання транскордонної співпраці є надзвичайно актуальним для України. Адже вона має кордони з багатьма державами і 19 областей України є прикордонними. Тому для цих областей транскордонне співробітництво є одним із пріоритетних напрямків діяльності. Крім того Україна є морською державою, її вихід до Чорного та Азовського морів надає їй переваги економічного політичного та геополітичного характеру, сприяє утвердженню як активного учасника зовнішньополітичних морських відносин. Тому дослідження перспектив транскордонного співробітництва України в межах Чорноморського регіону є актуальним на сучасному етапі її розвитку та становлення як морської держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням передумов та факторів становлення транскордонного співробітництва України в межах Чорного моря займалися такі вчені як І. Іртищева [1], Р. Круглякова, М. Круглякова, Н. Шевцова [2], О. Ливень [3], Н. Мікула [4], В. Редькіна [5], В. Хількевич [7] та інші. У своїх дослідженнях вони розглядають особливості становлення транскордонного співробітництва в межах Чорного моря, його ресурсний потенціал та вплив чорноморського співробітництва на становлення України як морської держави.

На особливу увагу заслуговує праця «Перспективы освоения нефтегазового потенциала украинских акваторий Черного и Азовского морей» автора О. Ливень [3], в якій він глибоко аналізує енергетичний потенціал Чорного моря та вказує на важливість формування відповідної стратегії транскордонного співробітництва в межах даного регіону, що сприятиме подальшому його освоєнню. В своїй праці «Європейське співтовариство та перспективи економічного розвитку Чорноморського регіону» автор В. Редькіна [5] вказує на необхідність залучення України до транскордонного співробітництва в межах єврорегіону «Чорне море», завдяки чому вирішуватимуться стратегічні завдання її економічного, геополітичного та екологічного розвитку.

Не дивлячись на всю важливість проблеми формування транскордонного співробітництва в межах єврорегіону «Чорне море» та

участі в ньому України, ця тема недостатньо досліджена у вітчизняній науці. Існують певні дослідження історичних, геополітичних, економічних аспектів становлення транскордонного співробітництва України в межах Чорного моря, проте відсутнє комплексного політико-географічного дослідження даної проблеми. Залишаються відкритими багато проблемних питань пов'язаних з забезпеченням належних умов функціонування єврорегіону «Чорне море» та участі в ньому України, невирішеним лишається питання встановлення українсько-російського морського кордону. Важливо відзначити, що тема досліджується переважно в інформаційному режимі на сторінках періодичної преси, що зумовлює потребу узагальнення та проведення більш глибокого аналізу особливостей становлення та формування транскордонного співробітництва в межах єврорегіону «Чорне море» та участі у ньому України.

Мета статті – дослідження особливостей та перспектив здійснення транскордонного співробітництва України в межах Чорного моря та його вплив на розвиток її як морської держави.

Основними **завданнями**, котрі вирішувалися в процесі дослідження, були: розглянути особливості формування і функціонування єврорегіону «Чорне море»; дослідити перспективи розвитку транскордонного співробітництва між державами-учасниками єврорегіону; висвітлити основні проблемні питання функціонування єврорегіону «Чорне море» та шляхи їх подолання; проаналізувати передумови та фактори формування транскордонного співробітництва України з сусідніми їй державами в межах Чорного моря; дослідити вплив участі України в єврорегіоні «Чорне море» на її становлення як морської держави.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Єврорегіон «Чорне море» було створено м. Варна (Болгарія) 26 вересня 2008 р., за ініціативи Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи [7]. До даного єврорегіону увійшли: Болгарія, Греція, Румунія, Україна, Туреччина, Росія, Грузія, Придністровський регіон Молдови (м. Тираспіль).

Основними цілями співробітництва в межах єврорегіону «Чорне море» стали: захист спільних інтересів членів та підготовка спільної стратегії розвитку; обмін досвідом та ноу-хау; підготовка спільних програм та стратегій розвитку, а також реалізація дій, спрямованих на їхню імплементацію; розвиток соціальної та економічної діяльності, повага до навколишнього середовища.

Основними пріоритетами розвитку відносин в єврорегіоні «Чорне море» стали : затвердження демократії і безпеки в регіоні, розширення і поглиблення співпраці в рамках ЧЕС і ГУАМ, розширення двостороннього і багатостороннього співробітництва країн регіону з питань спільної енергетичної політики, транзиту енергоносіїв, активізація взаємодії з європейськими регіональними організаціями у формуванні субрегіональних

систем колективної безпеки на користь всіх держав Чорноморського регіону, врегулювання «заморожених» конфліктів.

Формуванню і утвердженню співпраці між сусідніми країнами в межах єврорегіну «Чорне море» передувало ряд факторів та особливостей їх економічного, політичного, історичного та культурного розвитку.

По-перше, до даного регіону Чорне море відноситься 10 держав: шість прибережних або країни Причорномор'я (Болгарія, Грузія, Росія, Румунія, Туреччина, Україна), а також Азербайджан, Вірменія, Греція і Молдова. Всі ці держави досить відрізняються як за рівнем політичного, економічного, гуманітарного розвитку так і за сферами власної зовнішньополітичної співпраці. Також є ряд проблемних питань, котрі є для них спільними. Тому створення транскордонного об'єднання в межах чорноморського регіону не лише мало сприяти їх активному співробітництву але і допомагати у вирішенні ряду стратегічно важливих питань. Важливе значення в даному процесі мала посісти і Україна.

По-друге, до сьогодні країни регіону не є однорідними не лише в політичному, але й в будь-якому іншому вимірі (економічному, гуманітарному, безпековому, релігійно-конфесійному), вони мало зацікавлені в розвитку торговельних зв'язків у регіоні. Для більшості країн регіон не є головним ринком збуту продукції національної економіки. Так, лише Молдова і Грузія більшу частку свого експорту спрямовують до регіонального ринку (54,5% і 45,4%, відповідно); ще три країни – близько або понад третини загального експорту (Болгарія – 31,5%; Вірменія – 35,5%; Україна – 36,7%). Регіональні лідери – Росія і Туреччина, спрямовують до регіонального ринку лише 14,3% і 14,2% експорту, відповідно [1].

Крім того, країни регіону належать до різних макрорегіональних утворень або мають з ними формалізовані зв'язки різного рівня (ОБСЄ, ЄС, СНД), а також до різних систем колективної безпеки (НАТО, ОДКБ). Лише одна регіональна організація об'єднує всі 10 країн – ОЧЕС, однак до неї належать також дві балканські країни – Албанія і Сербія, які досить віддалено причетні до співробітництва в Чорноморському регіоні та його проблем.

По-третє, всі країни регіону мають подібні історичні особливості формування, зокрема: взаємні або односторонні територіальні претензії, висловлювані на офіційному чи неофіційному рівнях (Румунія/Україна; Росія/Україна; Азербайджан/Вірменія; Грузія/Росія; Румунія/Молдова); наявність чотирьох «заморожених» конфліктів (Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах), а також – неврегульованість проблеми Північного Кіпру; зростання напруженості у «трикутнику культур»: християнство – іслам – західна секуляризована культура (християнство/іслам; християнство, іслам/західна культура) [5].

По-четверте, як геополітична цілісність Чорноморський регіон на цей час не сформований. Він розглядається здебільшого як суто географічний і

геостратегічний транспортний і транспортно-енергетичний вузол, що сполучає Захід (Європу) і Схід (Азію), забезпечує постачання вуглеводнів з Росії і Каспійського регіону до Європи. Саме в такій якості він є предметом інтересу як внутрішніх, так і зовнішніх суб'єктів.

По суті, регіон є сукупністю суверенітетів, певним конгломератом країн, що знаходяться на різних етапах політичного та соціально-економічного розвитку, – це ускладнює становлення Чорномор'я як цілісної регіональної спільноти.

Також ситуація в регіоні значною мірою залежить як від складних і суперечливих загальносвітових процесів, так і подій в його найближчому оточенні. Значною мірою на ситуацію в регіоні впливає боротьба за лідерство, що відбувається між провідними гравцями – Росією, Туреччиною, США, ЄС і НАТО, серед яких можна виокремити такі конкурентні групи [4]:

- Росія - Туреччина - США, ЄС, НАТО – з приводу сфер інтересів, напрямів і способів розв'язання “заморожених” конфліктів, які є засобом підтримання власної присутності, а також впливу на ситуацію в регіоні (субрегіоні); “розморожування” конфліктів під егідою одного з провідних гравців автоматично підвищує його вагу і вплив у регіоні;

- Росія - США – з приводу нарощування присутності в регіоні, розміщення військових баз, зокрема елементів ПРО у країнах Південно-Східної Європи;

- Росія - ЄС – з приводу маршрутів та умов енергопостачання, впровадження прозорих ринкових процедур на всьому ланцюжку “постачальник-транзитер-споживач”;

- Росія - НАТО – з приводу розширення Альянсу на схід, невизнання ним сфер виняткового впливу Росії, несумісності підходів до врегулювання конфліктів.

Групи інтересів або ситуативні тимчасові коаліції країн регіону є наступними: за участі всіх гравців – розбудова транспортних коридорів Схід-Захід, удосконалення економічних зв'язків і збільшення товарообігу, вжиття заходів зміцнення безпеки; Росія + США + НАТО + ЄС – розвиток і забезпечення безпеки енергопостачання, транспортних торговельних маршрутів на суші, морі та в повітрі; протидія глобальним і регіональним асиметричним загрозам; ЄС + НАТО + США – поширення в Чорноморському регіоні демократії, запровадження механізмів ринкової економіки, підтримка орієнтацій на західні цінності; Росія + Туреччина – запобігання зміцненню присутності в регіоні позарегіональних гравців, зокрема перебуванню в басейні Чорного моря їх військово-морських сил; підтримка Ірану як конкурента США в регіоні, запобігання його маргіналізації та перетворенню на джерело загроз.

Україна, модернізуючи власну економіку, шукає шляхи для кооперації, формування рівноправних, взаємовигідних партнерських відносин з країнами регіону. Її інтереси у сфері використання Чорного моря як стратегічного

ресурсу знаходяться, у площині його ресурсного потенціалу та транзитних можливостей. За оцінками експертів, потенційні вуглеводні запаси Чорного та Азовського морів складають 1,5 млрд тон або 1,5 трлн м³. У газовому еквіваленті це 30 % усіх запасів України. Такі обсяги не мають стратегічного значення, однак ефективне використання цих ресурсів здатне сприяти вирішенню енергетичних проблем нашої держави [2].

Також, у силу природних географічних, геологічних і кліматичних особливостей практично вся причорноморська смуга має великий потенціал використання альтернативних і відновлювальних джерел енергії: вітроенергетика, сонячна енергетика, енергія хвиль, припливів і відливів, геотермальна енергетика. Особливості регіону роблять упровадження енергетичних проектів у сфері альтернативної енергетики більш ефективним і рентабельним. Це, у свою чергу, відкриває додаткові можливості для залучення інвесторів і передових технологій.

Значним і важливим для України є і транзитний потенціал Чорного. Основну частину (близько 98 %) товарообігу нафти, що проходить через українські порти, складають транзитні потоки, а основну частину товарообігу нафтопродуктів складають експортні (більше 70 %) і транзитні (29 %) потоки. Основна частка транзиту нафти і нафтопродуктів, що обслуговується українськими портами – російський транзит [3].

Варто зазначити, що енергетична сфера є тією ланкою що пов'язує всі країни регіону і може стати важливим чинником їх співпраці та взаємодії. Реалізація енерготранспортних проектів у регіоні, визначає і спрямовує розвиток основних елементів енерготранспортної інфраструктури, а їх основна мета – забезпечити можливість доставки енергоресурсів від постачальників (умовно – на сході чорноморського басейну) до споживачів (умовно – на заході чорноморського басейну). При цьому практична реалізація цих проектів залежатиме від успішності пошуку збалансування конкуруючих інтересів основних акторів у регіоні, серед яких, слід зазначити, не тільки причорноморські держави, але й країни постачальники (Центральноазійські, Азербайджан, Іран), споживачі в ЄС, а також США.

Регіональні інтереси України з державами чорноморського регіону в енергетичній сфері є наступними.

Росія активно протидіє можливості реалізації ЄАНТК „Одеса-Броди” в аверсному режимі, прагнучи використовувати нафтогін у режимі реверсу задля забезпечення російського транзиту. Перспектива монополізації Росією танкерного транзиту в Чорному морі в умовах відсутності належного українського танкерного флоту збільшить політичну залежність України від Москви. Посилення власної російської енерготранспортної інфраструктури в регіоні може призвести до відмови Росії від використання транзитних послуг українських нафтових терміналів, що не вигідно Україні економічно.

Інтереси України і ЄС в енергетичній сфері в рамках ЧР значним чином співпадають. Зокрема, реалізація проекту ЄАНТК „Одеса-Броди” в

аверсному режимі цілком відповідає диверсифікації шляхів і джерел постачання енергоресурсів до ЄС. Проект активно підтримується центральноевропейськими (Польща, Чехія, Словаччина), а також балтійськими (Латвія, Литва, Естонія) країнами ЄС. Підтримка проекту „Одеса-Броди” з боку ЄС зафіксована у двосторонній договірно-правовій базі України з ЄС.

Особливістю ЄС як регіонального актора в енергетичній сфері є те, що представляючи інтереси покупців (споживачів) енергоресурсів, він володіє достатніми фінансовими і економічними можливостями. Без підтримки ЄС важко реалізувати будь-який масштабний енергетичний проект у регіоні.

У 1997 р. уряди України і Туреччини підписали угоду про нафтопровідну систему Джейхан-Самсун, якою передбачалося прокачування іракської нафти в об'ємах 25 млн т на рік з Джейхана у Самсун (тобто, за напрямком із Середземного у Чорне море), а далі – танкерами в Україну [6]. У стадію практичної реалізації проект так і не перейшов. Водночас початок війни в Іраку навесні 2003 р., а також рішення України про реверсне використання „Одеса-Броди”, прийняте пізніше того ж року, у принципі „заморозили” нафтовий проект з Туреччиною.

З 2004 р. Туреччина віддала перевагу реалізації проекту Самсун-Джейхан, що передбачає транспортування нафти з Чорного у Середземне море. Україна ж розглядає інші варіанти наповнення нафтопроводу „Одеса-Броди” (Азербайджан, Казахстан).

Співробітництво в енергетичній сфері є важливою складовою двосторонніх відносин між Україною та Грузією. Зокрема, країни співпрацюють в напрямку диверсифікації джерел постачання енергоносіїв до України і країн ЄС, що передбачає: співробітництво щодо реалізації проекту ЄАНТК „Одеса-Броди”; участь у спільному вивченні проекту створення міжнародного газотранспортного консорціуму для транспортування енергоносіїв з країн Близького Сходу і Азії (Туркменістан, Казахстан, Узбекистан, у перспективі – Іран) через території Азербайджану, Грузії, України та Польщі до європейських країн; розробка проекту будівництва нового газопроводу Грузія – Україна – ЄС (GUEU) для транспортування каспійського газу територією Грузії і України до країн Східної Європи (вартість проекту – 2,5 млрд дол. США, розробник – Компанія „Міжнародний консорціум Грузія – Україна – ЄС – трубопровід (GUEU)”, реалізація проекту може бути розрахована на період 5-7 років) [1]. Також між двома країнами ведеться тісна співпраця щодо реалізації транспортних проектів.

Концептуальні погляди України і США щодо побудови системи енергетичної безпеки в регіоні значною мірою співпадають. Обидві країни виступають за деполітизацію і демонополізацію енергетичної сфери, заперечують використання енергетичних важелів у політичних цілях і зацікавлені у побудові конкурентного енергетичного ринку, що передбачає вільний доступ до джерел енергоресурсів і транзиту.

Незважаючи на те, що США неодноразово висловлювали політичну підтримку реалізації проекту “Одеса-Броди” в аверсному режимі, американська стратегія щодо виведення енергетичних потоків із Чорного у Середземне море фактично вступає у протиріччя з ЄАНТК „Одеса-Броди”. Зокрема, підтримка Сполученими Штатами проекту Баку-Тбіліссі-Джейхан фактично позбавила “Одеса-Броди” вільних ресурсів азербайджанської нафти, яка тепер спрямовується до Середземноморського узбережжя. Аналогічно, американська підтримка проекту Самсун-Джейхан за напрямком з Чорного у Середземне море дедалі ускладнює пошук вільних ресурсів нафти для гарантованого завантаження “Одеса-Броди” [7].

У жорсткій конкурентній боротьбі за енергетичні ресурси Сполучені Штати діють виходячи із своїх власних інтересів, що не завжди збігаються з інтересами України. Однак США і на далі зберігатимуть потенціал стратегічного партнера України в енергетичній сфері завдяки своїм потужним фінансовим і технологічним ресурсам, готовності розвивати інвестиційне партнерство, значному політичному і військовому потенціалу на Близькому Сході, значному впливові на Туреччину.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснення транскордонного співробітництва в межах Чорного моря є надзвичайно важливим для України. В 2008 р. в даному регіоні було створено єврорегіон «Чорне море», учасником якого стала і Україна. Співпраця в межах Чорноморського регіону є надзвичайно важливою та перспективною для нашої країни, адже вона полегшить інтеграцію України в усі існуючі міжнародні виробничі ланцюги, посилюючи рівень активності бізнесу, його інноваційність та конкурентоспроможність. Крім того Чорне море має значний ресурсний, транзитний та енергетичний потенціал, що є вагомим чинником налагодження співробітництва між країнами-учасниками єврорегіону, в тому числі і для України. Проте існує безліч проблем регіонального співробітництва в Чорноморському басейні, котрі можуть бути розв’язані тільки спільними зусиллями чорноморських держав та Європи. Їх розв’язання можливе за умови створення соціальних, політичних та економічних передумов для динамічного та стабільного розвитку країн даного регіону.

У подальших дослідженнях перспективним убачається вивчення шляхів подолання існуючих проблем транскордонного співробітництва України в межах Чорноморського регіону, що забезпечить виконання стратегічних завдань геополітичного, економічного і екологічного характеру в межах регіону Чорне море.

Список використаних джерел

1. Іртищева І. О. Стан та тенденції розвитку Причорноморського регіону / І. О. Іртищева // Регіональна економіка. – 2009 р. - №1. – 173 с.
2. Круглякова Р., Круглякова М., Шевцова Н. Геолого-химическая характеристика естественных проявлений углеводородов в Черном море / Р. Круглякова, М. Круглякова,

Н. Шевцова // Геология и полезные ископаемые Мирового океана [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nbu.gov.ua>

3. Ливень О. Перспективы освоения нефтегазового потенциала украинских акваторий Черного и Азовского морей / О. Ливень // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uaenergy.com.ua>

4. Мікула Н. А. Експертна оцінка проектних пропозицій щодо розвитку єврорегіонального співробітництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

5. Редькіна В. А. Європейське співтовариство та перспективи економічного розвитку Чорноморського регіону / В.А. Редькіна // Інвестиції: практика та досвід.-2008. - №23. – С. 45-48.

6. Українським шельфом цікавляться великі іноземні компанії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua>

7. Хількевич В. І. Основні тенденції розвитку ситуації в Чорноморському регіоні. Загрози і виклики Україні. / В.І. Хількевич // Держава та регіони. –2009. –№3. – 230 с.

Копачинська Г. В. Транскордонне співробітництво України в межах Чорного моря - важливий чинник розвитку її як морської держави

Розглянуто особливості формування і функціонування євро регіону «Чорне море». Висвітлено основні проблемні питання функціонування євро регіону «Чорне море» та шляхи їх подолання. Проаналізовано вплив участі України в євро регіоні «Чорне море» на її становлення як морської держави.

Ключові слова: євро регіон «Чорне море», транскордонне співробітництво, морський потенціал, Україна, енергетична сфера.

Копачинская Г. В. Трансграничное сотрудничество Украины в пределах Черного моря как важный фактор развития ее как морского государства. Рассмотрены особенности формирования и функционирования евро региона «Черное море». Освещены основные проблемные вопросы функционирования евро региона «Черное море» и пути их преодоления. Проанализировано влияние участия Украины в евро регионе «Черное море» на ее становление как морского государства.

Ключевые слова: евро регион «Черное море», трансграничное сотрудничество, морской потенциал, Украина, энергетическая сфера.

Kopachinska G. V. Transborder cooperation of Ukraine within the Black Sea as an important factor in the development of a marine state. The peculiarities of euroregion "Black Sea" formation and functioning are considered. The basic problems of euroregion "Black Sea" functioning and the ways of their overcoming are analyzed. The influence of Ukraine's participation in the euroregion "Black Sea" for its as a naval power development is considered.

Key words: euroregion "Black Sea", cross-border cooperation, marine potential, Ukraine, energetics sphere.

ІЄРАРХІЧНА СТРУКТУРОВАНІСТЬ ПРОСТОРОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Ключові слова: ієрархічні рівні просторової ідентичності, просторова ідентифікація

Вступ. Постановка проблеми. Виявлення сприйняття місцевості проживання її мешканцями дозволяє розкрити їх розуміння особливостей та перспективи використання середовища проживання. Діяльність, спрямована на розвиток власного регіону визначається тим, як ними сприймаються просторові, історичні, господарські та інші її особливості [6]. Усвідомлення людини, її сприйняття довкілля належить до сфери географічного пізнання [7]. Особистісна географія дозволяє отримати знання щодо об'єктивного світу та його перетворень [8]. Культура та досвід життя й діяльності, які накопичуються та зберігаються населенням, формують образ, який, у свою чергу впливає на сприйняття людьми місць і регіонів протягом усього їхнього життя. Важливим чинником територіального розвитку в умовах сучасної України є актуалізація сприйняття населенням свого населеного пункту, регіону, держави як самобутніх, перспективних та сприятливих для життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні дослідження регіональної ідентичності проводились переважно фрагментарно, на прикладах окремих регіонів, зокрема у публікаціях А. Агаркової, В. Середи, Н. Шолуха, А. Алтухової. Дослідження під керівництвом І. Кононова дозволили виявити складний, багаторівневий характер етнічної ідентифікації, ієрархію ідентитетів. Загальні дослідження природи регіональної ідентичності присутні у працях В. Карлової, У. Лукач, М. Щепанського, Т. Татаренка, Л. Нагорної, Г. Коржова. Останній акцентує увагу на практичному аспекті використання регіональної ідентичності у системі соціального управління територією. Регіональна ідентичність як бренд досліджувалась А. Мусієздовим. Останніми роками системні дослідження регіональної ідентичності проводяться А. Мельничуком із співавторами.

Формування цілей статті, постановка завдання. Метою дослідження є виявлення ієрархічної структури просторової ідентичності населення України та чинників, що обумовлюють її розвиток на кожному з виділених рівнів.

Виклад основного матеріалу. Основним методом дослідження просторової ідентичності став соціолого-географічний метод. Він знайшов

широке застосування у сучасних географічних дослідженнях, перетворившись на один з провідних методів збору первинної інформації, яку складно відображати у кількісному вимірі. Були розроблені анкети для визначення рівнів регіональної ідентичності, основними умовними блоками яких стали: «Просторова орієнтація», «Мала Батьківщина», «Національний патріотизм», «Регіональна ідентичність», «Європейська ідентичність». Для різних територій зміст анкети дещо відрізнявся з урахуванням специфіки території та спрямованості дослідження [3; 4; 5]. Всього було проанкетовано близько 1000 респондентів – мешканців різних регіонів України, поселень різного ієрархічного рівня. Питання були складені на основі методики дослідження регіональної ідентичності Крилова М. [2] з урахуванням досвіду проведення інших подібних досліджень в США та Російській Федерації, а також з урахуванням специфіки регіону, що досліджується.

Ми розглядаємо наступну схему ієрархічних рівнів просторової ідентичності із виділенням макрорівнів: I. Локальний макрорівень: 1. Інтралокальна ідентичність. 2. Локальна ідентичність. II. Регіональний макрорівень: 3. Субрегіональна ідентичність. 4. Регіональна ідентичність. 5. Субетнічна ідентичність. III. Національний макрорівень: 6. Національна ідентичність. IV. Наднаціональний макрорівень: 7. Макрорегіональна ідентичність. 8. Глобальна ідентичність. Дані ієрархічні рівні є найбільш поширеними і прийнятними для вирішення поставлених наукових завдань.

Попередні результати дослідження свідчать, що існує суттєвий зв'язок між різними рівнями просторової ідентифікації населення України. Виявлено значний прояв регіональної та локальної ідентичності в Україні. Такі ж особливості загалом виявлені у європейській частині Російської Федерації [2]. В цілому, сильним є також сприйняття європейського вибору та європейських цінностей. Як правило, рівень регіональної ідентифікації визначається прив'язаністю респондента до місця народження та проживання. Серед жителів Вінницької області з відсутньою територіальною ідентифікацією 55,4% визнали, що прагнуть виїхати з України, в той час як в цілому по регіону таких 40%.

Виділяються перцепційні ядра регіонів, через ідентифікацію з яким його мешканці схильні співставляти себе і з прилеглим регіоном (Київ, Запоріжжя, Вінниця та ін). Так, приїжджі до Вінниці з інших регіонів України спочатку ідентифікують себе з містом – обласним центром (77,8%), і лише потім – з прилеглою областю і з подільським краєм (33%). Для мешканців Києва перцепційне ядро регіону гіпертрофоване, і більшість киян доволі слабо асоціюють себе з відповідною областю чи з історичною Київщиною. Високий рівень самоусвідомлення себе у локальному та регіональному просторі як правило корелюється із сприйняттям національних та європейських ідеалів та цінностей. Якщо рівень інтегрованості у простір Києва та київського регіону, а також ступінь сприйняття європейських ідеалів та цінностей виразити у балах, то

інтегрованість у локальний та регіональний простір понад 20 балів відповідає середній показник сприйняття європейських ідеалів у 8 балів, від 10 до 9 балів – у 6,6 балів, від 5 до 9 балів – у 7 балів, менше 5 балів – 4,1 бал.

Просторове походження респондентів та ступінь їх асимільованості несе безпосередній вплив на формування регіональної та місцевої ідентифікації, визначення своє приналежності до європейської цивілізації. Так, якщо рівень подільської самоідентифікації у корінних мешканців Вінниці не перевищує 15 %, то у приїжджих з інших поселень Вінницької області – 33 %, а у вихідців з Хмельницької області – 66,7 %. В той же час рівень вінницької ідентифікації знижується у даних групах респондентів від 80,4 % до 56,7 % і 33,3 % відповідно. Корінні вінничани люблять своє місто передусім як свою Малу Батьківщину, і погоджуються переїхати до інших міст лише за особливим покликом душі. Приїжджі мешканці Вінниці люблять місто за його зручність, транспортну доступність, можливість працевлаштуватися, воно для них є сходиною на шляху до ще «зручніших» чи «престижніших» місць проживання (напр. Київ). Серед корінних киян показник любові до рідного міста – 88,8 %, тоді як у приїжджих осіб, які ще не встигли повністю асимілюватися – 59,6%. Неприйняття міста негативно відображається на громадській активності жителів – міська громада перетворюється на сукупність байдужих споживачів тих соціально-економічних благ, які велике місто надає пересічному громадянину, при цьому міське середовище втрачає свою соціокультурну унікальність.

Регіональна ідентифікація молодшого покоління є слабше розвинутою, аніж у старшого, проте залишається достатньо сильною. У молодих вінничан (до 21 року) знижений рівень територіальної самоідентифікації: 78,1 % проти 80,4 % у дорослих у випадку ідентифікації з містом Вінниця та 9,4 % проти 16,1 % у дорослих у випадку ідентифікації з Поділлям. У молоді, як правило, підвищений рівень самоідентифікації з Європою: серед опитаних киян віком молодших за 35 років ідеї об'єднаної Європи та європейські цінності загалом позитивно сприймають 47,9 %, а серед старших 35 років – 37,0 %. Для молодшого покоління суттєвим є прояв впливу освіти та виховання.

На локальному рівні проявляються такі параметри регіональної ідентичності, як наявність Малої Батьківщини, любов до рідного поселення, бажання проживати у ньому надалі, вибір свого міста як центрального для даної території, баланс позитивного і негативного ставлення до провінційності, ставлення до діяльності влади та місцевих організацій з охорони природної та історико-культурної спадщини, а також знання таких історико-культурних атрибутів, як дати заснування рідного поселення, походження його назви, герба, висловів, символів, пам'яток, місцевих засобів масової інформації.

У масштабах України найвищі виміри локальна ідентичність має у її західній частині (20 – 30 % респондентів асоціюють себе із поселенням, у якому проживають), а найнижчі – у східній частині України (10 – 15 %).

Найбільш значимою субрегіональна ідентичність є у випадку, коли центральне поселення має багату історико-культурну спадщину, або є значним розселенським центром. Так, у Вінницькій області найсильніша субрегіональна ідентичність є у Хмільницькому, Жмеринському, Барському, Козятинському, Могилів-Подільському районах. У масштабах України субрегіональна ідентифікація є сильнішою у західній та центральній її частині. Невеликі поселення, зокрема й сучасні районні центри, тут є давніми історичними поселеннями, які тривалий час виступали як центри локальних систем розселення. Загалом ментальна структурованість території тут більш подрібнена. У південно-східній частині України субрегіональна ідентичність ослаблена на користь регіональної. На запитання, яке місто респонденти вважають центральним для своєї території, свій районний центр назвали 65 % жителів Івано-Франківської області та 38% жителів Закарпатської, а обласний центр – 1 % та 3 % відповідно. В той же час у Донецькій та Луганській областях респонденти взагалі не називали центральним містом свій райцентр, а обласний центр називали 75 % та 100 % опитаних відповідно.

Регіональна ідентифікація має виразну територіальну структуру. Існує ядро – центральне місто та прилегла до нього територія (радіусом до 40-50 км). На прикладі Вінницької області можна побачити також ближню напівпериферію радіусом від 40 – 50 до 90 – 120 км (де регіональна ідентифікація послаблена внаслідок сильних локальних ідентичностей, орієнтованих на крупні міста-субцентри Жмеринка, Бар, Хмільник, Козятин), дальню напівпериферію радіусом від 90-120 до 140-160 км (де ідентифікація з містом Вінниця знову зростає внаслідок «крайового ефекту», коли виникає необхідність підкреслити свою відмінність від сусідніх областей), та периферію на відстані понад 140-160 км від ядра (де дана ідентифікація остаточно знижується і врешті-решт сходиться на нульовий рівень).

Якщо в адміністративній області існує місто-конкурент ядра, може відбуватися витіснення регіональної ідентичності ідентичністю, пов'язаною з містом-конкурентом. Прикладом є ситуація, коли навколо Олександрії виникає потужна ідентичність з цим містом, що конкурує з ідентичністю з обласним центром - Кіровоградом. При цьому ідентичність з Олександрією за походженням є субрегіональною, проте набуває нових, нехарактерних для неї рис, оскільки конкурує з регіональною, а не сприймається як органічна її складова.

Базовим рівнем регіональної ідентичності у широкому розумінні є рівень історико-географічних країв та областей, тобто субетнічна ідентичність. Загалом в межах України субнаціональний рівень ідентичності найбільше розвинений в межах історичних Галичини, Волині та Поділля. Так, у місті Львові 55 % респондентів віднесли своє поселення до Галичини, у Миколаєві Львівської області про приналежність до Галичини зазначили 83 % опитаних. При опитуванні жителів інших поселень Львівщини (сільська

місцевість) приналежність до Галичини відзначили 57 % опитаних. У Івано-Франківську про приналежність до Галичини зазначили 50 % опитаних. Серед опитаних жителів міста Вінниці 98 % зазначили про приналежність території їх проживання до Поділля, а для інших мешканців Вінницької області цей показник становить 92 %.

На решті території України субетнічний рівень ідентичності ослаблений, а структура ідентичності тих, у кого вона проявлена, буває надзвичайно строкатою. Найбільшою частка респондентів, які не визначилися із історичним регіоном свого поселення, була у Харцизьку – 79%, Ніжині та Хусті – по 75%, Стаханові – 71%, Єланці – 67%, Новоукраїнці – 63%. Найстрокатішою структура субнаціональної ідентичності є на Закарпатті, Кіровоградщині, деяких місцевостях Івано-Франківщини та Полтавщини, тобто у регіонах із складним історико-культурним розвитком, які важко чітко віднести до певного регіону, та у зонах тісного сусідства кількох різних історико-географічних регіонів.

Не всі респонденти, які визнають прив'язку свого поселення до певного історико-географічного регіону, мають відповідну розвинуту самоідентифікацію. Якщо у Вінниці факт приналежності даного міста до Поділля визнають 98 % опитаних, то ідентифікують себе подолянами лише 29 %. Фіксується і факт зменшення прояву даного рівня ідентичності у молоді – серед опитаних віком до 16 років подільськими себе назвали тільки 10%. В межах конкретного регіону субнаціональний рівень ідентичності краще проявляється у мешканців невеликих поселень. Показник прояву самоідентифікації з Поділлям у Вінниці становить 29 %, а у інших населених пунктах – в середньому 36 %, 83 % тих, хто визнають належність до Галичини, у Миколаєві Львівської області, проти 55 % у Львові, 25, 30 та 10 % тих, хто визнають приналежність до Новгород-Сіверщини, у Носівці, Новгород-Сіверському та Ніжині відповідно. У Івано-Франківську 45 % опитаних не визначилися із історико-географічною приналежністю поселення, тоді як у селі Раківчик відповідної області – лише 15%.

Історико-географічні регіони в уявленні жителів мають певні просторові межі, що не завжди співпадають з науково-обґрунтованими за тим чи іншим критерієм. Розглянемо приклад перцепційних уявлень вінничан про Подільський край. Практично три чверті респондентів обрали ті області, на території яких знаходяться частини історичного Поділля. Ядром Поділля в уявленнях опитаних виступає тандем Вінниччини та Хмельниччини (74,7 % та 66,7 % відповідно), дещо менше голосів (44,0 %) отримала Тернопільщина. Житомирську область вважають подільською 9,9 % опитаних, Черкаську – 7,4 %, Київську – 3,7 %, Одеську – 2,5 %, Кіровоградську – 1,9 %.

Щодо ментальної спільності, то жителі Вінниці найбільш близькими до себе вважають своїх сусідів-подолян із Хмельницької області (43,2 %). Широкі контакти представників Вінниччини з Києвом сприяли поширенню

уявлення про близькість вінничан та мешканців Київщини (24,7 %). Респонденти визнали себе ментально близькими до жителів Правобережної Центральної України та Західної України. Водночас світоглядні цінності вінничан не співпадають, на їхню думку, з цінностями українців Лівобережжя, сходу та півдня держави.

В межах одного історико-географічного регіону субрегіональна ідентичність має складну територіальну структуру. Так, на прикладі Поділля за наявними на момент укладання публікації матеріалами, спостерігається ядро ідентичності з Поділлям навколо Кам'янця-Подільського та у придністровських районах; далі на північний схід сила ідентичності знижується, але на Надроссі знову зростає. Субетнічні перцепційні регіони можуть мати один або декілька перцепційних центрів. «Дроблення» перцепційного центра зазвичай пов'язане з історичними обставинами (наприклад, міграція центра Поділля з Кам'янця Подільського до Вінниці) та з існуючим адміністративно-територіальним устроєм, тобто впливом регіональної ідентичності на субнаціональну (жителі Вінниччини схильні вважати центром Поділля Вінницю, жителі Хмельниччини – Хмельницький або Кам'янець-Подільський).

Розвинута субнаціональна ідентичність може мати вплив на внутрішньополітичні процеси в країні, зокрема на формування адміністративно-територіального устрою. Так, серед вінничан підтримка утворення єдиної Подільської області з центром у Вінниці становить 59, 2%, в той час як підтримка утворення єдиної Подільської області з центром у Хмельницькому – 2,1 %. Таким чином, вірогідність інституалізації ідентичності з Поділлям є однією із найбільш вірогідних, враховуючи силу її виразу порівняно з іншими субнаціональними ідентичностями України, проте спостерігається «дроблення» подільського перцепційного ядра.

Національна ідентичність пов'язана із територією певної країни або ж ареалом проживання певного етносу, до якого належить, чи з яким прагне асоціювати себе індивід. Найбільш сформована у столичному регіоні та на заході і центрі України (важливість приналежності зазначили понад 80 % опитаних), та нижча на півдні та сході, особливо у Луганській області (43 %). Стосовно власної самоідентифікації особи як українця, то найбільшою вона є у західній та центральній частині України (60 – 80 % респондентів), дещо зниженою – на сході України та на Закарпатті (40 – 50 %). У місті Києві фіксувався високий рівень знання походження державного герба України та автора тексту державного гімну України (понад 80% киян дали вірні відповіді).

Важливими є уявлення населення про національну ідентичність та її атрибути. На думку киян, найкраще репрезентують Україну в цілому Полтавська (61 %) та Тернопільська області (50 %). Найважливішими елементами української ідентичності (понад 8 балів з можливих 10) кияни визначили: мову, історичну пам'ять, самобутність та традиції, національну

гордість, національну символіку, менталітет. Регіонами, де найкраще збережено українську ідентичність, визнаються Волинь, Галичина та Поділля. Столицю, місто Київ, вважають «серцем України» 40 % опитаних киян, також значна частина респондентів зазначали у цьому контексті Канів та Львів. Найбільш «українськими» містами із ряду наведених жителі Києва визнали Львів (середній бал 9,29 із 10), Київ (7,29), Полтаву (7,13) та Вінницю (6,69), найменш «українськими» – Донецьк (2,83) та Керч (3,17). Із Україною у киян найбільше асоціюються такі поняття, як надія, духовність, бідність та розвиток. Найбільший вклад у розбудову української держави, на думку киян, зробили Володимир Великий, Богдан Хмельницький, Михайло Грушевський та Іван Мазепа.

Макрорегіональна ідентичність виникає як орієнтація на певний культурно-цивілізаційний макрорегіон світу. Так, біля 50 % опитаних киян зазначала тісний особисту ідентифікацію із Східною Європою, 55 % – із Європою в цілому; 39 % киян пишаються тим, що вони європейці, 20 % – походженням із Східної Європи а 16 % – походженням із країни колишнього СРСР. Серед осіб, що пишаються приналежністю до країни колишнього СРСР, 67% також пишаються і приналежністю до Європи; в той же час серед тих, хто пишається європейським походженням, лише 28 % пишаються приналежністю до колишнього СРСР. Отже, серед опитаних нами киян 6 % респондентів зберегли міцну радянську ідентичність і відкидають усе європейське, 10 % респондентів зберегли відчуття гордості за СРСР, але виявилися готовими до сприйняття європейських цінностей, 27 % респондентів вже не бажають асоціювати себе з СРСР і відчують себе частиною європейського суспільства. Решта опитаних пишається приналежністю до України та/або Східної Європи. Більшість киян налаштована на вивчення англійської мови як мови міжнародного спілкування (понад 80 %), а також французької (понад 30 %) та інших впливових європейських мов – німецької, іспанської, італійської (понад 20 %).

Висновки і перспективи подальших розвідок. За результатами дослідження можна зробити наступні висновки: 1. Просторова ідентичність має чітку структурованість за ієрархічними рівнями, її розвиток відбувається від нижчих рівнів до вищих. На кожному рівні розвиток ідентичності визначають власні чинники, а ідентичність проявляється через типові для даного рівня ознаки. 2. Розвиток локальної та регіональної ідентичностей та патріотизму стимулює розвиток національної ідентичності і патріотизму, не створюючи загрози сепаратизму, але навпаки, підтримуючи єдність країни. Усвідомлення регіональними спільнотами своєї історико-культурної та географічної унікальності є ознакою здорового розвитку нації в цілому. Сила держави чи народу не в тотальній уніфікації, а в збереженні регіонального географічного різноманіття. 3. Ступінь інтегрованості індивіда у місцеве культурно-історичне середовище визначає силу його регіональних

ідентичності та патріотизму, а через дану ланку – і силу національного патріотизму. Тому всебічна освітньо-культурна красназнавча діяльність є передумовою успіху та соціокультурного і економічного благополуччя регіону і країни в цілому.

Список використаних джерел

1. Гнатюк О.М. Регіональна ідентичність мешканців міста Вінниці: вплив географії походження та віку // Шевченківська весна, матеріали Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. - К., 2011. - Вип. IX. - С. 133-134.
2. Крылов М. П. Региональная идентичность европейской России. – М., Новый Хронограф, 2010. С. 12-13.
3. Мельничук А. Л., Гнатюк О. М., Растворова М. О. Порівняльний аналіз регіональної ідентичності міст Запоріжжя, Вінниці та Києва // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. – Зб. наук. пр. – Херсон, 2007. – С. 212 – 222.
4. Мельничук А. Л., Растворова, М. О. Особливості прояву місцевого самоусвідомлення в місті Запоріжжя: географічне дослідження // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського. Серія: Географія. – 2011. Вип. 63 (2). С. 163-166.
5. Растворова М. О. Підходи до розробки та пропозиція анкети щодо визначення привабливості для життя та укоріненості жителів міста // Шевченківська весна, матеріали Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. - К., 2011. - Вип. IX.
6. Brookfield H. On the environment as perceived // Progress in Geography. - 1969. - Vol. 1. – P. 51-80.
7. Lowenthal D. Geography, experience, and imagination: towards a geographical epistemology // Annals of the Association of American Geographers. -1961. Vol. 51. – P. 241-260.
8. Wright J. K. Terrae incognitae: The place of the imagination in geography // Annals of the Association of American Geographers. – 1947. - Vol. 37. - P. 1 – 15.

Гнатюк О. М. Ієрархічна структурованість просторової ідентичності населення України

Досліджено уявлення респондентів про географічний простір як середовище проживання, аспекти ідентифікації індивідів з територіальними спільнотами та їх ставлення до навколишнього географічного простору та населення. Розкрито структуру просторової ідентичності на її різних ієрархічних рівнях.

Ключові слова: ієрархічні рівні просторової ідентичності, просторова ідентифікація

Гнатюк О. М. Иерархическая структура пространственной идентичности населения Украины

Исследованы представления респондентов о географическом пространстве как среде обитания, аспекты идентификации индивидов с территориальными сообществами и их отношение к окружающей географическому пространству и населения, его заселяет. Раскрыта структура пространственной идентичности на разных иерархических уровнях.

Ключевые слова: иерархические уровни пространственной идентичности, пространственная идентификация.

Gnatyuk O. M. Hierarchical structure of spatial identity of the Ukrainian population

Mental conceptions about the geographical space as a habitat, aspects of the inclusion into the regional fellow community and relationship to the adjacent geographical space and its inhabitants are revealed by means of questionnaires. The structure of spatial identity by its hierarchical levels is revealed.

Key words: hierarchical levels of spatial identity, spatial identification.

УДК 911.3

Мостова І.О., асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СУЧАСНІ РИСИ РИНКУ ПРАЦІ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, безробіття, попит, пропозиція робочої сили, оплата праці, регіон.

Вступ. Постановка проблеми. Актуальність досліджуваної проблеми обумовлена тим, що ринок праці, як система соціально-економічних механізмів, норм та інститутів, що забезпечують відтворення робочої сили та її використання, є одним з найсуттєвіших і найдинамічніших ринкових утворень. Впродовж 15 років в Кіровоградській області поширені такі взаємопов'язані негативні явища, як депопуляція населення, скорочення його чисельності за рахунок трудових міграцій робочої сили між країнами та регіонами, зникнення сільських поселень, які обумовлені відсутністю достатньої кількості робочих місць в регіоні, низьким рівнем оплати праці, зростанням кількості безробітних. За таких умов виникає об'єктивна потреба в аналізі сучасних рис ринку праці регіону з метою розробки ефективних програм для запобігання відтоку робочої сили як з регіону, так і з країни в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та прикладним проблемам функціонування ринку праці присвячені праці С. Бандура, Т. Заяць, Е. Лібанової, С. Мочерного, І. Петрової, В. Петюха, О. Хомри, Л. Семів. Регіональні ринки праці та працересурсний потенціал регіонів з позицій суспільної географії досліджують Н. Мезенцева, М.Логвин, Ю.Заволока, О.Безпала, В.Сайчук.

Формування цілей, постановка завдання. Метою написання даної роботи є визначення основних рис функціонування ринку праці Кіровоградської області на основі аналізу динаміки показників попиту і пропозиції робочої сили в регіоні.

Виклад основного матеріалу. Економічно активне населення Кіровоградської області в 2010 році складало 473,5 тис. осіб. Порівняно із 2000 роком кількість економічно активного населення Кіровоградської області у віці від 15 до 70 років скоротилося на 37,6 тис. осіб (7%), що обумовлено погіршенням демографічної ситуації, зокрема низьким рівнем народжуваності та високим рівнем смертності населення регіону. Серед економічно активного населення особи працездатного віку складають 431,6 тис. осіб, що на 12,5% менше порівняно із 2000 роком, а населення старше працездатного віку – 41,9 тис. осіб, що, навпаки, на 51% більше, ніж у 2000 році. Частка жінок у структурі економічно активного населення регіону у 2010 році становила 49,5 %, а чоловіків 50,5 %.

Економічно активне населення у міських поселеннях області у 2010 році становило 301,0 тис. осіб (63,6%), у сільській місцевості – 172,5 тис. осіб (36,4%). Загалом рівень економічної активності населення Кіровоградської області знизився на 1,4% у порівнянні із 2000 роком.

Чисельність економічно активного населення має тенденцію до зменшення, оскільки у 2000 році даний показник становив 511,1 тис. осіб у віці від 15 до 70 років, а у 2010 році – лише 473,5 тис. осіб, тобто за 10 років відбулося його зменшення на 7,4%. Рівень економічної активності населення в цілому по Україні у 2012 році становив 64,2% до всього населення відповідного віку, що на 0,6% більше, ніж у Кіровоградській області (63,6%). За цим показником область знаходиться на 18-му місці серед областей України.

У 2012 році в Кіровоградській області було зайнято 426,5 тис. осіб. Порівняно з 2000 роком кількість зайнятих зменшилась на 2%. У 2010 році зменшилась кількість найманих працівників підприємств, установ та організацій на 107,6 тис. осіб порівняно із 2000 роком. Розподіл зайнятих за видами економічної діяльності в області є таким: у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві та рибальстві задіяно 12,3 % трудових ресурсів регіону, в торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 7%, галузях промисловості – 19,2 %, на будівництві – 2,7%, в діяльності транспорту та зв'язку – 9,6%, у фінансовій сфері – 1,7%, операціями з нерухомістю та наданням послуг підприємцям

займається 4,2% населення, у державному управлінні зайнято 12% осіб, в освіті – 15%, в охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги – 12,2%, в інших видах діяльності – 4,1%. Порівняно з 2000 роком кількість зайнятих у сільському господарстві зменшилася на 15,9%, у промисловості – на 2,9%, відсоток осіб, зайнятих у торгівлі виріс на 0,4%, у транспортній галузі та зв'язку збільшився на 2,3%, в освіті – на 4,7%, а в охороні здоров'я – на 3,6%. Тобто відбулося про збільшення зайнятості населення Кіровоградської області у невиробничій сфері та зменшення її у виробничих галузях економіки.

У 2012 році рівень зайнятості населення Кіровоградської області був нижчим від середньоукраїнського показника (58,8%) і становив 57,6%. Відповідно, область займала 17-те місце серед інших регіонів України.

За причинами безробіття найбільша кількість осіб у 2010 році була звільнена за власним бажанням (35,7%) та вивільнені з економічних причин (32,4%). 14,9% населення не працевлаштовані після закінчення навчальних закладів, а 10,8% звільнені у зв'язку з закінченням строку контракту. Серед жіночого населення 33,5% у 2010 році були вивільнені з економічних причин та 30,5% жінок звільнилися за власним бажанням. Чоловіки, що звільнилися за власним бажанням становили 39,5%, а ті, які були вивільнені з економічних причин – 31,6% (рис. 1).

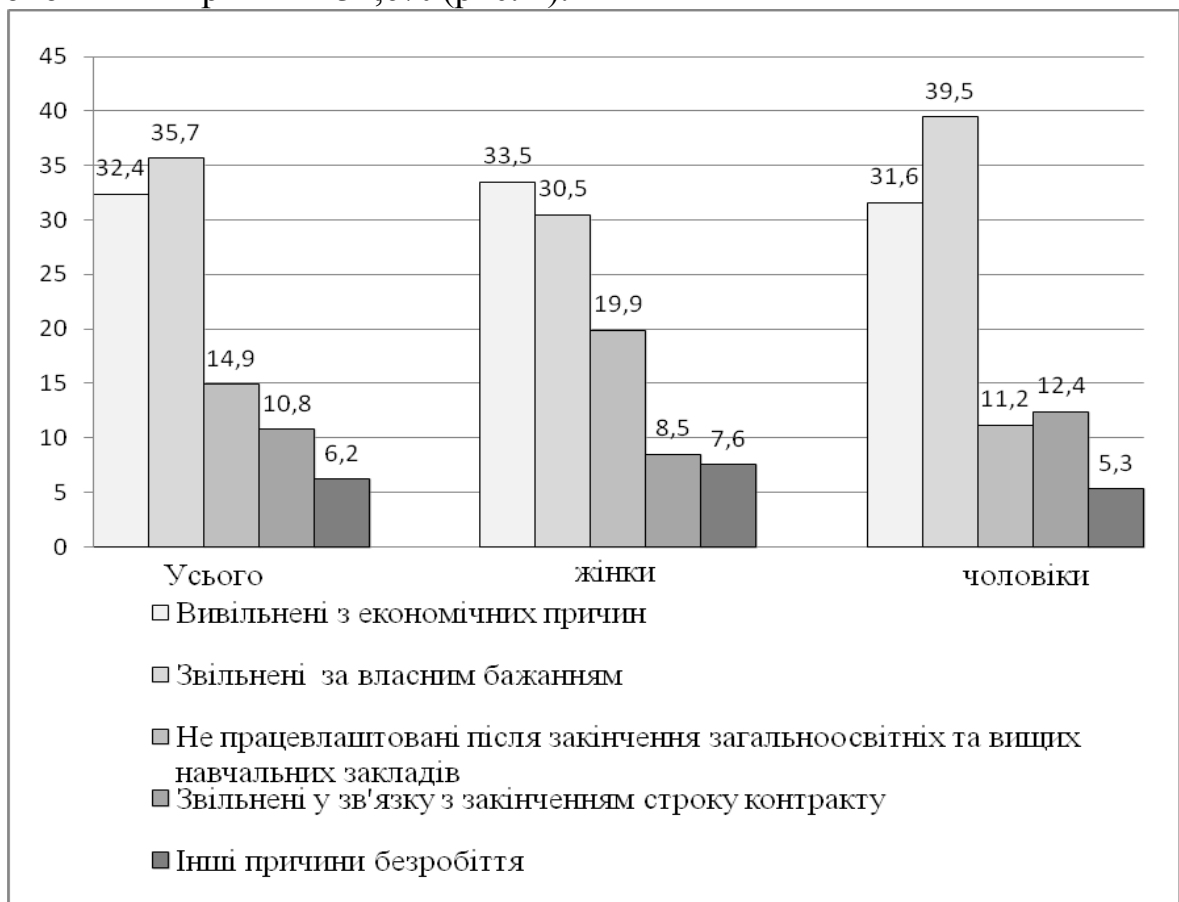

Рис. 1. Причини незайнятості безробітних у Кіровоградській області у 2010 році

Негативним в розвитку ринку праці Кіровоградської області є висока частка молоді серед безробітних. Кожен третій безробітний області є молодою людиною віком до 35 років. Така ситуація спричинена невідповідністю попиту на робочу силу і професіями, яких набувають молоді люди у професійно-технічних і вищих навчальних закладах. Наявність такої диспропорції є чинником, що обмежує можливості працевлаштування безробітних і задоволення потреб роботодавців у працівниках. Водночас, на ринку праці Кіровоградської області існує незадоволений попит на водіїв, електрогазозварників, продавців, слюсарів-ремонтників та фахівців інженерних спеціальностей. З іншого боку в області виник надлишок юристів, економістів, бухгалтерів, фінансистів. Кожний другий безробітний в області раніше займав місце робітника, кожний третій – посаду службовця, решта безробітних не мали професійної підготовки.

Кількість безробітного населення (визначена за методологією МОП) у 2010 році в межах області складала 42,3 тис. осіб, а в 2012 році – 44,5 тис. осіб. Порівняно з 2000 роком даний показник зменшився на 41,3% (75,9 тис. осіб у 2000 році). У структурі безробіття за тривалістю незайнятості 31,5% становлять особи, які не працюють більше року, 21,1% – від 3-х до 6-ти місяців, 17,8% – від 6-ти до 9-ти місяців, 6,8% – до 1-го місяця.

Найвищий рівень безробіття у 2010 році був у Новомиргородському районі (9,22%), досить високий рівень безробіття спостерігався також у Новоархангельському, Добровеличківському, Новгородківському, Маловисківському і деяких інших районах області (рис. 2). Найнижчий рівень безробіття мали Кіровоградський, Гайворонський, Петровський та Ульяновський райони. У місті Кіровоград у 2010 році рівень безробіття становив 1,3%.

Рівень зареєстрованого безробіття за методологією МОП складав 8,9% до економічно активного населення у віці від 15 до 70 років, що на 6% менше, ніж у 2000 році. Рівень зареєстрованого безробіття в цілому по області у 2012 році складав 2,3% населення працездатного віку, а в Україні – 1,9%. У сільській місцевості цей показник був вищим і дорівнював 2,6%, а в містах він становив 2,3%.

Слід зазначити, що на ринку праці Кіровоградської області склалися суттєві диспропорції між попитом і пропозицією робочої сили. Кількість громадян, не зайнятих трудовою діяльністю, які перебували на обліку в державній службі зайнятості у 2010 році становило 18,2 тис. осіб, в той час, як потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць склала відповідно 588 осіб. Останнім часом в області збільшився попит на місця, які не потребують професійної підготовки, що свідчить про низьку затребуваність трудового потенціалу осіб, які мають вищу освіту.

Навантаження незайнятого населення, яке перебувало на обліку в державній службі зайнятості, на одне вільне робоче місце збільшилось з 8 осіб у 2005 році до 31 особи у 2010 році. У районному розрізі стабільно

спостерігається значна диференціація зазначеного показника від 7 осіб у Кіровограді до 97 осіб у Новоархангельському районі. Так, найбільше навантаження на одне вільне робоче місце було у Вільшанському, Добровеличківському, Маловисківському, Новгородківському та Новоукраїнському районах, а найменше – у Кіровоградському та Олександрійському. Такі райони, як Гайворонський, Знам'янський та Олександрівський мали навантаження на одне вільне робоче місце від 52 до 74 осіб, а Бобринецький, Голованівський та Долинський – від 29 до 51.

Рис. 2. Рівень зареєстрованого безробіття в Кіровоградській області у 2010 році

Аналізуючи динаміку вивільнення працівників, слід зазначити зменшення даного показника на 4,2% у 2010 році в порівнянні з 2005 роком. Максимальні показники вивільнення працівників були характерні для Олександрійського, Кіровоградського та Світловодського, а мінімальні – Компаніївського, Новомиргородського, Устинівського та Онуфріївського районів.

В 2010 році в Кіровоградській області було працевлаштовано 23,9 тис. осіб. Серед працевлаштованих незайнятих осіб чоловіки становили 52,9%, молодь у віці до 35 років – 51,2%. Працевлаштування незайнятих громадян в регіоні має тенденцію до незначного збільшення. Рівень працевлаштування незайнятих громадян становив 11,4%. За видами економічної діяльності найбільше людей отримало роботу в сільському господарстві, промисловості та в торгівлі. Найбільше працевлаштованих у 2010 році було у Добровеличківському, Новомиргородському та Маловисківському, а найменше – у Компаніївському та Петрівському. При чому, рівень

працевлаштування у 2010 році знизився в усіх адміністративних районах області в порівнянні із 2005 роком, крім Вільшанського, Новомиргородського та Устинівського районів, де, навпаки, кількість працевлаштованих осіб збільшилась.

В Кіровоградській області стрімко зменшується кількість найманих працівників підприємств, установ та організацій, які уклали письмові трудові угоди (трудовий договір) на постійній або тимчасовій основі. Середньорічна кількість найманих працівників області, починаючи з 2000 року до 2010 року скоротилася відповідно з 317,2 тис. до 209,8 тис. Такі тенденції віддзеркалюють загальне кількісне зменшення трудового потенціалу області, задіяному в офіційному секторі економіки.

Частка найманих працівників у віці 15 – 34 років в області у 2010 році складала 29,1%. Найвищі показники зайнятості молоді були у фінансовій діяльності (51,8%), торгівлі (45,3%) та сфері нерухомості (35,7%). У розподілі найманих працівників за видами економічної діяльності значну роль відіграють структурні зрушення в економіці Кіровоградської області. Найбільший відсоток найманих працівників припадає на промисловість – 43,2%, 36,7% – на освітню сферу, 29,3% – на сферу охорони здоров'я, 24,5% – на сільське господарство.

У 2012 році в Кіровоградській області проходили професійне навчання 5,7 тис. безробітних, більшість з яких молоді до 35 років. Навчання проводилося як на базі навчальних закладів області, так і безпосередньо на виробництві, зокрема за професіями: тракториста-машиніста, слюсаря з ремонту сільськогосподарської техніки, електрогазозварника, електрослюсаря, електромонтера з ремонту та обслуговування електроустаткування, слюсаря механоскладальних робіт, токаря, фрезерувальника, маляр-штукатур, монтажника гіпсокартонних конструкцій, столяра, тесляра, водія автотранспортних засобів, продавця продовольчих та непродовольчих товарів, бармена, кухаря, офіціанта, швачки, кравця, слюсаря-сантехніка тощо.

Суттєвою складовою розвитку трудового потенціалу, підвищення його конкурентоспроможності, мотивації до трудової діяльності є рівень заробітної плати. Спостерігається значне відставання Кіровоградського регіону від більшості інших регіонів України за рівнем оплати праці. Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників Кіровоградської області в 2010 році складала 1815 грн., тобто 81,1% від середньоукраїнського показника (2239 грн.). Найвища середньомісячна номінальна заробітна плата була у працівників таких галузей, як транспорт та зв'язок, фінансова діяльність та державне управління, а найменшою – в рибальстві і рибництві, діяльності готелів і ресторанів та в сільському господарстві. Заробітна плата жінок складала лише 82,9% заробітної плати чоловіків. Внутрішньо регіональний розподіл середньомісячної номінальної заробітної плати працівників у 2010 році був таким (рис. 3):

- вище середньомісячної заробітної плати по області – міста Кіровоград та Знам'янка, Добровеличківський, Кіровоградський та Маловисківський райони;
- на рівні середньомісячної заробітної плати по області – Долинський та Олександрівський райони;
- нижче середньомісячної заробітної плати по області – міста Олександрія та Світловодськ, Бобринецький, Вільшанський, Гайворонський, Голованівський, Знам'янський, Компаніївський, Новгородківський, Новоархангельський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Олександрійський, Онуфріївський, Петрівський, Світловодський, Ульяновський та Устинівський райони.

Така ситуація на Кіровоградському регіональному ринку праці зумовлена соціально-економічними чинниками його розвитку. Насамперед, низьким рівнем соціально-економічного розвитку регіону. В регіоні поширений цілий ряд соціальних негараздів, таких як бідність населення, невисокі темпи формування середнього класу, низький рівень життя населення. Деякою мірою на формування специфічних рис ринку праці Кіровоградської області впливає її географічний положення, а саме – розміщення поряд з економічно-розвинутими регіонами.

Рис.

3. Групи районів Кіровоградської області за рівнем оплати праці у 2010 році

Висновки та перспективи подальшого розвитку. Отже, регіональний ринок праці Кіровоградської області характеризується такими рисами: пропозиція на ринку праці області перевищує попит на робочу силу; кон'юнктура ринку праці є праценадлишковою; для регіону характерний

нижчий за середній по Україні показник рівня зайнятості та вищий – рівня безробіття; рівень оплати праці є нижчим за середні показники номінальної заробітної плати найманих працівників в Україні; для трудових ресурсів характерна висока територіальна мобільність за рахунок міжрегіональних постійних та трудових міграцій до столиці, міст Придніпров'я та Причорномор'я, а також за кордон; освітньо-кваліфікаційного рівень робочої сили відповідає середнім показникам в державі. Аналіз сучасних тенденцій на ринку праці Кіровоградської області дозволяє зробити висновок про те, що ситуація і надалі характеризуватиметься праценадлишковою кон'юнктурою та необхідністю підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня робочої сили.

Список використаних джерел:

1. Головне управління статистики у Кіровоградській області. Режим доступу – <http://www.kirstat.kr.ua/>.
2. Державна служба статистика України. Режим доступу – <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Мостова І. О. Сучасні риси ринку праці Кіровоградської області

Проаналізовано рівні зайнятості та безробіття, виявлено їх просторові відмінності на ринку праці Кіровоградської області. Здійснено групування адміністративних районів за рівнем оплати праці. Охарактеризовано якість робочої сили на ринку праці регіону. Визначено основні тенденції в розвитку ринку праці Кіровоградської області.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, безробіття, попит, пропозиція робочої сили, оплата праці, регіон.

Мостовая И. А. Современные черты рынка труда Кировоградской области. Проанализированы уровни занятости и безработицы, обнаружены их пространственные различия на рынке труда Кировоградской области. Осуществлено группирование административных районов по уровню оплаты труда. Дано характеристику качеству рабочей силы на рынке труда региона. Определены основные тенденции в развитии рынка труда Кировоградской области.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, безработица, спрос, предложение рабочей силы, оплата труда, регион.

Mostova I. The current features of the labor market in Kirovograd region. Levels of employment and unemployment are analyzed, their spatial differences in the labor market of Kirovograd region were revealed. Grouping of administrative regions in terms of wage was carried out. The quality of labor at the region labor market was analyzed. The main trends at the labor market of Kirovograd region were defined.

Keywords: labor market, employment, unemployment, labor demand and supply, wages, region.

ВІІ. РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ, ПОВІДОМЛЕННЯ

Гладкий О. В., д.г.н., доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ФУНДАМЕНТАЛЬНА ПРАЦЯ З ГУМАНІТАРНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Голубчиков Ю. Н. Основы гуманитарной географии: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 364 с. – (Высшее образование).

Не зважаючи на універсальність та всеохоплюваність предмету географічних досліджень, в нашій державі та в країнах СНД не часто з'являються наукові та навчальні праці, спрямовані на осмислення гносеологічної єдності природничо-географічних та суспільно-географічних наук і формування нового постдисциплінарного знання, заснованого на принципах гуманізму, людяності та людиновимірності.

Виключення з цього правила стала фундаментальна праця Юрія Миколайовича Голубчікова – провідного наукового співробітника кафедри рекреаційної географії і туризму Московського державного університету імені Михайла Ломоносова.

В книзі Юрія Миколайовича з позицій постнекласичної парадигми філософії (в працях ряду учених - гуманістичної) розкриваються та обґрунтовується важливість гуманітарної географії, як зв'язуючої ланки всіх географічних дисциплін. Ця наука покликана усунути протиріччя та розірваність природничих та суспільних напрямків географічних досліджень, наблизити їх одне до одного та показати роль людини в земному просторі. Значення культури, людяності та людиновимірності для розвитку цивілізації і її взаємозв'язків із природними ландшафтами.

Гуманітарна географія, за вдалим висловом академіка РАН В. М. Котлякова – це «синтез великого кола знань про природу та людину, про їх складні взаємовідносини в історії людства та в сучасному світі». І саме географія, як одна з найдавніших наук людства, може переконливо підійти до розв'язання існуючих проблем в цій галузі з точки зору гуманізації знання про світ, про місце у ньому людини та людських цінностей.

Змістовно, праця Юрія Голубчікова складається з гносеологічних, теоретичних та методологічних підрозділів. Так, в його роботі детально розкривається предмет гуманітарної географії, її зв'язок із географією людини, наголошується на антропоцентричних підходах до вивчення природничих та суспільно-економічних географічних процесів і явищ. При цьому особлива увага приділяється висвітленню філософських позицій автора щодо існування та трансформації просторово-часового континууму.

Детально й змістовно описано процес заселення Землі людиною, поява антропогенних ландшафтів, а також а також їх роль в географічній долі

народів і людей. Важливе значення приділено авторській точці зору на географічний хід історії, що починається з аналізу великого переселення народів та завершується сучасним етнополітичним поділом держав і регіонів. Аналізуються також демографічні проблеми людства, катастрофи та дестабілізація демографічних констант в наслідок трансформації інститутів сім'ї, держави, культурних, релігійних та суспільно-побутових традицій.

На завершення, автор детально розкриває особливості сучасної гуманітарної географії Росії, нестандартно та нетривіально підходить до аналізу сучасних природних та суспільних трансформацій і їх ролі у формуванні майбутнього іміджу країни, аналізує взаємодії із найближчими сусідами, зокрема з Україною (автор народився у м. Львові).

Праця Юрія Миколайовича Голубчікова буде цікава усім тим дослідникам, які проводять свої дослідження в галузі географії людини, пошуку гуманістичної парадигми географії та формування нового постдисциплінарного знання в рамках цієї науки.

ЗМІСТ

I. ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, МЕТОДИКА

1. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Соціальний локалітет життя особистостей і територіальних спільностей	3
2. Іщук С. І., Гладкий О. В. Економічна база міст та економічна ефективність розвитку виробництва	23
3. Подрєза С. М. Ефективність регіонального розміщення продуктивних сил України	31
4. Сайчук В. С. Теоретичний рівень географічних знань в контексті вивчення туристичної сфери	37

II. ГЕОГРАФІЯ НАСЕЛЕННЯ ТА РОЗСЕЛЕННЯ

1. Мезенцева Н. І., Батиченко С. П. Суспільно-географічне дослідження захворюваності населення: теоретичні та методичні основи	45
2. Яворська В. В. Генетично-типологічний підхід до систематики розселення	52
3. Ключко Л.В. Аналіз територіально-часових особливостей доходів населення України	60
4. Когатько Ю. Л. Прояви нерівності в рівні життя населення різних типів населених пунктів	69
5. Сікач К. Ю. Фактори формування і поширення злочинності: теоретичний аспект	80

III. ГЕОГРАФІЯ МІЖГАЛУЗЕВИХ КОМПЛЕКСІВ

1. Барановський М.О. Трансформаційні процеси у сільськогосподарському виробництві Чернігівської області	89
2. Кандиба Ю. І. Територіальні особливості вирощування соняшнику у Харківській області	98
3. Олійник С.Л. Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) як сучасний механізм реорганізації житлово-комунального господарства України	105
4. Кулик К. В. Динаміка концентрації страхової діяльності в регіонах України	111
5. Мотузко Л. В. Територіальна організація медико-географічного комплексу Київської області	119

IV. ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ

1. Лісовський С.А. Петрук С.Л. Екологічні проблеми малих міст України та їх розв'язання у контексті переходу до збалансованого розвитку	123

2. *Атаев З.А.* Локальные гидроэнергетические ресурсы для развития малой гидроэнергетики в центральном экономическом районе России 133
3. *Сломінська Л.С.* Понятійно-термінологічні особливості дослідження управління природокористуванням у географії 145
4. *Тарнавська-Тетерська З. М.* Динаміка земельних ресурсів Житомирської області (суспільно-географічні та екологічні аспекти) 154

V. РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ

1. *Гладкий О. В.* Оцінка ефективності розміщення підприємства в міському середовищі 161
2. *Мельничук А.Л., Каук Ю.В., Пальчук М.В.* Тенденції трансформації переважаючих міських функцій в межах Печерського району міста Києва початку ХХІ ст. 173
3. *Скриль І. А.* Дослідження потенціалу харківського регіону для розвитку подієвого туризму 184
4. *Симоненко А. М.* Організаційно-управлінська структура освітнього комплексу Київської області 189
5. *Машико А. О.* Фермерські господарства Київської області: стан та перспективи 199

VI. ГЕОГРАФІЯ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

1. *Смирнов І. Г.* Соціальні проблеми світового господарства в епоху глобалізації: суспільно-географічний вимір 206
2. *Кулешова Г.О.* Географія зовнішньоекономічних зв'язків Харківської області 225
3. *Копачинська Г. В.* Транскордонне співробітництво України в межах Чорного моря - важливий чинник розвитку її як морської держави 234
4. *Гнатюк О. М.* Ієрархічна структурованість просторової ідентичності населення України 242
5. *Мостова І. О.* Сучасні риси ринку праці Кіровоградської області 250

VII. РЕЦЕНЗІЇ, ОГЯДИ, ПОВІДОМЛЕННЯ

1. *Гладкий О. В.* Фундаментальна праця з гуманітарної географії 258

CONTENT

I. THEORY, METHODOLOGY, METHODS

1. *Oliylyk Ya. B., Stepanenko A. V.* Social localities of life personalities and local communities 3
2. *Ishchuk S.I., Gladkey A. V.* The economic base of cities and economic efficiency of production 23
3. *Podryeza S.M.* Efficiency of regional distribution of productive forces in Ukraine 31
4. *Saychuk V.S.* Theoretical level of geographical knowledge in the context of tourism study 37

II. GEOGRAPHY OF POPULATION AND SETTLEMENT

1. *Mezentseva N.I., Batychenko S.P.* Human-Geographical Studies of the Population Morbidity: Theoretical and methodical Fundamentals. 45
2. *Yavorska V.V.* Genetically-typological approach to taxonomy of settlements. 52
3. *Klyuchko L.V.* The analysis of the time-space characteristics of income levels of population in Ukraine 60
4. *Kohatko Yu. L.* Inequalities in standards of living of the population of the different types of settlements 69
5. *Sikach K.Y.* Factors of the formation and spread of crime: the theoretical aspect 80

III. GEOGRAPHY OF INTER-BRANCH COMPLEXES

1. *Baranovsky M.O.* Transformation processes in agricultural production of Chernihiv region 89
2. *Kandyba Y. I.* Regional characteristics of sunflowers growing in Kharkiv region 98
3. *Oliylyk S.L.* The condominium as a modern mechanism of communal housing reorganization 105
4. *Kulik K.V.* The dynamics of insurance activity in the regions of Ukraine 111
5. *Motuzko L. V.* Territorial organization of medical-geographical complex in Kyiv region 119

IV. ECOLOGICAL AND GEOGRAPHICAL PROBLEMS UKRAINE

1. *Lisovskiy S.A., Petruk S.L.* Ecological problems of small cities of Ukraine and their solutions in the frames of the transition to sustainable development 123

2. *Ataev Z.A.* for local resources hydropower industry of the central economical region of Russia 133
3. *Slominska L.S.* Concepts and terminology of environmental management particular study in geography 145
4. *Tarnavska-Teterska Z.M.* Dynamics of Land resources in Zhytomyr region (socio-geographical and environmental aspects) 154

V. REGIONAL ASPECTS OF PRODUCTIVE FORCES DEVELOPMENT IN UKRAINE

1. *Gladkey A. V.* Evaluation of entertainment's location in an urban environment 161
2. *Melnichuk A. L., Kayk Yu. V., Palchuk M.V.* Trends of transformations of main city's functions of the territory of Pechersk region of Kiev at the beginning of XXI century 173
3. *Skryl I.A.* Research of Kharkov region potential for the development of eventual tourism 184
4. *Symonenko A. M.* Organizational and management structure of educational complex in Kyiv region 189
5. *Mashko A. O.* Current conditions and prospect development of fermer enterprises in Kievskia oblast 199

VI. GEOGRAPHY OF WORLD ECONOMY AND FOREIGN ECONOMIC RELATIONS

1. *Smirnov I.G.* Social problems of the world economy in the era of globalization: the social and geographical dimension 206
2. *Kulieshova G.O.* Geography of foreign economic relations in Kharkiv region 225
3. *Kopachinska G. V.* Transborder cooperation of Ukraine within the Black Sea as an important factor in the development of a marine state 234
4. *Gnatyuk O. M.* Hierarchical structure of spatial identity of the Ukrainian population 242
5. *Mostova I.* The current features of the labor market in Kirovograd region. 250

VII. REVIEWS, INFORMATION, REPORTS

1. *Gladkey O. V.* The fundamental work for humanitarian geography 258

**Наукове видання
ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ
Випуск 65**

Підписано до друку 26.11.2012 р.

Авт. друк. арк. . Обл.-вид. арк. Тир 300. Зам. № . **Видавництво географічної літератури „Обрії”** Свідоцтво Держкомінформ України ДК № 23 від 30.03.2000 р. Київ, вул. Метрологічна, 14-6, оф. 3. Телефон: (044) 492-06-22

До уваги авторів

1. Текст статті подається у текстовому редакторі "Word 6.0", "Word 7.0", „Word 2000”, "Word XP", “Word 2003”, “Word 2007” “Word 2010” з дотриманням таких вимог: шрифт "Times New Roman Cyr" (розмір шрифту 14 пт), міжрядковий інтервал одинарний, поля - 2 см кожне, абзац - 1,25 см. Орієнтація – виключно книжкова.
2. Формули набираються у редакторі формул програми Word – “Microsoft Equation”.
3. Малюнки повинні бути виконані в растровому вигляді (розширення *.tif, *.jpg, *.gif, *.bmp) з роздільною здатністю не менше 300 dpi лише у чорно-білому варіанті.
4. Кожна таблиця повинна мати заголовок та супроводжуватись внизу посиланням на джерела, наприклад: „Складено за матеріалами [1].”.
5. Обсяг статті не повинен перевищувати **8 сторінок друкованого тексту.**
6. Рукопис статті повинен містити такі елементи:
 - код УДК;
 - ініціали та прізвища авторів, їх науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи – українською та англійською мовами;
 - назва статті – українською, англійською та російською мовами
 - резюме (до 6 рядків тексту, 2-3 речення) та ключові слова (4-5 слів) українською, російською та англійською мовами;
 - список літератури, укладений за правилами стандартів, згідно з **Наказом ВАК України від 26. 01. 2008 р. № 63;**
7. До статті окремо додаються:
 - відомості про авторів (прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи; адреса, контактні телефони, e-mail)
 - компакт-диск (CD-R, CD+R, DVD-R, DVD+R, DVD-R DL, BD-R) з файлами (наукової статті з УДК, резюме та відомостями про авторів).

Редакційна колегія просить звернути увагу авторів статей на Постанову ВАК України "Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України" за № 7-05/1 від 15 січня 2003 р., зокрема на пункти 3 та 4 Постанови:

„3. Редакційним колегіям організувати належне рецензування та ретельний відбір статей до друку. Зобов'язати їх приймати до друку у виданнях, що виходитимуть у 2003 році та у подальші роки, лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи:

1). постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2). аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, 3). виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 4). формулювання цілей статті (постановка завдання); 5). виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 6). висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

4. Спеціалізованим ученим радам при прийомі до захисту дисертаційної роботи зараховувати статті, подані до друку, починаючи з лютого 2003 р., як фахові лише за умов дотримання вимог до них, викладених у п. 3 даної постанови"

Редакційна колегія збірника пропонує авторам виділяти рекомендовані Постановою ВАК України елементи статті окремими рубриками: «Вступ. Постановка проблеми.», «Аналіз останніх досліджень і публікацій.», «Формулювання цілей статті. Постановка завдання.», «Виклад основного матеріалу.», «Висновки і перспективи подальших розвідок.», «Список використаних джерел.»